

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**MİZANCI MEHMED MURAD'IN HAYATI, ESERLERİ VE
MUHTASAR TARİH-İ UMÛMÎ ADLI ESERİNİN
TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Nazime AKDENİZ
16916008

Danışman
Doç. Dr. Oktay BOZAN

Diyarbakır – 2020

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
İslam Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**MİZANCI MEHMED MURAD'IN HAYATI, ESERLERİ VE
MUHTASAR TARİH-İ UMÛMÎ ADLI ESERİNİN
TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Nazime AKDENİZ
16916008

Danışman
Doç. Dr. Oktay BOZAN

Diyarbakır – 2020

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Mizancı Mehmed Murad’ın Hayatı, Eserleri ve Muhtasar Tarih-i Umûmî Adlı Eserinin değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

20/01/2020

Nazime AKDENİZ

T.C

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Nazime AKDENİZ tarafından yapılan “Mizancı Mehmed Murad’ın Hayatı, Eserleri, Muhtasar Tarih-i Umûmî Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Ünvanı Adı Soyadı

Başkan: Doç. Dr. Abdurrahman DAŞ

Üye : Doç. Dr. Oktay BOZAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdulkerim ÖNER

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 20/01/2020

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../...../2020

Prof.Dr.Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

Mizancı Mehmed Murad'ın “Muhtasar Tarih-i Umûmî” adlı eserini Osmanlı Türkçesinden latinize etmek, kendisi ve eserleri hakkında bilgi vermek amacıyla hazırlamış olduğumuz tezimizin sonunda Mehmed Murad'ın iyi bir edebiyatçı, fikir ve düşünce adamı olmasının yanı sıra derin bir tarih bilgisine de sahip olduğu anlaşılmaktadır. İlim tahsil etmek ve İslâm dinine hizmet etmek için Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne göç etmiş örnek bir şahsiyettir. Rusya'da büyük mücadeleler ortaya koyan Mizancı, İstanbul'a geldikten sonra halkın bilincini vatan sevgisiyle şekillendirmek amacıyla önemli eserler yazmıştır.

Bu çalışmadaki amacımız, Mizancı'nın İstanbul Mülkiye Mekteplerinde okutulan “Muhtasar Tarih-i Umûmî” adlı eserini okuyucularla buluşturmak ve yeni nesil öğretmenlerine rehber olmasını temin etmektir. Tezimizin giriş kısmını Mizancı Mehmed Murad'ın hayatı ve eserleri oluşturmaktadır. Hayatından bahsedilirken İstanbul'da ilk olarak tercümanlık görevinde bulunduğu, bunun yanında Şirvânîzâde'nin mühürdârlığını yaptığı sonrasında Dârülmuallimîn ve Mülkiye Mektebinde öğretmenlik yaptığına değinilmiştir. Çıkardığı Mizan Dergisiyle şöhret bulup Mizancı olarak tanındığına ve daha sonra getirildiği Düyûn-ı Umûmiye Komiserliğinde yolsuzlukların üzerine giderek ve kendisine yapılan gayr-ı ahlâkî teklifleri reddederek Düyûn-ı Umûmiye Komiserliğine de yeni bir boyut kazandırdığına yer verilmiştir. Yazdığı eserlere de kısaca yer verdiğimiz, “Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?” adlı eseri tezimizi hazırlarken çok faydalı olmuştur. Eser, Mehmed Murad'ın çocukluğundan İstanbul'da Düyûn-ı Umûmiye Komiserliğine getirilmesine kadar olan dönemlerini anlatır. Bunun yanında “Mücadele-i Milliye, Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdâd, Tatlı Emeller ve Acı Hakikâtlar, Enkâz-ı İstibdâd İçerisinde Züğürdün Tesellisi, Tarih-i Ebu'l Fâruk, Tarih-i Umûmî, Muhtasar Tarih-i İslâm, Turfanda mı Yoksa Turfa mı? Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu, Devr-i Hamîd-i Âsârı, Akılda Bela, Taharr-i İstikbâl” eserlerinin içerikleri ile ilgili bilgiler verdik. “Yıldız Saray-ı Hümayûnu ve Bâb-ı Âlî, Türkiye'nin Kuvvet ve

Zaafi, Müdafaa Niyetine Bir Tecavüz” adlı yayınlanan makalelerini de bu bölüme dâhil ettik.

Çalışmanın birinci bölümünde Muhtasar Tarih-i Umûmî adlı eserinin değerlendirmesini yaptık. İkinci bölümünde ise eseri aslına uygun olarak transkribe ettik.

Mehmed Murad, öncelikle Tarih-i Umûmî adlı dünya tarihi ile ilgili detaylı eser kaleme almıştır. Mülkiye Mektebinde öğretmenlik yaptığı sırada öğrencilerin istifade etmesi amacıyla kaleme aldığı bu eserin daha sonra özeti olan ve tezimizin de konusunu teşkil eden “Muhtasar Tarih-i Umûmî” adlı eserini yazmıştır. Bu eser Civelikyan matbaasında Maarif-i Nezaret-i Celilesi’nin ruhsatıyla Kitapçı Karabet, tarafından 1890 yılında basılmıştır. 351 sayfadan oluşan bu eser Osmanlıca yazılmıştır. Çok sade ve açık bir üslupla kaleme alınan eser dönemin Siyasal Bilgiler Fakültesi olan Mülkiye Mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Hemen hemen bütün medeniyetlerin tarihlerini içeren eser insanlığın vahşet ve göçebelikten çıkıp bugünkü ümrân ve medeniyet mertebesine gelinceye kadar karşılaştığı olayları ve değişimleri ele almıştır.

Eser, üç ana bölümden ve sekiz fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllar da kendi içlerinde çeşitli bablara ayrılmaktadır. Olaylar krolonojik şekilde ele alınmıştır. Herkesin okuyup anlayabileceği bir şekilde kaleme alınan Muhtasar Tarih-i Umûmî’yi latinize ettikten sonra değerlendirme ve sonuç ile tezimiz sona ermiştir.

Bu tez çalışmasında bana rehberlik eden danışman hocam Doç. Dr. Oktay BOZAN’a, katkılarından dolayı kaynım Arş. Gör. Ahmet AKDENİZ’e, dayım Mehmet Sıddık OCAK’a, yüksek lisans yapmam için beni teşvik eden anneme, eşime ve kardeşlerime, tez çalışmalarım sırasında fazlaca ihmal ettiğim çocuklarıma teşekkür ederim.

ÖZET

Rusya'dan İstanbul'a göç eden Osmanlı Devletine ve İslâm dinine büyük hizmetlerde bulunan önemli fikir ve düşünce aydınlarından olan Mizancı Mehmed Murad'ın hayatını ve eserlerini ele aldık. Ayrıca tezimizin ana konusu olan “Muhtasar Tarih-i Umumi” adlı eserinin transkribini ve değerlendirmesini yapmaya çalıştık.

Muhtasar Tarih-i Umûmî İnsanlık tarihinin başlangıcı olan Hz. Âdem'in yaratılışından başlayarak, bütün güçleri ellerinde bulunduran, büyük devletlerin oluşumlarına kadar olan konuları sırasıyla İlk Çağ, Orta Çağ ve Yeni Çağ şeklinde üç ana başlık altında değerlendirmiştir. Genel dünya tarihini özet bir şekilde anlatan ve Osmanlıca olarak yazılan eser, Mülkiye Mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Eser toplumların yaşadıkları önemli gelişmeleri öğretici ve sorgulayıcı bakış açısıyla ele almıştır. Böylece Mülkiye Mekteplerinde okuyan öğrencilerin ayrıntılı bir şekilde dünya tarihi ile ilgili bilgi ve kültüre sahip olmaları için yazılmıştır. Yazar, eseri çok sade ve açık bir üslupla kaleme almıştır.

Mizancı Mehmed Murad, “Muhtasar Tarih-i Umumi” adlı eserinde yaşanan olayların özet şekilde anlatım örneklerine yer vererek, olayları silsile halinde doğrudan doğruya aktararak paylaşmıştır. Tarihi olayları paylaşırken de olayların yaşandığı şehirlerin coğrafi bilgilerine yer vererek, birçok yerde objektifliğinin yanında duygusal anlatım tarzı ile farklı bir yöntem ortaya koymuştur. Yazar özellikle dini, toplumu bir arada tutan, devleti var eden unsurlardan bir unsur olarak görmüştür.

Anahtar Kelimeler

Muhtasar Tarih Umûmî, Mizancı Mehmed Murad, Transkripsiyon, İslâm Tarihi, Düveli Muazzama

ABSTRACT

In this study, we have discussed the life and works of Mizancı Mehmed Murad, who migrated from Russia to Istanbul, served greatly to the Ottoman Empire and Islam, and was an important intellectual idea and thought. In addition, we tried to transcribe and evaluated the “Muhtasar Tarih-i Umumi” which main subject of our thesis.

Muhtasar Tarih-i Umûmî evaluated the topics starting from the creation of Prophet Adam, the beginning of human history, to the formation of the great states that hold all powers, under three main titles as First Age, Medieval Age and New Age respectively. The work, which briefly describes the general world history and was written in Ottoman, was taught as a textbook in Mülkiye Schools. The work dealt with the important developments that societies experienced from an instructive and questioning point of view. Thus, this work was written so that students studying in Mülkiye Schools have a detailed knowledge and culture about world history. The author has written the work in a very simple and clear style.

In his work titled “Muhtasar Tarih-i Umumi”, Mizancı Mehmed Murad shared the events by giving a brief description of them and transferring them directly in a sequence. While sharing the historical events, by presenting the geographical information of the cities where the events took place, he has put forward a different method with his emotional expression style in many places besides his objectivity. The author especially saw religion as one of the elements that hold the society together and make the state.

Keywords

Muhtasar Tarih Umûmî, Mizancı Mehmed Murad, Transcription, Islamic History, Great States

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1
1. MİZANCI MEHMED MURAD'IN HAYATI VE ESERLERİ.....	1
1.1. HAYATI.....	1
1.2. ESERLERİ.....	8
BİRİNCİ BÖLÜM.....	12
MUHTASAR TARİH-İ UMÛMÎ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	12
İKİNCİ BÖLÜM	31
MUHTASAR TARİH-İ UMÛMÎ'NİN TRANSKRİPSİYONU	31
SONUÇ	237
KAYNAKÇA	241

KISALTMALAR

<i>c.</i>	Cilt
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>Ö.</i>	Ölüm
<i>s.</i>	Sayfa
<i>S.</i>	Sayı
<i>K</i>	Kable (önce)
<i>B.</i>	Ba'de (sonra)
<i>Hız.</i>	Hazret
<i>A.s.</i>	Aleyhisselam

GİRİŞ

1. MİZANCI MEHMED MURAD'IN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

Tanzimat ve ikinci meşrutiyet dönemlerinin önemli fikir ve düşünce adamlarından tarihçi yazar Mizancı Mehmed Murad 1854 yılında Dağıstan'ın Dargu Cumhuriyeti kısmında Huraki kasabasında dünyaya gelmiştir.¹ Babası kadılık ve müftülük yapmış olan Hacı Mustafa Efendi'dir. Ailesi birkaç nesilden beri Huraki Kadılığı'nda bulunmuş, Osmanlı nüfuzunun temsilcisi olmuş, sosyal mevki ve ilmi ayrıcalığı olan savaştı bir ailedir. Dağıstan'ın bağımsızlığı için Ruslarla çarpışan Dağıstan'ın özgürlük savaştısı Hacı Murad'ın birliğinde görev yapmış olan Murad Bey'in babası Hacı Mustafa'nın, Hacı Murad'a olan hayranlığından dolayı oğluna Murad adını verdiğini, Mehmed Murad eserlerinde anlatmıştır.

Eğitimine ilk olarak yedi yaşında halasının eşinden Arapça ve Kur'an öğrenerek başlayan Murad Bey'i, derslerindeki başarısından dolayı hocası İsmail Kadı'nın "Oğlum, bu gidiş ile gidersek, seni okutacak Huraki'de bir hoca bulamayacağız. Sen İstanbul'a gitmelisin" sözleri oldukça sevindirir.² Fakat babasının Moskova'da eğitim almasını istemesi üzerine İstanbul'a gitme arzusunu bir tarafa bırakıp, babasının isteğini yerine getirir. Moskova'da okula başlayan Mehmed Murad, kısa sürede büyük bir aşama kaydederek hocalarının dikkatini çeker ve eğitim hayatının başladığı Timurhan Şûra'da altı yıllık eğitim sürecini bir buçuk yılda bitirerek 1866'da İstavropol İdadisi'ne kaydolur.³ Kaydolduğu İstavropol lisesinde aynı başarısını devam ettirir ve bu başarısından dolayı okul kütüphanesinde görevlendirilir. Mehmed Murad için kaçırılmaz bir fırsat olan kütüphane görevinde de kendini kitaplardaki bilgiler içinde bulur ve hayalleri ile bütünleştirir. Beşinci sınıftayken tanıştığı ve çok sevdiği Haydar Bey ile arkadaş olurlar. Haydar Bey'in isteğiyle Moskova'da hukuk okumayı düşünen Mehmed Murad Bey, Haydar Bey'in

¹ Mehmed Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** , Matbaa-i Amidi, İstanbul, 1911, s. 9

² Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** , s. 11

³ Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** , s. 15

okumakta olduğu tıp fakóltesinde incelediği bir cesetten mikrop kapması sonucu vefat etmesiyle hukuk fakóltesini okumaktan vazgeçer. Çünkü Rusların vereceği bursla okuyacağı için, okuldan sonra Ruslara hizmet etmesi gerektiğinden dolayı düşman olarak gördüğü Rusya'ya hizmet etmemek için okul okumaktan vazgeçer.⁴

Mehmet Murad, Rus baskıları karşısında, küçük yaştan itibaren, halifeye hizmet etme isteği içindedir. Kardeşten daha yakın gördüğü arkadaşı Haydar Bey'in vefatıyla planları değişen Mehmed Murad, küçüklükten beri yanıp tutuştuğu İstanbul hayaline doğru adım atmaya karar verir. Mehmed Murad'ın İstanbul'a gitmek istemesinde etkili olan nedenleri Birol Emil şöyle izah etmiştir: Tarihî ve sosyal sebepler ile ferdi ve psikolojik sebepler olmak üzere iki başlık altında toplayabiliriz.⁵ Mehmed Murad, doğduğu zaman Kafkasya'nın istiklâl mücadelesi içerisinde olması, bu mücadelede bizzat ailesinin de bulunması Mehmed Murad'ı çocukluk yıllarında etkileyen tarihi sebeplerdendir. Ferdî olarak ise, daha eğitiminin başında, başarılarından dolayı öğretmeninin onun okuması gerektiğini düşünmesi, İstanbul'a gitme fikrinde en önemli nedenlerdendir.⁶

Lisede okurken yazdığı makaleleri yayınlanan, İstanbul'a gitmek için gereken parayı bulan Mehmed Murad, 14 Şubat 1873'te Batum'dan yola çıkar ve hayalini düşlediği İstanbul'a ulaşır. Sadrazam Mithat Paşayla görüşen Mehmed Murad, kendini tanıtır ve yaşadıklarını anlatır. Bu durumdan etkilenen Mithat Paşa tarafından Sadrazam Esat Paşa'ya yönlendirilen Mehmed Murad'ı Matbûât-ı Hariciyye Kalemi'nde, Rusya basınına takip ederek önemli olayları Türkçe bilmediğinden dolayı başta Fransızca, daha sonra Türkçe olmak üzere Rusça tercümanlık için Hariciyye Nezareti'ne bildirmekle görevlendirir. Mehmed Murad Bey'in Rusça ve Fransızca'yı bilmesi kolay bir şekilde işe yerleştirilmesine vesile olur. Zamanın Maliye Nazırı Dağıstanlı Şirvanîzâde Rüştü Paşa'nın konağında kalmaya başlayan Mehmed Murad kısa süre içinde kendini toparlar ve mühürdarlık görevine yükselir. Hem maddi hem de manevi olarak iyi bir aşamaya gelir. Şirvanîzâde'nin vefatıyla konaktan ayrılan Mehmed Murad, çocuklarına müderrislik yapmak üzere Sahib

⁴ Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** , s. 23

⁵ Birol Emil, **Mîzancı Murad Bey, Hayatı ve Eserleri**, Edebiyat Fakóltesi Basım Evi, İstanbul 1979, s. 47

⁶ Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** , s. 51

Molla'nın yalısına yerleşir. Burada 3 yıl kaldıktan sonra Hilmi Molla'nın kızı Hasibe Hanım ile evlendiği için yalıdan ayrılır. O dönemde yalıya gidip gelmekte olan ve toplantılara katılan Abdülhak Hâmid hatıralarında Mehmed Murad ile bu yalıdaki edebiyat sohbetlerinde tanıştıklarını ve kendisinden çok istifade ettiğini aktarır.⁷

Böylece Mehmed Murad'ın hayalleri gerçekleşmiştir. Ancak bir süre sonra kavuştuğu hayalleri yerini hayal kırıklıklarına bırakmıştır. Çünkü İstanbul tasavvur ettiği gibi bir İslâm merkezi değildir. Aksine yöneticiler ve devrin aydınları batı hayranıdır. Ayrıca ciddi bir kültürel yozlaşma söz konusudur. Başta sadrazam olmak üzere üst düzey bürokratların gazete okumadıklarını, olan bitenden haberdar olmadıklarını, memurlarının iftiralarıyla gazetelerin kapatıldığını gören Mehmed Murad, bu gibi gözlemleri, Bâb-ı Âlî'nin kendisine verdiği terbiye ve ders olarak değerlendirir.⁸ Durumun vahim olduğunu gören ve artık böyle bir ortamda çalışmak istemeyen Mehmed Murad, çıkış kapısı aradığı bir vakitte Mülkiye Mekteplerine hoca olmak için sınava girer ve kazanır. Öğrencileriyle çok güzel vakit geçiren Mehmed Muradümidini yitirmek üzere olduğu sırada muallim olarak göreve başladığı Mülkiye Mektebi'nde ümidi tekrar canlanır. Tarih ve coğrafya dersleri veren Mehmed Murad öğrencilerinin atalarının tarihini unutmaması gerektiğini her fırsatta tekrar eder. Okulda fazla mesai yaparak öğrencileri üzerindeki etkisini dahada artmasına vesile olmuştur.

Mehmed Murad, Mülkiye'deki hocalığı ile birlikte Darülmuallimîn hocalığını da yapmaya başlar, burada tarih dersi verir. Bu arada Mülkiyede ve Darülmuallimîn'de hocalığa devam ettiği halde “Maârif Nezareti Teftiş ve Muayene Heyeti” üyeliğine atanır. Mehmed Murad, önem verdiği ve tek amacı olduğunu belirttiği “Neşr-i Maârif” çizgisinde kalabilme fırsatı bulmuştur. Maârifle bu kadar içli dışlı olmasına rağmen, gerçekleştirmek istediği fikirleri için Darülmuallimîn'de imkân bulamaz. Özellikle eğitim noktasında önemli gördüğü eksiklikleri birkaç kez ifade ettiği halde Maârif Nezareti tarafından dikkate alınmadığını görünce, müdürlükten istifa eder.⁹ Müdürlükten istifa etmesine rağmen buradaki tarih

⁷ İnci Enginün *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1994, s. 96

⁸ Murad, *Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?*, s. 42

⁹ Murad, *Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?*, s. 71

derslerine girmeye devam eder. Sadece eğitimdeki sorunlar değil, devlet dairelerindeki genel sorunlar da istifa etmesine neden olur.

Mehmed Murad, Darülmualimîn müdürlüğünü bıraktıktan sonra vatana hizmet etmek için Mizan adında gazete çıkarmaya karar verir. Bu kapsamda dönemin sadrazamı Kâmil Paşa'ya gazete çıkarmak için müracaat eder. Kâmil Paşa'dan ruhsatı alan Mehmed Murad, Mîzan'ın ilk nüshasını, ruhsatı da yayınlayarak 21 Ağustos 1886 tarihinde çıkarır. Mîzan'ın 24. sayısında Mehmed Murad'ın "Bizde Neden Olmuyor?" başlıklı Avrupa ülkelerindeki bazı faydalı uygulamaların neden Osmanlı'da olmadığına yönelik yazısı, saray tarafından çok beğenilir ve sultan'ın isteğiyle Mîzan, saraya gönderilmeye başlanır.¹⁰ Ancak zaman içinde eleştirilerini ağırlaştırıp hem saray hakkında hem de milletin içinde bulunduğu durum hakkındaki gördüğü eksiklikleri söylemekten çekinmeyen Mehmed Murad, bu durumun başta Sultan Abdulhamid'in hoşuna gittiğini ama daha sonra çevresindeki cahillerin sözleriyle hareket eden sultan'ın Mizan Gazetesini kapattığını belirtir.¹¹

Daha önce bulunduğu memuriyetlerden farklı olan Düyûn-ı Umumîye komiserliğine getirilen, hayatı boyunca namuslu ve devletin menfaatine muvafık işler yaptığını belirten Mehmed Murad, Düyûn-ı umumîye komiserliğinde de yolsuzlukların üzerine gider ve kendisine yapılan gayr-ı ahlâkî teklifleri reddeder.¹² Mehmed Murad ile birlikte Düyûn-ı Umumîye'de yeni bir boyut kazanmıştır. Burada millî menfaatleri gözetken haysiyetli ve tâvîzsiz bir tutum izler. Memleketin içine düştüğü siyasî, iktisadî ve içtimaî felâketlerden kurtulabilmesi için çoğu Mekteb-i Mülkiyye'den talebesi olan gençler onun kendilerine rehber olmasını isterler. Bu amaçla hazırladığı bir reform lâyihası II. Abdülhamid tarafından ilgi görmeyince yönetimle arası açılır. Düyûn-ı Umûmiyye Komiserliğinde görev yaptığından tanıştığı bazı arkadaşlarının da yönlendirme ve söylemleriyle düşüncelerini rahatça dile getirebilmek için Avrupa'ya gitmeye karar verir.

Sultan II. Abdülhamid'e muhalefet olmak amacıyla 19 Kasım 1895 tarihinde Paris'e giden Mehmed Murad'ın, Sultan Abdülhamid'e verdiği layihaların dikkate

¹⁰ Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** , s. 94

¹¹ Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** , s. 96

¹² Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** , s. 172

alınmaması neden olmuştur. Mehmed Murad ülkenin selameti için kısmi meşrutiyet uygulanmasını istemektedir. Londra'ya kısa bir seyahatten sonra Mısır'a giden Mehmed Murad, Kahire'de Mizan Gazetesi'ni çıkarmaya başlar. Mısır'da aradığı rahat ortamı bulan Mehmed Murad, burada kısa zamanda gerek gazete yolu ile gerekse yaptığı görüşmelerle oldukça dikkat çeker. İçerik ve üslûp açısından İstanbul'da çıkan "Mîzan"dan oldukça farklı olan gazete, büyük ses getirir. Üslûbundaki şiddeti her sayıda biraz daha artıran Mîzan, ilk defa Sultan II. Abdülhamid'i hedef alan yazılar yayınlar. Bunun karşılığında Mehmed Murad için İstanbul'da gıyabi idam kararı çıkarılır.¹³

1896 yılının temmuz ayında Paris'e yeniden döner ve Jön Türk hareketinin başına getirilir. Mizan, Paris'te Jön Türk hareketinin yayın organı olur. Mehmed Murad'ın gelişi ile kuvvet bulan muhalifler, olağanüstü bir toplantı yapılarak başkanlık seçimine gidilmesi konusunda karar alırlar.¹⁴ İlk başta bu karara itiraz eden Mehmed Murad, arkadaşlarının baskılarına dayanamaz ve seçim yapılmasını kabul eder.¹⁵ Seçim yapılır, Ahmed Rıza Bey, sadece Mehmed Murad'ın oyunu alarak başkanlığı kaybeder. Mehmed Murad başkanlığında cemiyet içinde yeni kararlar alınır. Mîzan'ın neşrinin durdurulması, cemiyetin yayın organı olarak sadece Meşveret'in yayınlanması, Türkçe Meşveret'in sorumlusunun Mehmed Murad, Fransızca yayınlanacak olanın ise Rıza Bey olması kararlaştırılır. Çeşitli heyetler oluşturularak bu heyetlere, seçimin yapılmasında ön ayak olan Ali Kemal, Çürüksulu Şerafeddin, Mağmumi gibi kişiler seçilir. Yapılan değişiklikler ve alınan kararlar Mîzan'da yayınlanarak duyurulur.¹⁶ Fakat seçimin yapılması ile sular durulmuş değildir. Kararlaştırıldığı gibi Meşveret'te çıkan yazılarda ortak bir nokta gözetmeyen, kontrol heyeti ile anlaşılamayan Ahmed Rıza Bey'in, "Gazete benim gayretlerimle çıkmaktadır, dolayısı ile hiçbir kontrole meydan vermeden çıkarabilirim" demesine anlayış gösteren Mehmed Murad, daha sonra gazetenin kendisini cemiyetin yayın organı gibi göstermesine itiraz eder. Hatta cemiyetin içindeki sıkıntıyı artırmamak için istifa etmeyi bile düşünür. Fakat gerek liderliği

¹³ Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** ,s. 129

¹⁴ Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, İletişim Yayınları, İstanbul(1889–1892), s. 176

¹⁵ Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** , s. 192

¹⁶ Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** , s. 193

bırakmamak ve gerekse oluşabilecek sıkıntılardan dolayı cemiyeti korumak adına, cemiyetin merkezini Cenevre'ye taşımaya ve Ahmed Rıza Bey'i Paris şubesi sorumlusu olarak Paris'te bırakmaya karar verir.¹⁷ Böylece Cemiyetin merkezini Cenevre'ye taşır ve Mizan Cenevre'de yayımlanmaya başlar.

Sultan II. Abdülhamid'in Paris'e gönderdiği baş hafiye Ahmed Celaleddin Paşa, Ahmed Rıza Bey ile görüşüp anlaşarak "afv-ı umûmî" ilan edilmesini temin eder.¹⁸ Böylece cemiyetin Avrupa'ya kaçan önemli isimleri çeşitli görevlerle devlet hizmetine döner. Mehmed Murad'da Celaleddin Paşa'ya kendilerine söz verdikleri şeylerin yapılması şartı ile idam kararına rağmen geri dönmeyi kabul ettiğini bildirir.¹⁹ İstanbul'a geri dönen Mehmed Murad sultanla görüşmek ister ancak bahane bulunarak geri çevrilir. Mehmed Murad, dönüşü ile hayâl kırıklığına uğrattığı cemiyetin ve halkın, daha sonrasında kendisine güvenmemelerine sebep olacak bir röportajda bulunur. İkdâm Gazetesi'nden Cevdet Bey'e verdiği röportajda, "Avrupa'ya güvenilmeyeceğini ve yurt dışında Sultan ve devlet aleyhinde neşriyatta bulunmanın Osmanlılığı sığmayacağını" belirtir. Bu röportaj oldukça ses getirir. Meşveret gazetesi mülakatı aynen yayımlayarak tenkitte bulunur.²⁰ Mehmed Murad'ın bundan sonraki yaşamı tam bir hapis hayatına döner. Geçimini sağlamak için kendisine Şûra-yı Devlet Maliye Dairesi Âzalığı verilir.²¹ Hisardaki yalısında ikamete zorlanan Murad Bey, ne yurt dışında aleyhinde çıkan dedikoduları ve söylentileri cevaplayabilmiş, ne de II Abdülhamid'in şüphelerini yok edebilmiştir. Öyle ki kızı hastalandığı zaman padişah iradesi çıkmadan kızını tedavi edecek doktor dahi bulamayacaktır.²² Mehmed Murad, İstanbul'a dönüşünden sonra her ne kadar sakin bir hayat geçirse de kendisine söz verdiği birçok şeyi yerine getirmeyen padişah'a karşı tavrında pek bir değişiklik olmamıştır. Üzerindeki baskılara rağmen Mehmed Murad, padişah'a zaman zaman layihalar sunmaktan, yol göstermeye çalışmaktan vazgeçmemiştir. Hatta sonradan kendisine hain olarak saldırılacak olan

¹⁷ Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** , s. 198

¹⁸ İ. Hami Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, Kitabevi Yayınlar, İstanbul 1974, s. 7

¹⁹ Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** , s. 282

²⁰ Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** , s. 303

²¹ Mehmed Murad, **Mücadele-i Milliye**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1908, s. 319

²² Tahsin Paşa, **Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları**, Muallim Halit Kitaphanesi, İstanbul 1931

Jön Türkleri, padişaha karşı överek, padişahın Jön Türk hareketini kişiselleştirmeden, meşrûtiyeti ilan etmesi gerektiğini bile söyler.²³

İkinci meşrûtiyetin ilanına kadar, neşriyat yolu ile Mehmed Murad'a yönelik süren saldırılar II. Meşrûtiyet sonrası hız kazanır. Mehmed Murad, meşrûtiyetin ilanı ile Şûra-yı Devlet azalığından istifa ederek Mîzan'ı yeniden çıkarmaya başlar. 17 Temmuz 1908'de ilk sayısında "Açık Muhabere" başlığı ile "İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmaniyesi Riyaset-i Âliyesine" şeklinde başlayan bir yazı yayımlar. Yazıda Avrupa'da cemiyete verdiği istifanın neticesi kendisine iletilmediği için cemiyetin üyesi olarak kendisini şube reisi saydığından neşriyata başladığını, bunun kabul edilmemesi durumunda cemiyetin aleyhine olarak muhalefet hareketine katılacağını ifade eder.²⁴ Cemiyetin Mehmed Murad'ı hiçbir şekilde kabul etmemesiyle Mehmed Murad, daha öncesinde sultan'a karşı mücadelede kullandığı Mîzan gazetesini şimdi cemiyete karşı kullanmaya başlar. Cemiyete karşı aldığı bu tavır, daha öncesinde verdiği geri dönüş kararı ile birleşince, Murad Bey'e karşı her kesimden tepki yağmaya başlar.²⁵

Bu dönemde Mîzan'da yayınladığı, halkı İttihat ve Terakki hükümeti aleyhine kışkırtmaya yönelik yazılarından dolayı bir hafta gözaltında tutulur. Aynı şekilde gazete, muzır yayından dolayı 9 Ekim 1908'de bir kapatma cezası alır.²⁶ Daha önceden vâki olmamış bu tarz bir baskıyı Mehmed Murad, sonradan Rusya'da dahi maruz kalmadığı bir hareket olarak eleştirecektir.²⁷ Bu olaylardan sonra muhalefetini daha da sertleştiren Mehmed Murad, kendisi ile cemiyet arasındaki uzlaşmazlıklardan dolayı, "Hareket-i Mütevazıye" ile hareket edecek olan "Hâkimiyet-i Milliye" fırkasında görev yapmaya devam edeceğini açıklar.²⁸

İttihat ve Terakki yönetimine muhalif olan ve Mehmed Murad'ı savunan yazılar yazan gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ve failinin bulunamaması, Hasan Fehmi'nin ölümü üzerine İttihat ve Terakki'ye yönelik eleştirilerini sertleştirir

²³ Asaf Tugay, **Saray Dedikoduları ve Bazı Maruzat**, Ersi Matbaacılık, İstanbul 1963, s. 141–145

²⁴ Mehmed Murad, "Açık Muhabere", **Mizan Gazetesi**, S.1, 17 Temmuz 1908, s. 3

²⁵ Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** s. 77

²⁶ Mehmed Murad, **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1908, s. 3-4

²⁷ Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** s. 181

²⁸ Murad, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?** s. 79 – 80

ve halkı bir nevi ayaklanmaya çağıran makaleler yazarak, tansiyonu daha da artırır. Hükümetin üzerine düşeni yapması gerektiğini ifade eder ve sokaktaki halkı sükûnete davet eder.²⁹ Bu kapsamda yayınlarına devam eden Mîzan, 31 Mart'ta bir yazı yayınlar. 1 Nisan'da çıkan olaylar neticesinde askerin davranışına teşekkür yazısı yayınlar. Diğer muhalif basınla beraber hareket eden Mîzan, olayların genişleyerek bir şekil kazanmasında etkili olsa da ortaya çıkan netice, diğer muhalif basının ve Mizan'ın öngörmediği bir şekilde cereyan eder.³⁰

31 Mart vakasının kargaşası içinde kendi aleyhine sürdürülen kampanyanın kurbanı olarak Rodos adasına daha sonra Midilli adasına sürgüne gönderilir. İtilaf ve Hürriyet Fırkası'nın da gayretleri ile 1912'de çıkan kısmî af neticesinde, dört yıllık sürgünden sonra İstanbul'a dönen Mehmed Murad Sürgün dönüşünde sakin bir hayat yaşar. Çocukları ile çeşitli seyahatlere çıkan Mizancı, 15 Nisan 1917'de Anadoluhisarı'ndaki evinde vefat eder.

1.2. ESERLERİ

Mehmed Murad, edebiyat ve tarih alanında birçok eser kaleme almıştır. Bunun yanında hatıratları da vardır. Ancak Mehmed Murad'ın tarihçi kimliği düşünce tarihinin en önemli özelliği olarak bilinir. Mülkiye Mektebinde ders vermeye başladığında da eserler yazmıştır. Derin bir tarih bilgisine sahip olduğu da bir gerçektir. Kültürel anlamda da yazdığı eserler tarih yazıcılığına katkı sağlamıştır.

Murad Bey, yaşadığı hadiseleri anıları en güzel şekilde yansıtarak kaleme almıştır. Kendi hayatına, Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerine de ışık tutan hatırat eserleri bulunmaktadır. Bunlar aşağıda sırasıyla verilmiştir.

Mücadele-i Milliye

1908 yılında İstanbul'da Mahmud Bey Matbaasında basılmıştır. Eser Murad Bey'in Paris'e kaçmasından İstanbul'a dönüşüne kadar başından geçenleri anlatır. Murad Bey'in gurbet ve avdet dönemi alt başlığı ile yayınladığı bu eser, iki kısma

²⁹ Mehmed Murad, **Tatlı Emeller ve Acı Hakikatler**, Amidi Matbaası, İstanbul 1912, s. 98

³⁰ Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet**, Arba Araştırma Basım Yayınları, İstanbul, 1989, s. 81

ayrılır ve yirmi iki bölümden oluşur. Mehmed Murad'ın yazdığı ilk hatırat kitabı olma özelliğine sahiptir.

Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?

1911 yılında İstanbul'da Amidi Matbaasında basılmıştır. Eser, Mehmed Murad'ın çocukluğundan İstanbul'da Duyûn-ı Umûmîye Komiserliğine getirilmesine kadar olan dönemlerini anlatır. İki kısımdan ve on iki bölümden oluşur.

Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdâd

1908 yılında İstanbul'da Mahmud Bey Matbaasında basılmıştır. Mehmed Murad'ın II. Meşrûtiyet sonrası yaşadıklarını ve tutuklanmasını anlatır. Eser dokuz bölümden meydana gelmiştir.

Tath Emeller ve Acı Hakikâtler

1912 yılında İstanbul'da Amidi Matbaasında basılmıştır. Mehmed Murad'ın II. Meşrutiyet sonrası Rodos sürgününü anlatan eser, dönemin siyasî olaylarını da ihtiva eder. Eser, Siyasetin ve meşrutiyetin ne olduğunu gelecek nesillere öğretmek amacıyla ele alınmıştır. Kitap yirmi bir bölümden meydana gelmiştir.

Enkaz-ı İstibdâd İçerisinde Züğürdün Tesellisi

1911 yılında İstanbul'da Amidi Matbaasında basılmıştır. Mehmed Murad'ın 31 Mart Olayı'nı körüklemek suçlamasıyla tutuklandığı süreci anlatan eser, 5 bölümden ibarettir.

Tarih alanında yazdığı ilmi eserlerine baktığımızda bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

Tarih-i Ebu'l Faruk

1917 yılında İstanbul'da Amidi, Matbaasında basılmıştır. Bir tarih felsefesi şeklinde Osmanlı tarihinin ele alındığı, yedi ciltlik bir eserdir.

Muhtasar Tarih-i İslâm

1917 yılında İstanbul'da Kasbar Matbaasında basılmıştır. İslâm tarihini anlatan eser okullarda okutulmak üzere kaleme alınmıştır

Tarih-i Umûmî

1881 yılında İstanbul'da Tefeyyüz Kitabhanesinde basılmıştır. Mehmed Murad'ın Mekteb-i Mülkiye'de okutulmak üzere kaleme aldığı, altı ciltlik genel dünya tarihi kitabıdır.

Muhtasar Tarih-i Umûmî

1890 yılında İstanbul'da Civelikyan Matbaasında basılmıştır. Mehmed Murad'ın Mekteb-i Mülkiye'de okutulmak üzere kaleme aldığı muhtasar tarih eseridir.

Mehmed Murad'ın daha çok tarihçi yönü bilinse de, edebiyat alanında da yazdığı eserleri vardır. Bunlar aşağıda sırasıyla verilmiştir.

Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu

1908 yılında İstanbul'da kaleme alınan dört perdelik tiyatro oyununu içeren bir piyestir.

Turfanda mı Yoksa Turfa mı?

1308 yılında Murad Bey'in kaleme aldığı bu tek roman, sosyal içerikli bir eserdir. Mizancı Murad'ın bu romanı yazarın sosyal ve siyasî meselelere yaklaşımını özetleyen bir eser olarak edebiyat tarihçilerinin dikkatini çekmiştir.

Devr-i Hamîd-i Âsârı

1890 yılında İstanbul'da Osmaniye Matbaasında basılmıştır. Mehmed Murad, kültürel anlamda toplumun eğitimine verdiği önemi ilmî çalışmalarında da göstermiştir. Bundan dolayı kaleme aldığı, Sultan II. Abdülhamid saltanatının ilk dönemlerini kapsayan zaman diliminde basılmış olan 4000 eseri, ayrıntıları ile

listelemiş olması kültür hayatımız için önemli bir kaynaktır. Bu tür çalışmaları Mehmed Murad'ın çok cepheli kültür adamı yönünü ortaya koymaktadır

Sergievitch Griboidov, Akıldan Bela

1884 yılında İstanbul'da Mahmut Bey Matbaasında basılmıştır. Dağıstan doğumlu olmasından dolayı Rusça'ya hâkim olan Mehmed Murad, Mizan'da Fransızca ve Rusça basınından alıntılar yayınladığı için kitap tercüme etmeye fırsat bulamamıştır. Tercüme ettiği tek eser ise Rus Edebiyatından Sergievitch Griboidov'un dört perdelik bir piyesidir. Rusçadan Türkçe'ye tercüme edilen ilk eser olma özelliğine sahiptir.

Taharri İstikbâl

1917 yılında İstanbul'da Amidi matbaasında basılmıştır. Mısır'da ve Avrupa'da yayınlanan Mîzan'dan alıntılardır. Mehmed Murad'ın oğlu tarafından, Mısır ve Avrupa döneminde Mîzan'da yayınlanan köşe yazıları iki cilt halinde yayınlamıştır.

Ayrıca Avrupa'ya gittikten sonra Avrupa'nın Osmanlı hakkındaki olumsuz düşüncelerini çürütmek ve Osmanlı devlet adamlarına bilgi verme amaçlı aşağıda sırasıyla verdiğimiz risaleler yazmıştır.

Yıldız Saray-ı Hümayûnu ve Bâb-ı Âlî, Kahire: 1896

Türkiye'nin Kuvvet ve Zaafı, Cenevre, 1897

Müdafaa Niyetine Bir Tecavüz (Kırkambar'a Cevap), Paris, 1896

.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHTASAR TARİH-İ UMÛMÎ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Müellif, “Muhtasar Tarih-i Umûmî” adlı eserini çok sade ve açık bir üslupla Osmanlı Türkçesi ile kaleme almıştır. Eser Civelikyan matbaasında Maarif-i Nezaret-i Celilesi’nin ruhsatıyla Kitapçı Karabet, tarafından ikinci defa olarak basılmıştır. 351 sayfadan oluşur. Muhtasar Târîh-i Umûmî adlı eserin değerlendirilmesine geçmeden önce muhtasar tarihi umumînin ne olduğu, örnekleri, eserin yazılış amacı, içeriği ve anlatım biçimi hakkında değerlendirme yapmamız gerekmektedir.

Öncelikli olarak “Tarih”; ülkeleri, ulusları, toplumları, kuruluşları etkileyen eylemlerden doğan olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki nedensel bağları, bunların daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilerini, ulusların kurduğu uygarlıkları ve ulusların kendi iç sorunlarını inceleyen bir bilim dalıdır. Dünya tarihi de demek olan, “Tarih-i Umûmî” kendi tarihimizi ve diğer toplumları anlamamızı sağlar. Umûmî Tarihler, genel olarak insanlığın yaratılışından başlayarak İslâm Tarihi, Osmanlı öncesi ve çağdaşı devletler ile Osmanlı tarihi hakkında geniş ölçekli bir yelpazeyi içerir. Bu eserler genel anlamda aynı içeriğe sahip olmakla birlikte, içeriklerinin sunum şekilleri açısından farklılıklar göstermektedirler. Bu nedenle umumi tarihler kendi aralarında mufassal ve muhtasar umûmî tarihler olarak gruplandırılabilir. Bunlardan mufassal olanlar içeriklerini ayrıntılı bir şekilde sunmuşlardır. Bunun en güzel örneklerini Gelibolulu Mustafa Ali’nin “Kühû’l Ahbar”, Kâtip Çelebi’nin “Fezleket Akvâl’l-Ahyâr fî İlmi’t-Târîh ve’l-Ahbâr”(Arapça Fezleke) eserlerinde görmek mümkündür.

Muhtasar umûmî tarihler ise içeriklerini özet-hülasa bir biçimde kronolojik esaslı olarak oluşturmuşlardır. Ayrıca muhtasar olarak yazılan eserlerde olayların özet hülasa şekilde anlatım içerik örneklerine yer verilmiştir. Muhtasar umûmî tarihlerin ortak yönlerinde olayların ayrıntısını vermekten ziyade, o dönemde

yaşanmış mühim olaylara önem verdiklerini göstermeği amaçlamışlardır.³¹ Bunun örnekleri arasında ise Mevlana Şükrullah'ın “Behçetü't-Tevârih”, Ramazanzâde Nişâncı Mehmed Paşa'nın “Târîh i Nişâncı Paşa”, Cenâbî Mustafa Efendi'nin “El-Aylemü'z-Zahir” veya “Gülşen-i Tevârih”, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin “Tenkîh-i Tevârih-i Mülük” ve Müellif'in “Muhtasar Târîh-i Umûmî” adlı eseri sayılabilir.

Meşrutiyet döneminin önemli aydınlarından olup çıkardığı “Mizan” gazetesinden dolayı “Mizancı” lakabı verilen Müellif'in “Muhtasar Târîh-i Umûmî” adlı eseri de muhtasar tarih yazımına katkıda bulunmuştur. Bu eser hemen hemen bütün medeniyetlerin tarihlerini içermektedir. İçeriği ise insanlığın vahşet ve göçebelikten çıkıp bugünkü ûmrân ve medeniyet mertebesine gelinceye kadar karşılaştığı olayları ve değişimleri ele almıştır.

Bu kapsamda tarih anlatım biçimlerine değinmekte fayda vardır. Bu anlatım biçimleri hakkında bilgi vermek Muhtasar Târîh-i Umûmî adlı eserin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Bilindiği üzere hikâyeci anlatım şekli, tarihsel silsilede olaylar doğrudan doğruya aktarılır, efsanevi ve destansı şekilde sunum gerçekleştirilir. Buradaki maksat olayın bizzat içeriği değildir verilmek istenen mesajdır. Bir diğer anlatım biçimi olan öğretici anlatım şeklinde amaç faydacı bir şekilde tarihte yaşanmış olayları kuşaklara, şahıslar üzerinden isimler zikredilerek, önemli kişilerin olaylarını aktarmaktır. Bu anlatım yönteminde ise tarihçi yaşadığı devrin etkisi altındadır. Sosyal tarih anlatım biçiminde genellikle duygusal yöntem terk edilerek, toplumsal olayları bilimsel çerçeveden inceler. Yönetim ve insan ilişkilerini araştırarak çıkarım yapmayı amaçlamaktadır. Bilimsel tarih anlatımında ise neden-sonuç üzerinden araştırma tercih edilerek insanlara akademik çerçeveden rehber olmayı amaçlamaktadır.³² Muhtasar Târîh-i Umûmî, yukarda bahsettiğimiz anlatım şekillerinin hepsini kapsamaktadır.

Muhtasar Târîh-i Umûmî'nin içeriğine baktığımızda ise eser insanlık tarihinin başlangıcından büyük devletlerin oluşmalarına kadar olan konuları ele almıştır. Şimdiki neslin ve gelecek nesillerin rahatlıkla okuyup anlayabileceği Dünya Tarihi

³¹ Rukiye Özdemir, Ahmet Aydın, “Osmanlı Tarih Yazıcılığında Muhtasar Umumi Tarihler Üzerine”, **Anasay Dergisi**, 2019, S. 7, Sayfa Aralığı (105-136)

³² Sander ORAL, “Tarihte Yöntem”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi** S. 28, Ankara, 2014

ile ilgili yazılmış olan Muhtasar Târîh-i Umûmî adlı eser sade ve akıcı üslupla yazılmış eserlerden biridir.

Müellif Mehmet Murad, eserine besmele, hamdele, salvele ile başlamıştır. Muhtasar Târîh-i Umûmî, Kurûn-i Ûla (İlk Çağ) Kurûn-i Vustâ (Orta Çağ) Kurûn-i Cedîde (Yeni Çağ) şeklinde üç ana başlık altında ele alınmıştır. Eserin giriş kısmında tarih ilmi ile ilgili bilgi verilmiştir. Tarihin geçmiş kavimler hakkında verdiği bilgilerin önemi üzerinde durulmuştur. Bu eserin dikkat çeken bir özelliği de tarih hakkında olayları paylaşırken coğrafya bilgilerine de yer vermiş olmasıdır. Sadece tarihi olayları aktarmaktan ziyade olayların yaşandığı şehirlere de yer vermesi açısından önemli bir eserdir. Ayrıca eser şehirlerin konumlarına ve dünyanın hangi tarafında bulunduklarına değinmiştir.

Muhtasar Târîh-i Umûmî'nin birinci bölümü olan Kurûn-i Ûla (İlk Çağ) kısmında Hz. Âdem'den başlayarak peygamberler silsile yoluyla ele alınmıştır. Müellif, insanlık tarihi ile ilgili birçok konuda olayların oluş zamanlarına dikkat ederek bilgiler vermektedir. Peygamberler, zamanındaki gelişmeleri yaşanan olayları çok kısa bir şekilde önemli gördüğü olaylara temas ederek bitirmiştir. Bu kapsamda Peygamberler, hâkimler, melikler, Asya Kıtası'nda bulunan Türkler, Çinliler ve Hindular, Mısırlılar, Asurlular, İranlılar, Eski Yunanistan, Makedonya ve Roma Kayserliği ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Bu bölümde Hz. Âdem'den sonra Hz. Havva'nın yaratılmasının ve Cennet'ten çıkarılma sebepleri üzerinde durulmuştur. Müellif Hz. Âdem'in soyundan yalnız Şit kavminin Allah'a sadık bir kavim olduğunu belirtmiştir. İnsanlığın ikinci babası olarak gördüğü Hz. Nuh, Şit'in torunlarından olduğunu ifade etmiştir. Tufandan Allah'ın emriyle yaptığı gemi sayesinde kurtulduğunu bildirmiştir. Hz. Nuh'un Ham, Sam ve Yafes adındaki üç oğlu tarafından yeryüzünün tekrardan oturulacak ve yaşanacak hale getirildiğini ifade etmiştir. Müellifin bu konuda öğretici anlatım şeklini benimsediğini göstermektedir. Müellif Türklerin, İranlıların, Romalıların ve Avrupalıların, Yafes bin Nuh soyundan olduğunu, Arapların, Asurîlerin, Keldanilerin, Fenikelilerin, Yahudilerin, Mısırlıların Sam bin Nuh soyundan olduğunu; Zencilerin ise Ham bin Nuh'un soyundan olduğunu; Ham'ın bir

kabahati üzerine babasının beddua etmesinden dolayı neslinin renkçe kara olduğunu aktarmıştır.

Müellif, eserine Mısır hakkında aktardığı bilgiler ile devam etmektedir. İslâm kaynaklarının da belirttiği gibi Hz. İbrahim'in Arz-ı Mukaddeste insanları doğru yola davet ettiği sırada, kıtlık meydana geldiğini Mısır bölgesinde Nil-i Mübarek sayesinde yağmura muhtaç olmadığını ve bu yüzden Mısırdaki kıtlık yaşanmadığını belirtmiştir. Ayrıca Nil'in kaynağının cennet olduğunu ve bu sebepten daima tazeliğini ve akıcılığını koruduğunu dile getirmiştir. Kardeşlerinin tuzağına düşen ve Mısır'da meşhur bir rüya tabircisi olan Hz. Yusuf'un da Nil nehrinden faydalandığını ilave etmiştir.

Müellif, Hz. Yakup'un soyunun tarihte İsrailoğulları ismiyle bilindiğini ve bu lakabın kendilerine Allah tarafından verildiğini bildirmiştir. İsrailoğullarının Mısır'da büyük bir kavim oluşturunca Mısırlıların bu durumdan korktuklarını ve İsrailoğullarının sayısını azaltmak için İsraililer içinde doğan her erkek çocuğu katletmeğe başladıklarını ifade etmiştir. Hz. Musa'nın da bu sırada doğduğunu ancak Allah'ın izniyle kurtulduğunu, Allah'ın İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarmak için Hz. Musa'yı görevlendirdiğini aktarmıştır. Hz. Musa'nın İsrailoğullarını Arz-ı Mev'ûd'a davet ettiği halde İsraililerin korkularından giremediklerini, bu yüzden İsrailoğullarının Allah tarafından cezalandırıldığını ve birtakım felaketlerden sonra "Arz-ı Mukaddese" götürüldüğünü anlatmıştır.

İsrailoğullarının on iki küçük cumhuriyetten oluştuğunu, her birinin kendi kendini idare ettiğini fakat düşman saldırıları olduğunda İsrailoğullarının bir başkanın emrine girip birlikte hareket ettiklerini söylemiştir. Bu gibi başkanlara "hükkâm" denildiğinden bunların zamanlarına da hükkâm zamanı dendiğini ifade etmiştir.

İsrailoğullarının birlikte yaşadıkları zamanlarda bile düşmanlarına karşı kendilerini savunmaktan aciz olduklarını, Asurlular ile Babillerin idaresi altına girdiklerini bundan sonra da İsrailoğullarının bir daha bağımsız olamadıklarını, sonunda parçalanıp dünyanın her tarafına dağıldıklarını belirten Müellif, İsrail devletinin aslında kaçınılmaz sonunu eleştirel bir üslupla dile getirmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere Müellif, tarih hakkında olayları aktarırken coğrafya bilgilerine de yer vermiştir. Böylece sadece tarihi olayları aktarmaktan öte yaşadıkları şehirleri konumlarını ve dünyanın hangi tarafında bulunduklarına da değinmiştir. Bu kapsamda Asya Kıtası'nda eskiden beri üç büyük kavimin yaşadığını bunların birincisinin Türk topluluğunun olduğunu ve Asya Kıtası'nın kuzeyinde aşiretler halinde dolaştıklarını ifade etmiştir. Asya kıtasının Doğu tarafının Çinlilerin, güneyinin ise Hintlilerin elinde olduğunu belirtmiştir. Mısır Kıtası'nın Afrika'nın Kuzey Doğusunda olduğunu, Mısır'ın kuzeyinin Akdeniz, doğu tarafının Kızıldeniz, güneyinin Sudan, batısının ise Büyük Sahra Çölü ile çevrili olduğunu aktarmıştır.

Müellif, Mısır'ın genel durumundan, Mısır'da zuhur etmiş olan Büyük Firavun Sezosteristen, Mısırlıların gelenek ile göreneklerinden ve Mısırlıların eserlerinden sırasıyla bahsetmiştir.

Asur Devleti'nin kadın hükümdarı Semiramis sayesinde güzel günler geçirdiğini, Semiramis tarafından çok sayıda eserler inşa edildiğini belirten Müellif, Semiramis'in denizden ve ticaret yolundan uzak bulunduğu için vefat eden eşi Ninos'un inşa ettiği (Nineviya) şehrini beğenmeyip, Babil'i başkent yaptığını ifade etmiştir. Semiramis'in Bâbil'in etrafında yedi araba yan yana gidebilecek kadar genişlikte bir duvar yaptırdığını, Babil'in Fırat Nehri'nin iki tarafında bulunduğundan iki sahile rıhtımlar ve nehir üzerinde büyük köprü yapılmıştır. Semiramis'in bununla da yetinmeyip şehrin dışında büyük bir göl kazdırıp nehri oraya akıttığını ve bu sırada şehrin iki tarafını birleştirmek için nehrin altında kemerli bir yol yaptırdığını, bundan sonra tekrar nehri mecrasına akıttığını Semiramis'ten sonra Asur Devleti'nin büyük bir fetret dönemi yaşadktan sonra parçalandığını dile getirmiştir. Bu kapsamda Müellif, Semiramis'in ne kadar başarılı bir kadın hükümdâr olduğunu övgü dolu sözlerle anlatmıştır.

Müellif, dünyada Fenikeliler kadar ticaret ve keşifler ile şöhret kazanmış başka bir kavmin olmadığını da dile getirmiştir. Nitekim Fenike gemicilerinin Septe Boğaz'ından Atlas Okyanusu'na çıkarak, İngiltere adalarını keşfettiklerini ve İngiltere'de kalay madenini bulduklarını belirtmiştir. Fenikelilerin birçok keşiflerinin yanında icatlarının da bulunduğunu, içlerinden önemli olanların cam, rakam, alboya olduğunu bunların önemlerinin ise işlevlerinden kaynaklanmakta olduğunu ifade

etmiştir. Rakamın nakit ticaretin semeresi olması, önceleri camın altından daha kıymetli olması, alboyanın öneminin ise hükümdârların o renkte elbise giymelerinden ileri geldiğini vurgulanmıştır.

İran Devleti hakkında önemli olaylara değinen Müellif, İran'ın rahata muhtaç olan ahâlisinin kendilerine Şah olarak Keykubat'ı seçtiklerini, Keykubat'ın ise ahâliyi çok güzel bir şekilde idare ettiğini ancak sonradan tahta geçen Keykubat'ın soyundan Astiyag'ın ise korkak ve kuruntulu olduğunu ve bu yüzden başına felaketler geldiğini belirtmiştir. Astiyag'ın rüyasında kızından doğacak olan torununun dünyayı ele geçireceğini görmesinden dolayı hemen veziri Harpag'ı görevlendirerek bebeğin katledilmesini emir ettiğini bebeğin günahsız olduğunu düşünen Harpag'ın ise onu bir çobana verdiğini anlatmıştır. Böylece bir çobanın evinde büyüyen Keyhusrev'in annesine olan benzeriği ve verdiği güzel cevaplar padişah'ın dikkatinden kaçmamış. Bu durumu araştıran Astiyag'ın veziri Harpag'ın emrini yerine getirmediğini anlayınca da Harpag'ın oğlunu kestirip kebab ederek babasına yedirdiğini, Harpag'ın ise cezasının kabahatinden büyük olduğunu düşünerek Keyhüsrev ile birleşip intikamını aldığını böylelikle Astiyag'ın hakketiğini bulduğunu aktarmıştır. Keyhüsrev'in cihangirliği meydana getirmek için kısa süre içinde Anadolu ve Babil'i topraklarına kattığını ancak Mısır da bulunan kadın idareci Tomris'e mağlup olduğunu ve Tomris tarafından kafası kestirilip insan kanıyla dolmuş tulum içine atıldığını, Tomris'in "müddet-i ömründe kan içmekle doymadın, bari şimdi istediğin kadar iç" dediğini anlatmıştır. Keyhüsrev'den sonra İran'ın bir daha toparlanamadığını, sonunda Büyük İskender'in İran Devleti'ni tamamen ele geçirdiğini anlatmıştır. İran ahvalini öyküleyici, etkileyici ve akıcı anlatımla ile aktaran Müellif, okuyucuları âdeta olay içinde yaşatmak istemiştir.

Asya, Anadolu, Afrika'dan sonra Müellif, Yunanistan ve Makedonya ile ilgili bilgiler vermiştir. Yunanistan'ın küçük bir kıta olduğunu buna rağmen müstakil bir hükümet teşkil edemediklerini, medeniyet ilerledikçe hemen her tarafta cumhuriyetlerin yerleştiğini Yunanlıların her ne kadar çok hükümetlere bölünmüş olsalar da yine bir millet olduklarını lisan, mezhep, gelenek ve görenekleri için bir olduklarını bildirmiştir. Düşman ortaya çıktığında, daima birbiriyle uğraşmakta olan Yunanlıların kendi iç çekişmelerini bir tarafa bırakıp birlikte düşmanla savaştıklarına

dikkat çekmiştir. Eski zamanlarda meydana gelen Troya Muharebesi'ndeki birlikteliğin eskiden beri var olduğunu gösterir.

Makedonyalılar için ise Yunanların tam tersi olduklarını söyleyen Müellif, iç savaşlar yüzünden dıştan gelen düşmanı önleyemediklerini, Yunanlıların saldırılarıyla cehalet uykusundan uyanıp kendilerine geldiklerini belirtmiştir. Makedonya Kralı Büyük İskender'in iç karışıklıkları ber taraf edip yönünü dışa çevirdiğini Suriye, İran, Orta Asya, Türkistan, Çin, Hindistan ve Mısır'ı işgal ettiğini hatta Mısır'da İskenderiye şehrini tesis ettiğini vurgulamıştır. İskender'in vefatıyla teşkil ettiği devletin kısa süre içinde kumandanlar arasında bölüşüldüğünü, bu devletlerin çok vakit geçmeden İtalya'da ortaya çıkan Roma Devleti tarafından yıkıldığını belirtmiştir.

Muhtasar Târîh-i Umûmî'nin ikinci bölümü Kurûn-i Vustâ (Orta Çağ) kısmı kendi içinde üç ana başlık içinde ele alınmıştır. Birinci başlıkta Kavimler Göçü, Dört Halife Dönemi, Emevi Abbasi Selçuklu Devletlerini anlatmaktadır. İkinci Başlıkta Batı Avrupa Devletleri Almanya Krallığı ve İmparatorluğu, Fransa Krallığı, İngiltere Devleti ve Haçlılara değinmiştir. Üçüncü başlıkta ise Doğu Avrupa Devletleri'nden Rusya, Şark Kayserliği ve Osmanlı konusu ele alınmıştır.

Orta Çağ denilen tarih kısmı Batı Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul'un Osmanlılar tarafından fetih tarihine kadar geçen dokuz yüz yetmiş yedi senelik olayları içermektedir. Buna göre Kavimler göçü esnasında Avrupa'da üç çeşit kavim vardı. Bunlar Selet, Alman ve Slav kavmidir. Hunlar'ın Ural nehrini geçip Avrupa'ya saldırması Avrupa'yı alt üst etmiştir. Müellif, Hunların diğer kavimleri batıya doğru iterek sebep oldukları harekete "Kavimler Göçü"adı verildiğini böylelikle, İlk Çağ'ın sona erip, Orta Çağ'ın başladığını belirtmiştir.

Müellif, eserinde İslâm tarihi bölümüne Hz. Peygamberin doğumuyla ilgili bilgiler verip kısaca giriş yapmıştır. Çocukken yaşadığı hazin olaylara ve olağanüstü hadiselerle değindikten sonra vahyin gelişini, İslâm dinin ortaya çıkışını, sırasıyla dört halife dönemini, Emevi ve Abbasi dönemlerini özlü ve özgün bir şekilde ele almıştır.

İslâm dininin ortaya çıkışına baktığımızda kutsal kitaplarda anlatıldığı gibi Allah'ın Hz. İbrahim'in soyunu yeryüzünü düzeltmek için görevlendirmiştir. Hz. İbrahim'in soyu ise İsrail ve İsmail diye iki kola ayrılır. Beni İsrail, Hz. İbrahim'in küçük oğlu Hz. İshak'tan, Beni İsmail ise büyük oğlu Hz. İsmail'den gelmektedir. Buna göre Hz. Peygamber Kureyş kabilesinin reisi bulunan Abdulmuttalib'in torunu ve Abdullah'ın oğluydu. Kendisi Hz. İsa'nın beş yüz yetmişinci senesinde Rebi'ül evvelin on ikinci günü Mekke'de dünyaya gelmiştir. Babası Abdullah Hz. Peygamber'in doğumundan önce, annesi Âmine ise Hz. Peygamber daha altı yaşında iken vefat etmiştir. Hz. Peygamber'i dedesi Abdulmuttalib'in himaye etmiştir. Sekiz yaşında iken dedesi Abdulmuttalip'in vefatı üzerine Hz. Ali'nin babası Ebu Talib'e verilmiştir. Hz. Peygamber'in yaşı daha küçük iken bile kendisinin fevkalade bir zat olduğunu belirten bazı hadiseler meydana gelmiştir. Bu hadiseler içinde en meşhur olanı Şakk-ı Sadır ve Kefer olaylarıdır. Hıra Mağarasında vahiy indirildiği zaman Hz. Peygamber kırk yaşındaydı. Dinini ashabı-ı kiram ile beraber gizli gizli yaşardı. Üç yıl süren gizlilik devrinden sonra, yani peygamberliğin dördüncü yılında Allâh Teâlâ şöyle buyurdu: “Ey Resulüm! Artık Sana emrolunanı açıkla! Müşriklerden yüz çevir. Alay edenlere karşı biz sana yeteriz!”.³³ Bu hususta indirilen emri ilahi üzerine Hz. Peygamber halkı açıkça İslâm'a davet etmeğe başlamıştır. İlk başta Kureyşliler, Hz. Peygamber'in söylediklerini red etmemişler ta ki putlarına riayetsizliği görünce hepsi birleşip işkenceye başlamışlar. Bir süre sonra Kureyş halkı, Hz. Ömer ile Hz. Hamza'nın da İslâm dinine iman etmeleri üzerine Müslümanların çoğalıp kuvvet bulmalarından korkarak Müslümanlara eziyetlerini arttırmışlardır.

Bunun üzerine Hz. Peygamber Müslümanlara Habeş'e hicret için müsaade etmiş ve bu süreçte Ebu Talip ile Hz. Hatice'nin vefat etmelerine çok üzülen Hz. Peygamber çok üzüldüğü için bu seneye “Hüzün Yılı” demiştir. Daha sonra kendisi de Medine'ye hicret etmiştir. Hicret olayı Müslümanlar tarafından tarihin başlangıcı olmuştur. Kısa süre içerisinde İslâm dini her tarafa yayılmaya başlamıştır. Kureyşliler, Müslümanlara karşı duramayacaklarını anlayınca anlaşma yoluna gitmişler ve Hudeybiye Barış Antlaşmasını yapmışlardır. Hz. Peygamber 632 yılında

³³ Hicr suresi, 94 – 95. ayetler

Medine de vefat etmiştir. Vefatından sonra Ashab-ı Kiram istişare ederek müminlerin emiri olmak üzere bir “Halife” seçilmesine karar vermişlerdir.

İlk seçilen Halife Hz. Ebu Bekir’dir. Hz. Ebu Bekir Kureyş kabilesinin en zenginlerinden bulunduğu halde İslâmiyet’i ilk kabul etmiş ve malını fukaraya dağıtmıştır. Hz. Peygamber’e olan sadakatinden dolayı ona “Sıddık” lakabı verilmiştir. Hz. Peygamberin hastalığı esnasında Hz. Ebu Bekir, cemaate imamete memur edilmiştir. Bu da kendisinin halife seçilmesi için önemli bir özellik olarak görülmüştür. Halife seçilen Hz. Ebu Bekir, iki yıl süren halifelığının sonunda 63 yaşında vefat etmiştir. Hz. Ebu Bekir’in vefatı üzerine Hz. Ömer halife seçilmiştir. Hz. Ömer zamanında muazzam bir İslâm devleti tesis edilmiştir. Hz. Ömer 10 yıl halifelik yaptıktan sonra elli beş yaşında vefat etmiştir. Vefatı üzerine Hz. Osman halife seçilmiştir. Hz. Osman’ın hilafeti esnasında bir takım iç karışıklıklar ortaya çıkmış ve bu karışıklıklarda müslümanlara zarar vermiştir. Hz. Osman 12 yıl halifelik yaptıktan sonra 79 yaşında bir saldırı sonucu şehit edilmiştir. Şahâdeti üzerine Hz. Ali halife seçilmiş ise de bazıları Hz. Ali’nin hilafetini onaylamamış, bazıları da Hz. Osman’ın kanını isteriz bahanesiyle muhaliflere karışarak savaş başlatmışlardır. Hatta Hz. Ayşe, Hz. Talha, Hz. Zübeyir de bunların içinde yer almıştır. Meydana gelen olan “Cemel” muharebesinde Hz. Ali galip olmuş ve Talha ile Zübeyir Hazretleri şehit olmuşlar ise de fitnenin arkası kesilmemiştir. Çünkü Benî Ümeyye kabilesinin reisi bulunan Şam valisi Muaviye bin Ebu Süfyan ayaklanarak kendisine hayli taraftar bulmuş ve birçok memleketleri ele geçirmiştir. Hz. Ali ve Muaviye arasında ortaya çıkan çekişme uzun zaman devam etmiş fakat bir sonuç alınamamıştır. Bunun için memleketlerin bir bölümü Hz. Ali’nin diğer bölümü ise Muaviye’nin idaresine geçmiştir.

Hz. Ali’nin vefatından sonra Müslümanlar 6 ay Hz. Hasan’a biat ettiler. Hz. Hasan hilafeti Muaviye’ye terk edince bir sürede olsa Müslümanlar bir bayrak altında toplanmışlar ise de Muaviye’nin halifeliği oğlu Yezid’e bırakmasıyla Müslümanlar arasında tartışmalar meydana gelmiştir. Yezid’in “Kerbela Faciası” gibi büyük cinayetleri meydan getirmesi üzerine ümmetin bir kısmı ayrılıp Hz. Abdullah bin Zübeyir’i halife tanımışlardır. Müellif, Abdullah bin Zübeyir’i, Hülefa-i

Raşidin'in sonuncusu olarak değerlendirmiştir. Dört büyük halifeden sonra sırasıyla Emeviler Devri ve Abbasiler Devri yaşanmıştır.

Emeviler, Muaviye bin Ebu Süfyan tarafından kurulmuştur. Emevilerden on dört hükümdâr ortaya çıkmıştır ve saltanatları 87 sene sürmüştür. Emevi hükümdârları içinde sekizincileri bulunan Ömer bin Abdülaziz'den başka halkın sevgisini ve muhabbetini kazanan bir hükümdâr olmamıştır.

Emevilerden sonra Abbasî devleti kuruldu abbasilerin ilk halifesi olan Ebul Abbas, Emevi yönetimine karşı ayaklanarak halifeliği ve iktidarı ele geçirmiştir. Emevileri acımadan yok ettiği için kendisine kan dökücü anlamına gelen “el-Seffah” adı verilmiştir. Abbasîlerin ve özellikle ikinci halifesi bulunan Ebu Cafer el Mansur ile beşincisi bulunan Harun Reşid zamanı Abbasilerin en parlak dönemleri arasında yer alır.

Abbasî Devrinin iyi bir yönünün sergilediğine dikkat çeken Müellif, o dönemde ilim ve fen alanında önemli gelişmelerin ortaya çıktığını söylemiştir. Abbasîlerin âlimleri ve hâkimleri himaye ettiğini kütüphaneler ve medreseler açarak, ilmin dünyaya yayılmasını sağladığını, dolayısıyla bugünkü medeniyetin oluşmasına katkılarının olduğunu söylemiştir. Abbasîlerin tesis ettikleri Bağdat şehrinin medeniyet hususunda dünyanın başkenti düzeyinde olduğu ayrıca bir milyondan fazla nüfusu ve on binden fazla kütüphanenin bulunduğunu ifade etmiştir.

Abbasî Devletinin sonlarında İslâm devletlerinin içinde ortaya çıkan hükümetlerin başında Endülüs Emevi Devleti olduğunu, Endülüs Devleti'nin 275 sene kadar hüküm sürdüğünü ve 16 hükümdârın bulunduğunu belirtir. Özellikle sekizinci halife olan III. Abdurrahman'ın zamanın en meşhur hükümdârı olduğunu ayrıca Abdurrahman'ın “Emir-ül Müminin” olarak söylenmesinin hilafet unvanını aldıklarını gösterdiğini aktarmaktadır.

Müellif, Büveyhilerin İran'ın Deylem bölgesinde Büveyh namında bir odun hamâlinin üç oğlu olup, üçünün de gönüllü sıfatıyla askere dâhil olduklarını ve memleketin karışıklığı esnasında kendilerini geliştirerek başlangıçta birer vali sonra birer hükümdâr olduklarını dile getirmiştir. Hamâl Büveyh'in oğullarının İslâm

devletlerini idareye başladıklarını bunlardan on yedi hükümdâr ortaya çıktığını ve yüz yirmi sene kadar hüküm sürdüklerini, Büveyhilerin elinden hükümeti alan Selçuklu sultanlarından Tuğrul bey olduğunu belirtmiştir.

Müellif, Selçukluların İslâm ile tanışınca İslâm devletleri içinde rahat oturmak fikriyle aldıkları ruhsat üzerine sınırı geçtiklerini Selçukluların güçlü oldukları halde İslâm dinine olan muhabbetlerinden ve bağılılıklarından dolayı İslâm devletlerine zarar vermediklerini, ayrıca gelen saldırılardan da koruduklarını. Fakat bir süre sonra ortalığı saran fesâdın Selçuklulara dayandığını belirtmiştir.

Müellif eserinde Orta Çağ'ın ikinci bölümünde Batı Avrupa Devletleri'ni ele almıştır. Papaların Roma Devleti süsünü vermek fikriyle Fransa, Almanya ve İtalya'yı İmparator Şarlman zamanında bir araya getirdiğini ancak Şarlman'ın vefatıyla haleflerinin devleti üçe ayırdıklarını ve nihayetinde Papalar'ın bu duruma seslerini çıkaramadıklarını anlatmıştır. Ayrıca ayrılan devletlerin genel durumlarındada değinmiştir.

Müellife göre Almanya'da hükümet idaresi seçim ile olduğundan dolayı sürekli değişimler yaşanmış ve bir türlü daimi hükümet oluşturulamamıştır. Almanya Krallığında papalar ile hükümdârlar arasında bitmek bilmeyen âmirlik mücadelesinin olduğunu ve bu mücadelelerin zamanla muharebeye dönüştüğünü dile getirmiştir. Böylelikle Almanya Devleti'nin önemini yitirdiğini anlatmıştır. Fransa Krallığı ile ilgili olarak Fransa'nın derebeyliklere bölünmesinden dolayı, derebeylerin bağımsızlıklarını terk etmek istemediklerini, bu durumun Fransa'nın parçalanacağına neden olacağını düşünen Huk Kapet adındaki bir derebeyin kendini kral ilan edip Fransa'nın sınırlarını genişletmesi ile Fransa'yı düzenli bir devlet haline getirdiğini belirtmiştir.

Müellif, İngiltere için ise hükümdârların Fransız kökenli olmalarından dolayı Fransa kültürünü ve Fransızca'yı ahâliye aşılamlarından bahsetmekte ve böylece ahâlinin isyanlarının bitmek bilmediğini sonunda ahâlinin idareyi ele geçirip kendi isteklerini yaptıklarını anlatmıştır. İngiliz Anayasası'na göre iki millet meclisinin oluşturulacağı, hükümetin iki meclis ile birlikte idare edeceği, ahâlinin haklarının

sonuna kadar korunacağı belirtilmiştir. Böylece meşrutiyet yönetiminin ortaya çıktığını vurgulamıştır.

Ortaçağda Avrupa ülkelerinin Papalığın teşvikiyle Müslümanlara karşı birleşerek seferler tertiplediği, Haçlı seferinde milyonlarca insan hayatını kaybetmiş, devletler yıkılmıştır.

Müellif Haçlı seferlerinin sebeplerini şöyle sıralamıştır;

Filistin'in Arz-ı Mukaddes'te bulunmasından dolayı Hristiyanların bu memleketi ele geçirmek istemesi,

Kudüs-i Şerif'i ziyaret eden Hristiyanların sözde Müslümanlar tarafından hakaret görmeleri,

Ahâlîde bulunan günahkârların günahlarından, borçluların borçlarından, servet sahibi olmak isteyenlerin ise toprak arzusu ile gitmeleri,

Papaların kaybettikleri itibarlarını geri almak fikri,

Piyer Lermit isimli bir Hristiyan papalardan izin alarak halkı muharebeye çağırması,

Papa'nın bütün Avrupa Beylerine "Allah böyle istiyor" fikrini benimsetmeleri.

Bu maddeler Savaşın başlama sebepleri olarak sıralanmaktadır. Bu kapsamda Haçlılar Şarka doğru birkaç sefer düzenlemiştir. Bunlardan; Birinci Haçlı Seferi'nde Sultan Kılıç Arslan Haçlıları geri püskürtmüş ancak ayak takımı çapulculardan oluşan yüz binlerce kişinin zalimce saldırısı ile Kudüs'ü istilâ etmişler, şehirde katliam yapmışlar ve böylece Kudüs Krallığı'nı kurmuşlardır. İkinci savaşta Müslümanlar, gâlip gelmişler ve Haçlılar geri dönmek zorunda kalmışlardır. Üçüncüsünde Filistin'in batısını Sultan Selahaddin-i Eyyûbî kurtarmış ve bu durumu kabullenemeyen Hristiyanlar muntazam ve kalabalık bir ordu ile dördüncü seferi düzenlemişlerdir. Dördüncü seferde Haçlılar Kudüs'ü geri alamayacaklarını

anlayınca savaşı amacından saptırarak dünya çıkarları için yapmışlar, hatta Kudüs'ü bırakıp Kostantiniye'ye ve Mısır'a yönelmişlerdir.

Müellif, Muhtasar Tarih-i Umûmî'de Kurun-î Vusta'nın üçüncü bölümünde ise Doğu Avrupa devletlerini Rusya, Şark Kayserliği ve Osmanlıları ele almıştır.

Müellif, Rusya Devleti'nin medeniyet hususunda Avrupa milletleri içinde en geride kalmış bir kavim olduğunu, değil hükümet kurmak, kendilerini savunabilecek durumlarının bile olmadığını, kendilerini emri altına alan başka devletlere memnûnen tabi olduklarını belirtmiştir. Şark Kayserliği için konumunun güzelliğinden dolayı sürekli saldırılara maruz kaldığını anlatan Müellif; Şark Kayseri Büyük Justinyen'in pek çok eser bıraktığını bunların içinde en meşhur olanların Ayasofya Kilisesi ve Kavanin Mecmuası olduğunu söylemiştir.

Türklerin Müslüman oluş serüvenine değinen Müellif, anlatım içerisinde şahıslara ve yer isimlerine ciddi manada yer vermiştir. Bazı noktalarda kendi duygularını da katarak ayrı bir zenginlik kazandırmıştır. Osmanlıların Kayı Han boyuna mensup bir kavim olduğunu, Anadolu'ya geldiklerinde reislerinin Süleyman Şah olduğunu, Süleyman Şah'ın vefatından sonra oğlu Ertuğrul Bey'in Söğüt civarında yerleştiğini ve çevresinde bulunan valilerle muharebeye girip sınırlarını genişlettiğini vefat ettiğinde Osmanlıların elinde büyük bir arazinin olduğunu anlatmıştır.

Ertuğrul Gazi'nin oğlu Osman Bey zamanından başlamak üzere Osmanlı padişahlarını silsile yoluyla ele almıştır. Osman Bey zamanındaki gelişmeleri ve fetihleri çok kısa bir vaziyette önemli gördüğü olaylara temas ederek bitirmiştir. Osman Bey'den sonra Orhan Gazi zamanındaki önemli olan gelişmeleri anlatan Müellif, bu dönemde ilme, bilime, âlime ne kadar ehemmiyet verildiğini de vurgulamıştır. Orhan Gazi zamanında Osmanlı Devleti'nin dünyanın en kuvvetli, en mesut ve en düzenli devleti olduğunu belirtmiştir. Murat Hüdâvendigar zamanın da ise Rumeli taraflarını ve Bulgaristan civarındaki fetihleri anlatan Müellif Bulgaristan topraklarındaki yer isimlerini de zikrederek konuya derinlik kazandırmıştır. Avrupa devletleri ile de ilk münasebetin de bu dönemde başladığını söylemiştir. Murat Hüdâvendigar'ın şahâdeti meselesi de bölümün sonuna duygusal bir hava

kazandırmıştır. Yıldırım Bayezid zamanında da aynı anlatım tarzını benimsemiş olan Müellif Yıldırım Bayezid Han'ın en yiğit ve en çalışkan padişahlardan biri olduğunu Ehl-i salib ile olan muharebelerinin ona şan ve şeref kazandırdığını belirtmiştir.

Müellif, İkinci Murad ve diğer padişahları anlatırken daha öncede belirttiğimiz gibi fetihlerden, iç karışıklıklardan, şehzadelerin mücadelesini konu edinmiştir. Haçlıların bu belalardan biri olduğunu ancak Sultan Murad'ın onları darmadağın ettiğini bildirmiştir.

Osmanlı padişahlarından Fâtiḥ Sultan Mehmet'in, babası İkinci Murat'ın devlet işlerinden bunalmasa üzerine Fâtiḥ Sultan Mehmet'in daha 12 yaşında iken devletin başına geçtiğini, fakat bunun Osmanlı'yı Anadolu'dan atmak isteyen Bizans için fırsat olduğunu, bu durumu haber alan İkinci Murad'ın devletin selameti için tekrar tahta geçtiğini ve Bizans'ı Osmanlı topraklarından attığını, İkinci Murat'ın vefatı üzerine 19 yaşındaki Fâtiḥ Sultan Mehmed'in ikinci defa tahtın başına geçtiğini belirtir. Fakat bu sefer kendisinin tahtta olmasını değerlendirmek isteyenlere fırsat vermediğini, Karaman oğulları üzerine bir sefer düzenleyip aslında kafasında tek bir düşünce olduğunu Fâtiḥ Sultan Mehmet'in “Ya ben İstanbul'u alacağım ya da İstanbul beni” diyerek sefer için hazırlıklara başladığını anlatır. Hazırlıklarını tamamlayan Fâtiḥ Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethiyle Doğu Roma İmparatorluğu'na son verdiğini ve yerine Devlet-i Muazzama-i Osmaniye'nin var olduğunu bu olayın Ortaçağ'ın bitmesine ve Yeniçağ'ın başlamasına vesile olduğunu dile getirir.

Müellif, Ortaçağ'ın sonunda kısa bir değerlendirme yaparak Avrupa'nın medeniyet hallerinden bahseder. Ortaçağ'da Avrupa da düzenli bir devletin olmadığından, derebeylik sisteminin devletlere zarar verdiğini ifade eder. Top ve tüfek olmadığından şatoların alınamadığını söyleyen Müellif, ilim ve maarifin de pek geride olduğunu, bu yüzden insanların cahil olduklarını belirtmiştir. Avrupa'daki insanların dört sınıftan oluştuğunu bunların; ilkinin şövalye sınıfı, ikincisinin papazlar sınıfı, üçüncüsünün tüccar sınıfı ve dördüncüsünün ise çiftçiler sınıfı olduğunu anlatır. Ortaçağın sonuna doğru ticaret ve sanayinin gelişmesiyle birlikte şehirlerin kalabalıklaştığını vurgulamıştır.

Muhtasar Târîh-i Umûmî'nin üçüncü bölümü olan Kurûn-i Cedîde (Yeni Çağ) kısmında ise siyasi, fenni, mali ve mezhep İnkılâpları ile yeni kıtaların keşfi ile İspanya Devleti, Fransa Devleti, İngiltere Devleti, Almanya ve Avusturya Devleti, İskandinavya ve Rusya Devletlerine yer vermiştir. Müellif, söze Ortaçağ'ın sonunda Yeniçağ'ın başlangıcında bir takım icatlar, buluşlar ve keşiflere değinerek giriş yapmıştır. Bu icatlar içinde en meşhur olanlar barut, top, tüfenk, pusula, kâğıt, matbaa ile Avustralya ve Amerika kıtalarının keşifleri olduğunu ilave eder. Barutun Çin'de bulunduğunu, Araplar tarafından batıya doğru götürüldüğünü top ve tüfenk gibi ateşli silahların icadıyla ehemmiyet kazandığını söyler. Top ve tüfenk sayesinde hükümdârların itibarının arttığını, iç karışıklıkların giderildiğini, önceden ordudan korkmayan derebeylerin top ve tüfeği görünce korkudan titrediklerini kaydeder.

Müellif, pusulanın bulunmasıyla birlikte Portekizlilerin yeni keşiflerde bulunduklarını böylece Hindistan gibi ticaret merkezi bir yerin bulunmasıyla Portekizlilerin ticaret sayesinde güçlendiklerini ve büyüdüklerini belirtmiştir. Bu durumun başka yerlerde de merak uyandırdığını, özellikle dünyanın bir küre olduğunu, batıya doğru gidildiği takdirde Hindistan'a gelinebileceğini söyleyen Hristof Kolomb'un bunlar içinde en bilineni olduğunu ancak sözlerine kimsenin inanmadığını sonunda, İspanya Kraliçesi İzabella'nın üç gemi vererek Kolomb'a güvendiğini belirtmiştir. Kolomb'un altmış beş gün süren yolculuğunun ardından "Toprak Toprak" diye bağırdığını, keşfettiği adanın Amerika Kıtası olduğunu anlamayıp Asya'nın doğusu olarak düşündüğünü ve İspanya'ya geri dönüp bunu herkese anlattığına değinmiştir. Bununla birlikte birçok insanında keşif için yola çıktığını, Kolomb'un toplam dört defa Amerika kıtasına gittiği halde oranın Amerika Kıtası olduğunu anlamamasıyla Kolomb'dan sonra İtalyalı Ameriko Vespuçi'nin ismiyle hatırlandığını söylemiştir. Yeni Keşif olunan yerlerde altın ve gümüş madenleri bulduklarını, Afrika zencilerini buralara zorla getirip çalıştırdıklarını ve böylece insan ticaretinde başlamasına sebep olduğunu söylemiştir.

Yazının çok daha önce bulunduğunu ancak kâğıt ve matbaanın bulunmasıyla birlikte önemli olduğu söyleyen Müellif ilk önce İncil'in basıldığını vurgulamıştır. Kitapların pahalı olmasından dolayı yalnızca zenginlerin ve papazların ilimle uğraştıklarını, matbaanın ve kâğıdın icadıyla beraber fakirlerinde kitap alıp okumaya

başladıklarını ve cehalet uykusundan uyandıklarını belirtmiştir. Bu buluşların neticesi olarak mezhep fırkaları ile savaşların meydana geldiğini ifade etmiştir.

Müellif, ahâlinin pek cahil olduğundan papazların her söylediklerine riayet ettiklerini ve papazların yolsuzluklarını fark edemediklerini ancak Haçlıların saldırıları birde Endülüs ve şark Arapları ile meydana gelen görüşmeler münasebetiyle Müslümanların elinde bulunan bilgilerin Avrupa'ya yayıldığını ve böylece Avrupalıların gözlerinin açıldığına dikkat çekmiştir. İlim ile ilgilenen bazı âlimlerin Endülüs'e gidip Endülüs darülfünunlarında eksiklerini tamamlayıp kendi memleketlerinde mevcut olan yolsuzlukları ve özellikle kilise erkânının meşru olmayan mesleklerini müşahede ettiklerini belirtmiştir. Bunların en cesurlarının bazen eserlerinde bu yolsuzluklardan bahsettiklerini, lâkin kilise erkânının bundan rahatsız olup kendilerini düzeltereklerine, bilakis bu durumlardan bahsedeneri vahşice ateşlerde yakarak ortalığı yine bildikleri gibi idare etmeye çalıştıklarını ilave etmiştir.

Bu süreçte Jean Huss ve Martin Luther, öteden beri Papalar'ın söylediklerinin Hristiyan mezhebinin esası bulunan İncil-i Şerif'e ters düştüğünü ortaya çıkardıklarını ve pek çok taraftar bulduklarını ve böylece Hristiyan âleminin bir takım mezhep fırkalarına ayrılmasına sebep olduklarını ifade etmiştir. Luther'e göre İncil "Kelâmullah" olup insanlara verilmiştir. Allah'ın insanlara akıl vererek Kelâmullah'ın emirlerini inceleyip düşünmeye sevk ettiğini İncil'in her milletin konuştuğu lisan üzere tercüme edilmesi gerektiğini söyler ve şöyle devam eder. Fırkalara bölünen mezhep inkılâbına reform denir. Lâkin reformu kabul edenlerin hepsi Luther taraftarı olmayıp birkaç fırkadırlar. Bunların birincisi ve en çoğu Luther taraftarı olup "Lutheranlar yahut Protestanlar" olarak bilinirler. İkincisi "Anglikanlar"dır. Bunlar İngilizler'e mahsus olan Anglikan Kilisesi Katolik Kilisesinin en yakınıdır. Üçüncüsü ise "Reformatlar yahut Presbiteryenlerdir. Bunların merkezi İskoçya'dır. Bunlardan başka fırkalar daha ortaya çıkmış ise de ehemmiyetleri olmamıştır. Mezhep Fırkalarının ortaya çıkmasıyla beraber Protestanlar ile Katolikler arasında bitmek bilmeyen mezhep savaşlarını da meydana getirmiştir. Bu savaşlar otuz sene ismiyle anılmaktadır. Savaş Almanya'da meydana gelmiştir. Ancak başka ülkelerde bu savaşa kendi çıkarları için müdahale etmiştir.

Müellif, Muhtasar Târîh-i Umûmî'nin son bölümü olan Kurûn-i Cedide'nin sonunda ise askeri siyasi ve ekonomik güçleri elinde bulunduran ve Düvel-i Muazzama olarak bilinen büyük devletlere yani, İspanya, Fransa, İngiltere, Almanya, Prusya İskandinavya, Rusya ve Avusturya devletlerine yer vermiştir.

İspanya Devleti'ni eleştirel bir anlatım şekliyle anlatan Müellif İspanya'nın önceleri Endülüs Araplarının himayesi altında bulunduğunu, Yeniçağın başlarında İspanya Kraliçesinin keşif için Hristof Kolomb'a yaptığı maddi yardımlardan dolayı Amerika'nın keşfiyle birçok yer ve arazi sahibi olduğunu, böylece servetini ve iktidarını arttırdığını söylemiştir. Ancak Kral İkinci Filip'in cihangir olmak için elinde bulunan sadık ahâliyi, binlerce asker ve Amerika madenlerinden akan altınlar vesaire gibi imkânları kullanmadığını, dolayısıyla devleti bir türlü toparlayamayıp ikinci devlet seviyesine düşürdüğünü söylemiştir.

Fransa devleti için ise öncelikle kralların iç karışıklıkları giderdiğini daha sonra dışa yöneldiğini belirten Müellif hem iç hemde dış savaşlarda top ve tüfeğin büyük etkisi olduğunu ayrıca Fransa askerinin de yiğit ve dayanıklı olduğuna değinmiştir. Fransa Devleti'nde ilme ve âlime önem verildiğine de dikkat çekmiştir. Fransa krallarının saltanata ve gösterişe değer verdiklerini saraylarında eğlencelerin hiç eksik olmadığını da söyleyen Müellif, Protestanlar ile Katolikler arasında mezhep savaşlarının bitmek bilmediğini de ilave etmiştir.

İngiltere Devleti'ne baktığımızda İngiltere krallarının Fransız kökenli olmalarından dolayı Fransa usûlünü ve lisanını ahâliye aşılamaaya çalıştıklarını, ahâli isyanlarının bitmek bilmediğini ve böylece iç karışıklıkların önünün alınamadığını ifade eden, Müellif, İngiliz krallarının zürriyetsiz vefatlarından dolayı kraliçelerin tahta geçtiklerini ve hükümeti çok güzel idare ettiklerini belirtmiştir. Bunlar içinde Kraliçe Elizabet zamanında İngilizlerin birlik ve beraberliklerinin olduğunu, iç karışıklıkları giderip, dışta da bütünlük göstermelerinin savaşları kazanmalarına fırsat olduğunu ayrıca medeniyet, ticaret ve servet yönüyle de diğer devletlerden önde olduklarını belirtmiştir. Kraliçe Elizabet'in İngiltere de Protestanlık mezhebini devletin resmi mezhebi saydığından mezhep savaşları yaşanmamıştır. Bu arada On ikinci asırda İngiltere'nin savaşlardan dolayı çok borçlandığını, ahâliden vergi

topladığını ve bu vergilerin isyanlara neden olduğunu ve tekrar iç karışıklıkların yaşandığını ifade etmiştir.

Almanya'nın belirli bir süre hükümsüz kaldığını ve bununda karışıklıklara neden olduğunu, çevre devletlerin hükümeti ele geçirme ve yönetme isteğinin olmasıyla halkın zulüm altında olduğunu bu durumdan usanan devlet adamlarının bu soruna çözüm yolu aramalarına sebep olduğunu dile getirmiştir. Almanların öncelikle bir derebeyi kral ilan ettiklerini, fakat kralın seçimle başa gelmesinden dolayı bu sıkıntıların ortaya çıktığına dikkat çekmiştir. Sonra bütün derebeylerin birlikte yönetimi ele almaları gerektiğini düşündüklerini belirtmiştir. Fakat bununda farklı sorunlara sebep olacağını ifade etmiştir. Karışıklıkların hükümetin bir sülale elinde olmamasından kaynaklandığını aktarmıştır. Böylelikle Habsburg sülalesinin yönetimi ele aldığını belirtmiştir. Bu şekilde daha iyi bir devlet olma yoluna giden Almanya'nın kuzeyinin Protestanlığı güneyinin ise Katolik mezhebini kabul etmelerinin devletin ikiye ayrılmasına sebep olduğunu dile getirmiştir.

İskandinavya'nın Normanlar adı verilen Baltık Denizi kenarında yaşayan bir taifenin olduğunu belirten Müellif, bu taifenin nüfuslarının az olmasından dolayı bir teşkilat kuramadıklarını ancak üç kısma ayrılınca hükümet teşkil ettiklerini, bunlarında Danimarka, İsveç ve Norveç olduğunu ifade etmiştir. Bölgenin üçe bölünmenin güç kaybına sebep olduğunu düşündüklerini ve tekrar birleşmeye karar verdiklerini ancak eski iktidarlarını bulamadıklarını anlatmıştır.

Müellif, son devlet olarak Rusya devletine değinmiştir. Rusya devletini ele geçiren Moğollar'dan dolayı Rusların Moskova şehrine kaçarak ormana sığındıklarını böylelikle tehlikeden korunup bir hükümet oluşturdıklarına değinmiştir. Hükümdârlarının çok tedbirli olduklarından dolayı Moskova'nın güçlenip, saygınlık kazandığından kısa süre içinde sınırlarını genişlettiklerinden bahseden Müellif özellikle Deli Petro zamanında Rusya'nın devletlerarasında sayıldığını ve refahının da arttığını dile getirmiştir. Petro'ya göre bir devletin öncelikle düzenli bir ordusunun, milletin kendini geliştirmesi için mekteplerin, karışıklıkları gidermek için mahkemelerin olması gerektiğini düşünmüştür. Bu kapsamda Petro düzenli bir ordu kurmuş, mektepler ve mahkemeler açmış, şehre yeni yollar ve kanallar yaptırmıştır. Petro'nun tahta geçtiği vakit Rusya barbar bir

devlet iken Petro'nun vefat ettiğinde Rusya İmparatorluğu dünyanın en kuvvetli devleti haline gelmiştir.

İlkçağ'da Hz. Âdem'in yaratılışı ile başlayıp Yeniçağ'a damgasını vuran devletlere kadar olan olayları, sade, anlaşılır, akıcı ve öğretici bir anlatımla dile getiren, Tanzimat döneminin önde gelen isimlerinden olan Müellif Mehmed Murad, 1854'te Rusya'da doğdu. Müellif küçük yaşta dinî bilgiler almaya başladı ve Arapça öğrendi. Daha sonra ortaokul lise ve üniversiteyi Rusya'da bitirdi. Rusların baskıları karşısında küçük yaştan beri İstanbul'a gidip Halifeye ve İslâm dinine hizmet etme arzusu içinde büyüdü. Bu idealle 1873 yılında İstanbul'a geldi. Gerek, Mekteb-i Mülkiyye'deki hocalığı gerekse Mîzan Gazetesi'ndeki yazılarıyla hürriyet ve meşrutiyet özlemi çeken genç nesle önderlik yapan, onlara tarih bilinci kazandırmış değerli bir şahsiyettir. Çıkardığı Mizan gazetesinden dolayı "Mizancı" olarak tanınır. Jön Türkler'in desteğiyle İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin başına geçen Müellif, Mîzan Gazetesi'ni cemiyetin yayın organı olarak orada çıkarmaya başlamıştır. İktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası'na şiddetle muhalefet edince Mizan Gazetesi kapatılmış. Daha sonra, 31 Mart Vak'ası'nın tahrikçileri arasında bulunduğu ileri sürülerek müebbet hapis cezasına çarptırılıp, Rodos'a sürgüne gönderilmiştir. 1912 yılındaki aftan yararlanarak İstanbul'a dönen Müellif hayatı boyunca fikir ve hayallerinin doğruluğuna inanmış, bu şuur onda giderek kendi kendini idealleştirme duygusu meydana getirmiştir. Bir süre fiilen aralarında bulunmasına, rağmen rejim meselesinde Jön Türkler'den çok farklı düşünen Müellif bu konuda daha çok Yeni Osmanlılar'a yaklaşmış, devlet yönetimi için ileri sürdüğü meşveret usulünün şeriatın gerektirdiği bir sistem olduğunu savunmuştur. Müellife göre devletin resmî ideolojisi Osmanlılık, kültürel anlamdaki ideolojisi de İslâmcılık olmalıydı. Hayatının son yılları tam bir yalnızlık ve sefalet içinde geçen Mizancı Mehmed Murad, 1917 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM
MUHTASAR TARİH-İ UMÛMÎ'NİN TRANSKRİPSİYONU

MEHMED MURAD
MUHTASAR TARİH-İ UMÛMÎ

Sahibi Kitapçı Karabet

Maarif-i Nezaret-i Celîlesi'nin ruhsatıyla ikinci defa olarak tab' olunmuştur.

İstanbul

(Civelikyan) Matbaası Bab-ı Âli Caddesi'nde Numara 20

1302

(Bismillahirrahmanirrahim)

Âlemin hâlıkı olan Cenâb-ı Allah’a hamd ve sena ve evâmirini Benî Âdem’e tebliğ e memur olan resullerin en sonraki bulunan Hazret-i Muhammed el-Mustafa’ya salat ve tehayya kemâl-i hürmet ve ta’zîm ile arz ve takdim olunduktan sonra beyan-ı maksada mübaşeret olunur.

MUKADDİME

Fenn-i Tarih

“Tarih-i Umûmî” bütün âlemin ve hususiyle insanların geçmiş ahvâlinde bahseden büyük bir fendir. İnsanın tarih-i umûmî fenninden ettiği istifâde pek çoktur. Çünkü tarih geçmiş âdemlerin her ahvâlinde bahsederek fena âdemlerden iğrendirir, iyi âdemlere imrendirir ve bu vecih ile ahlak ve etvârımızı ıslâh eder.

Hükümet memurları tarihten herkesten ziyâde istifâde ederler. Çünkü tarih en ziyâde memâlikin idâresinden bahsederek hüsn-i idâre ile sû-i idârenin yollarını gösterir.

Tarih geçmiş âdemlerden bahsetmek için onlardan kalmış âsara muhtaçtır ve onların ahvâlini mübîn-i meydanda âsâr bulunmazsa tarih dahi bahsetmekten âciz kalır.

Bunun içindir ki tarih dünyaya gelmiş bunca akvâmdan yalnız Kafkas cinsinin-yani renkleri beyaz olan insanların ahvâlini ve geçmiş bunca zamandan yalnız iki üç bin senelik vukuatı şâmilidir.

Tarihçe bu kadar mühim olan âsâr üç nev’dir.

[5]

Evvela- âsâr-ı mazbûta-mesela kitaplar gibi

Sâniyen- âsâr-ı menkûle-mesela ağızdan ağıza nakil oluna gelen hikâyeler gibi

Salisen- âsâr-ı atîka-mesela eski zaman âdemlerinden kalma binalar, heykeller, silahlar vesâire gibi. Kitaplar ve binalar ve silahlar ancak “temeddün” etmiş bir kavim bırakabilir. Tarihin yalnız Kafkas cinsinden bahsettiği dahi yalnız o cinsinin terakkî ve temeddün ederek âsâr bıraktığından ileri gelmiştir.

Her millet büyük vak’aların birini “mebde-i tarih” ittihaz ederek bil cümle vukuatın zaman-ı vukuunu mezkûr vak’a tatbik ile bulurlar. Mesela Ehl-i İslâm

tarafından ittihaz olunan mebde-i tarih yahut “re’s-i tarih” Resullullah Efendimiz’in Mekke-i Mükerreme’den Medine-i Münevvere’ye hicretleridir. Mîlâd-ı İsa (a.s) hicretten altı yüz yirmi iki sene mukaddem vâki’ olduğundan mîlâd tarihi (kabl el-hicre 622) yahut (kabl 622) cümle ile ifade olunur.

Tarih-i umûmî “Kurûn-i Ūlâ” ve “Kurûn-i Vustâ” ve “Kurûn-i Uhrâ” nâmıyla üç büyük kısma taksîm olunur.

Kurûn-i Ūlâ hîlkat-i âlemden Garbî Roma İmparatorluğu’nun inkırâzına kadar olan müddetten bahseder ki Garbî Roma İmparatorluğu hicretten 146 sene mukaddem inkırâz bulmuştur.

Kurûn-i Vustâ mezkûr Roma İmparatorluğunun inkırâzından İstanbul’un [6] Osmanlılar tarafından fethine kadar olan zamandan bahseder. İstanbul’un fethi ise hicretten 831 sene sonra vakî’ olmuştur. Yani Kurûn-i Vustâ 978 senelik ahvâlden bahseder.

Kurûn-i uhra dahi İstanbul’un fethinden zamanımıza kadar olan müddetten bahseder.

Tarihte “Kurûn” yahut “asır” diye yüz senelik müddete denir.

BİRİNCİ FASIL (BİRİNCİ BÖLÜM)

[7]

Kurûn-i Ūlâ

(K -4860 K 146)

Tarih-i Mukaddes, Asya, Mısrîler, Akvâm-ı Sâmiye, İraniler, Yunaniler, Romalılar

BİRİNCİ BAB

Tarih-i Mukaddes

(K 4860 - K 1598)

-

Hilkat ve Tufan, Ecnâs ve Elsine, Hazret-i İbrahim ve Züriyyeti, Hazret-i Yusuf, Benî İsrail, Hazret-i Musa, Hükkâm ve Mülûk

Hilkat ve Tufan – Kitab-ı Mukaddese-i İlahiye’ye nazaran Cenâb-ı Allah dünyayı yoktan yaratmıştır. Arz ve sema yaratılıp arza bereket verilmiş ve sema Güneş ve Ay ve yıldızlar ile donatılmıştır. Bundan sonra dünyada bulunan mahlûkât ve en nihayet insan-yani Hazret-i Âdem (aleyhisselam) yaratılmıştır. (K 4860)^{*34}

[8]

Zîruh olan mahlûkâtın kâffesi için birer arkadaş yaratıldığı halde ibtidâ Hazret-i Âdem (a.s.) yalnız bırakılmıştı. Fakat bir müddet sonra Cenâb-ı Hâlık Hazret-i Âdem için arkadaş olmak üzere Hazret-i Havva’yı (a.s.) yaratmıştır.

Hazret-i Âdem ile Hazret-i Havva (a.s.) ibtidâ cennette ikamet ederlerdi. Lâkin cennette iken İblis-i laîne uyup Hak Teâlâ Hazretlerinin emrini unutmuş olduklarından Hazret-i Cebrail vasıtası ile cennetten ihrâc olunmuşlardır.

^{34*}Ehl-i İslam tarafından ittihaz olunan mebd-i tarih yahut “re’s-i tarih” Resullullah Efendimiz’in Mekke-i Mükerrreme’den Medine-i Münevvere’ye hicretleridir. Mîlâd-ı İsa (a.s) hicretten altı yüz yirmi iki sene mukaddem vâki’ olduğundan mîlâd tarihi (kabl el- hicre 622) yahut (kabl 622) cümle ile ifade olunur.

Dünyada mevcut olan insanların kâffesi Hazret-i Âdem (a.s.)'in zürriyetidir. Hazret-i Âdem'in mahdumlarından (Kabil) bir münazaa arasında birâderi Habil'i katl eylemiştir. Bunun için Kabil zürriyeti dahi bir takım felaketlere uğramışlar.

Hazret-i Âdem'den (a.s.) sonra nübüvvete oğlu Hazret-i Şit'e (a.s.) ve ondan sonra Hazret-i İdris'e (a.s.) ve ondan sonra Hazret-i Nuh'a (a.s.) tevehh olunmuştur.

Hazret-i Nuh (a.s.) zamanında “Tufan” vâki' olmuştur. (K 3104)

İnsanlar Cenâb-ı Allah'ın emirlerine ve peygamberlerin nasihatlerine takmayıp dinsizliğe saptıklarından te'dib ve terbiyeye şâyân olmuşlar.

Bunun için Hak Teâlâ dahi Tufan beliiyesini gönderip cümlesini mahvetmiştir. [9]

Tufan'dan yalnız Hazret-i Nuh (a.s.) ile etbeasından tahminen yetmiş kişi kurtulmuşlardır. Çünkü Hazret-i Nuh (a.s.) Cenâb-ı Hakkın emriyle bir gemi inşa ederek tufan esnasında gemiye iltica etmişti.

Ecnâs ve Elsine – Hazret-i Nuh'un (a.s.) Ham, Sam, Yafes isminde üç mahdumu vardı. Tufan'dan dolayı boş kalmış olan yeryüzünü tekrar imâr ve iskân eden bunların zürriyetleridir.

Türkler, İranîler, Yunanîler, Romalılar ve ale'l umûm Avrupalılar Yafes bin Nuh zürriyetidir.

Araplar, Asurîler, Keldanîler, Fenikeliler, Yahudiler, Mısırîler, Sam bin Nuh'dan zenciler dahi Ham bin Nuh'dan zuhûr etmiştir.

Tufan beliiyesinin dehşeti bir hayli zaman insanlar tarafından unutulmayıp hak yolunda hareket etmelerini mûcib olmuştur. Fakat mürûr-i zaman ile cem'iyete yine evâmîr-i İlâhiye'ye itaatsizlik girmiştir. Hatta dünyada bulunan hükümdârlardan bazıları hâşâ (Allah)'lık davasıyla her nevi isyanlara başlamışlardır. Mesela Babil tarafında hükümet etmekte bulunan Nemrud Cenâb-ı Hâlık'a karşı isyan etmiş ve güyâ dünyaya bir daha tufan gönderildiği halde halâs olmak için gayet mürtefi'(semaya kadar) bir kule inşa etmeye kıyâm eylemiştir. Cenâb-ı Allah kuleyi [10]

inşa eden amelenin lisanlarını tebdîl ettiğinden cümlesi darmadağan olmuşlardır. Kule dahi bir saika vasıtasıyla yıkılmıştır. Dünyada lisanlar bundan çoğalmıştır.

Bu vak'a tarihlerde "tefrîka-ı Babil" nâmı ile ma'rûftur.

Hazret-i İbrahim ve Zürriyeti - İnsanların kısm-ı küllisi Nemrud'a uyup isyan yolunu tuttuklarından Vâcib-i Teâlâ Hazretlerinin emriyle Hazret-i İbrahim (a.s.) Nemrud nezdine gelip onu tarîk-i selâmete davet etmiştir. Nemrud ise davet ve nasihate karşı cebir ve tahkîr ile cevap vermiş ve hatta Hazret-i İbrahim aleyhine suikast eylemiştir. Bu vechile halk-ı mebus-i İlâhî'ye itaat etmediklerinden Cenâb-ı Hak dahi Hazret-i İbrahim'e Nemrud'un zîr-i hükmünde bulunan Keldistan'dan çıkması için emir vermiştir.

Hazret-i İbrahim ibtidâ Urfa civarına ve ba'dehu birâder zâdesi Hazret-i Lut ile beraber Arz-ı Mukaddes'e gelmiştir. Hazret-i İbrahim Arz-ı Mukaddes'te neşr-i hidayetle meşgul iken vahiy nâzil olup "kendisinin büyük bir zürriyet sahibi olacağı ve zürriyetinin indillâh en makbul bir millet olacağı ve Arz-ı Mukaddes'in ileride onlara verileceği" bildirilmiştir.

Bir aralık Hazret-i İbrahim ile Hazret-i Lut birbirinden ayrılıp Hazret-i Lut [11] Bilâd-ı Sedum üzerine gitmiş ve Bilâd-ı mezkûrede neşr-i İslâm ile meşgul olmuştur. Lâkin Bilâd-ı Sedum ahâlisi efâl-i şenâyâ mübtela ve asi bir kavim olup, Hazret-i Lut'u hüsn-i kabul etmediklerinden üzerlerine "beliyye yağmuru" yağdırılmıştır. Bilâd-ı Sedum yere batmış ve yerlerinde şimdiki "Bahr-ı Lut" hâsıl olmuştur.

Hazret-i Lut'tan ayrılmış olan Hazret-i İbrahim (a.s.) Arz-ı Mukaddes'in cenûb tarafında dolaşp neşr-i hidayet eder iken, kıtlık vâki' olmuştur. Mısır kıt'ası Nîl-i Mübarek sâyesinde (?) şimdiki vakitte yağmura muhtaç olmadığı gibi eski vakitlerde dahi muhtaç değildi. Bunun için yağmursuzluktan sâir yerlerde kıtlık olursa herkes zahîre almak için Mısır'a giderdi. İbrahim (a.s.) dahi bu vechile Mısır'a azîmet etmiş iken ilk zevcesi (Sare) Mısır hükümdârı tarafından tevkîf edilmiştir. Fakat inayet-i bâri ile Hazret-i İbrahim (a.s.) Sare'yi geri aldıktan başka nihayet derecede korkmuş olan (sebepten) Mısır hükümdârı dahi gönlünü yapmak için (Hacer) isminde bir cariye bile takdim etmiştir.

Sare'den şimdiye kadar bir evlat dünyaya gelmemiştir. Hâlbuki kendisinin büyük bir zürriyet sahip olacağı Cenâb-ı Hak tarafından Hazret-i İbrahim'e defaatle va'd ve tebşir olunmuştu. Bunun için Hazret-i İbrahim dahi pek ziyâde merak ediyordu. Nihayet İbrahim (a.s.) Sare'nin muvaffakatıyla Hacer'i tefriş etmiş ve bundan Hazret-i İsmail (a.s.) dünyaya gelmiştir. On üç sene sonra Sare'den dahi Hazret-i İshak (a.s.) dünyaya gelmiştir. (K 7653)

[12]

Hazret-i İsmail, Hazret-i İbrahim (a.s) tarafından hicaz taraflarına gönderilip (?) orada büyümüş ve sonra pederi ile Kâbe-i Şerif'i bina eylemiştir. Hazret-i İshak (a.s) ise pederinin yanında kalmıştır.

Bir aralık Cenâb-ı Hâlık, Hazret-i İbrahim'in kendisine olan sadâkat ve itaatini tecrübe için oğlunun kurban edilmesini talep etmiş ve Hazret-i İbrahim (a.s.) dahi hemen icrasına teşebbüs etmiştir. Lâkin bıçak oğlunun boğazını kesmemiştir. Bu sırada cennetten bir koç gönderilmiş olduğundan İbrahim (a.s.) dahi mezkûr koçu kurban etmiştir.

Hazret-i İbrahim'den sonra riyâset ve nübüvvet Hazret-i İshak (a.s.)'a ve ondan sonra küçük mahdumu Hazret-i Yakub'a geçmiştir. Hazret-i Yakup ise on iki evlad-ı zükura mâlikti Benî İsrail'in mürekkeb olduğu on iki sıbt dahi Hazret-i Yakub'un on iki evladından zuhûr etmiştir.

Hazret-i Yusuf - Hazret-i Yakup (a.s.) evlatları içinde en ziyâde Hazret-i Yusuf'u severdi. Çünkü Yusuf (a.s.) insanların en güzeli bulunduğu gibi ahlakı dahi emsalsizdi. Büyük birâderleri bunun için Hazret-i Yusuf'u kıskanırlar ve sevmezlerdi.

[13]

Bir gün evlâd-ı Yakup kıra çıkmış iken, Hazret-i Yusuf'u kuyuya atmışlar ve gömleğini kuzu kanına bulayarak "Yusuf'u kurt yedi" kavliyle pederleri Yakup (a.s.)'a getirmişlerdir.

Bu sırada Mısır'a gitmekte olan bir kervan Hazret-i Yusuf'un bulunduğu kuyunun önünden geçerken su almak için kuyuya kova indirmişlerdi. Hazret-i Yusuf dahi kovaya sarılıp çıkmıştır. Tüccarlar ibtidâ hayret içinde kalmışlar ise de sonra

Hazret-i Yusuf'u Mısır'a götürüp satmaya karar vermişler ve zaten Hazret-i Yusuf pek güzel bulunduğundan çok para kazanacakları ümidiyle sevinmeye başlamışlardır.

Hazret-i Yusuf Mısır'da Mısır padişahının vezirine satılmıştır. Lâkin bir müddet sonra vezirin zevcesi (Züleyha) Hazret-i Yusuf'a âşık olup Hazret-i Yusuf'tan dahi karşılık görmediğinden iftira ederek Hazret-i Yusuf'u hapsedirmiştir.

Hazret-i Yusuf (a.s.) izn-i İlâh-i ile rüya ta'bir ederdi. Hapishanede iken padişahın karinesinden birinin rüyasını ta'bir etmişti. Bir hayli müddet sonra padişahın gördüğü rüyayı kimse ta'bir edemediğinden karineden olan mezkûr zât [14] Hazret-i Yusuf'u haber vermiş ve padişah dahi Hazret-i Yusuf'u huzuruna celb etmiştir.

Mısır padişahı rüyasında yedi semiz ineğin yedi zayıf inek tarafından yutulduğunu görmüştü. Hazret-i Yusuf (a.s.) bunun yedi sene fevkalâde fayda ve bereketten sonra kıtlık olacağına işaret olduğunu haber vermiştir. Padişah bu tabirden memnun olup Hazret-i Yusuf'u hapishaneden çıkarmış ve müşarünileyhi kendisine vezir ta'yin ederek bereketli olan yedi sene mahsulâtın fazlasını bereketsiz olan yedi sene için ambarlarda muhafazaya memur etmiştir. Yusuf (a.s.) çiftçileri himaye ederek çok ekin ektirmiş bereketli olan yedi sene zarfında o kadar zahîre toplamıştır ki bereketsiz olan yedi sene esnasında umûm-î Mısır memâlikini idâre ettiğinden başka memâliki ecnebîye ye dahi bir hayli miktar satılmıştır bu sâyede Mısır yek ziyâde ma'mûr olmuştur.

Kıtlık esnasında arz-ı Filistin üzerinde sakin olan Evlad-ı İbrahim (a.s.) dahi büyük sıkıntı içinde olup Hazret-i Yakup (a.s.) oğullarını zahîre almak için Mısır'a göndermişti. Bunlar Mısır'da Hazret-i Yusuf'a rast gelmişler Hazret-i Yusuf birâderlerini tanımış ise de onlar kendisini tanıyamamışlardır. Yusuf (a.s.) [15] birâderlerine pek çok iltifat etmiş ehven fiyatıyla zahîre vermiştir. Birinci seferde kendisini tanıştırmamış ise de ikinci defa geldikleri vakit ağlayarak boyunlarına sarılmış kendisi hakkında icra ettikleri kabahati affeylemiştir.

Yusuf (a.s.) miktarı kâfi arzı verip peder ve birâderlerini ve akrabasıyla ta'likatını Mısır'a celb ederek orada iskân ettirmiştir. Hazret-i Yakup (a.s.) sevdiği

mahdumuyla mülakat ettikten sonra Mısır'da vefât etmiştir. Fakat vasiyeti mûcibince arzı Filistin'de ecdadlarının yanında defn olmuştur.

Benî İsrail – Evlâd-ı Yakup tevarihte “Benî İsrail” nâmıyla ma'rûftur. Bu da Hazret-i Yakub'a (a.s.) Cenâb-ı Hak tarafından verilen “İsrail” lakabından ileri gelmiştir.

Benî İsrail Mısır'da iki yüz on beş sene oturmuş ve bu müddet zarfında çoğalıp büyük bir kavim olmuştur. Benî İsrail ibtidâ Mısırîlerden hürmet ve riâyet görmüş ise de sonraları Mısırîler Beni İsrail'in çoğalmasından ürkerek haklarında her türlü zulümler icra etmeğe başlamışlardır. Hatta bir aralık Mısırîler Benî İsraillin miktarını azaltmak için İsrailliler için de doğan bütün erkek çocukları katl etmeye başlamışlardır. Hazret-i Musa (a.s.) bu sırada dünyaya gelmiş olup ancak hikmet-i mahsusa-i İlâhiye sâyesinde kurtulabilmiştir.

Benî İsrail Mısır'da tâkatsiz kalınca Cenâb-ı Haktan imdad-ı istirhâm etmişler. Hak Teâlâ hazretleri dahi Benî İsrail'i Mısır'dan ihrâc ile Arz-ı Mev'ud'a götürmek için Hazret-i Musa'yı (a.s.) memur eylemiştir. [16]

Hazret-i Musa – Musa (a.s.) dünyaya geldiği vakit Mısırîler Benî İsrail içinde doğan erkek çocukları kesmekteydiler. Vâlidesi Musa'yı (a.s.) kurtarmak için bir müddet müşarünileyhi gizli beslemiş, lâkin sonra bu işi beceremeyeceğini anlayarak çocuğu yed-i İlâhiye teslim etmeye karar vermiştir. Hazret-i Musa bir sanduka içine konulup Nil-i mübarek suyuna salıverilmişti. Bu sırada Nil kenarında yıkanmakta olan Mısır hükümdârı firavunun zevcesi sandukayı görüp tutmuş ve içinde bulunan Hazret-i Musa'yı alıp saraya getirmiştir. Bu vechile Hazret-i Musa sarayda büyümüş ve pek güzel terbiye olmuştur.

Hazret-i Musa (a.s.) vâlidesi vasıtasıyla kendisinin Benî İsrail milletine mensup olduğunu öğrenmiş olduğundan hemcinslerinin Mısır'da uğradıkları felaketten pek ziyâde muzdaripti. Ve elinden geldiği kadar onları himaye etmekten geri durmazdı. Bundan dolayı Mısırîlerin şüphelerini davet ettiğinden Hazret-i Musa Mısır'ı terk ederek Hicaz tarafında bulunan Hazret-i Şuayp nezdine gidip bir müddet orada oturmuş ve Hazret-i Şuayb'ın kerimesini tezevvüc eylemiştir. Hazret-i Musa [17]

Hazret-i Şuayb'ın tavsiyesiyle Benî İsrail'i Mısır'dan ihrâc için bir çare aramak üzere Mısır'a doğru hareket ederek Süveyş civarında bulunan (Tûr-i Sînâ)'ya geldiği vakit kendisine vahiy nâzil olmuş ve taraf-ı bâriden Beni İsrail'i Mısır'dan çıkarıp Arz-ı Mev'ud'a getirmek için memur olmuştur.

Mısır firavunu Hazret-i Musa'nın gösterdiği mucizeleri ve Mısır'a gönderilen “Beliyat-ı Aşere” üzerine ibtidâ Benî İsraili salıvermeye razı olmuş ise de sonra pişman olup Hazret-i Musa ile Benî İsrail'i ordu ile takip ederek Cidde Denizi sahilinde arkalarından yetişmiştir. Lâkin hikmet-i Hüdâ ile deniz açılıp Benî İsrail'i Asya'ya salıverdiği halde tekrar kapanıp arkalarından gelen Firavun ile ordusunu gark etmiştir. Benî İsrail Mısır'dan çıktığı günden i'tibar en Arz-ı Mev'ud'a gelinceye yani kırk sene kadar Hak Teâlâ hazretlerinin semadan yağdırdığı (maide) ile taayyüş etmiştir.

Benî İsrail her biri Hazret-i Yakup'un (a.s.) bir oğlundan olmak üzere on iki koma yahut “sıpta” ayrılmıştı. Bunların her biri Tûr-i Sînâ eteklerinde ayrı ayrı ordu kurmuşlardır. Hazret-i Musa (a.s.) dahi Tûr-i Sînâ üzerine çıkıp Cenâb-ı Hakka kırk gün münacattan sonra (Tevrat-ı Şerifi) ahz etmiştir. Tevrat-ı Şerif kelimullah olup insanlar için düstûr-ul amel tutulmak üzere verilmiştir.

[18]

Hazret-i Musa (a.s.) Benî İsrail'i Arz-ı Mev'ud'a girmek için davet ettiği halde İsraililer Arz-ı Mev'ud'da sakin-i akvâmdan korkarak girmemişler ve bunun için mücazât-ı İlâhiye'ye uğramışlardır -yani kırk sene Şam çöllerinde dolaştırılıp bir takım felaketlere uğratılmış ve ancak bundan sonra Arz-ı Mukaddes'e götürülmüştür.

Hükkâm ve Mülûk – Benî İsrail Hazret-i Musa'nın irtihâlinden sonra reis nasb olunan Hazret-i Yuşa'nın (a.s.) taht-ı kumandasında olduğu halde Arz-ı Mukaddes'e girmiş ve pek çok muharebeden sonra onu fethedererek üzerinde ikamet etmiştir. Benî İsrail on iki fırka olduklarından memâlik dahi on iki kıt'aya bölünüp herbiri bir sıpta verilmiştir. Yalnız lâvî sıbtı hizmeti ruhâniye için imtiyazlı bulunduğu cihetle araziden hisse almayıp umûmdan hâsılâtın öşrünü almaya başlamıştır.

Benî İsrail on iki küçük cumhuriyet olup herbiri mustakilen kendini idâre ederdi. Lâkin ecnebî düşmanın tecavüzü vuku bulduğu halde umum-i Benî İsrail bir zâtın taht-ı kumandasına girip müttefikten hareket ederlerdi. Bu gibi ruusa “Hükkâm” [19] nâmı ile meşhûrdur ve bunların zaman-ı idârelerine “hükam devri” denir. Lâkin sonraları hükam memâliki hüsnü sûretle idâre etmediklerinden hükümdârı intihâb eylemişlerdir.

Umûm Benî İsrail üzerine hükmü cârî olan üç hükümdâr zuhûr etmiş. Bunların birincisi Talut ikincisi Hz. Davud üçüncüsü dahi Hz. Süleyman (a.s.) dır. Davud (a.s.) zamanında Benî İsrail pek büyük fütûhât nâil olup memâliki (Cidde) Denizi’nden Fırat Nehri’ne kadar tavsî’ etmişlerdir.

Hazret-i Davud - (1678-1638) Filistin ifriti (Calut’u) öldürmekle şöhret sahibi olup Talut’un vefâtından sonra hükümdâr ilan olunmuştu. Hz. Davud (a.s) peygamber-i zîşan olup kendisine (Zebur-u Şerif) nâzil olmuştur.

Hazret-i Süleyman - (1638-1598) Hazret-i Süleyman’a gelince dünyada müşarünileyh hazretleri kadar meşhûr bir padişah görülmemiştir. Kendisinin serveti ve akli gerek Müslümanlar arasında gerek umum-i milletler içinde darb-ı mesel olmuştur. Hazret-i Süleyman cin taifesi ile kuşlara hükmederdi ve Süleyman (a.s.) nübüvvet ciheti ile büyük rütbe-i ruhâniyeye haiz olduğu gibi umûr-u dünyada dahi pek büyük nüfûzu vardı. Zamanında bulunan hükümdârlar kendisine itaat ederler ve [20] ziyaretine gelirlerdi. Hz. Süleyman (a.s.) Kudüs-ü şerifte meşhûr-i âlem olan “Mescid-i Aksa” yı bina ve tezyin ettirmiştir.

İnkıraz - Hz. Süleyman’ın oğlu (Ruhbaam) zamanında Yurbaam nâm bir zât isyan ederek memâlikin büyük kısmını zabtetmiş ve ayrıca bir hükümet teşkîl etmiştir. Benî İsrail dahi bu vechile “İsrailiye” ve “Yahudiye” devletleri nâmı ile iki devlet olmuşlardır. Benî İsrail ittifak üzere yaşadığı vakitte bile hâricî düşmanlarına karşı durmaktan âcizdi. Bu defa ise büsbütün zayıf düşman ve (Asurîler) ile (Babilliler) in taht-ı itaatlerine girmiştir. Bundan sonra Benî İsrail bir daha istiklal üzere yaşamamış ve en sonra dünyanın her tarafına dağılmıştır.

İKİNCİ BAB

Asya Kıt'ası

(Türkler, Çinliler, Hindular)

Türkler - Asya kıt'asında eskiden beri üç büyük kavim otururdu. Bunların birincisi Türk taifesidir ki Asya'nın şimâl-i nısfında aşiret halinde gezerlerdi. Asya'nın şark tarafı Çinlilerin, cenûb tarafı dahi Hinduların elindeydi.

Türk tavâifi her ne kadar küçücük aşiretler olarak gezerler ise de ara sıra içlerinden bir kahraman zuhûr ederek cümlesini yahut bir kısmını taht-ı kumandasına alır ve bundan sonra etrafa tecavüz ederek oralarda sakin olan akvâm-ı muhtelifeyi dehşet içinde bırakırdı.

Bu vechile Türklerin ara sıra büyük devletler teşkil ettikleri olurdu. Fakat teşkil ettikleri devletler çok müddet bekâ bulmayıp batardı. Çünkü ol vakit Türk taifesi aşiret halini hazıriyet haline tercih ederlerdi. Türk serkerdelerinde (Oğuz Han) Hicret-i Nebeviyye'den üç bin dört yüz sene mukaddem Asya kıt'asının hemen [22] bütünü zabt ederek azîm bir devlet teşkil etmiş olduğu halde mezkûr devlet dahi sâirler gibi az zaman içinde dağılmıştır.

Türklerin hücumlarına en ziyâde dûçar olmuş olan kıt'alar İran, Şarkî Avrupa ve Çin kıt'alarıydı.

Çinliler - Çinliler eskiden beri büyük bir devlet olarak yaşarlardı. Çin'in şark tarafında Muhit-i Kebir Denizi, cenûbta dünyada en yüksek olan Himalaya Dağları. garbta dahi Billur Dağları vâki'dir. Çin kıt'ası gayet münbit olup insana lazım olan şeylerden her birini şâmil bulunduğundan Çinlilerin etraf-ı memâlikte gözleri yoktu ve ahâli yalnız memâliki ecnebîlerden muhafaza etmeğe çalışırlardı. Çin memâliki üç taraftan ya geçilmez dağlar yahut deniz ile ihâta olunmuş olup yalnız bir taraf -yani büyük Türkistan'a bitişik olan şimâl tarafı açıktı. Bunun için Çinliler şimâl hududunda dünyada en büyük âsârdan sayılan "Sedd-i Çin"'i inşa etmişlerdir. Bununla beraber yine Türkler daima Çin kıt'asını rahatsız ederlerdi. Hatta Türkler bir

hayli zaman Çin üzerinde hükümet etmişler ve Çinliler ile Türklerin karışımlarından Tatar ve Moğol gibi azme bir takım tavâif zuhûr etmiştir.

Yukarıda beyan olunduğu vechile Çin kıt'ası memâlik-i mütemeddineden ayrılmış olduğundan terakkî etmemiştir. Çinliler ıslâhatı kabul etmezler ve hâlâ bundan binlerce sene mukaddemdeki usûl üzere yaşarlar.

[23]

Çin'de usûl ve kavânin vaz' eden (Konfüçyüs) nâm bir hâkimdir. Bugünkü günde Çin'de hükümet eden sülale bundan altı yüz sene mukaddem Çin'i zabt etmiş olan Tatar sülalesidir.

Hindular - Hindistan kıt'ası dünyada en meşhûr ve en zengin olan memâlikin biridir. Hindistan'ın zenginliği daima tarihte zuhûr etmiş olan büyük Fâtihleri celb etmiş olduğundan Hindular defaatle ecnebî boyunduruğu altına girmiş ve büyük bir devlet teşkil etmeğe muvaffak olamamışlardır. Hindistan kıt'ası öteden beri (Raca) lık yâd olunan küçük hükümetlerden ibaretti. Bu hükümetler birbiri ile ittifak ederek hâricî düşmanlarına karşı hareket edecekleri yerde daima birbiri ile muharebe ederlerdi.

Hindistan büyük bir kıt'a olup, şimâlde Çin memâlikinden (Himalaya) Dağları ile ayrılmıştır ve üç tarafı Muhit-i Hindi Denizi ile ihâta olunmuştur. Yalnız şimâl-i garb tarafından İran'a –yani şimdiki Afganistan'a bitişik olduğundan Hindistan üzerine olan hücumlar dahi o taraftan vâki' olurdu. Hindistan muktedir bir devlet olmuş olsa (Sind) Nehri geçilmez bir hatt-ı müdafa kesilmiş olurdu.

Hindistan'da ahâli dört sınıfa taksîm olunmuş olup, bir sınıfa mensup olan bir âdem diğer sınıfa geçemezdi.³⁵ Sınıfların içinde en mu'teber olan (Brahman) yani kâhin sınıfıydı, ondan sonra asker, askerden sonra tüccar, çiftçi, çoban gibi sâir esnaf, en sonra dahi esirler gelirdi. Hindular, Çinliler ve eski Türkler gibi putperestiler.

[24]

³⁵ Mehmed Murad, **Tarih-i Umumi Cilt 1**, Tefeyyüz Kitabhanesi, İstanbul 1881, s. 48 (Hindistan'da halk dört sınıfa ayrılmıştı. En muteber sınıf Kâhin yahut Brahman sınıfıydı. İkinci sınıf Ksatriya yani asker sınıfıydı Üçüncü sınıf Vaisya yani Esnaf sınıfıydı. Dördüncü sınıf ise sudra yani işçiler köleler sınıfı. Ayrıca bu sınıflardan başka Parya adı verdikleri sınıf olarak bile görmedikleri hukuki olarak tanımadıkları en mazlum en mağdur insanlardır.

Hindistan’da Hicret-i Nebeviyye’den on iki asır mukaddem (Buda) mezhebi nâmı ile bir yeni mezhep zuhûr etmiştir ki hâlâ Çinliler ile Hinduların bir kısmı o mezheptedirler. “Buda” ismi ise mezkûr mezhebi meydana çıkaran bir hekimin isminden ileri meydana gelmiştir.

Hindular pek çok âsâr bırakmışlardır. “Paguda” denilen cesîm mabutlar pek çoktur. Âsâr-ı edebiye dahi çok olup ezcümle “Dimne” ünvanlı büyük bir eser vardır ki bir cüzü “Hümayünnâme” nâmıyla edebiyat-ı Osmaniye’de meşhûrdur.

ÜÇÜNCÜ BAB

Mısırîler

Ahvâli Arazi, Nil-i Mübarek, Ahvâli Umûmîye, Büyük Sezosteris, On İki Kumandan, Amasis, İnkıraz, Usûl ve Âdât

Ahvâli Arazi ve Nil-i Mübarek -Mısır kıt'ası Afrika'nın şimâl-i şark tarafında kâin bir iklim olup, Asya'dan şimdi Süveyş Kanalı ile tefrîk olunmuştur. Mısırın şimâl tarafı Bahr-ı Sefîd, şark tarafı Bahr-ı Ahmer, cenûb tarafı Sudan Kıt'ası garb tarafı dahi Sahra-i Kebir ile muhatadır. Mısır kıt'ası cesîm ise de yalnız Nil-i Mübarek nehrinin teşkîl ettiği dere kabili iskândır. Nil-i Mübarek olmasaydı Mısır dahi Sahra-i Kebir gibi bir çöl olmuş olurdu. Çünkü Mısırdaki kar ve yağmur hemen yağmaz.

İşte böyle bir kıt'ayı dünyada en bereketli iklimlerden saydıran Nil-i Mübarek nehridir. Nil-i Mübarek menbaları hatt-ı istiva üzerindedir. Oralarda yaz mevsiminde yağmakta olan büyük yağmurlardan dolayı Nil nehri tuğyan ederek Mısır'ın kâbil-i iskân olan Nil-i Mübarek Deresini kaplar.

Bu dere her sene Hazirandan Teşrîn-i Evvel'e kadar su altında bulunur. Teşrîn-i Evvel'de su çekilir ve hemen su altından kurtulmuş olan tarlalar ekilir.

Kış bizim taraflarda en fena bir mevsimdir. Mısır ise kışın ekinler altında bulunur ve dünyanın en güzel ve ma'mûr kıt'ası zengini alır. Bizim en güzel mevsimimiz olan ilkbahar da Mısır çöle benzer.

Nil deresi sekiz yüz fersah tulunda ise de ve arzı sekiz fersahtan yirmi fersaha kadardır.

Mısır üç kıt'aya ayrılıp Bahr-ı Sefîd'e bitişik olan (Mısır-ı Süflâ) ortada bulunan (Mısır-ı Vustâ) yukarda bulunan dahi (Mısır-ı Ulyâ) yâd olunur. Bunların içinde en ma'mûr olan (Mısır-ı Süflâ) dır.

Ahvâli Umûmîye – Mısırdaki ibtidâ hükümet teşkîl eden Nuh (a.s.) ın oğlu Sam'ın evladından (Mısırâyim)dir. Mısırâyim kavim ve kabilesiyle Asya'dan Mısır'a

gelip oturmuş ise de zürriyeti muntazam bir devlet teşkîl etmeğe muvaffak olamamıştır. Ancak çok müddet sonra -yani Hicret-i Nebeviyye'den dört bin sene mukaddem Mısır'ın cenûb tarafında sakin olan (Sudanlar)'ın Mısır üzerine tecavüzleri çoğalıp memaliki idâre etmekte bulunan (kâhinler) dahi muhafazadan kaldıklarından, asker sınıfı kumandanlarından (Menes)'i hükümdâr intihâb etmiştir. Mısırın ikbâli dahi bu vak'adan i'tibaren başlamıştır. [27]

Mısırdaki otuza kadar hükümdâr sülalesi zuhûr etmiştir. Bunların içinde en meşhûr olanları dördüncü, on sekizinci, on dokuzuncu, yirmi altıncıdır. Dördüncü sülale hükümdârları zamanında dünyada buluna Âsâr-ı Atika'nın en meşhûrları sayılan (Ehrâm) -yani (Firavun Tepeleri) inşa olunmuştur.

On ikinci sülale hükümdârları Afrika'da hayli memleketleri zabt ettikten sonra Asya'ya geçerek Garbî Asya'nın bir kısmını dahi taht-ı itaate almışlardır. Bu sülale hükümdârlarının içinden en meşhûr olan Üçüncü(Sezortazen) olup, Asya'da pek çok fütûhâta nâil olmuştur.

Lâkin on üçüncü sülalenin zaman-ı idâresinde Arabistanda sakin olan akvâmı vahşiye Mısır üzerine hücum ederek, kısm-ı a'zamı zabt etmişler ve orada dört yüz sene kadar oturmuşlardır.(Hiksos) yâd olunan işbu araplar aşiret olup çobanlık ile geçinirler ve ziraat etmezlerdi bunun için zamanlarında Mısır harâb olmuştur [28]

Arapların hücumu üzerine Mısırlıların bekâyası Mısır-ı Ulya'ya firar etmişlerdi. Vakit buldukça oradan (Hiksosların) üzerine hücum ettiklerinden Hiksosların Mısır'da bulundukları dört yüz sene zarfında muharebe hemen eksik olmamıştır. Nihayet on sekizinci sülale hükümdârlarından (Amasis) Arapları Mısır'dan çıkarmış ve haleflerinden üçüncü (Tutmozis) şimdiki Suriye, Halep ve Bağdat cihetlerini feth etmiştir. Güyâ (Tutmozis) yüz seksen kadar kavim ve cemaati itaat altına almıştı.

Büyük Sezosteris – On dokuzuncu sülaleden Mısır'ın en büyük firavunu – yani hükümdârı bulunan (Ramses) yahut (Büyük Sezosteris) zuhûr etmiştir.

Sezosteris dünyaya geldiği vakit kâhinler onun büyük âdem olacağını haber vermiş olduklarından babası, (Sethos) terbiyesine ziyâdesiyle dikkat etmiş ve

Ramses ile beraber doğan çocukları maiyetinde büyötmüştür. Ramses mezkûr çocuklar ile daima “asker oyunu “oynardı.

Babası vefât edince Ramses altı yüz bin piyade ve elli bin süvari ile Asya kıt’asına dâhil olup Arabistan, İran ve Hindistan kıt’alarını feth etmiştir. Ramses Hindistan’dan avdetle Kafkasya ile Karadeniz’in şimâl taraflarını ve sonra Anadolu ile Rumeli’nin bir kısmını dahi zabt etmiştir. Lâkin Rumeli’de iken büyük bir kıtlık vâki’ olduğundan Mısır’a avdet etmiştir. [29]

Ramses avdet eder iken yüz binlerce olan üserayı beraberlerinde götürmüştür. Hatta Mısır’a dâhil olunca payı tahtına kadar arabasına nöbetle esir etmiş olduğu ecnebî hükümdârlarını köşardı. Bu sırada dört yüz gemiden ibaret olan Ramses’in donanması Cidde Denizi’nden Hindistan Denizi’ne çıkıp oralarda bulunan adalar ile sevâhili zabt etmekle meşguldü

On İki Kumandan - Hicret-i Nebeviyye’den on üç asır mukaddem Sudaniler hücum ederek Mısır’ı istilâ ve bir müddet idâre etmişlerdi. Mısırîler on iki zâtın taht-ı kumandalarında oldukları halde, isyan ile ecnebîleri memleketlerinden tard eylemişlerdir. Bunun üzerine bir hükümdâr intihâb etmek lazım gelip kumandanların her biri dahi hükümdâr olmak arzusunda bulunduğundan, bir türlü karar verememişlerdi. Bunlar hatıflara müracaat ile kimin hükümdâr olacağını sual etmiş olup, hatıflar dahi “ibadet esnasında kim tunç kupa ile mezbaha şarap döker ise onun hükümdâr olacağını” söylemişlerdi. Bunun üzerine kumandanlar dahi ihtiyaten mabetlerde bulunan bütün tunç kupaları kaldırmışlardı. [30]

Bir gün bunların cümlesi ibadet eder iken kâhin on iki kupa yerine on tane getirmiş olduğundan kumandanların küçüğü bulunan (psammetik)kupasız kalmıştır. Bunun üzerine (Psammetik) başında bulunan tunç tolgayı çıkarıp kupa yerine istimâl etmiştir. Bu vak’anın (Psammetik)in hükümdâr olacağına işaret olduğuna hüküm olunup, kumandanlar dahi telaşlarından (Psammetik)’i Nil ağzında kâin bir adaya nefi etmişlerdir.

Menfâde bulunan (Psammetik) rahat oturmayıp yine hatıflara müracaat etmiş ve hatıflardan kendisinin denizden çıkacak olan “Tunç âdemlar” vasıtası ile Mısır’a firavun olacağını haber almıştır.

Bu sırada (Psammetik)’in bulunduğu memlekete denizden Yunan korsanları hücum etmişlerdi. Yunanîler tunçtan ma’mul zırhlar giymiş olduklarından (Psammetik) hatıfların dedikleri tunç âdemlar bunlardır diyerek onlarla ittifak etmiş ve kumandanlar üzerine hücum etmiştir. Fil hakika (Psammetik) az müddet zarfında iş bu Yunanîler sayesinde Mısır’ı istilâ ederek müstakil hükümdâr olmuştur.

(Psammetik) Yunanîlerin hizmetlerini unutmayıp onlara çok imtiyazlar vermiş ve Mısır’a gelip gitmek için müsaade ettikten maada onlardan asker için zâbit ve mektebler için muallim tayin eylemiştir.

Mısırîler gayet titiz bir millet olup ecnebîleri hiç çekemezler ve hiç kimseyi memleketlerine kabul etmezlerdi. Bu sebepten olarak Mısır kıt’ası pek çok mahsûlât vermekte olduğu halde layıkıyla istifâde edilmezdi. Bu defa ise (Psammetik) Yunan tüccarlarına Mısır’a gelip gitmek için müsaade ettiğinden Mısır nihayet derecede zengin ve ma’mûr olmuştur. Hatta (Psammetik) in halefi (Nehav) dünyanın en zengin hükümdârı sayılırdı. (Nehav) Süveyş berzahında bir kanal hafrederek iki denizi (hangi denizleri?)³⁶ Birleştirmeyi kurmuş ise de kâhinlerin muhalefeti üzerine vazgeçmeye mecbur olmuştur.

[31]

(Nehav)’ın emri ile Fenike gemicileri üç sene zarfında Afrika’yı dolaşmışlar –Yani Cidde Denizi’nden çıkıp Akdeniz’den gelmişlerdir. (Yolda hangi denizlerden ve hangi boğazlardan geçmeleri lazım gelir ?)

Amasis – İş bu sülale devrinde Mısır pek ziyâde rahat içinde ve ma’mûriyet halindeydi. Lâkin ecnebîlere Mısır’a gelip gitmek için müsaade ettiklerinden dolayı halk hükümdârlarını sevmezlerdi. Bâhusus asker sınıfı “ ecnebîlerin taht-ı kumandasına girmeyiz” diyerek Mısır’ı terk etmişlerdi. Bunun neticesi olarak (Nehav) ‘ın

³⁶ Mehmed Murad, **Tarih-i Umumi**, Tefeyyüz Kitabhanesi, İstanbul 1881, s. 69

Nehav Kızıldeniz’den Akdeniz’e kadar bir kanal inşasına başlamış ancak kâhinler bunun Mısır için zararlı olacağını düşünmeleri üzerine vazgeçmişlerdir.

haleflerinden (Apriyes) zamanında isyan zuhûr ederek (Apriyes) hal' edilmiş ve ümerâdan (Amasis) hükümdâr ilan olunmuştur.

(Amasis) dahi Mısır'ın meşhûr hükümdârlarından sayılır. Kendisi hâkim ve zarif bir âdemdi. Fakat firavun sülalesine mensup olmayıp askerden hükümdâr olmuş olduğundan bazı rical kendisine ta'zim ve tekrîm ile muamele etmezlerdi. (Amasis)' in bundan pek ziyâde canı sıkılırdı. Bu sebepten olarak (Amasis) sarayda abdest için kullanılmakta bulunan bir altın leğeni bozdurup Mısırîlerin tapındıkları putun resmini yaptırmış ve yeni inşa ettiği büyük mabede koymuştur. Ahâli kemâl-i teşekkür ile yeni puta tapınmaya başladıklarından (Amasis) bir gün ahâlinin mu'eberlerini huzuruna çağırıp demiştir ki “ bu kadar hürmet ve ta'zîm eylediğiniz put evvel en âdi işlerde kullanılır bir leğendi. Halimi siz buna kıyas etmelisiniz. Ben her ne kadar evveleri bir âdi asker idiysem de bugün takdir-i İlâhi ile sizin padişahınız bulunuyorum. Siz de benim şahsıma değil nâil olduğum makam-ı âlîye layık olan ihtiramda kusur etmemelisiniz.”.

[32]

Fil hakika bundan sonra Mısırîler (Amasis'e) ziyâdesi ile hürmet ederlerdi.

İnkıraz - (Amasis) vaktinde pek çok fütûhâtta bulunmuş olan İran hükümdârı (Keyhüsrev) oğlu (Keykavus) için (Amasis)'in kızını istemişti. Ecnebîlere kız vermek Mısırîlerin âdetlerine muhalif olduğundan kendi kızını vermemiş ise de (Keyhusrev) i dahi gücendirmek istemediğinden kendi kızıdır diyerek eski hükümdâr bulunan (Apriyes) in kızını İran'a göndermiştir. Bu hîleyi anlamış olan (Keykavus) intikam almak için Mısır'ı istilâ etmeğe karar vermiştir.

[33]

(Keykavus) Mısır'a geldiği vakit (Amasis) vefât etmiş olup hükümet oğlu (Psammenit)'e geçmişti. (Psammenit) büyük bir ordu ile İranîlere karşı çıktığı halde askeri perişan ve kendisi dahi esir olmuştur. Keykavus (Psammenit) i katletmiş ve Mısır memâlikini İran'a ilhak etmiştir (K 1147).

Hicret-i Nebeviyye'den (953) sene mukaddem meşhûr (İskender-i Rumi) Mısır kıt'asını İranîlerin elinden zabt etmiş olup, hîn-i vefâtında kumandanlarından (Ptolome) nin uhdesinde kalmıştır. (Ptolome)lerden sonra Kayserlere, onlardan sonra dahi Ehl-i İslâm'a geçmiştir.

Mısırîlerin Usûl ve Âdâtı – Mısır ahâlisi Hindistan ahâlisi gibi bir takım sınıflara taksîm olunmuştu. En mu'teber olan sınıf Firavunlar sınıfı olup, ondan sonra kâhinler, asker, esnaf gelirdi. Esnaf dahi i'tibarca bir değildi. Bunların en mu'teberleri çiftçiler ve tüccarlar, en i'tibarsızları çobanlardı. Çobanlara Mısırîler nefret ederlerdi ve bu da Mısırîlerin menfurları olan (Hiksoslar)'ın ekseriyen çoban bulunmalarından (?) ileri gelmiş olsa gerektir.

Mısır arazisi üç kısma taksîm olunup mu'teber olan firavun, kâhin, asker sınıflarına verilmişti. Yani çiftçiler araziye mâlik olmayıp îcâr ile imtiyazlı sınıfların tarlalarını ekip biçerlerdi. [34]

Firavun resmen Mısır'ın padişahı sayılır idiyse de devletin idâresi büsbütün kâhinlerin elinde bulunurdu. Kâhinler kanunları tanzîm ve ilan ederler ve vükelâ, valiler, hâkimler onlardan intihâb olunurdu.

Asker sınıfı muharebe vaktinde hey'etiyle harbe giderlerdi. Sulh vaktinde dahi nöbetle senede bin kişi Firavun'un maiyyetinde bulunurdu ve bunlara bu hizmette bulundukça ekmek, et, şaraptan ibaret ta'yinât verilirdi.

Mısırîlerin kanun ve nizâmları pek mükemmeldi ve onlarda zamanımızın kanun ve nizâmlarına benzer çok maddeler vardır. Bu kanunlar sâyesinde Mısır pek güzel idâre olunurdu.

Mısırîler gayet temiz bir kavimdi. Vücutlarını her gün gusûl ederler ve temiz esvâblar giyerlerdi. Mısırîlerin ecnebîlere olan nefretleri dahi ihtimal ki bundan ileri gelmiştir.

Mısırîler yiyecekleri ile içeceklerine dahi ziyâdesi ile dikkat ederler ve umûmen az yemek yemeğe gayret ederlerdi. Çünkü efkârlarınca hastalıklar hep yemeklerden neş'et ederdi.

Büyük ziyafetlerde davetliler yemeğe oturdukları esnada yapma bir cenaze getirip sofranın etrafında dolaştırırlardı. Bu da cümlelerin bu hale geleceklerini ihtâr içindi. [35]

Her Mısri senede bir kere hâkim huzuruna çıkıp oturduğu mahallenin mu'teberânı hazır bulunduğu halde senede kaç kuruş sarf ettiğini ve sarf ettiği akçeyi nereden aldığını beyan etmeğe mecburdu. Bu hususta yalan söylediği görülürse ceza verilirdi. Bundan yolsuz olarak para kazananların kabahatleri meydana çıkardı.

Mısırîlerin mezhebi pek karışık olup ahâli pek çok şeylere itikad ederdi. Mabudları çok olduğu gibi ibadetleri dahi bir türlü değildi.

En ziyâde i'tibar ettikleri mabutlar (Oziris) ve (Iziz) ve (Apis) di. Oziris Güneş ve Nil-i Mübarek'ten, Iziz dahi bereketli topraktan kinâyeydi. Apis ise pek nadir bulunur bir boğaydı. Yani Apis'in alnının ortasında üç köşeli beyaz nokta bulunacak ve kendisi siyah ve koyu birçok tüylü olacaktı. (Bu itikadın ziraate, ziraatin dahi Mısır'a olan münasebetleri ?).

Mısırîler kedi, fare, kuşlar, otlar vesâire gibi en âdi mahlûkatı dahi mabutlar gürûhuna dâhil ederlerdi.

Mısırîler ruhun ebedi olduğuna itikad ederler ve itikadlerince ruh bir takım nebâtât ve hayvanat içine girip azap çektikten ve bu vechile günahlarını af ettirdikten sonra eski vücuda avdet ederlerdi. Bunun için Mısırîler dahi insanın cesedini çürümekten muhafaza için (mumya) dedikleri hale getirirlerdi. (Mumya nedir ?)

[36]

Mısırîlerin Âsârı – Mısırîlerin âsârı pek çoktur. Hatta bu sâyede Mısırîlerden muntazam tarih kalmamış iken ahvâllerine dair hayli malûmât alınabilmiştir. Mısırîlerin bıraktıkları âsâr-ı atîka içinde en meşhûr olan Ehrâm ve “Obelisk” her nev'i heykellerdir. (Ehram yahut Firavun Tepeleri) firavunların kendilerine türbe olmak üzere yaptırdıkları bir takım cesîm binalardır. Mısırîler ahirete itikad ettiklerinde, evlerine misafirhane, mezarlarına asıl mesken nazarı ile bakarlar ve bunun için mezarlarını metin yaparlardı. Ehram dört beş bin seneden beri durduğu halde bir şey olmadığı gibi binlerce sene daha durabilir ve o kadar cesîmdir ki bir tanesinden altı kadem yükseklikte ve bin fersah uzunlukta bir duvar yapılabilir.

(Labirent) yeraltında cesîm bir saraydır ki mukaddes olan hayvanâtı gömmek için inşâ olunmuştu. Yolları pek karışık olduğundan içine giren insan çıkmak için yol bulamaz.

(Obelisk) Sultan Ahmet meydanındaki resimli taş gibi dikili taşlardır.

[37]

Bunlar bir padişahın fütûhâtını ilan için dikilirdi ve üzerlerindeki resimler mezkûr fütûhât haber verir yazılardır ki, bu yazılar (Hiyeroglif) nâmıyla ma'rûftur.

Bu gibi heykellerden (memnon) heykeli güyâ güneş doğarken kendiliğinden seda çıkarırmış.

Mısırîler pek çok yazılmış kitap bırakmışlar ise de bize kalmamıştır. O vakit kâğıt bulunmadığından yazılar dahi Mısır'da bulunan ve (papiürs) denilen bir nebâtın yaprakları üzerine yazılırdı.

DÖRDÜNCÜ BAB

Sâmiler

Asurîler, Babilîler, Fenikeliler, Kartacahılar

Asurîler ve Nemrut, Ninos, Semiramis, Babil Devleti, Fenikeliler, Kartaca

Asur ve Nemrut- Fırat ile Dicle nehirleri arasında bulunan büyük ova meçhul vakitlerden beri meşhûr bir kıt'adır. Araplar mezkûr kıt'aya (El-cezire) derler eski Yunanîler (Mezopotamya) – yani iki nehrin arası yâd ettiklerinden Avrupalılar hâlâ Mezopotamya derler.

El-Cezirenin şimâl tarafında (Asurîler) cenûb tarafında dahi (Babilîler) yahut (Keldaniler) otururlardı. İbtidâ (Asurya) da hükümet teşkîl eden Sam bin Nuh (a.s.) ın oğlu (Asur) idi, Babil'de (Nemrut) bin Kevş bin Ham idi.

El-Cezirenin cenûb tarafı pek bereketli ve ma'mûr olduğundan Babilîler evvelleri Asurîlerden daha nüfûzluydular. Hatta Babil hükümdârlarından Nemrut umûm-i Irak'ı taht-ı itaate aldıktan sonra Allahlık davasına düşmüştü. Nemrudun pâyitahtı bulunan (Babil) şehri dahi dünyanın en meşhûr ve en büyük beldesi idi.

[39]

Lâkin Mısır üzerine hücum etmiş olan Arabistan aşiretlerinin bir kısmı Asurya ile Babil'e dahi musallat olup mezkûr kıt'aları zabt etmişler ve iki yüz sene kadar orada oturmuşlardır.

Nihayet (Asur)'un evladından (Belus) nâm bir zât Araplar aleyhine kıyâm ederek onları hem Asurya'dan hem de Babil'den çıkarmıştır. Bununla Babil ile Asurya birleşip büyücek devlet teşkîl ettiği gibi Belus'un ilk halefleri iş bu devleti cihangir etmişlerdir.

Ninos ve Semiramis- Belus'un oğlu (Ninos) İran, Kafkasya, Türkistan, Afganistan ve Hindistan kıt'alarını istilâ etmiş ve pâyitaht olmak üzere (Nineviya) şehrini tesis eylemiştir. Nineviya pek cesîm olup etrafında doksan fersah uzunluğunda altı arşın yüksekliğinde yan yana üç araba yürüyecek kadar genişlikte bir duvar vardı. Nineviya şimdiki Musûl şehrine yakındı ve hâlâ harâbâtı görülmektedir.

Ninos bunca memâlik zabt etmiş iken Türkistan'da bulunan (Belh) şehrini fethetmeye muvaffak olamamıştı. Bunun üzerine Ninos güyâ bir milyon yedi yüz bin piyade ve iki yüz bin süvari ile (Belh) üzerine gidip onu muhasara etmiştir. Muhasara on sene imtidad ettiğinden Ninos'un canı sıkılıp hemen ric'at etmek üzereyken (Semiramis) nâm bir vezir karısı (Belh) kal'asini fethetmiştir. [40]

Semiramis Suriye dağlarında ve çobanın hanesinde büyümüş bir kız bulunduğu halde fevkalâde güzel olduğu için vezir tarafından tezevvüc edilmişti. Bu defa (Belh) muhasarası uzadığından çoluk çocuklarına hasret kalmış olan vüzerâ onları (Belh) tarafına getirmişlerdi ve Semiramis dahi bunların içindeydi.

Belh kal'ası yüksek bir dağ üzerinde idi. Asurîler ova ahâlisi bulunduğundan dağda serbest hareket ederek kal'a üzerine yolunda hücum edemiyorlardı. Dağda ve koyunlar arkasında büyümüş olan (Semiramis) ise kendine güvenerek ordudan birkaç yüz kişi intihâb etmiş ve onlarla geceleyin kal'aye girip Ninos'a kapısını açmıştır. Semiramis bunun üzerine padişah karısı olmuş ve Ninos'un vefâtından sonra hükümet etmiştir.

Ninos'un vefâtı sırasında oğlu (Ninias) daha küçük bulunduğundan hükümet Semiramis elinde kalmıştır. Semiramis Ninos kadar fütûhât nâil olmuş ve memâliki Ninos'tan daha güzel sûrette idâre etmiştir. Semiramis denizden ve ticaret yolundan uzak bulunduğu için Ninos'un inşa ettiği (Nineviya) şehrini beğenmeyip Babil'i pâyiht ittihaz etmiş ve onu büyütüp tanzîm eylemiştir. [41]

Semiramis Babil'in etrafında yedi araba yan yana gidebilecek kadar genişlikte bir duvar yaptırmıştır. Babil Fırat Nehri'nin iki tarafında bulunduğundan iki sahile rıhtımlar ve nehir üzerinde büyük köprü yapılmıştır.

Semiramis bununla dahi kanaat etmeyip şehrin hâricinde gayet cesîm bir göl kazdırıp nehri oraya salıvermiş ve bu sırada şehrin iki tarafını birleştirmek için nehrin altında kemerli bir yol yaptırmıştır. Bundan sonra tekrar nehri mecrasına salıvermiştir.

Semiramis tarafından inşa olunan bu gibi büyük âsârın haddi ve hesabı yoktur. Semiramis zamanında Babil dünya ticaretinin merkeziydi.

Semiramis'ten sonra Asurya devleti inkırâz bulmuş ve Ninos ile Semiramis'in fütûhâtını kaybetmiştir. Hatta en sonra (Arbas) nâm (Medya) valisiyle (Belezis) nâm Babil valisi isyan ederek Asurya Devletini zapt etmişler ve birer müstakil hükümet tesis etmişlerdir. Bunların isyanları zamanında Asurya'da (Sardanapal) nâm bir hükümdâr saltanat etmekteydi. Sardanapal gayet safâ sever hükümdâr olup hiç devlet işine bakmaz ve daima vaktini kadınlar içinde geçirirdi. Kendisi dahi kadın elbisesi ile gezer, yüzünü traş eder ve düzgün sürerdi. Lâkin ecdadlarından kalmış bin yıllık Asurya devletinin tehlikede olduğunu görünce necabet ve hamiyeti uyanıp hemen kız elbisesini çıkarmış ve zırhlar giyip harbe gitmiştir. Sardanapal meydan-ı harbte me'mûlun gayrı şecaat göstermiş ve galebe edeceğine ümidi kesilince şehir meydanında büyük bir ateş yaktırıp hem kendisini hem de evlat ve iyal ile bütün malını yakmıştır.

[42]

Bunun üzerine Asurya devleti bütün bütün mahvolmamış ise de İran ile Babil kıt'aları ayrılıp müstakil birer hükümet teşkil etmişlerdir. Bir hayli müddet sonra yine İran ile Babil beyinlerinde ittifak ederek Asurya üzerine bir daha hücum etmişler ve Asurya Devleti'ni büsbütün kaldırmışlardır (1218).

Babil Devleti - Babil şehri ezmine-i mütekaddimenin en meşhûr şehri olup Büyük Nemrud tarafından inşa olunmuş ve Semiramis tarafından tezyin ve tavsî' edilmişti. Babil şehri (Nineviya) şehrinden daha büyük ve daha metin bulunduğu halde Asurya hükümdârları yine (Nineviya) da oturlardı. Lâkin Asurya Devleti inkırâz bulup Keldistan müstakil bir devlet olunca Babil dahi pâyitaht olmuştur.

Babil'de bu defa zuhûr eden hükümdârlar içinde en meşhûr olanı (Buhtunnasr) dır. Buhtunnasr büyük fütûhâat nâil olmuştur. İki üç defa Arz-ı Mukaddes ile Fenike'yi yağma ve istilâ etmiş, Mısır hükümdârı Nehav'ı Arz Mukaddes'te perişan etmiş Kudüs-ü Şerif'i feth ve tahrip ve Beytü'l Makdis'i yağma ettikten sonra Benî İsrail'i dahi esir alarak Babil'e götürmüştür ki Benî İsrail yetmiş sene kadar Babil'de kalmıştır.

[43]

Buhtunnasr pek çok âsâr bırakmıştır. Bunların içinde en meşhûr olan Babil'de (asmalı bahçeler) nâmıyla meşhûr olan yapma dağlardır.

Buhtunnasr'ın Zevcesi Medya -Yani Kürdistan dağlarında büyümüş olup düz ovoidan ibaret olan Babil'de pek ziyâde sıkıldığından Buhtunnasr dahi Babil içinde toprak yığıntılarından yüksek dağlar yaptırıp üzerine bahçeler, korular ve köşkler tanzîm ettirmiştir.

Babil devleti Buhtunnasr'dan sonra çok yaşamamıştır - yani otuz sene sonra İran şahı meşhûr (Keyhüsrev) tarafından zabt olunmuştur. İranîler Babil şehrini muhasara ettikleri vakit Babil hükümdârı (Baltazar) kal'a duvarlarının metânetine güvenerek işret ve sefâsını terk etmemişti. Keyhüsrev dahi Fırat Nehri'ni Semiramis'in kazdırmış olduğu göle çevirip suyun şehre girdiği delikten askeri kal'aya dâhil eylemiştir (1160).

[44]

Babil kıt'ası İran memâlikinin bir vilayeti olmuştur. Meşhûrdur ki İranîler Babil kıt'asını muhasara ettikleri ve Baltazar'ın dahi safâ ile meşgul olduğu sıralarda ziyafet odasında ve Baltazar'ın karşısında acîb bir el zuhûr etmiş ve ateş hurufu ile bir satır yazı yazdıktan sonra kaybolmuştur. Yazıyı kimse okuyamamış olduğundan nihayet ol vakit Babil'de esir bulunan Hazret-i Danyal'a (a.s.) müracaat olunmuş ve Hazret-i Danyal okuduktan sonra şehrin İranîler tarafından feth olunacağına bir işaret-i âliyye olduğunu haber vermiştir.

Usûlve Âdât –Babilîler ile Asuriler en ziyâde medeniyete hizmet etmiş olan kavimlerden sayılırlar ise de bıraktıkları eserler zayı' olduğundan hizmetlerinin derecesi tamamıyla ta'yin olunamaz şu kadar ki sanayiden ziraati, fûnûndan dahi ulûm-ı riyâziyeyi ve bâhusus hey'eti pek ileri götürdükleri malûmdur. Bu da semaya tapındıklarına haml olunur.

Babil şehri ticaret ve servetçe dünyanın en meşhûr şehriydi. Ecnebîlerin çokluğundan çarşılarından geçilmezdi. Hatta Babilîler ecnebîlerin çokluğundan dolayı bölge içlerinde bir ilaç bilir bulunur fikriyle hastalarını çarşıya çıkarırlardı.

Babilliler pek ziyâde süslü güzellerdi ve zenginler hemen vakitlerini süslenmek ile geçirirlerdi. Elbiseye müteallik olan eşyanın kâffesi Babil'den alınıp başka memâlike gönderilirdi.

[45]

Babilîlerin âdetleri içinde en garip olanı kızların kocaya verilmesi sûretiydi. Senede bir kere yetişmiş kızlardan Babil’de bir sergi kurulur ve herkes gidip müzayede yoluyla beğendiği kızı alırdı. Bu sûrette güzel olanlar satılıp yalnız çirkinler kalınca ve çirkinleri parasız alacak tâlip görülmeyince güzellerin satılmasından hâsıl olan akçe çirkinlere cihaz makamında verilirdi. Bu taksîmde para herkesin çirkinliği nispetinde düşerdi. Yani en çirkin olana en ziyâde verilirdi. Bu halde tama’kar olan âdemler en çirkin fakat en zengin olanları alırlardı.

Asuriler ve Babilîler (sema) ya yani bazı ecram-ı semaviyeye ibadet ederlerdi. En ziyâde (Ba’l) yahut (Bel) yâd ettikleri Güneşe i’tibar ederlerdi. Güneşten sonra (Milyata) yani ay ve ondan sonra dahi on iki burç gelirdi ibadet için mahsus mabetler inşa ederek içlerini heykeller ile doldururlardı. Mabudlar için insanı kurban kesmek âdeti Asurîlerde bâhusus Asurîler ile hemcins ve hemmezhep olan Fenike ve Kartacalılarda câriydi.

Asurîlerin bıraktıkları âsâr içinde en meşhûr olan Sincar sahrasında hâlâ müşahede olunmakta olan cetvellerdir. Kullandıkları yazı dahi (çivi hattı) nâmıyla ma’rûftur ki bütün huruf (çivi) yahut (ok) vâri işaretlerden ibarettir.

[46]

Fenikeliler - Fenike kıt’ası şimdiki bizim Suriye vilayetinin Cebel-i Lübnan ile sahil-i bahr arasında bulunan dar bir parçasından ibaretti. Bugünkü günde olduğu gibi, evleri dahi mezkûr arazide bulunan şehir ve kasabaların en meşhûrları Sur (ism-i Kadîmi Tır), Sayda (Sidon), Beyrut (Berit) idiler.

Fenikeliler hayli kalabalık olup zikrolunan dar sahile güç sığarlardı. Ziraat ile teayyüş etmek için arazi yetişmediğinden Fenikeliler başka sanatlar ile meşgul olurlardı ki en mühimleri gemicilik ve ticaretti.

Bir taraftan sahilde güzel limanlar ve Lübnan Dağı’nda dahi büyük ormanlar mevcud olduğu gibi diğer taraftan dahi Fenike kıt’ası medenî olan âlemin ortasında kâindi. Buna bakılırsa Fenikeliler için en münasib meşguliyet gemicilik ve ticaretti.

[47]

Fenikeliler kadar ticaret ve keşfiyat ile şöhret kazanmış bir kavim yoktur. Fenikeliler vaktinde gemiler pek küçük olduğu gibi engine çıkmak için pusula dahi

yoktu. Gemiler sahili kaybetmeksizin giderlerdi. Lâkin geceleyin ve fırtına esnasında karaya çıkarlardı. Bununla beraber Fenikeliler en uzak memâliğe gidip gelirlerdi.

Fenike gemicileri ibtidâ deniz hırsızlığı ile işe başlayıp nihayet alışverişte karar bulmuşlardır. Fenikeliler ilk evvel Kıbrıs adasını keşf ve zabt etmiş olup mezkûr adada bakır madeni bulduklarından hemen onu çıkarmaya başlamışlardır.

Fenikeliler memâliki mütemeddineden fabrika mamulâtı alarak ve onları vahşî memâlike satarlardı. O memâlikten dahi ham imtia getirip fabrikalara verirlerdi. Bu vechile Fenikeliler Bahr-ı Sefid'in bütün sevâhilini kendilerine bent etmişlerdir ve bazı mahallelerin de “şubeler” tesis etmişlerdir. Bu şubelerin içinde en meşhûr olan şimdi ki Tunus kıt'asında bulunan Kartacaydı.

Fenikeliler İspanya'ya gittikleri vakit pek çok altın ve gümüş bulmuşlar. Hatta gemiler almadığından içinde bulunan demir gibi ağırlıkları denize atıp onları gümüşten yapmışlardır.

Fenike gemicileri Septe Boğazı'ndan Bahr-ı Muhit Atlasi'ye çıkarak İngiltere adalarını keşfetmişler ve İngiltere'de kalay madenini bulmuşlardır. Hatta en sonra (Eskagerrak) ve (Kattegat) ve (Zond) boğazlarından geçerek Baltık Denizi'ne girmişlerdir. Fenikeliler şimdiki Purusya'dan kehribar getirirlerdi ki kehribar olvakit altından daha kıymetliydi.

[48]

Fenike gemicileri Septe Boğazı'ndan çıktıktan sonra Afrika sahilini terketmeksizin cenûba doğru hareket ederek Gine Körfezine kadar giderler ve oradan altın ve fildişi getirirlerdi. Zaten Fenikelilerin Mısır Firavunu Nehav'ın emri üzerine Cidde Denizi'nden hareket ile Afrika'yı dolaşarak Septe Boğazı'ndan geldikleri malûmdur.

Fenikeliler gemileri sâyesinde deniz sahilinde bulunan memleketlerin ticaretini zabt ettikleri gibi kervanlar vasıtası ile karada bulunan memâlike gidip gelirlerdi.

Fenikelilerin pek çok keşfiyyât olduğu gibi hayli icâdâtı dahi vardır. Bunlardan en ileri gelen cam, rakam, âlboya vesâiredir. Rakam ile nakit ticaretin

semeresiydi. Cam pek büyük bir îcaddı. İbtidâları billur altından kıymetliydi. Alboya (yani kırmızı)nın ehemmiyeti hükümdârların o renkte elbise giymelerinden ileri gelmiştir.

Kartaca - Fenikeliler tarafından ötede beride tesis olunan müsta'merât içinde [49]
en meşhûr olan şimdi ki Tunus şehri kurbunda Kâin (Kartaca)di. Sur hükümdârı (Pygmalion) gayet zengin olan eniştesi (Sichee)nin malına tamah ederek kendisini öldürmüş ve malını almak istemiştir. Lâkin Sichee'nin zevcesi- yani Pygmalio'nun hemşiresi (Didone) Sichee'nin malını gemilere alıp kaçmış ve Tunus tarafına gelip orada bir şehir tesis eylemiştir (K1500).

Kartaca şehri ticaret için pek güzel bir mevkide bulunduğu (neden ?)(*)³⁷ [50]
az müddet içinde terakkî etmiş ve Kartaca etrafından bulunan memâliki zabt ettikten sonra hârice tecavüz ederek Bahr-ı Sefîd sahillerinde bulunan en güzel noktalar ile adaları zabt etmiştir.

Kartaca Fenike gibi yalnız ticaret ve medeniyet ile ma'rûf olmayıp kuvvet ve azameti sebebiyle tarihinde büyük nâm bırakmıştır. Kartaca ile Roma Cumhuriyeti beyinde vâki' muharebeler tarihin en büyük vukuatlarından sayılır. İşbu muharebeler ise "Pön muharebeleri"nâmıyla Roma tarihinden görülecektir.

³⁷ Muallim efendi Kartaca mevkiinin ticaretçe olan ehemmiyetini talebeye tarif etmelidir. İşbu tarihte muallim efendinin şerh ve tarifine muhtaç olan mesail bu gibi mu'terize içine alınan sualler yahut sual işareti (?) vasıtası ile gösterilmiştir.

BEŞİNCİ BAB

İranîler

Medîler, Farisîler, Medya Hükümeti, Keyahsar, Alyat, Keyhüsrev, Keyhüsrev ve Krezus, Feth-i Babil, Tomris, İran'ın Ahvâli Ahîresi

Medîler ve Farisîler- Hicret-i Nebeviyye'den bin yüz sene evvel İran kıt'ayı cesîmesinde sakin olan (Medler) ve (Farisîler) birden uyanıp büyük bir devlet teşkîl etmişler komşuları bulunan devletleri taht-ı itaate almışlardır.

Medîler ile Farisîler yeni zuhûr etmiş kavimler değildi. Daha eski zamanlarda dahi bunlar İran'da "Piştadiyan" devleti nâmiyla ma'rûf büyük bir devlet teşkîl etmişler ve bu devlet iki bin dört yüz sene kadar bekâ bulmuştu. Hatta o vakit hükümet eden bazı şahların isimleri tarihte bâhusus İran'ın kütüb-i edebiyesinde mezkûr ve pek meşhûrdur.

Kyumers, Tahmores, Cemşit, Feridun o vakit zuhûr eden hükümdârlardan en meşhûrların isimleridir. Lâkin mürûr-i zaman ile İran Devleti zayıf düşüp bir aralık Türklere ve sonra Asurîlere tabii olmuştur.

[51]

İran Asurya boyunduruğundan yukarıda ismi zikrolunan Arbas (*)³⁸ sâyesinde kurtulmuştur. Fakat İranîler hürriyetlerinden istifâde etmekten âciz kalmışlardır. İranîler bir devlet-i müstakille teşkîl edecekleri yerde bir takım derebeyliklere ayrılmışlar ve bundan dolayı fitne ve karışıklıklar içinde kalmışlardır.

Nihayet İranîler iş bu vahîm ahvâlden kurtulmak için içlerinden birini şah intihâb etmeye karar vererek akıl ve adâleti ile ma'rûf olan Keykubad 'ı(Dejoces) şah intihâb etmişlerdir.

Medya Hükümdârları –Rahata muhtaç olan İran ahâlisinin hükümdâr intihâb ettikleri Keykubad ibtidâ hükümeti kabul etmemiştir. Keykubad güyâ ahâlinin derece-i itaatlerini anlamak için bir takım taleplerde bulunmuş: mesela

³⁸ * Sayfa 41

kendisine mükemmel saray ve saray etrafında kal'a inşasını ve İran kişizâdelerinden maiyyetine muhafız asker tay'inini istemiştir. İranîler istediğini şikâyetsiz kabul ettiklerinden Keykubad dahi teklifi reddetmemiştir (K 1331).

Keykubad İran'ı pek güzel sûrette idâre etmiştir. Vâkıan kendisi sarayından dışarı çıkıp ahâlinin şikâyetini dinlemezdi. Lâkin maiyyetinde doğru âdemler bulundurur ve herkes için kendisine tahriren arz-ı hal etmeye müsaade ederdi. Bu halde kendisi arz-ı hali mütalaa eder ve bizzât hüküm ve cevabını yazardı. Bunun için ahâli kendisinden memnun ve müteşekkirdi.

[52]

Keykubad elli seneden ziyâde saltanat ettikten sonra vefât ederek hükümeti oğlu Ferhat'a bırakmıştır (K 1278).

Keykubad'ın zaman-ı idâresinde İran ma'mûr olmuştu ve dâhili karışıklıklardan eser kalmamıştı. Bunun için Ferhad nazarını harice çevirmişti. Ferhat Asurya memâlikini zabt etme fikri ile hücum ettiği halde (Ragau) mevkiinde ordusu mağlub ve kendisi dahi maktul olmuştur (K 1252).

Ferhat'ın oğlu ve halefi bulunan (Keyahsar). (1201-1256) İran'ın en meşhûr hükümdârlarındandır. Keyahsar Ragav Muharebesi'ndeki bozgunluğun askerde intizâm olmadığından ileri geldiğini bildiği için ibtidâi emirde askerin tanzîmine bakmıştır. Şimdiki asker gibi İran askeri bölüklere ve fırkalara ayrılmış ve her birine birer kumandan nasb olunmuştur.

Bundan sonra pederinin intikamını almak için Asurya üzerine gitmiştir. Asuriler bu defa meydanda İranîlere mukavemet edememişler ve metin (Ninevia) kal'asına kapanmışlardır. Keyahsar Ninevia'yı muhasara ederek zabt etmek raddesine gelmişti. Lâkin bu sırada şarktan İran'a hücum eden Türkler Keyahsar'a Ninevia'yı terkettirmişlerdir.

[53]

Türk akvâmı ile vaki' olan muharebede İran askeri mağlub olmuş ve İran kıt'ası Türklerin elinde kalmıştır. Keyahsar ise dağlara firar ederek cüz'î asker ile orada gizlenmiştir. Türkler yirmi sekiz sene kadar İran'a hüküm etmişlerdir. Bu aralıkta Keyahsar dağlarda bulunan bazen bir miktar asker ile münasib mevkilere hücum eder ve bu yolda Türkleri hayli rahatsız eylerdi.

Keyahsar meydan-ı harbte bir türlü mağlub edemediği Türkleri desîse ile yenmiştir. Yani güyâ onlar ile akd-i sulh etmiş ve sonra onları ziyafete davet ederek cümlesini ihaneten katl ettirmiştir.

Bunun üzerine tabîî muharebe tekrar zuhûr etmiş ise de reissiz kalmış olan Türkler Anadolu ile İran'ı terk etmeğe mecbur olmuşlardır.

Keyahsar hayli müddet memâlikin asayişini iade etmeğe çalışmış ve sonra tekrar Asurya üzerine hücum ederek memâlik-i mezbûreyi feth eylemiştir.

Keyahsar ve Alyates - Vakt-i mezbûrede Anadolu dâhilinde İzmir ve Manisa civarında zuhûr etmiş olan (Lidya) devleti şarka doğru tecavüz ederek İran hududuna yaklaşmıştı. Keyahsar bunların tecavüzlerine nihayet vermek için ilan-ı harb etmiştir. Muharebe hayli zaman devam etmiş ve iki taraftan çok kan döküldüğü halde hiç fayda görülememiştir. Şimdiki Kızılırmak Nehri beyinlerinde hudud olup ne İranîler ne de Lidyalılar nehri tecavüz edebilmişlerdir. İki taraf dahi harbtan usanıp muharebeye nihayet vermek fikri ile son cenge tutuştukları esnada güneş tutulup harbe mani olmuştur. Bunun üzerine iki taraf dahi Tanrılar mağlub olmamıza razı olmuyorlar kavli ile sulh-i akd etmişlerdir. [54]

Keyahsar ile Alyates ittifaklarına kuvvet vermek için Keyahsar'ın oğlu (Astiyag)'a Alyates'in kızını tezvic etmişler ve güyâ karındaşlığa işaret olmak için kollarında yaralar açarak birbirlerinin kanlarını içmişlerdir (1207).

Keyhüsrev - Keyahsar ile Alyates bir hayli müddet kemâl-i huzur ve rahatla hükümet etmişlerdir. İkisinin vefâtları üzerine hükümeti Lidya Alyates'in oğlu (Krezus) a İran hükümeti dahi Keyahsar'ın oğlu (Astiyag) a intikal etmiştir. Krezus akıl ve dirâyeti ve bâhusus zenginliği ile meşhûr bir hükümdâr-ı âlişandır. Astiyag ise korkak ve vehhamdı. Bu hal nihayet Astiyag'ın başına büyük bir felaket gelmesine sebep olmuştur. [55]

Astiyag'ın (Mendiâne) isminde bir kızı vardı. Astiyag bir gece kızı hakkında gördüğü rüyadan dolayı evhama düşerek onu kendisine layık bir zâta tezvic etmeyip Medîlerin reayası makamında bulunan Farisîlerin ümerâsından (Kambiz) yahut Keykavus nâm bir kimseye vermiştir.

Astiyag rüyasında güyâ kızından doğacak çocuğun dünyayı zabt edeceğini görmüştü. Mendiâne'nin Fars ümerâsından Kambiz'e verilmesine sebep dahi güyâ böyle bir âdi âdemden dünyaya gelecek bir çocuğun hiçbir vechile dünyayı zabt etmek fikrine düşmeyeceği mütalaasıydı.

Lâkin Astiyag kızının gebe olduğunu haber alınca yine evhama düşerek onu Farisistan'dan celb etmiştir. Çocuk dünyaya gelince Astiyag onu hemen veziri bulunan Harbag'a verip katletmesini emretmiştir. Harbag ise böyle günahsız bir çocuğun kanına girmeye cesaret edememiş ve Şah'ın iradesine muhalif hareket etmeğe dahi korktuğundan çocuğu yine katlolunmak üzere Şah'ın çobanına vermiştir. Çoban dahi birden çocuğa kıyâmamış danışmak için karısının yanına [56] gitmiştir. Tesadüf olarak karısını vaz'-ı haml ederken bulmuştur. Şu kadar ki çobanın çocuğu ölü olarak doğmuştur. Çoban bu garip tesadüfte hikmet-i mahsusa-i İlâhi görerek kendi çocuğunu bir dağın başına atmış Mendiâne'nin oğlunu dahi kendi çocuğu yerine alıkoymuştur. Tarihte meşhûr olan Keyhüsrev işte bu çocuktur.

Bu vechile kurtulmuş olan Keyhüsrev dağ başında ve çobanın hanesinde on iki yaşına gelmiştir. Kendisi cesur ve güzel olduğu için herkes kendisini severdi ve çocuklar oynarlarken daima onu kendilerine reis intihâb ederlerdi.

Astiyag yaz sıcaklarında çobanın bulunduğu dağa yaylaya çıkardı. O vakit Keyhüsrev şah ile beraber gelen vüzerâ çocuklarıyla görüşürdü. Vezir çocukları içinde dahi kendisinin emsali bulunmadığından onlar da oyunlarda Keyhüsrev'i elebaşısı ta'yin ederlerdi. Lâkin bazı beyzâdeler çoban zâdenin kendilerine tercih olduğunu çekemezlerdi. Hele bir gün oyun esnasında (Artembares) nâm bir vezirin oğlu padişah intihâb olunan Keyhüsrev'e terslik etmiştir.

Keyhüsrev buna karşı Artembares zâdeyi yatırıp te'dip etmiştir. Te'dip olunan çocuk babasına babası dahi Şah'a Keyhüsrev'i şikâyet ettiklerinden Astiyag hiddet edip Keyhüsrev'i huzuruna getirmiştir. Keyhüsrev'in verdiği güzel cevaplar ve Mendiâne'ye olan müşabeheti Astiyag'ın şüphesini davet ettiğinden hemen tahkikata girişilmiş ve Keyhüsrev'in Mendiâne'nin oğlu olduğu anlaşılmıştır. [57]

Astiyag emrini tamamen icra etmemiş olan vezir Harbag'ın çocuğunu kestirip kebab ederek babasına yedirmiş -yani böyle vahşî bir sûrette cezasını vermiştir ki cezası kabahati nisbetinde olmadığı için Harbag'ın intikam aramasına sebep olmuştur.

Astiyag müneccimleri çağırıp Keyhüsrev hakkındaki rüyalarını sormuş müneccimler dahi Keyhüsrev'in dünyayı zapt edeceği hakkındaki rüyanın onun çocuklar tarafından oyunda padişah intihâb olunacağına işaret olduğunu ve artık merak olunacak bir şey kalmadığını beyan ederek Keyhüsrev'i ölümden kurtarmışlar. Lâkin Astiyag yine Keyhüsrev'i yanında tutmayıp babasının memleketi bulunan Faristan'a nefy etmiştir.

Astiyag'tan haksızlık görmüş olan veziri Harbag intikam almak için Keyhüsrev'i ve Farisîleri kışkırtıp Astiyag aleyhine isyan çıkarmış ve asilere karşı gönderilen orduya kendisini kumandan ta'yin ederek muharebe meydanın da Keyhüsrev tarafına geçip Astiyag'ı büsbütün kuvvetsiz bırakmıştır. Bu sebepten [58] Astiyag tacını ve tahtını kaybettikten başka kendisi dahi esir düşmüştür.

İş bu vukuat üzerine Farisîler ve Medîler birleşmişlerdir. Bu iki kavim hayli vakitten beri bir hükümetin idâresi altında bulundukları halde Medîler Farisîleri reaya makamında tutup her bir hukuktan mahrum bıraktıkları için bir türlü ısınâmamışlardı. Bu defa Keyhüsrev ikisini bir tutmuştur.

Keyhüsrev ve Krezus - Medya Devleti'nin Keyhüsrev tarafından zabtı üzerine komşusu bulunan "Lidya" Devleti telaş etmiştir. Evvel emirde iki devlet beyninde dostluk ve akrabalık vardı çünkü Astiyag, Krezus'un hemşiresini tutardı ikinci derecede şöhet sahibi olmak hırslında bulunan Krezus için bu vukuat güzel bir vesile-i muharebe makamındaydı. Fazla olarak birleşmiş olan İran Lidya her vakit tehlikeden hâli değildi.

Bu sebeplerden olarak Krezus ilan-ı harb ederek İran hududunu tecavüz etmiştir. Lâkin ilk muharebede bozulup geri kaçtığı gibi, sonra üzerine gelen Keyhüsrev'den tac ve tahtını dahi muhafaza edemeyip esir düşmüştür (K 1169). [59]

Haksız olarak ilan-ı harb ederek bunca kan dökülmesine sebep oldu bahanesiyle Keyhüsrev Krezus’ u ateşte yakmaya karar vermişti. Lâkin Krezus ateşe yaklaşıncı bu gibi ahvâlde olduğu gibi Cenâb-ı hakka nida edeceği yerde “ Ah Solon, Solon!” diye bağırdığından merak etmiş olan Keyhüsrev Solon’un kim olduğunu sormuştur.

Krezus dahi “Solon öyle bir zât-i âlidir ki sözünü ve sohbetlerini padişahların hazinelerine değişmezdi” demiş ve sonra Solon ile olan mülakatı nakletmiştir.

Krezus pek zengin hükümdâr olduğu gibi âlim denilecek derecede tahsil-i maarif ile uğraşmıştı. Bunun için ulemâyı sever ve şahane atıyyeler vererek onları pâyitahtı bulunan Sardes şehrine toplardı. Yunanistan’da bulunan Atina hükemâsından Solon dahi bir gün Krezus’un yanına gelmişti.

Krezus Solon’u şimdiye kadar görüştüğü âdemlerin cümlesinden akıllı bulduğundan bütün hazinelerini ve mâlik olduğu serveti göstermiş ve gerek oğullarından ve haremlelerinden gerek tebaasından memnun olduğunu beyan etmiş ve en sonra “dünyada sen çok gezdin ve çok âdemler gördün. Görüştüğün insanların içinde en bahtiyar kimi bilirsin” demiştir. [60]

Krezus kendisini göstereceğine hiç şüphe etmiyordu. Fakat Solon “benim en bahtiyar bildiğim Atinalı (Telos) dur” demiş olduğundan Krezus mahcup olmuştur. Yani kendisinden zengin ve meşhûr bir âdem dünyaya geldiği halde ismini olsun işitmemiş olduğuna utanmıştır. Bununla beraber Telos’un kim olduğunu sormuştur. Solon dahi “Telos Atina gibi güzel ve ma’mûr bir şehirde doğmuş, vicdan ve vücud rahatı içinde ihtiyarlamış, güzel ahlakıyla muttasıf arslan gibi oğullar sahibi olmuş, nihayet vatanın düşmanlarıyla muharebe ederek şanlı sûrette ölmüş bir zâttır. Kendini idâre edecek kadardan ziyâde serveti olmadığı ve kendisine hulus edilecek kadar büyük mesnetler de bulunmadığı halde hîn-i vefâtında hemşehrileri kendisine bir alâmeti iftihar rekz etmişlerdir. Hâlâ Atina’da ismini kemâl-i ta’zîm ve ihtiram ile anarlar” demiştir.

Krezus Telos’dan sonra kimi bahtiyar bildiğini sorunca Solon Ispartalı iki fakir birâderi zikretmiş. Bunun üzerine Krezus hiddetini zabt edemeyip “benim

servet ve saadetimin indinde hiç mi hükmü yoktur? “diye bağırıştır. Solon ise “dünyada hiçbir şeyin daima bir halde kaldığı görülüyor insanın ömr-i tabiisi yetmiş senedir yetmiş senede yirmi beş bin beş yüz gün vardır. Bu kadar günler içinde birbirine benzer iki gün bulunmaz bunun için sizin âkıbetinizi bilmeksizin ben size bahtiyar diyemem “ diyerek karşılık vermiştir. [61]

Fil hakika Krezus az zaman içinde başta veliahdı bulunduğu halde pek çok sevdiği âdemleri kaybetmiş ve nihayet yukarda gördüğümüz vechile devletini ve hürriyetini dahi elden kaçırmıştır.

Keyhüsrev Krezus’un hikâyesinden aşırı müteessir olmuş “bugün bu âdemin başına gelen yarın benim başıma da gelebilir” mütalaasıyla Krezus’u yakmaktan vazgeçtikten başka dost ve musahip sıfatıyla yanında alıkoymuştur. Hatta Keyhüsrev en mühim işlerde dahi Krezus’un re’yini sorardı.

Keyhüsrev Lidya hükümetini feth ettikten sonra Anadolu sahilinde bulunan Yunanîleri dahi taht-ı itaate almıştır. Bu Yunanîler asıl Yunanistan’da bulunan hemşehrilerinin teşvikiyle daima İran’a karşı isyan edegeldiklerinden ileride İran devletinin harâb olmasına sebep olmuşlardır.

Fethi Babil – Keyhüsrev müneccimlerin haber verdikleri cihangirliği bir gün evvel meydana getirmek istiyordu. Bunun için Anadolu kıt’asının fethini bitirir bitirmez hemen Babil devletine ilan-ı harb ederek Babil üzerine yürümüştür. Babil kal’aları pek metin olduğundan Keyhüsrev şehri hücum ile zapt edememiş, lâkin şehrin ortasından geçmekte olan Fırat Nehri’nin suyunu bir göl yatağına çevirip suyun geçmekte olduğu delikten askeri kal’aya sokmuştur (K 1160). [62]

Keyhüsrev ve Tomris - Keyhüsrev Babil’den sonra Mısır devletini zapt etmek fikrindeydi. Lâkin İran’ın şimâl tarafında bulunan Türklerden “Massaget” kavmi acemistan üzerine hücum ile bir hayli memleketler yağma etmiş olduklarından intikam almak için Keyhüsrev onlar üzerine sefer etmiştir. Bu Türkler o vakit (Tomris) nâmında bir kadının idâresi altında bulunurlardı. Bu Tomris ise pek cesur ve dirâyetli olup tarihte büyük nâm kazanmıştır.

Keyhüsrev Tomris'in askerine mağlub olmuş ve muharebede maktul olanlar içinde kalmıştır. Tomris Keyhüsrev'in kellesini kestirip insan kanıyla dolmuş tulum içine atmış "müddet-i ömründe kan içmekle doymadın bari şimdi istediğin kadar iç" demiştir (K 1152).

İran'ın Ahvâli Âhiresi - Keyhüsrev'den sonra İran tahtına oğlu Keykavus yahut (Kambiz) cülûs etmiştir. Keykavus cesur bir hükümdâr idi ise de pek zalim ve gaddar olduğundan etmedik bir vahşet bırakmamıştır. Birâderini bilâ sebep katletmiş, hemşirelerini tezevvüz eylemiş, insan katletmeyi kendisi için eğlence makamında tutmuş ve bu yolda hayli kanlar dökmüştür. [63]

Bununla beraber Keykavus Mısır devletini fethederek İran'a ilhak etmiştir.

Keykavus vefâtından sonra bir kâhin kendisinin Keykavus'un emriyle katlolunan birâderi Semerdiz olduğu davasıyla ortaya çıkıp hükümeti zabt etmiştir. Lâkin başta (Dara) bulunduğu halde bir takım vüzerâ ittifak ederek yalancı Semerdiz'i katletmişlerdir. Bunun üzerine Dara dahi hükümdâr intihâb olunmuştur (K 1141). (Ne yolda?).

Dara yahut İsfendiyar İran'ın en büyük hükümdârlarından sayılır. İran'ın Dara zamanındaki hududu hiç bir vakit bulamamıştır. Lâkin inkırâz dahi Dara devrinde baş göstermiştir.

Anadolu'da bulunan Yunan şubeleri daima isyan etmekte olduklarından Dara bu isyanın önü ancak Yunanistan'ın fethiyle alınabilir fikriyle Yunan Cumhuriyetlerini kaldırmak için boğazlardan geçirip Yunanistan'a bir ordu göndermiştir Dara ufacık Yunanistan'a hiçbir ehemmiyet vermiyordu hâlbuki Yunanîler İran ordusuna galebe etmiştir. Bunun üzerine Dara hırslanıp daha büyük ordu göndermiş ise de o ordu dahi bozulmuştur. Bu vukuat bir taraftan İran Devleti'nin haysiyetini bozmuş olduğundan taht-ı itaatinde bulunan akvâmı isyana başlamıştır. Ezcümle Mısır'ın isyanı âdeta büyük bir gâile olmuştur. [64]

Velhâsıl Dara Yunanistan'ı te'dip etmeden vefât etmiştir. Daranın oğlu Serhas güyâ iki milyon asker ile Yunanistan'a gelip ibtidâ bir hayli memleketler harâb etmiş ise de en sonra o dahi fena halde mağlub ve perişan olmuştur (K 1102).

Bundan sonra İran Devleti kendisini toplayamamış ve gittikçe inkırâz bulmuştur. Hükümdârlar dahi evvel ki gibi askerlerinin önüne düşüp muharebeye gitmemeye ve saraylarında zevk ve safâ ile vakit geçirmeye başlayınca devletin intizâmı bütün bütün bozulmuştur.

İran'ın bu perişan hali Yunanîler ile Makedonyalıların hırslarını tahrik etmiş olduğundan daima onların hücumlarına dûçâr olurdu. En sonra Makedonya hükümdârı Büyük İskender-i (Rumi) İran Devletini küllîyen istilâ ederek kendi devletine ilave etmiştir (K 955).

Eski Yunanistan

Yunanîler, Troya Muharebesi, Isparta, Atina, Tiranlar, Klisten, Yunan Müste'merâtı Medya Muharebeleri, Atina Hegemonyası, Pelopones Muharebeleri, Teb Hegemonyası

Yunanîler - Yunanistan Avrupa kıt'asının şark-ı cenûbunda yani Balkan Şibhi Ceziresi'nin ucunda kâin küçücük bir kıt'adır. Güzel hava üç tarafta deniz müteaddid körfezler, limanlar, yarım adalar ile adalar ufak ve büyücek dağlar, latif derele ve sular vesâire hep Yunanistan da cem' olunup bir sergi kurulmuş gibidir. Hâsılı gerek mevkice gerek halce iskân için Yunanistan kadar müsait kıt'a güç bulunur.

İş bu kıt'ada oturmakta olan eski Yunanîlerin kavlince kendileri öteden beri bu kıt'ada oturmayıp (Pelazgi) nâm bir kavim otururdu. Kendileri ise Anadolu tarafından gelip Palazgilerden Yunanistan'ı almışlardır. Yunanîler kendilerine "Helenus" derler. Bu da kendi itikadlarınca babası (Promethee) nin tavsiyesi üzerine gemi inşa ederek o sâyede Tufan'dan kurtulmuş olan (Difkalion) un oğlu (Hellen) den ileri gelmiştir. Yani- Yunanîler bu Hellen'in zürriyetidir.

[66]

Yunanîler evvelleri kendilerinin medeni olmadıklarını itiraf ederlerdi. Mısır'dan (Kekrops) gelip (Atina) kıt'asına Fenike'den (Kademos) gelip (Teb) tarafına yine Mısır'dan (Danaius) gelip Mora yahut Pelopones kıt'asına medeniyet tohumunu ekmişler denir.

Yunanistan sahihen pek küçük bir kıt'adır. Bununla beraber üzerinde hiçbir vakitte müstakil bir hükümet teşekkül etmemiştir. Her bir şehir etrafında bulunan nevahi ile beraber bir hükümet teşkîl etmiş bulunurdu. Eski zamanda bu hükümetciklerin ekseriyen hükümât-ı müstakille oldukları anlaşılıyor. Lâkin medeniyet ilerledikçe hemen her tarafta cumhuriyetler yerleşmiştir. Yunanîler bundan anlaşıldığı üzere her ne kadar müteaddid hükümetlere bölünmüşler idiyse de yine bir millet sayılır lisan, mezhep, âdât-ı umûm için bir olduktan başka hâricden bir

düşman zuhûr ettiği vakit daima birbiriyle uğraşmakta olan Yunanîler kendi münazaalarını terk edip müttefikken düşmanı umûmî hâricî üzerine koşarlardı.

En eski zamanlarda vâki' olan Troya Muharebesi bu ittifakın eskiden beri mevcud olduğunu gösterir.

Troya Muharebesi – Çanakkale Boğazı hâricinde ve Anadolu sahilinde [67]
(Troya) hükümeti nâmıyla meşhûr bir hükümet ve cesîm bir şehir vardı. Bu hükümet hususuyla (Priam) nâm bir hükümdâr-ı âdilin zaman-ı saltanatında pek parlaktı. Priam'ın oğlu “Güzel Paris” cenûb-i Yunanistan'da bulunan Isparta'nın hükümdârı (Menalas)'ın karısını kaçırmış olduğundan umum-i Yunanîler bu vak'ayı güyâ bütün Yunanistan için hakaret bilerek cümlesi Troya üzerine hücum etmişlerdir. Yüz bin kadar Yunan silahşörü Troya'yı muhasara ederek on sene uğraştıkları halde bir iş görememişlerdir. Bu muharebelerde Yunanîler tarafından (Aşil) ve (Olis) Troyalıları tarafından dahi Priam'ın büyük oğlu (Hektor) şöhret kazanmışlardır.

Nihayet mezkûr Olis harb ve cebir ile şehrin alınamayacağını anlayıp hîleye karar vermiştir. Olis'in sözüyle Yunanîler tahtadan at şeklinde büyük bir heykel yapıp içine kırk kadar silahlı asker oturtmuşlar ve sonra güyâ yüzölüp kaçıyorlar gibi gemilerine doğru ric'at etmişlerdir. Troyalıları onları takip ederek ordugâhlarını almışlar ve ordugâhta buldukları heykeli götürüp şehir meydanına rekz eylemişlerdir. Gece yarısı içinde bulunan asker heykelden çıkıp hemşehrilerine Troya kal'asının kapısını açmışlardır. Yunanîler Troya şehrini yakıp yıkmışlardır (K 1876).

Troya'dan memleketlerine geri gelen Yunan hükümdârlarının kâffesi yolda [68]
bir takım felaketlere uğramışlardır. Mesela (Olis) yahut (Odyseia) on sene kadar denizlerde, adalarda, vahşî memleketlerde yabani insanlar içinde kalmıştır (Telemak?).

Gerek Troya Muharebesi gerek Olis'in seyahati (Homeros) nâm eski bir şair tarafından pek güzel sûrette yazılıp zamanımıza kadar gelmiştir. Troya muharebesinden bahseden ciltte “İliada” Olis'ten bahseden ciltte dahi “Odyseia” derler. Troya Muharebesi'yle Yunan tarihinde “Kahramanlar Devri” denilen masallar

devri kapanır. Kahramanlar Devrinde zuhûr eden hârikulâde âdemler içinde en meşhûr olanlar Herkül (?), These (?), Yazun(?) vesâiredir.

Isparta - Lakonya yahut Isparta kıt'ası Yunanistan ve Pelopones Yarımadası'nın en cenûb noktasında olup Avrupa'nın en cenûb noktası bulunan Matapan Burnu'na muttasıl küçük bir hükümettir. Orut Çayı kenarında bulunan (Isparta) şehri dahi merkez idâreleri bulunurdu. Evvelleri mezkûr kıt'ada Lakonîler hükümet etmekte iken Yunanistan'ın vustundaki (Dorîde) kıt'asında bulunan Dorîlerden "Ispartalılar" gelip memleketi Lakonîlerin elinden almışlardır.

Gelen Ispartalılar iki birâderin taht-ı kumandasında bulundukları cihetle arkadaşları ikisini birden hükümdâr ilan eylemişlerdir. Bundan dolayı Isparta'da [69] birden iki hükümdâr bulundurmak âdeti yerleşmiştir.

Mürûr-i zamanla hükümdârlar birbiri ile zıtlaşarak birbirinin işlerine mümaneat etmeye başladıklarından devletin intizâmı bozulmuş ve Ispartalılar hükümeti ecnebîlerin elinden kurtarmaktan başka dâhilde bulunan reayayı dahi isyandan men' edememiştir. Böyle karışık bir zamanda Lykurg (Lycurgue) nâmında bir hâkim zuhûr ederek devleti yeniden kavîleştirmiştir.

Fenalık birden iki hükümdâr bulunmasında olduğu halde Lykurg ikisini de kaldırmamıştır. Lâkin ikisinin elinde hiçbir iktidar ve imtiyaz bırakmamıştır. Devlet işlerine otuz a'zâdan mürekkebe bir İhtiyarlar Meclisi bakacaktı. Ve iki hükümdâr dahi mezkûr mecliste sâirler gibi a'zâdandılar. Hükümdârların yalnız manevî farkları vardı -Yani hükümdâr diye herkes kendilerine ta'zim eder resmi günlerinde riyâset ederler, muharebede askere kumanda ederlerdi. Lykurg kanunlarında ahâlinin zengin olmasını istememiştir. Çünkü Lykurg'un fikrinde zengin olunca insanın gayretine, hamiyetine, şecaatine hâlel gelir (?) bunun için Lykurg altın ve gümüş akçeleri men' edip demirden sikke kestirmiştir. Bu halde kimse çok para toplamak hevesine düşmeyecekti (Niçin?).

Lykurg yine o fikirle maarifi dahi reddetmiştir. Vâkıan Isparta'da mektebler [70] vardı lâkin mekteblerde ulûm ve fûnûn tahsil ettirmeyip çocuklara yalnız jimnastik ve asker ta'limi icra ettirirlerdi.

Acılara ve meşakatlere tahammül etmeğe alıştırmak için çocukları mekteplerde çok döverler ve şayet çocuk tahammül edemeyip ağlarsa artık arkadaşları tarafından pek ziyâde ta'yip olunurdu.

Az ve güzel söylemek, çok ve hünerli iş görmek Ispartalıların âdetidir. Hatta güzel icra edilmiş hırsızlık bile ayıp sayılmazdı ve hırsızlıkta tutulan âdem hırsızlık ettiği için mücazât görmez de yolunda işi beceremediği için te'dip olunurdu.

Lykurg Ispartalılar nefis taamlara alışıp safâhet etmesinler diyerek herkese umûma mahsus sofrada yemek yedirmeğe başlamıştır. Yemekler o kadar bayağı idi ki Ispartalıların en beğendiği yemek başkaları tarafından öğürtüsüz yenemezdi. (*)³⁹

Bu sefâletten dolayı Ispartalılar aşağı düşecekleri yerde öyle metânet kesb etmişlerdir ki az zaman içinde etraftaki komşuları taht-ı itaate almışlar ve en sonra umûm-i Yunan cumhuriyetlerinin riyâsetlerini kazanmışlardır.

[71]

Ispartalıların ilk evvel fethettikleri memleket Messina kıt'asıydı. Messina Isparta gibi bir cumhuriyet idi. Lâkin muharebede Messinalılar mağlub ve en sonra Isparta'ya tâbi olmuşlardır. Bu muharebe esnasında Messinalılar içinde ibtidâ Aristodemos (Aristodemos) ve sonra Aristomen (Aristomenes) Ispartalıları hayli sıkıştırmışlar ise de Ispartalılar Atina'dan getirdikleri bir kumandan (kimdir?) sâyesinde galebe etmişlerdi. Messinalıların bir kısmı Isparta'ya reyalığı kabul etmeyip memleketlerini bırakmışlar ve gidip Sicilya adasında yeni Messina şehrini tesis eylemişlerdir (K 1290).

Atina - Atina şehri Yunanista'nın en meşhûr şehirlerinden olduktan başka tarihlerde “medeniyet madei” lakabına nâil olmuştur. Atina Vustâ-ı Yunanistan'ın şark ciheti bulunan küçük Attika Yarımadası'ndadır. Atina evvelleri Isparta gibi hükümet-i müstakilleydi.

Lâkin hükümdârları âdi ahâliyi iltizam ederek kişizâdeleri ezmeğe başladıklarından kişizâdeler dahi (Kodros) nâm hükümdârın vefâtından sonra bir

³⁹(*) Denis vak'ası tarih-i umûmî cilt 1 sahife 265 ve 266

bahane ile (?) bir daha hükümdâr intihâb etmeyip cumhuriyet ilan eylemişlerdir. Beyzâdeler hükümeti her nev'i hukuk ve imtiyazâtı kapıp ahâliye bir şey bırakmadıklarından ahâli pek büyük gâile içinde kalmıştır. Ahâli araziye mâlik olmadığından gayet ağır bedel ile kişizâdelerin tarlalarını zer' ederlerdi ve îcâr bedelini vermeğe muktedir olamayınca arazi sahiplerine esir olurlardı.

[72]

Ahâli bu halden çoktan beri şikâyet etmekteydi. Lâkin meşhûr Solon (Solon)'a gelinceye kadar şikâyetlerine ehemmiyet verilmemiştir.

Solon ticaret ile vakit geçirir bir âdemdi ise de pek âlim ve akil olduğundan Atina'da büyük tesiri vardı. Solon ahâlinin şikâyetlerini haklı bularak zâdegânı ahâli için kanunlar tanzîmine mecbur etmiştir. Bu kanunların tanzîmi dahi Solon'a havale olunmuştur.

Solon'un tanzîm ettiği kanunlarda ahâli zenginlik i'tibarıyla dört sınıfa taksîm olunmuştur. En zenginler birinci sınıf en fakirler dahi dördüncü sınıftı. Fakir olan dördüncü sınıftan vergi alınmazdı. Diğer taraftan devlet memuriyetleri vergi vermekte olan zenginlere verilmiştir ki esasen pek münasib bir tedbirdi (Niçin?).

Solon'un kavânini mûcibince bir âdem borç için esir olamayacaktı. Malı var ise alacaklı taraftan zabt olunabilirdi. Lâkin şahıs devlet malı olduğundan hapis veyahut esir edilmezdi.

[73]

Solon memâliki idâre için dört yüz a'zâdan mürekkebe bir "Senato" Meclisi yani ihtiyarlar meclisi teşkîl ettiği gibi cumhur reisleri bulunan Arhontların dahi adedini dokuza eblağ etmiştir. Fazla olarak Arhontlar ile Senato tarafından kabul olunan madde Atina ahâlisinin umûm-i içtima'î tarafından tasdîk edilmedikçe kanun sırasına geçemezdi.

Isparta'da dahi hükümetin kararı ahâliye arz olunurdu. Lâkin Isparta'da ahâliye arz olunan maddeyi uzun uzadıya müzakere için müsaade yoktu. Ahâli maddeyi ya "peki" diye kabul yahut "olmaz" diye reddedebilirdi.

Atina'da ise bilâkis herkes şehir meydanında kürsüye çıkıp ahâliye hitâben nutuk etmeğe ve bahis olunan maddeyi arîz ve amik-i müzakere ve îzah eylemeğe

me'zundu. Başka taraftan Solon Isparta'da Lykurg gibi ulûm ve fûnun aleyhinde bulunmayıp bilhassa tervic ettiğinden Atina'da iş anlar ve âlim âdem çoktu. Bunu için meydanda icra olunan mübahaseler pek çok fasîh hatibler yetiştirmiştir.

Tiranlar – Kişizâde gürûhu Solon'un kanunlarını hiç beğenmemişler ise de Solon'un ahâli üzerinde olan nüfûzundan ürkererek seslerini çıkarmamışlardı. Lâkin Solon seyahat için Atina'yı terk edince bunlar hemen kanunların aleyhine kıyâm etmişlerdir.

[74]

Bunun üzerine Solon'un akrabasından (Pizistrat) (Pisistrate) hükûmeti zabt etmiştir (K 1183).

Pizistrat akıllı ve hamiyetli bir zât olduğundan her halde kanuna karşı olan bu hareketten –yani “tagallübden” dolayı Atina'da fenalık vâki' olmadıktan başka iyilik dahi olmuştur. Cumhuriyetin rahatı ve asayışı iade olmuş, güzel binalar ile şehir tanzîm olunmuş müteaddid mektebler yapıp maarif terakkî etmiştir. Lâkin Pizistrat'ın vefâtından sonra yerini tutmuş olan iki oğlu ahâliye zulüm ederek pederlerinin tuttuğu yolu terk ettiklerinden Atina'da büyük fenalıklar olmuştur. Bazı hamiyet sahipleri memleketi zulümlerden kurtarmak için kendilerini fedâ etmeğe karar vermişler ve bir gün mabette iki birâder üzerine hücum eylemişlerdir. Lâkin birâderlerden yalnız Hipark (Hipparch) katl olunup Hipyas (Hippias) kurtulduğundan zulüm daha ziyâdeleşmiştir. (Leena?) en sonra tâkatsiz kalmış olan ahâli Klistenes (Clisthene) nâm bir kişizâdenin taht-ı kumandasında kıyâm ile Hipyas'ı Atina'dan tard ve Cumhuriyeti iade eylemiştir (K1139).

Klistenes - Klistenes Solon'un kanunlarını ahâliye daha faydalı sûrette ta'dil eylemiştir. Dört sınıf yerine on sınıf teşkîl ve Senato Meclisi a'zâsı beş yüz nefere eblağ etmiştir. Her bir sınıf muharebe zamanında bin kişilik bir fırka asker verecekti. Bu halde Atina her vakit on bin muntazam askere mâlikti.

[75]

Yunan Müste'merâtı – Atina'da olduğu gibi Yunanistan'ın her tarafında kişizâdelerle ahâli hukuk ve imtiyazât münazaaları içindeydi. Hatta bu münazaalar muharebelere netice vererek büyük fenalıklar olurdu.

Her yerde gâlib olan taraf mağlub olan tarafı ezmeğe çalıştığından mağlub olanlar dahi azabtan kurtulmak için vatanlarını terk ederek ecnebî memleketlerinde kendilerine oturacak yer ararlardı. Lâkin orada yerleştikten sonra eski acılarını unutup yine vatanlarını arzu ederlerdi. Bunun için vatanları ile yeniden münasebât peydâ ederler - yani eski hükümetlerinin himayesi altına girerlerdi.

Bazende hükümetler ticarete sühûlet vermek için ticaretçe mühim bazı mevkiler zabt ederek kal'alar ve limanlar inşa ve küçücük hükümet şubeleri tesis ederlerdi. Vehâsıl Hicret-i Nebeviyye'den on asır mukaddem gerek Akdeniz'in şark nısfında bulunan adalarda, gerek Anadolu, Rumeli, İtalya hatta Afrika sevâhilinde müteaddid Yunan şubeleri mevcuddu. [76]

Bu şubelerin içinde en meşhûr olanı şunlardır: İtalya'da Taranto Sicilya Adasında Siraküza, Anadolu sahilinde İzmir, Efes(Ayasluğ), Milet ve sâire.

Medya Muharebeleri – Cihangir olan İran Devleti dünyayı titrettiği zamanlarda bile küçücük Yunanistan hiç rahat durmuyordu. Hele Dara'nın intihâbından evvel vâki' olan karışıklıklar esnasında Yunanîlerin tecavüzleri tahammül olunacak dereceyi aştığından Dara dahi Yunanistan'ı te'dip etmeye karar vermiştir.

Dara ibtidâ Mardoni nâm vezirin taht-ı kumandasında olarak karadan bir ordu sevk etmiştir. Bu ordu Anadolu'dan Rumeli'ye dâhil olarak nihayet Makedonya'ya kadar gidebilmiştir. Ordu yolda rast gelen akvâm-ı vahşîyeden çok teleffat verdiği gibi, sahilden giden donanma dahi Aynaroz burnu açıklarında gark olduğundan Mardoni Yunanistan'ı görmeksizin dönmüştür bu muvaffakiyetsizlikten dolayı bütün bütün canı sıkılarak muntazam donanma ile yüz bin kişilik bir orduyu denizden doğru Atina üzerine sevk etmiştir.

Atinalılar bu ordunun (Maraton) sahrasına çıkmakta olduğunu haber alınca fevkalâde telaş etmiştir. Zaten bir müddet evvel Dara sefirler gönderip Yunanîleri itaate davet etmişti. - Yalnız Atinalılar ile Ispartalılar Dara'nın teklifini reddetmiş olduklarından asker dahi Yunanîlerin üzerine geliyordu. Bunun için Atina ancak [77]

Isparta'dan imdad bekleyecekti. Lâkin Ispartalılar aybaşında sefere çıkmadıklarından şimdilik onlardan dahi imdad me'mûl değildi.

Bu vechile yalnız kalmış olan Atina mâlik olduğu on bin askeri İranîlere karşı sevk etmiştir. Bu on binin hâricinde Beosiye'de kâin Plateya şehrinin gönderdiği bin kadar muntazam asker ile Atinalıların alelacele teslîh ettikleri birkaç bin üsera vardı.

Atina askeri kumandanlarından Miltiyades bu cüz-î asker ile İranîler üzerine nâgâh hücum ederek onları fena halde perişan etmiştir (K 1112).

Maraton muzafferiyeti Yunanistan'ın en ziyâde iftihar ettiği şeylerden biridir. Bu muzafferiyet mücerret Miltiyades'in sâyesinde kazanıldığı halde Miltiyades bir takım hasutların iftiraları üzerine habis olunarak hapishanede vefât etmiştir.

Ordunun mağlubiyeti haberi Dara'ya vâsıl olunca fena halde gazab ederek hemen milyonlarca asker toplanmasını emir etmiş ve kendisinin dahi bizzât sefere çıkacağını söylemiştir. Lâkin kederinden az müddet içinde vefât ederek Yunanistan seferini oğlu (Serhas) yahut (Şîr'e) ye vasiyet etmiştir.

[78]

Serhas güyâ iki milyon asker ile Yunanistan üzerine gelmiştir. Vustâ-yı Yunanistan'ın kapısı makamında olan Termopil boğazında müttefik olan Yunan ordusu İranîleri karşılamış ve Isparta hükümdârı cesur Leonidas'ın taht-ı kumandasında olarak merdane bir hayli müddet muharebe etmiş ise de İranîler başka yoldan Yunanîlerin arkalarına geçmiş olduklarından Yunanîler bozulmuşlardır. Leonidas ric'atı irtikâb edememiş ve üç yüz kadar silah arkadaşıyla beraber düşmanlar içine dalıp şanlı ölüm bulmuştur.

Bunun üzerine İran ordusu Vustâ-yı Yunanistan'a dâhil olarak doğru Atina üzerine hücum etmiştir. Atinalılar meşhûr Temistokles (Themistacles) in tavsiyesiyle şehri terk edip gemilere kaçmışlardı. İranîler Atina'yı yakmışlardır.

Atinalılar vesâir Yunan müttefikleri Selamin Adasına iltica etmişlerdi donanma dahi ada ile kara arasındaki Selamin Boğazındaydı.

İranîler Temistokles'in desisesine (?) aldanarak Selamin Boğazında tahassun eden Yunanîler üzerine hücum ettiklerinden Selamin Muharebesi nâmıyla meşhûr

[79]

deniz muharebesi vâki' olmuştur. İranların cesîm gemileri dar ve sığ olan Selamin Körfezi'nde serbest hareket edemediklerinden kimi taş a oturmuş, kimi batmış, kimi de Yunanîler tarafından zabt olunmuştur (1102).

Bu mağlubiyetten sonra Serhas tahammül edemeyip İran'a avdet ettiği gibi Mardoni'nin taht-ı kumandasında olarak bıraktığı ordu dahi Isparta hükümdârı Pavezanyas'ın kumandasında bulunan Yunan müttefiklerine (Platea) muharebesinde mağlub ve perişan olmuştur. Bundan sonra artık İran bir daha hücum edememiştir. Medya muharebeleri İran'ın zevâlî ve Yunanistan'ın bâhusus Atina'nın ikbâlî noktasıdır.

Atina Hegemonyası - Medya muharebeleri Yunanistan için pek büyük tehlike demektir. Bu tehlike mücerred Atinalıların himmet ve gayretleriyle bertaraf edilmişti. Bu himmete iki vak'a dahi ilave olduğundan "hegemonya" -yani umûmî Yunanîler heyeti müttefikasına riyâset ve kumanda Isparta'dan Atina'ya geçmiştir.

Vak'aların biri Isparta hükümdârı Pavezanyas (Pausanias)'ın ihanetiydi. Müttefikler olan asker Isparta kumandasını kabul etmemiştir. Diğerisi ise Selamin Muharebesi'nden i'tibaren Yunanîlerin İran'a karşı tecavüzü muharebeye başlamalarıydı. Tecavüz donanma vasıtasıyla icra olunabilecekti. Atina'nın mükemmel donanması vardı, Isparta'nın yoktu.

[80]

İbtidâ İranîlerin tecavüzünden en ziyâde korkmakta olan adalar ve sonra Isparta'dan başka sâir Yunanîler Atina'nın birinciliğini tasdik ederek kumandası tahtına girmişlerdir.

Bir müddet sonra meşhûr Miltyiades'in oğlu Kimon (Cimon)'un akd ettiği muâhedenin neticesi olarak müttefikler âdetâ Atina'nın haraçgüzarları makamında kalmışlardır.

İbtidâ Yunanîler tecavüze başladıkları vakit adalar ile sevâhilde bulunan hükümetlerden ve saatlerine ve nüfuslarına göre imdâd istenilmişti. Sonra Kimon hem gemi hem asker verip malen ve bedenen mutazarrır olacakları yerde hükümetler imdad için sarf etmekte oldukları akçeyi Atina'ya verdikleri halde Atina dahi onların muhafazasını taahhüt eder kavliyle onları o yoldan bir muâhedeye kandırmıştır.

Vâkıan muharebe zamanını hesap için esas tutuğumuz halde müttefikler hiç olmazsa zarar etmeyeceklerdi. Lâkin muâhedede muharebeden bahs olunmayıp yalnız falan hükümet senede Atina'ya şu kadar akçe verecektir. Yollu bentler yazılmış olduğundan iâne-i nakdiye Atina için daima bir vergi kesilmiştir.

Bâhusus muharebe çok müddet sürmeyip sulh-i iade olduğundan Atina iâne akçesinden hazineler cem' etmiştir. Hem muharebede kazanılan şöhret, hem de servet ahâlinin gurur ve iftihar damarlarını uyandırmıştır ki böyle bir halde mutlaka o memlekette terakkî maarif ve sanayi vâki' olur. Filhakika medya muharebelerini takip eden devir tarih-i umûmîde meşhûrdur. Devr-i mezkûra "Perikles Devri" demişlerdir. Perikles Devri dediklerine sebep dahi o vakit Atina'nın riyâset-i umûrunda bulunan âlim, fazıl, fasîh (Perikles) den dolayıdır.

[81]

Yunanistan'ın Sokrates, Eflatun, Herodot gibi en meşhûr hükemâsı, Oripides, Sofokles, Aristofan gibi en meşhûr üdebâsı, Fidias. Hipokrat gibi en meşhûr ehli sanaatı o devirde ya hoca kürsüsünde ders vermekte yahut talebe halkasında ders almaktaydılar.

O asırda Perikles, Temistoklas, Kimon ile beraber Atina'da şöhret kazananlardan biri de (Aristid) dir. Aristid gayet hamiyetli ve adâlet perver bir zâtı. Hatta mücerret bu hasâil-i cemilesi sebebiyle Atina'dan on sene müddetle tard olunmuştur. (Esbabı ve sûreti?)

Pelopones Muharebeleri – Ahâlinin hükümet işine müdahale ettiği memleketlerde her halde birine zıt iki fırka zuhûr eder. Bunların biri ahâlinin müdahalesini daha ziyâdeştirmek tarafında bulunur. Diğer dahi ya hal-i hazır iltizam eder yahut ahâliye verilmiş olan imtiyazların çokluğundan bahsederek onların geri alınmasını ister. Ahâli tarafını iltizam eden fırkaya "demokrasiye" yahut hürriyet taraftarı; öbürüne dahi "aristokrasiye" yahut hali hazır taraftarı denir.

[82]

İbtidâ-i zuhûrundan biri Yunanistan hey'et-i müttefikasında bu gibi münazaalar eksik değildi. Hatta bu münazaalardan dolayı bir takım ahâlinin memleketlerini terk edip başka yerlerde şubeler tesis ettikleri yukarıda görülmüştü. Ana memleketlerindeki münazaalar yeni zuhûr eden şubelere dahi sirâyet

ettiklerinden şubelerin zuhûru ancak münazaa meydanının büyümesine sebep oluyordu.

Bâhusus Medya Muharebeleri akabinde bu münazaalar korkulacak bir renk almıştır. “Hegemonya” yani umûm üzerine kumanda Isparta’da iken Atina’ya geçmişti. Bundan iki hükümet beyninde teskini gayr-i kâbil bir husûmet peydâ olmuştur. Atina demokrasiye cumhuriyeti olduğu halde Isparta aristokrasiyeydi. Fazla olarak Atina’nın birinciliğini kabul edenler hep demokrasiye taraftarıydılar. Bunun için Isparta aristokrasiye cumhuriyeti olmasa bile mücerred Atina’ya dokunmak için her yerde Aristokrasiyeyi iltizam edecekti. Atina dahi buna mukabele ederek her yerde demokrasiyenin imdadına yetişirdi. Bu yolda gizli muharebe bir müddet devam etmiştir. İki taraf aşırı derecede bir birine hırslanarak nihayet büyük bir muharebe vâki’ olmuştur ki neticesi olarak Yunanistan inkırâz bulmuştur. İşbu muharebeler Pelopones Muharebesi nâmıyla meşhûrdur.

[83]

Birinci Muharebe - Korint şehri Yunanistan’ın en meşhûr şehirlerindendir. Korint muhacirleri Korfu gibi büyük hükümetler tesis ettikleri gibi Korfu dahi bir takım şubeler peydâ etmiştir. Bu şubelerden Arnavutluk sahilinde bulunan (Epidamen) şubesi Pelopones Muharebeleri’ne vesile olmuştur.

Korint aristokrasiye, Korfu dahi demokrasiye cumhuriyetleriydi. Epidamen’de demokrasiyeye mağlub olan kişizâdeler Korint’ten imdad almışlar. Bunun üzerine ahâli dahi Korfu’dan muavenet istemiştir. Bu yolda Korint ile Korfu tutuşunca Isparta Korint’e Atina’da hemen Korfu’ya imdad göndermiştir. Lâkin Atina donanması tesadüfen birkaç Isparta gemisini batırmış olduğundan muharebe alenen olunmuştur.

Az müddet içinde hep demokrasiye cumhuriyetleri Atina tarafına aristokrasiye hükümetleri dahi Isparta tarafına kaçtıklarından umûm Yunanistan ateş içinde kalmıştır (1053).

Atina’nın donanması Isparta ile müttefiklerinin sevâhilini yağma ve gâret etmiştir. Çünkü donanmaca Atina gâlibti. Başka taraftan Ispartalılar dahi karadan Atika üzerine hücum etmişlerdir.

Atika ahâlisi cümleten Atina kal'alerinin (?) arkasına kaçtıklarından bu kadar kalabalığın bir yere toplanmasından dolayı büyük bir veba hastalığı zuhûr ederek binlerce insan telef olmuştur hatta meşhûr Perikles bunların içindeydi (K 1151).

[84]

Velhâsılı muharebe bu yolda on sene devam etmiş tarafeyn yorulmuş ise de bir netice çıkmamıştır. Her taraftan sulh- akd için feryatlar işitilmekteydi. Yalnız iki kişi mani' oluyordu. Onlarda Birazidas nâm Isparta hükümdârı ile Atina'da Perikles'in makamına geçmiş olan Kleon'du. Lâkin Makedonya tarafında vâki' olan bir muharebede ikisi de telef olduklarından hemen muharebeden evvelki hal-i hazırı ibkâ etmek yani aldıklarını geri vermek şartıyla sulh-i akd olunmuştur (1043).

İkinci Muharebe ve Alkibiades –Birinci muharebeden iki taraf dahi fevkalâde yorulmuş olduğundan muharebenin tekrar zuhûrunu kimse arzu etmiyordu. Lâkin Alkibiades nâm bir Atinalı kendi hırsını teskin için zorla muharebeyi meydana getirmiştir.

Alkibiades kişizâde ve pek zengin ve müstaid bir zâttı. Efkârı Perikles gibi hükümeti zabt etmek olup bunun için ise iki şeyin lüzumu vardı. Biri kuvve-i nutkiyye diğeri şöhet-i askeriyye Alkibiades pek fasîh bir âdemdi. Muradına ermek için yalnız şöhet-i askeriyye eksikti muharebe için çalıştığından sebebi dahi buydu.

[85]

Bu defa Atina Sicilya adasında bulunan Siraküza şehrini zabt etmeye kıyâm etmiştir. Alkibiades'in kumandası tahtında olarak Sicilya'ya gönderilen asker hayli işler görmüş ise de Alkibiades'in düşmanları kendisi hakkında bir takım iftiralar (?) ederek itham etmişlerdir.

Bunu haber almış olan Alkibiades Isparta tarafına fîrar ederek Siraküza'nın zabtı mücerred Isparta'nın aleyhinde bir hareket olduğundan bahisle Isparta'yı Atina'ya ilanı harb etmeğe mecbur etmiştir (1237).

Bu defa Atinalılar mağlub olmuşlardır. Alkibiades'in taraftarları bu felaketin Alkibiades hakkında edilen haksızlıktan geldiğini beyan ederek afviyetini ve kumandan tayinini iltizam etmişlerdir. Çaresiz kalmış olan Atinalılar dahi Alkibiades'i celb etmişlerdir. Alkibiades az müddet içinde Atina'nın umûrini düzeltip birkaç muharebe kazanmıştır. Lâkin korku uzaklaştığından yine

düşmanlarının kinleri meydana gelip tekrar Alkibiades'in düşmanlar tarafına kaçmasına sebep olmuştur. Bu defa Atina hiç mukavemet edemeyip hem karada hem de denizde mağlub olmuştur.

Isparta hükümdârı Lizander (Lysandre) mozika ile Atina'nın kal'alarını yıkmış, Atina hükümetini kaldırıp idâre-i memâliki otuz a'zâdan mürekkeb bir meclise havale etmiş ve o meclise Isparta taraftarlarından a'zâ tay'in eylemiştir. Atina'nın müttefikleri dahi bu gibi muameleye dâ'ir olmuşlardır (1026).

[86]

Teb ve Üçüncü Muharebe – Ispartalılar ikinci Pelepones Muharebesi'nden sonra Atina'da yaptıkları gibi, Teb şehrinde dahi hükümeti kaldırıp idâre-i memleketi kendi taraftarlarından mürekkeb bir meclise havale etmişlerdi. Bu meclis ahâliye pek ziyâde zulüm etmekte olduğundan ahâlinin hamiyeti galeyana gelmişti. Tam bu sırda Teb'de meşhûr iki zât zuhûr ederek ahâlinin riyâsetine geçmişler ve Isparta'nın muhafaza askeri ile tayin ettiği meclisi Teb'den tardederek eski hükümeti iade eylemişlerdir. Bu zâtlar dahi (Epaminondas) ve (Pelopidas) dır.

Bu vukuat üzerine Isparta Teblileri te'dip için ordu göndermiştir. Lâkin ordu her bir me'mûlün hâricinde olarak Lukter (Leuctre) mevkiinde Epaminondas'ın kumandası tahtında bulunan askere mağlub olmuştur. Bu muzafferiyet Isparta'dan dilgir olan bütün Yunanîleri uyandırmıştır.

Isparta Teb'den intikam almaya muktedir olamadıktan başka Epaminondas'ın ordu ile Pelopones üzerine tecavüzüne olsun mâni' olamamıştır. Epaminondas dahi nefsi Pelopones kıt'asında hayli muzafferiyetler kazanmıştır. Lâkin en sonra ki (Mantinneye) Muharebesi'nde muzaffer olmuş ise de kendisi dahi meydan-ı harbte kahraman gibi vefât etmiştir.

[87]

Epaminondas ile Pelopidas'ın vefâtlarından sonra makamlarını tutacak bir âdem zuhûr etmediğinden Teb eski mertebeye inmiştir. Lâkin Isparta'nın dahi bir şeye teşebbüs edecek hali yoktu. Velhâsıl Yunanistan inkırâz bulup kendini idâre etmekten âciz kalmıştı. Bu halde hariçten birinin gelip idâreyi ele alması tabîidir. Bu gelen Makedonya hükümdârı Filip'ti.

YEDİNCİ BAB

Makedonya

Makedonya, Filip, Demostenes, Büyük İskender

Makedonya – Makedonya Kıt’ası şimdiki Selanik vilayetinin havi olduğu araziden ibarettir. Arazi münbit ve sevâhili ticaret için müsait ise de Makedonyalılar cehalet ve dâhili münazaalardan dolayı terakkî edememişlerdir.

Yunanistan’daki karışıklığın neticesi olarak bir takım Yunanîler ötede beride şubeler tesis ettikleri vakit bir kısmı dahi Makedonya sevâhilinde birkaç iskele ve sonra Atinalılar âdeta bir vilayet zabt ve i’mar eylemişlerdi. Bunlar Makedonya’nın istiklaline tecavüz demektir. Lâkin Makedonya dahi ancak bu sâyede cehalet uykusundan uyanıp büyük bir devlet olmuş ve cihangirliğe kıyâm edebilmiştir. Makedonya’da oturmakta olan taifeler kendilerinin Yunanî –yani Helenos olduklarını iddia ederler ve mezhep ve lisan ve âdâtı milliyetce Yunanîlere benzerler idiyse de Yunanîler onları kendi içlerine kabul etmeyip “barbar” lar sırasında sayarlardı.

Filip - Makedonya kıt’ası hükümdârı bulunan İkinci Filip devrinde uyanmıştır. Üçüncü Pelopones Muharebesi esnasında Epaminondas Isparta üzerine hareket edeceği esnada Makedonya’nın rahat oturacağını temin için rehin istemiş olduğundan Makedonya hükümdârı bir takım hanedân evladını Teb şehrine göndermişti.

[89]

Birâderi Filip dahi bunların içindeydi. Filip şehzâde olduğu için Epaminondas’ın hanesinde oturmuş ve bu sâyede bir hayli müddet Epaminondas’a refakat etmiştir. Bu ise Filip’i en güzel mektepten ziyâde terbiye etmiştir.

Makedonya’ya avdet etmiş olan Filip’in birinci efkârı Makedonya’ya maarif ve sanayi dâhil ederek onu Yunanistan gibi i’mar etmektir. Bu sırada birâderi vefât edip hükümet sabî bulunan birâderzâdesine intikal etmiş ve Filip vasi ta’yin olunmuştur. Vesayet zamanında Filip Makedonya’yı güzel idâre ederek asırlardan beri Makedonya’ya başkaldırtmayan dâhili uygunsuzlukları bertaraf etmiştir -yani

hükümete itaat etmemekte bulunan derebeylerin cümlesini bir takım hileler ile kaldırmıştır. Fazla olarak Filip memâliki ecnebîyeye hücum ederek hududu tavsî' etmiştir. Bunun için ahâli dahi kendisini asâleten hükümdâr ilan eylemiştir (K 980).

Filip üç dört sene zarfında askerini tanzîm ederek Makedonya büyüklüğünde kıt'alar zabt etmiş, hatta Yunanîlerin elinden Selanik sevâhilinde bulunan şubeleri almıştır. Bununla beraber Filip muttasıl askerini arttırmaktan vazgeçmemiştir.

[90]

Filip Yunanistan ile İran'ın hemen sahipsiz kaldıklarını görerek onları fethetmek hülyasına düşmüştü.

Bir takım Yunan hakimiyetkarları Filip'in bu efkârını anlayarak telaş etmişler. Lâkin kurnaz Filip tuttuğu câsûslar vasıtasıyla bunların sözlerini tesirsiz bırakmıştır. Filip'in teşebbüsâtına vakıf olup aleyhinden söylediği nutuklar ile şöhret sahibi olanlar içinde en meşhûr olan Atinalı Demosten (Demosthenes) dir.

Filip ve Demosten – Demosten'in küçük yaşından beri şöhret sahibi olmak için hırsı vardı. Atina'da en ziyâde "Avrator" -yani güzel nutuk söyleyenler çabuk ileri gittiklerinden Demosten dahi fesâhat ve belâgat fennin tahsiliyle uğraşmıştır. İbtidâları muvaffak olamamış ise de (sebebi?) sonra dünyada zuhûr eden meşhûr hatiplerin biri kesilmiştir.

Demosten Filip'in aleyhinde çok nutuklar söylemiş ve Filip'in yakında Yunanistan'ı zabt edeceğini haber vermiş ise de kimse sözüne kulak vermemiştir. Hatta Filip nasıl Yunanistan'a tecavüz edeceğini düşünüp durur iken Yunanîler kendiliklerinden onu müdahaleye davet etmişlerdir.

[91]

Fokide ahâlisi Apollon (?) Mabedi'nin arasını zer' etmiş olduklarından sâir Yunanîler bunu küfür (?) bilerek üzerlerine kıyâm etmişlerdi. Lâkin galebe edemediklerinden Filip'in imdadını kabul etmişlerdir. Filip ise ordusuyla Yunanistan'a geldiği vakit doğru Fokide üzerine gitmeyip Yunanistan'ın kapısı demek olan (Termopil) Boğazı'nı zabt ile hemen istihkâmlar yaptırmıştır.

Bunun üzerine Yunanîler Demosten'in haklı olduğunu anlayarak müttefikten Filip'e karşı çıkmışlardır. Lâkin (Hruna) nâm mahallede vâki' olan muharebede Yunanîler perişan olmuştur (K 960).

Filip Yunan Cumhuriyetlerinin dâhili işlerini olduğu gibi bırakmış ise de hakikât-ı halde cümlesini kendisine bend etmiştir. Sözde Filip'in Yunanistan'da gözü olmayıp İran'ı zabt etmek istiyordu ve Yunanîleri İran'a beraber gitmek için davet ediyordu. Bundan sonra Yunanistan bir daha başkaldırıp mustakilen yaşamamıştır.

Büyük İskender -Filip İran seferini icra etmezden evvel maktulen vefât ederek hükümeti oğlu İskender'e bırakmıştır (K 958).

İskender'in doğduğu gece Anadolu sahilinde (Efes) yani (Ayasluğ) şehrinde bulunan güzelliği ve sanatı cihetiyle dünyada "garaibat" dan sayılmakta olan Diyana Mabedi bir cânî tarafından yakılmıştı. (?) Bu ise İskender'in büyük âdem olacağına hüküm olunup küçüklükten beri terbiyesine dikkat olunmuştu. İskender dahi pek müstaid olup her hususta akranını geçerci.

[92]

Filip'in vefâtı esnasında İskender yirmi yaşındaydı. Yeni taht-ı itaate alınan Yunanîler ile sâir akvâm bunu fırsat sayarak Makedonya aleyhine hareket etmişler ise de İskender her bir me'mûlün hâricinde olarak gayet süratli davranıp cümlesini taht-ı itaate almıştır. Yunanîler korkularından İskender'in pederiyle olan muâhedeyi tecdid etmişler. Yalnız Teb şehri ziyâde inad ettiği için İskender tarafından tahrip olunup ahâlisi satılmıştır.

Bundan sonra İskender hemen pederinin efkârını meydana getirmeye –yani İran devletini fethetmeye kıyâm etmiştir. İskender kırk elli bin kişilik bir ordu ile Anadolu'ya tecavüz ederek ibtidâ (Garanik) Nehri kenarında sonra İskenderun Körfezi'nin başında bulunan İsos mevkiinde iki büyük galebe çalmıştır. İsos Muharebesi'nde İran Şahı Üçüncü Dara tekmîl-i saray halkıyla beraber orduda hazırды. Dara mağlub olup firar ettiği vakit vâlidesini, haremını, hazinesini İskender elinde bırakmıştır.

[93]

İskender İsos Muharebesi'nden sonra hemen Dara'nın arkasından gitmeyip Suriye'ye doğru gitmiş ve o sahilde bulunan Fenike şehirlerini fethetmiştir. Sur

(yahut Tir) şehri ziyâde mukavemet ederek İskender'e aylarca vakit zayı' ettirdiği için yerle bir edilip ahâlisi dağıtılmıştır.

Suriye'den Mısır'a gidilmiş Mısırlılar hemen İskender'e tabii olmuşlar, çünkü İran'ın boyunduruğundan sıkılmaktaydılar. İskender Mısır'da İskenderiye şehrini tesis ve bina eylemiştir. İskender mezkûr şehri şark ve garb ticareti için merkez olmak üzere tesis etmiştir. Ticaret merkezi bulunan (Sur)'un tahribi dahi bundandır.

Bir sene kadar Mısır'da ikamet ettikten sonra İskender tekrar İran üzerine hareket etmiştir. Kürdistan kıt'asında kâin (Arbella) şehri civarında Dara bir daha perişan olduğundan koca İran devleti büsbütün İskender'in elinde kalmıştır.

İskender İran ile dahi kanaat etmeyip Vustâ-ı Asya, Türkistan, Çin, Hindistan Garbî kıt'alarını feth ve yağma etmiştir. İskender daha ileri gidecekti. Lâkin muharebelerden ve havadan sıkılmış olan asker isyan ederek İskender'i avdete mecbur etmiştir.

İskender Babil şehrini teşkîl eylediği devlet için pâyitaht ittihaz etmiş ve umûm memâlikin hüsn-i idâresini te'min için nizâmlar vaz'etmekle meşgul olmuştur. Lâkin işret ve safâsının çokluğundan dolayı hastalanıp otuz üç yaşında olduğu halde vefât etmiştir.

[94]

İskender vefât ettikten sonra teşkîl ettiği devlet kumandanların beyrinde taksîm olunmuş ve hayli dâhili muharebelerden sonra Mısır'da Ptoleme (Batlamyus) sülalesi, Suriye ve Irak'ında Selefkus sülalesi yerleştikten başka ötede beride dahi beş on hükümeti müstakile zuhûr etmiştir. Makedonya dahi müstakil bir hükümet olmuş ise de çok vakit geçmeden Yunanistan ile beraber italya'da zuhûr eden Roma devleti tarafından fetholunmuştur (764).

Roma Tarihi

BİRİNCİ BAB

Roma Cumhuriyeti

Ahvâli Kadîme, Roma'nın Zuhûru, Roma Cumhuriyeti, Yeni Hükümet, Gallerin Hücumu, İtalya'nın Fethi, Pyrrus Muharebeleri, Pön Muharebeleri, Anibal, Hamilkar Barka, Şark Fütûhâtı

İtalyanın Ahvâli Kadîmesi – İtalya kıt'ası Avrupa'nın cenûb tarafında kâin büyük bir yarımadadır. Arazisi münbet ve havası pek latif olduğundan Avrupa'nın en güzel ciheti sayılır. Üç ciheti su olup dördüncü yani Avrupa kıt'asına bitişik olan şimâl ciheti dahi Alp dağları ile set olduğundan hâriçten tecavüz edecek düşmandan muhafazası kolaydır. Diğer taraftan Sicilya adası vasıtasıyla Afrika'ya, Sardunya ve Korsika adaları vasıtasıyla Fransa'ya ve İspanya'ya Oterant Boğazı ve Korfu Adası vasıtasıyla Rumeli'ye yaklaşmış olduğundan gerek ticaret, gerek harb fikriyle hârice doğru tecavüz için pek uygundu.

[96]

Tarih-i İtalya'dan bahsetmeğe başladığı vakit İtalya küçük küçük hükümetlerin elinde bulunuyor. Bunları içinde en meşhûr olan şunlardır.

Birinci- Şimâl-i İtalya'da “Galya” kıt'ası. Galya'da oturan “Galler” İtalya ahâlisi olmayıp asıl büyük Galya'dan gelmişlerdi. Büyük Galya ise şimdiki Fransa kıt'asıydı. Bunun için Romalılar İtalya'daki Galya'ya “Galya Çizelpine” yani Alp Dağları'nın beri tarafında bulunan Galya derlerdi. Galler vahşî ve cesur bir kavim olup etrafta bulunan cem'iyetleri korku içinde bırakırlardı.

İkinci- Galya'nın garb tarafında ve Ceneviz Körfezi sahilinde Ligurya'dır.

Üçüncü-Etruriye

Dördüncü-Lacium

Vustâda bulunan Etruriye ve Laciium kıt'aları İtalya'nın en ma'mûr ve en muntazam kıt'alarıydı. Etruriye'de (Viyes), Laciium'da dahi (Albelunega) şehirleri meşhûrdur. [97]

Beşinci-Apenin Dağları'nın en yüksek yerlerinde bulunan Sâminyeum kıt'ası. Sâminîler dahi dağlı oldukları için pek cesur ve metindiler.

Altıncı-Laciium'un cenûbunda kampanya.

İş bu altı hükümet hiçbir vakit birbirleri ile hoş geçinmezlerdi. Bunun için dâhili muharebeler eksik olmazdı.

İtalya'nın cenûb sahilinde pek çok Yunan şubeleri vardı. Yunanîler sahil ile dahi kanaat etmeyip memleket içine girip yayılmışlardır. Hatta oraları "Büyük Yunanistan" nâmıyla şöhret bulmuştur.

Romanya'nın Zuhûru - Laciium kıt'ası dâhilinde bir sürü arkadaşları ile beraber zorbalık ve hırsızlık ederek vakit geçirmekte olan iki karındaş sanatlarından usanıp dağın başında bir şehir bina etmişler ve kendilerinden nefret ederek ihtîâtta kaçmakta olan cem'iyetler ile barışmak istemişler. Bu iki karındaş Laciium kıt'ası dâhilinde bulunan Albelunega hükümdârının torunları bulunan (Romulus) ile (Romus) dur. Tesis ettikleri şehir dahi (Roma) şehriydi.

Şehir tesis olunduktan sonra iki karındaş şehre verilecek isim için kavga etmişler ve Romulus birâderini öldürüp şehre kendi ismini vermiştir (K 1376). [98]

Romulus'un ve arkadaşlarının hırsızlığı bırakıp meşru sanatlara başlamaları cem'iyette kaybetmiş oldukları haysiyet ve i'tibarı yeniden kazanmak içindi. Hâlbuki bundan sonra dahi aradıkları i'tibarı bulmayıp cem'iyet kendilerinden yüz çevirmeye yani kız alıp vermemeye ve hiçbir münasebette bulunmamaya devam edince bunların cem'iyetleri galeyana gelmiştir.

Zâten tesis ettikleri şehir büyük olduğundan onu doldurmak için bir takım imtiyazât va'd ederek öteden beriden ehl-i sanat âdemleri celb etmek istemişlerdi. Lâkin hiçbir taraftan kendileri gibi bir takım yersiz yurtsuz serserilerden başka

tenezzül edip kimse gelmediğinden Romalılar etrafta bulunan kavimlere gücenip intikam alma fikrine düşmüşlerdi.

Romulus'un arkadaşları Sabin kavminin kızlarını gasp etmişlerdi. Bunun üzerine vâki' olan muharebede Romalılar Sabinlere galebe ederek onları Roma'ya getirip oturtmuşlardır. Bundan sonra Roma civar ahâlisi ile muharebe ettiği vakit galebe ederse hemen oturdukları mahalleyi yıkıp ahâlisini Roma'ya naklederdi. Bunun için Roma az zaman içinde İtalya'nın en büyük şehri olmuştur.

Albelunega gibi Kadîm ve büyük şehirler Roma'nın parlaklığına hased ederek onu mahvetmek için fırsat ararlardı. Bir defa muharebeye tutuşmuş olan Albelunega Cumhuriyeti Roma askerinin intizâmından (?) dolayı başa çıkamayacağını anlayınca akrabalıktan bahsederek (?) iki taraftan üçer kişi çıkarıp hangisi galebe ederse o tarafı gâlib bilmek üzere mukavele edilmesini teklif etmiştir. Romalılar dahi kabul ettiklerinden Roma tarafından (Horaçiyus) nâm üç karındaş öbür taraftan dahi (Kuriaçiyus) nâm yine üç karındaş çıkmıştır. İlk hücumda Horaçiyusların ikisi düşmüş ise de geri kalan küçük Horaçiyus düşmanlarının üçünü de öldürmüştür. Bunun üzerine Albelunega dahi tahrip olunup ahâlisi Roma'ya nakil edilmiştir. [99]

Cumhuriyet'in Zuhûru - O vakitleri Roma hükümdârlıktı. Romulus vefât ettikten sonra Romalılar (Noma) nâmında birini hükümdâr intihâb ettikleri gibi, her vakit dahi hükümdâr vefât edince diğerini ta'yin ederlerdi. Lâkin vakit geçtikçe hükümdârlarla Roma'nın ahâliyi kadîmesi beyninde adâvet baş göstermeğe başlamıştır.

Roma gittikçe büyümekte ve muttasıl mağlub ettiği kavimleri Roma'ya getirmekteydi. Bunun neticesi olarak Roma'da iki takım ahâli zuhûr etmiştir: biri [100] Romulus'un arkadaşları –yani kişizâdeler (yahut Patriciler), diğeri dahi esir gibi Roma'ya zorla celb edilenler (yahut Philipsler) kişizâdeler her imtiyazı kendilerine hasr etmek ve hükümdârların hareketlerine karışmak isterlerdi. Hükümdârlar ise kişizâdelerin müdahalelerinden sıkılarak âdi ahâlinin –yani Philipslerin muavenetiyle kibarları ezmeğe çalışırlardı. Bundan dolayı kibarlar çoktan beri hükümdârları bütün bütün kaldırmak için fırsat biliyorlardı. Böyle bir fırsat Roma'nın yedinci hükümdârı bulunan ikinci yahut “ mağrur” Targuin'in zamanında vâki' olmuştur.

Targuin'in oğlu kibarlardan (Kulatin) nâm birinin karısına hakaret etmiş olduğundan kadın kederinden kendini telef etmiştir. Roma ahâlisi bunun üzerine galeyana gelip isyan çıkarmış. O vakit Targuin (Arda) şehrinin muhasarasıyla meşgul olduğundan Roma'da değildi. Roma'daki karışıklığı haber alınca Targuin acele Roma'ya koşmuştur. Lâkin Roma'da isyan çıkaran Brütüs (Brutus) başka yoldan Arda önünde bulunan askere gidip askeri ifsâd etmiştir. Targuin hem asker, hem de ahâli tarafından red olunmuştur.

Bu vechile Romada dahi hükümet-i müstakille kalkıp hükümet-i cumhuriyye tesis etmiştir (K 1032).

Yeni Hükümet - Yeni teşkîl edilen hükümette hükümdâr yerinde iki nefer cumhur reisi yahut Konsulus (Consulus) vardı. Bunlar ahâli tarafından bir sene müddetle intihâb olunurlardı. Lâkin konsuluslar müstakilen hiçbir iş görmeyip ancak Senato Meclisi'nin muvaffakatı ile hareket ederlerdi.

[101]

Harb, sulh, memur ta'yini maaş tahsisi velhâsıl her nevi devlet umûr-u Senato Meclisi kararıyla görülürdü.

Bazı vakitlerde Senato Meclisi konsuluslara dahi kumanda edebilecek fevkalâde bir memur ta'yin ederdi. Bu memurlar bir diktatör (dictator) nâmıyla ma'rûftur. Lâkin diktatörlük bir nevi idâre-i örfiye (?) makamında olup diktatörler ancak devletin bir tehlikeye uğradığı vakitte altı ay müddetle nasb olunurlardı.

Senato Meclisi hep kişi zâdelerden mürekkeb olduğundan hükümdârlar kalktıktan sonra ahâli zulüm altında kalmıştır. Hususiyle ahâli araziye mâlik olmayıp hep kibarların çiftliklerini îcâra alarak cüz'i kar ile geçindiklerinden pek fakr-i hal içindeydiler. Zaten muntazam kanunlar olmadığından kimsenin güvenebileceği yeri yoktu. Çiftliklerin îcâr bedelleri pek ağır olduğundan çok vakitlerde çiftçiler onu tamamen vermekten âciz kalırlardı. Bu yolda borca girmiş olan bîçareler arazi sahibi tarafından çoluk çocuklarıyla beraber esir edilirdi. Bu vechile ahâli hürriyetlerini kaybedip esir olmaktaydı. En sonra ye'se gelmiş olan Plebsler Roma'yı terk edip "Cebeli Mukaddes" denilen bir dağa çekilmişler ve yeni bir şehir tesis edip bildikleri gibi yaşayacaklarını beyan etmişlerdir.

[102]

Roma ahâlisiz kalacağından hükümet telaş etmiş ve hayli uğraştıktan sonra ahâliye bir takım imtiyazlar vermeye muvaffakat etmiştir. İmtiyazların bir kısmını almış olan ahâli daha ziyâde gayrete gelip geri kalanı da almışlar ve kibarlar ile müsâvi olmuşlardır (988K).

Galler'in Hücumu - Roma bunca himmetle etraftaki hükümetleri korkutup nüfûz ve söz sahibi bir devlet olmuş ve istikbâlini temin etmiş iken umulmaz bir taraftan büyük tehlikeye uğramıştır. -yani şimâlî İtalya'da bulunan Gal akvâm-ı vahşîyesi Roma üzerine hücum ederek Roma askerini perişan ettikten sonra Roma şehrini yağma ihrak etmiştir. (K 1024) Yalnız Roma'nın iç kal'ası bulunan (Kapitolya) kurtulmuştu. Oraya da hükümet ile geri kalan ahâli kapanmıştır.

Galler pek çok uğraştıkları halde Kapitolya'yı alamamışlar. Bir gece Galler hafiyen Kapitolya'ya girmiş iken (Diana) Mabel'din kazları uyanıp gürültü çıkardıklarından Roma dahi bu kazlar sâyesinde kurtulmuştur. Meşhûr kumandanlardan Kamil memleketlerine doğru dönmüş olan Galler'i takip ederek çoklarını kırmıştır.

[103]

Zaten Kamil dışarda dağılmış olan askeri toplayıp Roma'yı kurtarmak için bir ordu teşkil etmişti. Romalılar pek ziyâde devletin nizâmına riâyet ederlerdi. Bu defa Kamil dahi asker tarafından kumandan intihâb olunduğu halde resmen Senato Meclisi tarafından tay'in olunmadığı için Senato'nun tasdîki olmadıkça kumanda edemeyeceğini beyan etmiştir.

Senato Meclisi ise o vakit Roma'da muhasara altındaydı. Bunun üzerine Kominius nâmında bir delikanlı “ya ölürüm yahut lazım gelen tasdîknâmeyi getiririm” diyerek Roma'ya doğru gitmiş ve gerek giderken ve gerek gelirken büyük tehlike ile düşmanların arasından geçmiş ve tasdîknâmeyi getirmiştir.

Bu sırada Kapitolya'da kapanmış olan hükümet Kamil'den bir şey ummayarak Gallerin reisi bulunan vahşî(Berenn)ile müzakereye girmişti. Brenn kendisine istediği kadar akçe verildiği halde Roma'yı bırakacağını söylemişti.

Lâkin Romalılar akçeyi verince Brenn daha ziyâde istemediğinden dolayı pişman olup gümüş tardılıyor iken hemen gayet ağır olan kılıcını terzinin gözüne atıp

[104]

“vay mağlub olanların haline!” diye bağırmıştır. Güyâ bu anda hariçten Kamil yetişip “Romalılar sulhu akçe ile olmayıp kılıç ile alırlar “ diyerek muharebeye tutuşmuş ve galebe etmiştir.

İtalya’nın Fethi - Romadan ürkmüş olan hükümetler Gallerin hücumu gâilesi gibi büyük bir gâileden dolayı Roma’nın sarsıldığından istifâde etmek fikri ile hemen üzerine kıyâm ederlerdi.

Roma’nın düşmanları içinde en büyüğü Etruriye’de bulunan (Veyes) şehriydi. Veyes İtalya’nın en parlak ve en cesîm şehri olduğu halde şimdi Roma onu gölgede bırakmıştır.

Veyes dahi bir fırsat bulup Roma’yı mahv etmek üzere muharebeye kıyâm etmiştir. Lâkin Veyes askeri mağlub olmuştur. Romalılar on sene muhasaradan sonra meşhûr Kamil sâyesinde Veyes şehrini de fethetmiştir (1018).

Romalılar Etruriye’den sonra Kampanya, sonra Sâminium ve en sonra Galya’nın bir kısmı ile cenûbi İtalya’yı fethetmiştir.

En ziyâde Roma Sâminler ile uğraşmıştır. Muharebe üç defa vâki’ olup üçüncüsünde hemen İtalya’da bulunan bütün akvâm-ı Roma’nın aleyhinde ittifak etmişlerdi. Lâkin Romalıların metânetleri ve hamiyetleri her şeye galebe etmiştir.

Bu muharebeler esnasında birçok Romalı hamiyet ve fedâkârlık ile şöhret [105] bulmuşlardır.

Decius familyasına mensup üç zât kumandan oldukları halde askeri kurtarmak için kendilerini fedâ etmişlerdir. Manlius kendi oğlunu katletmiş (ilk cumhur reisi intihâb olunan Brütüs dahi hükümete karşı hareket ettikleri için kendi oğullarını idam etmiştir.)

Etruriye hükümdârı (Porsino)’nun hücumu esnasında (Huraçiyus Kuklis) nâm bir Roma delikanlısı yalnız olarak köprüde düşman ordusuna mukavvemet ederek Roma’yı kurtarmıştır.

Yine o muharebede (Maçius İsçevla) nâm diğer delikanlı kendini fedâ ederek (?) düşmanı kaçırmıştır (Fabius ve Papirius vak'ası ?)

Romalılar zenginlikle iftihar etmeyip herbiri hamiyetçe ve gayreti milliyece birbirinden yüksek olmak isterlerdi. Bunun için Romalılar içinde pek meşhûr oldukları halde pek fakir olanlar çoktur. Cümleden biri Romayı bir, iki defa büyük tehlikeden kurtarmış olan (Çinçinatus) kendi eliyle çift sürerek ekmek kazanırdı.

Pyrrus Muharebeleri - İtalya içinde bulunan müstakil Cumhuriyetler birer birer Roma'ya tâbi olmaya mecbur olmuşlardı. Şimdi sıra İtalya'da yerleşmiş olan Yunanîlere gelmişti. Yunan şubeleri içinde en meşhûr olan (Tarenet) kendisinin Roma ile başa çıkacağı davasıyla Roma'ya ilan-ı harb etmişti. Lâkin mağlûb olunca Apius (yani Yanya) hükümdârı (Pyrrus) u davet etmeye mecbur olmuştur.

[106]

İşbu Pyrrus İskender gibi cihangir olmak arzusunda bulunduğu için hemen daveti kabul ile İtalya'ya gelmiştir. Lâkin Pyrrus ibtidâ galebe ettiği halde en sonra Bnevento Muharebesi'nde mağlûb ve perişan olarak memleketine avdet etmiştir.

İlk muharebe (Herakleya) nâm mevkide vuku bulmuştu. Bu muharebede Romalılar mağlûb oldukları halde düşman askerinin nısfını kırmışlardı. Pyrrus dahi “böyle bir galebe daha çalacak olursam yalnız ben kalmış olacağım” demiştir. Bunun üzerine Pyrrus Roma ile sulh etmek istemiş ise de Romalılar “ecnebî askeri bizim toprakta iken sulh etmek istemez. Pyrrus çekilip memleketine gitsin bizde o vakit îcâbına bakarız” demişlerdir.

Bundan sonraki muharebede Romalılar yine mağlûb oldukları halde hiç fütur getirmemişler, Pyrrus ise daha ziyâde telaş etmiştir. Üçüncü muharebede Pyrrus perişan olup memleketine kadar kaçmıştır.

Dünyaya mâlik olmak hülyasında bulunan Pyrrus bir koca karının attığı kiremit parçasından vefât etmiştir.

[107]

Yalnız kalmış olan Tarenet dahi Romalılara kapılarını açmaya mecbur olmuştur (894).

Pön Muharebeleri - İtalya'yı zabtetmiş olan Roma Cumhuriyeti İtalya'ya münasebet-i küllîsi olan Sicilya adasını dahi zabtetmek istemiş, bu ise öteden beri Sicilya'ya göz dikmiş olan Kartaca Cumhuriyeti ile muharebeye tutuşmasına sebep olmuştur. Bu muharebe “Pön Muharebeleri” nâmıyla yüz on sekiz sene devam etmiştir (768-886).

Şimdiki Tunus'un yerinde bulunan Kartaca Cumhuriyeti ticaret sâyesinde kuvvet bulmuş bir hükümet olduğundan ticaretini büyütmek için daima uğraşıp dururdu. Birde kimsenin kendisine rekabete kalkışmamasını ister kalkışan olursa hemen onu mahvetmeğe kıyâm eylerdi.

Sicilya adası Akdeniz'in ortasında ve Kartaca karşısında olduktan başka en büyük mahsûldar adaların biri bulunduğundan Kartaca çoktan beri bunu istilâ etmek fikrindeydi. Lâkin şark tarafında yerleşmiş olan Yunanîlerin umûmî Yunanistan'ın himayesi altında bulundukları münasebetiyle Kartaca şimdiye kadar istediği gibi muvaffak olamamıştı.

Yunanistan Pelopones Muharebeleri'nden sonra zayıf kalınca Kartacalılar yine ümide düşerek tekrar Sicilya'yı tamamen almağa kıyâm etmişlerdir. Lâkin bu defa Romalılar işe müdahale etmişlerdir.

[108]

Bu vechile başlanmış olan ilk muharebe yirmi üç sene devam etmiş ve iki taraftan büyük himmetler gösterdiği halde kati netice hâsıl olmamıştır. Bununla beraber muharebe sûraten Roma'nın galebesiyle bitmiştir.

Muharebenin ibtidâsında Roma Sicilya Adası'nda galebe etmekte olduğu halde denizde donanması olmadığından bütün İtalya sahillerini Kartaca gemilerine gâret ettirmiştir. Bunun üzerine Romalılar üç ay zarfında yüzden ziyâde gemi inşa ederek Duilius (Duilius) nâm bir kumandanın taht-ı kumandasında olarak denize çıkarmışlardır. (Myles) Burnu açıklarında vâki' olan muharebede Duilius acemi gemicilerle bin yıllık Kartaca donanmasına galebe etmiştir. (ne sâyede?)

Bu sırada yeni gelen Kartaca kumandanı (Hamilkar Barga) Sicilya'da galebe ederek Myles mağlubiyetinin tesirini hafifletmiştir. Lâkin yine bu sıra Romalılardan (Regulus) Akünüm mevkiinde Kartaca donanmasını mahvederek

Afrika'ya tecavüz ettiği gibi Metellus dahi Sicilya'da galebeye nâil olmuştur. Lâkin yine hemen haller değişip Regulus esir düşmüş ve Konsolus (Appius Cladius)'un dirâyetsizliğinden dolayı Roma donanması perişan olmuştur. İşler bu yönde iken Roma'da ahâlinin hamiyeti galeyana gelerek cem' olunan iâneler sâyesinde tekrar donanma inşa olunmuş ve (Lutatius Catulus) o donanma sâyesinde Kartaca'yı sulha mecbur eylemiştir. (Regulus ve Felama vak'aları ?) bu sulh mûcibince Sicilya Adası Roma'ya terk olunmuştur.

[109]

Hamilkar Barga - Birinci pön muharebesi bittikten sonra dahi Kartaca rahat edememiştir. Kartaca kendi ahâlisinden asker almazdı ve askeri hep hariçten gelme gönüllüydü bunlara vaktiyle aylık verilmediğinden bahisle isyan çıkardıklarından Kartaca pek dehşetli vak'alar içinde kalmıştır. Bu isyan ancak Hamilkar Barga'nın sâyesinde bastırılmıştır.

Hamilkar'ı gerek bu gerek sâir muharebelerdeki hizmetleri herkesin nazar-ı teveccühünü mûcib olduğundan Kartaca Millet Meclisi nüfûzunundan korkarak onu İspanya fethine memur etmiştir. (Hanun ve Baraka fırkaları)

Kartaca'da birini İspanyaya memur etmek ölüme göndermek demektir; çünkü asırlardan beri uğraştığı halde Kartaca'nın mezkûr kıt'ayı zabt ve teskin edebildiği yoktu. Hamilkar ise dokuz sene zarfında me'mûlün hâricinde olarak İspanya'yı teskin etmiştir. Hamilkar'ın bundan dolayı şöhreti daha ziyâde arttığından Kartaca hükûmeti ne yapacağını şaşırmıştı. Lâkin Hamikar nâgâh vefât etmiştir.

[110]

Anibal - Hamilkar'ın vefâtı Kartaca için büyük bir zayı' demektir. Lâkin Hamilkar'ın oğlu Anibal babasının makamına kaim olarak yokluğunu bildirmemiştir.

Anibal daha genç olduğu halde gerek şecaat ve kahramanlığı, gerek akıl ve tedbiri ile askerin muhabbetini kazanmıştı. Bunun için kumandansız kalmış olan İspanya ordusu Kartaca'dan yeni kumandan ta'yin olunmasını beklemeyerek hemen Anibal'ı kumandan ilan etmiştir. Anibal dahi hemen Roma üzerine hareket için tereddüt göstermemiştir. Anibal'ın Roma üzerine hareket için ettiği telaş ise pederine vermiş olduğu söz sebebiyledi (?). Anibal İspanya'dan Galya tarîki ile İtalya'ya gelmiş ve sonbahar mevsiminde Pirene ve Alp Dağları'na geçmiştir. Anibal'ın gerek

bu hareketi gerek cüz'i askeri (26 bin) ile dünyada en birinci asker sayılan Roma ordularına defaatle galebesi fen-i harb tarihinde en büyük vukuattan sayılır. Lâkin Anibal'a karşı Roma'nın gösterdiği metânet dahi hamiyet tarihinin birinci sayfasında dercolumaya şâyândır.

Anibal İspanya'dan yüz bin kişi asker ile hareket etmişti. Lâkin bazıları seferin uzunluğundan ve fenalığından şikâyet etmekte olduklarını işitince umûmu toplamış ve ancak avdet etmek ümidini kesip düşman ile muharebe ederek ölmek üzere gidenleri kabul edeceğini ve bu fikir ile gelmeyenlerin hemen ordudan ayrılıp gitmelerini beyan etmiştir. Bunun üzerine ordusundan kırk bin kişi ayrılıp gitmiştir. Anibal bu vechile altmış bin kişi ile İtalya'ya doğru yürümüş ise de yolda gerek Galya vahşîleri ile muharebe ederken gerek Alp Dağlarını geçerken pek çok asker telef olup anca kendisine yirmi altı bin nefer kalmıştı.

[111]

Bu asker ile ibtidâ otuz bin sonra elli bin yine elli bin hele (Kan) Muharebesi'nde seksen bin Romalıya galebe etmiştir. Yalnız Kan Muharebesi'nde Anibal yetmiş bin kadar Romalıyı telef etmişti.

Anibal'ın muzafferiyetlerinden Kartaca bile telaş ederek kendi kumandanını imdadsız bırakmıştır.

Bununla beraber Anibal yine on beş sene İtalya'da kalıp muttasıl karşısına gelen düşman ordularını perişan ederdi. Lâkin bu sırada Roma başka taraflardan tecavüz etmeye başlamış ve hatta (Scipio) Afrika'ya geçip nefsi-i Kartaca'yı tehdit etmiş olduğundan Kartaca hükümeti Anibal'ı Afrika'ya celb etmeye mecbur olmuştur. Lâkin Afrika'da bâkî olan (Zamme) Muharebesinde Anibal genç Scipio'na mağlub olmuştur.

[112]

İş bu mağlubiyet Anibal'ın birinci mağlubiyetiydi. Zamme'den başka Kan, Metaurr, Trazimen muharebeleri dahi pek meşhûrdur.

Zamme muharebesinden sonra sulh-i akd olunmuş ve Kartaca Roma'nın haracgüzarı ve bendesi halinde kalmıştır (823). Bir müddet sonra Roma Kartaca'nın bu halde kalmasını dahi istemeyerek bilâ sebep tecavüz ile kahramancasına (?) mukavemet etmiş olan Kartaca şehrini yağma ve tahrip ve ahâlisini katliam etmiştir.

Roma ordusu kumandanı desîse ile Kartacalılardan silahlarını alıp muharebe edecek hal bırakmamıştı. Lâkin bu Roma'nın bu alçak hareketi üzerine galeyana gelmiş olan Kartacalılar iğnelerine varıncaya kadar bütün demir eşyalarını vererek silah yaptırmışlar ve kadınlar saçlarını kestirip yay yaptırdıkları gibi kendileri dahi erkek gibi kal'anın duvarları üzerinde düşman ile muharebe ederlerdi.

Kartacalılar kahramanca şehirlerini birkaç sene muhafaza ve müdafaa ettikleri gibi en sonra dahi cümlesi muharebe ederek ölmüşlerdir. Bu yolda Romalıların eline düşmüş olan Kartaca yakılıp yıkılmıştır.

Şark Fütûhâtı - İkinci Pön Muharebesi esnasında Makendonya hükümdârı Filip Anibal'a imdad göndermişti. Roma Cumhuriyeti bunun intikamını almak arzusuyla Roma'ya ilan-ı harb etmiştir. Makedonya askeri Roma askeri gibi muntazam ve cesur bir asker olduğundan muharebe hayli imtidat etmiş lâkin en sonra Romalıların galebesi ile bitmiştir. Romalılar Makedonya'yı birden Roma'ya ilhak etmemişler şu kadar ki ifası müşkil şeriat-ı sulhiye teklif ederek daima müdahale için kapı açmışlardır. İkinci müdahalede Makedonya dörde bölünmüş üçüncüde resmen Roma vilayeti kesilmiştir.

[113]

Birinci Makedonya Muharebesi'ne hitam vermiş olan Genç (Filaminius) Yunanîleri Roma'ya ısındırmak için umûm-i Yunanîleri hür ilan etmişti. Bunun üzerine Yunanîler fevkalâde şenlikler icra etmiş ve eski hürriyet devrinin avdet ettiği zehâbına düşmüşlerdir. Lâkin çok vakit geçmeden Roma'nın verdiği hürriyetin ne demek olduğunu tatmışlardır. –Yani Yunanistan dahi Makedonya ile beraber Roma'ya ilhak olunup (Ahaye) vilayeti nâmı ile Roma'nın bir vilayeti kesilmiştir (K768).

Filaminius umûm-i Yunanîlerin hür olduklarını ilan etmişti. Hâlbuki Yunanîlerin bir kısmı Suriye Hükümdârı Antiohus'un taht-ı idâresinde idi. Roma Anadolu sahilinde bulunan Yunanîlere hükmetmekten vazgeçmesini Antiohus'a ihtâr etmiştir. Muvafakat göremeyince ilan-ı harb ederek Manisa Muharebesi'nde ordularını perişan eylemişlerdir.

[114]

Roma Antiohus'tan külliyyetli tazminat-ı harb ile Anadolu kıt'asını almıştır. Bu muharebeyi kazanan Roma kumandanı Anibal'ı mağlub eden Popilius, Scipio'un birâderi (Lecius Scipio) idi. Ötekine Afrikavî lakabı verildiği gibi buna dahi Manisa Muharebesi'ne mükâfat olarak Asyavî lakabı verilmiştir (K812).

Bir müddet sonra Roma, Suriye ve Kürdistan kıt'alarındahi istilâ etmiştir. Roma'nın bu derecede muvaffakiyetlere nâil oluşu âlemi dehşet içinde bırakmıştı. Değil ufak hükümetler hatta İskender'in makamına kaim olup dünyanın en birinci hükümdârı sayılan Antiohus'un bile Mısır'a ilan-ı harb ederek sefere çıktığı ve galebe ettiği halde Roma sefirinin katî talebi üzerine muhalefete cesaret edememiş ve zabt ettiği yerleri bırakıp hemen geri dönmüştür.

Roma Kayserliği

Ahlak Bozulması, Katon ve Grakhuslar, Marius ve Silla, Kayser ve Pompeius, Antonius ve Oktavius, İmparatorluk, Augustus'un halefleri ve Ahvâl-i Ahîre

Ahlak Bozulması- Roma Cumhuriyetinin gösterdiği kadar hüsn-i ahlak hiçbir cem'iyet göstermemiştir. Lâkin memâlik büyüdükçe o güzel ahlak dahi yavaş yavaş bozulmaya başlamıştır. Hele hudud-u denizi aşır Yunanistan, Makedonya, Anadolu gibi günlerini görüp inkırâz bulmuş olan bir takım eski kavimler ile ihtilât vâki' olunca Roma'nın ahlakı büsbütün bozulmuştur. Yani taht-ı itaate alınan kavimlerin bozulmuş olan ahlakı Romalılara geçmiştir.

Muharebenin eksik olduğu yoktu. Asker muharebede pek çok para kazanırlardı. Kolay kazanılan paranın kıymeti olmaz. Bu sırada idi ki tiyatro vesâir oyunların her türlü Yunanistan'dan Roma'ya gelmişti. Bunun için Romalılar paraları bitirinceye kadar sefâhat ettiler. Sonra sefâletin büyüğüne uğradılar. Kimsenin önünde baş eğmek istemeyen kibar Romalılar beş on zenginin elinde esir kalarak hukuk ve imtiyazları ile muttasıl zenginlerin zulümlerini artırmaktaydılar (ne vechile?).

[116]

Bunun için Roma Cumhuriyeti muharebe İtalya'nın hâricîne naklolunduğu zamandan itibaren intizâmsızlıklar göstermeğe başlamıştır.

Cem'iyetin en ziyâde bozulduğu vakitlerde bile Roma'da hamiyetli âdemler eksik değildi ve ahlak bozulmakta iken bir hayli zâtlar ıslâh-ı ahvâle kıyâm etmişlerdir. Bunların içinde en meşhûr olanlar Katon ve Grakhus nâmında iki birâder Kartaca'yı tahrip eden Scipio Emilyanos vesâiredir. Bunların hemen cümlesi millet uğrunda fedâ-i can edinceye kadar uğraşmışlar ise de uğraşmalarından faydalı bir iş hâsıl olmamıştır. Bunun sebebi ise ikidir. Biri- Roma'da ahlak kolay ıslâh olunabilecek derecede değildi. İkincisi dahi –Bu uğraşanların hemen cümlesi Roma'yı ne ile ıslâh etmek lazım olduğunu bilemiyorlardı. Bunların içinde en ciddi

teşebbüslerde bulunan Scipio'ndü. Onun efkârı Roma hukukunu (?) umum-i İtalyanlara ta'mim ederek zenginlerin zulüm ve tecavüzlerine nihayet vermektir.

[117]

Katon - Katon Roma kumandanlarından meşhûr Goriüs Dentatus'un kulübesi yanında doğmuş ve büyümüşü. Mezkûr Goriüs'un vefâtından asırlarca müddet geçtiği halde herkesin ağzından onun meth-u senasını işiten Katon küçük yaşından beri Goriüs gibi şöhret sahibi olmak fikrine düşmüştü.

Roma ahlâkının bozulmasından dolayı Katon'un canı sıkılıyordu. Bu ahlak bozulmasını da herkesin sefâhate daldığına veriyordu. Bunun için kendisi gayet fakirane geçinirdi. Askere dâhil olduğu vakit nefer iken kendisine verilen ta'yinin yarısını, sonra kumandan iken otuzda birini alırdı. İspanya'dan avdet ederken atı ile eşyasını beylik gemisine koymayıp satmış ve "Devleti fazla masraftan kurtarmak bir hamiyetli âdem için vâciptir." demiştir. Katon zenginlere hasım olduğu için zenginlerin düşmanlıklarından hiçbir şey yapmaya muktedir olamamıştır. Lâkin tarihte pek büyük nâm bırakmıştır.

Grakhuslar – Grakhuslar dediğimiz iki birâderdir ki Roma'nın selâmeti için uğraşarak canlarını fedâ etmişlerdir.

[118]

Büyüğü Tiberius askerlikte şöhret kazandıktan sonra Roma'ya gelip milletvekili olmuştu. Bu memuriyette iken Roma'da bulunan üç yüz bin fakire vilayetlerde arazi vererek hem Roma'yı karışıklıklardan kurtarmak (?) hem de boş kalmakta olan araziye ma'mûr etmek istemiştir. Evvelleri dahi ahâli az çok araziye mâliktiler. Lâkin zenginler dar vakitlerde cüz'î bedel ile tarlalarını ellerinden almışlardı.

Böyle bir fenalığa bir daha meydan vermemek için Tiberius Grakhus bir Romalının ancak beş yüz dönüm araziye mâlik olabileceği bir nizâm neşretmiştir. Bu nizâma göre zenginler yeniden arazi alamadıktan başka ellerindekinin birçok kısmını terk edeceklerdi. Bunun için zenginler Roma'da ihtilal çıkarıp Tiberius'u katletmişlerdir. On sene sonra birâderi Kayos Gerakhus dahi yine o sûrette telef edilmiştir.

Bunların vâlideleri bulunan Kornelya (Cornelia) dahi pek meşhûr bir kadındır. Büyük Spicion'un kızı olduğundan büyük bir i'tibar sahibesi olmuştu ve tahsil-i ulûm ile gerçekten kendisini en birinci edîbeler sırasına koymuş olduğundan o i'tibar a şâyândı. Grakhuslar Kornelya'nın elinde büyüyüp gayret ve hamiyet derslerini almışlardı. Sûret-i müellimede vefâtları üzerine dahi kederini belli etmeyip ta'ziye için gelenlere “keşke on tane daha evladım olsaydı da, onlarda bunlar gibi fedâ-i can edeydiler.” diyerek mukabele ederdi.

[119]

Grakhuslar enişmeleri bulunan Scipion Emilyanus dahi yine ahâliyi iltizam ettiği için bir gece yatak odasında öldürülmüştür.

Marius ve Silla - Hamiyet sahipleri Roma'yı ıslâh için uğraştıkça zenginler dahi bendegânı vasıtasıyla onlara her türlü fenalıklar etmeğe çalışırlardı. Bundan bir takım münazaalar, hatta sokaklarda muharebeler vâki' olarak hayli kanlar dökülmüştür. Bu münazaalar en sonra askere sirâyet etmiş ve o vakit artık Roma'nın idâresi büsbütün bozulmuştur. Münazaaya askeri karıştıran Marius ve Silla nâm iki kumandandır.

Marius Roma'ya hayli büyük hizmetler etmiş bir askerdi. Hatta bir defa tekâmîl-i Avrupa'yı ve bilhassa Roma'yı dehşet içinde bırakmış olan (Sembir) ve (Toton) akvâm-ı vahşîyesine galebe ederek “Romulus” (?) lakabına nâil olmuştu.

[120]

Muharebede kazanılan şöhret sâyesinde Marius Roma'da büyük nüfûz sahibi olup büyük mesnedlerde bulunmuş fakat mülkiye işlerinde dirâyetsizlik gösterdiğinden şöhretini ve haysiyetini kaybetmiştir. Bundan mükedder olmuş olan Marius “esna-yı sulhta ben kılıç gibi paslanıyorum” diyerek muzafferiyetler ile eski şöhretini yenilemek için bir muharebe aramış ve hayli uğraştıktan sonra bulmuştur. Lâkin mücerret kendi sa'y-ugayreti ile bulunmuş ve bâhusus elden kaçırılan şanı tazelemek için gözetlemiş muharebenin tasfiyesi –yani muharebeye gönderilecek orduların kumandası kendisine verilmeyip en büyük düşmanı bulunan Silla(Sylla)'ya havale olduğundan Marius kendini zabt edememiştir. Marius Roma'da isyan çıkarıp Silla'yı şehirden tard etmiştir. Lâkin Silla dahi muharebeye gönderilmek üzere hazırlanan askeri kendi tarafına celb ederek gelip Roma'yı basmıştır. Marius firar ettiğinden gıyaben idamına hüküm verilmiştir.

Lâkin Marius Silla'nın muharebeye gittiği esnada avdet ederek mütagallip sıfatıyla Roma'yı zabtetmiştir. Bu defa Marius etmedik bir vahşet bırakmamıştır. Binlerce Silla taraftarlarını bilâ sebep katlettiği gibi, Silla taraftarlığı ile itham ederek birçok zenginleri dahi idam ve mallarını müsadere etmiştir.

[121]

Bir müddet sonra muzafferen avdet eden Silla bunun iki mislini icra ettiğinden Roma kanlar içinde boğulmuştur.

Yoliyeus Kayseri ve Pompeius – Marius ve Silla vak'ası şöhrete hırslı olanlar için büyük bir şey göstermişti. O da askerin teveccühünü kazanmış olan bir kumandanın Roma'da her şeyi icra etmeğe muktedir olduğu keyfiyetiydi. Bunların içinde oldukça nâmuslu ve hamiyetliler dahi vardı. Bunun dahi sebebi şuydu: Roma'da ahlak o derecede bozulmuştu ki ayak takımının eskisi gibi umûr-u devlete müdahalesi bâkî kaldıkça idârenin düzelmesine ihtimal kalmıyordu. Yani memâlikin idâresini oldukça yoluna koymak için muktedir bir hükümet-i müstakileye lüzum kat'i vardı. Böyle bir hükümetin asker vasıtasıyla olunabileceği Marius vak'asından anlaşıldığı cihetle bir takım zâtlar kendi menfaatlerinden ziyâde devletin selâmet-i atiyesini düşünerek hükümeti zabt etmek fikrine düşmüşlerdi.

Bunlar içinde en meşhûr olanlar Yolius Kayser (Casier) ile Pompeius (Pompejus) tur.

[122]

Pompeius Silla'nın vefâtından sonra Roma'da en ziyâde nüfûz sahibi bir âdemdi ve kendisinin hükümeti bütün bütün zabtetmeğe ümidi vardı. Lâkin memuriyetle hayli müddet Asya'da oturup Roma'ya geldiği vakit Yolius Kayser'in ahâli içinde sözünü yürütmekte olduğunu ve Angele uyuşmaksızın bir şey yapmak mümkün olmadığını görmüş ve anlamıştı. Bunun için Pompeius Kayser ile güyâ ittifak ederek onu kendi efkârını istihsâl etmek uğrunda altı gibi kullanmak istemiştir. Kayser ise Pompeius'un niçin kendisi ile hoş geçinmek istediğinin sebebine vakıf olduğu halde ittifakı red etmemiştir. Âkıbet-i ahvâlde Kayseri aldatıp alet gibi kullanmayı kurmuş olan Pompeius Kayser'in elinde alet gibi kullanılmış ve yalnız Kayser kazanmıştır.

Yani Kayser Pompeius'un himayesi sâyesinde İspanya valiliği ve konsolosluk gibi büyük memuriyetler yakalamış ve me'mûlün hâricinde olarak kendisinin emsalsiz kumandan müdür-i umûr olduğunu göstermiştir. Telaş etmeğe başlamış olan Pompeius Kayser'i çürütmek için onu Galya'nın idâresine memur ettirmiştir.

Şimâl-i İtalya'da bulunan Galya ahâlisi Fransa'daki vahşî hemşerilerinden daima istimdad etmekte olduklarından şimâl hududu hiçbir vakit layıkıyla muhafaza olunamamıştı ve Senato Meclisi daimi sûrette o cihetten rahatsızdı. Lâkin Kayser Galya Çizelpine'yi güzelce idâre ettikten başka sekiz sene mütemadiyen uğraşmak şartıyla İskender ve Anibal'ı gölgede bırakacak derecede büyük gayretler ve himmetler ve maharetler göstererek Galya Tranzalpine kıt'asını zabt ve teskin ile Roma'ya ilhak eylemiş, Ren Nehrini mürûr ile Cermaniye'yi, Manş Denizi'ni mürûr ile dahi İngiltere'yi havf ve telaş içinde bırakmıştır.

[123]

İşte bu vechile Pompeius için kendi efkâr ve tasavvurlarının büsbütün aksine çıktığından dolayı telaş ederek şimdiye kadar aleyhinde bulunduğu Senato Meclisi ile barışmış –yani her nev'i hükümet ve tağlipten vazgeçmiş ve Kayseri hükümetten men' için senato ile müttefikten hareket etmeğe karar vermiştir.

Bunun üzerine Kayser birden bire Galya'dan Roma üzerine hareket ederek Senato Meclisi ile Pompeius'u Roma'dan kaçırmış ve Roma hükümetini zabtetmiştir. Kayser ibtidâ İspanya'yı sonra Pompeius üzerine çaldığı (Farsala) muzafferiyetinin neticesi olarak Yunanistan ile Makedonya'yı, en sonra dahi Mısır ile Garbî Asya'yı ve Şimâlî Afrika'yı taht-ı idâresine almıştır.

Mısır'a firar etmiş olan Pompeius Mısır hükümdârı Petolomeyus tarafından katledilip kellesi Kayser'e takdim olunmuştur. Bu hareket Kayser'e hulûs için yapılmıştı. Lâkin Kayser teşekkür edeceği yerde hükümdârı te'dip etmiştir.

[124]

Kayser'in adı diktatör ve konsolostu. Lâkin Kayser hakikât-ı halde bir hükümdâr-ı müstakileydi. Yalnız bir kral unvanı eksikti. Kayser onu da almak üzere iken cumhuriyet taraftarlarından mürekkep bir komite tarafından katlolunmuştur.

Antonius ve Oktavianus - Kayser'in katli üzerine herkese bir şaşkınlık gelmiş olduğundan Kayser'in akrabasından mürtekeb Antonius bunu fırsat addederek

hükümeti zabt etmiştir. Lâkin yavaş yavaş kendini toplamış olan Senato Meclisi ile cumhuriyet taraftarlarından birkaç hamiyetkar (Brütüs, Kasius, Katon, Scipion) Antonius'un üzerine kıyâm etmişlerdir. Antonius dahi Kayser'in hemşirezâdesi ve varisi bulunan Oktavianus ile bilittifak Makedonya'da kâin Philips mevkiinde müttefiklere galebe etmiş ve sonra müştereken idâre etmek üzere hükümeti zabtetmiştir. Hîn-i taksîmde Oktavianus Roma memâlikinin garb tarafını Antonius dahi şark tarafını almışlardır.

Lâkin bu taksîm kat'i değildi. Şarkta Antonius İranîlere galebe edecek ve askere verilecek akçeyi tedarik eyleyecekti. Garbta Oktavianus Roma'yı idâre ile beraber askere arazi tevzi' ederek onları taht-ı itaatte tutacaktı. [125]

Genç ve dirâyetli Oktavianus hüsn-i idâre ile umûmun teveccühlerini kazanmıştır. Lâkin Antonius Mısır melikesi meşhûr Kleopatra ile ettiği rezaletler ile nefret-i ammeye uğramıştır. Bunların neticesi olarak Oktavianus ile Antonius birbiri ile muharebeye tutuşmuşlar ve iş Oktavianus'un galebesi ile hitam bulmuştur.

İmparatorluk - Oktavianus sûreta zayıf ve miskin zan olunurdu. Lâkin hakikât-ı halde askerlik ciheti müstesna olmak şartıyla iktidarca Kayser'den aşağı değildi. Hele umûr-ı mülkiyede Kayser'den müdebbir ve müdakkikti.

Kayser bir unvan için kendini fedâ etmişti. Oktavianus ise ancak manalı ve faydalı işe bakardı. Mısır'dan muzafferden avdet ederken Oktavianus dahi Kayser kadar kuvvet ve iktidar sahibiydi. Lâkin sûreta mahviyet gösterir ve şaşaadan kaçardı. Lâkin Oktavianus her halde hükümeti zabt etmek fikrinde bulunduğundan konsolosluk gibi cumhuriyete mahsus unvan ile kanaat etmemiştir. Kral ünvanı pek gürültülü ve ahâlîce te'sirli olduğundan onu da istememiştir. [126]

Bu mütalaaların neticesi olarak Oktavianus İmparator (İmperator) unvanını kabul etmiştir. Bu unvan kumandan manasında olup ilk evvel asker tarafından İspanya'da Yoleius Kayser'e verilmişti. O vakitleri bu unvan hükümet-i müstakilleyi andırır bir manayı havi değildi. Lâkin bu unvan tahtında Roma'da hükümet-i müstakile yerleştiğinden unvan dahi kral ünvanı gibi hükümdârlara münhasır kalmıştır.

Oktavianus tarihte (İmparator Augustus) nâmiyla ma'rûftur. Augustus lakabı ise mukaddes manasında olup ahâli tarafından kendisine verilmişti.

Oktavianus yahut Augustus kırk iki sene kadar Kemâl-i şan ile hükümet etmiş ve hîn-i vefâtında veliahdına vermiştir. Devrinde Roma pek ziyâde ma'mûr ve rahattı. Augustus devri ma'mûriyetçe birinci olduğu gibi terakkî maarif ciheti ile dahi meşhûrdur. Roma'nın en büyük şuârası ve hükemâsı devr-i mezkûrda zuhûr etmiştir.

Augustus'un Halefleri ve Ahvâl-i Ahire - Augustus'tan sonra hükümet eden onu oğlu Tiberiusibtidâları memâliki güzel idâre etmiş ise de saltanatının ikinci nısfında bir takım vehimlere dûçâr olup hayli zulümler icra etmiş ve kanlar dökmüştür. Onun halefleri bulunan Kaligula, Klauidius, Neron mecnun idiler. Hele Kaligula ile Neron'un etmedik delilikleri, Klauidus'un rezaleti yoktur. Neron idâre-i umûru terk edip tiyatrolarda oyuncu kıyafetinde gezerek vakit geçirmeğe başlamıştır.

[127]

Neron'un vefâtıyla Kayser hanedânı tükenmiş olduğundan bir takım kumandanlar asker vasıtasıyla hükümeti zabt etmeğe kıyâm etmişlerdir. Bunun için dâhili muharebe zuhûr ederek hayli kanlar dökülmüştür.

Bundan sonra dâhili muharebelerin önü asla alınmamıştır. Asker ifsad olunmuş ve cülûs hediyesine (?) alışmış olduğundan daima isyan ederek hükümdârın birini hal' ve diğerini iclâs ederlerdi. Hatta bazen hükümeti müzayedeye koyarak kim ziyâde akçe verirse onun uhdesinde bırakırlardı.

Bu sırada Roma memâliki dâhilinde Hristiyan mezhebi zuhûr etmiştir. Lâkin bundan ortalığa sükûnet gelmemiş çünkü putperestler ile Hristiyanlar beyninde vâki' olan münazaalar memâlikin dâhili karışıklıklarını arttırmıştır. Bu sırada zuhûr eden hükümdârlar içinde en meşhûr olanlar Trayanus (Trajanus) ile Adriyanus (Adrianus) dur. Romalılar Trayanus'u büyük Kayser'e Adriyanus'u dahi Augustus'a benzetirlerdi.

Trayanus Roma memâlikinin dâhili asayişini iade ettikten sonra şimdiki Romanya ve Macaristan kıt'alarında teşkil etmiş olan Danya Devletini zabt etmiş ve Hindistan'ı zabt etmek üzere hareket ederek El-Cezire kıt'asını İranîlerden aldığı sıralarda vefât etmiştir.

[128]

Adrianus muharebe ile meşhûr olmayıp hüsn-i idâre ve vaz' ettiği kanunlar ile meşhûrdur.

İmparator Dioklasiyan memâliki birkaç kıt'aya taksîm, Konstantin dahi Hristiyan mezhebini kabul ile memâlikin asayişini iade etmek istemişler ise de yine muvaffak olamamışlardır. Roma şehri fesâdın ocağı makamında bilindiği cihetle Konstantin onu terk ile kendisine yeni pâyitaht inşa etmiş ve onu kendi nâmıyla yâd eylemiştir.

(Konstantiniye- yani İstanbul). Lâkin bunu dahi faydası olmamıştır. Çünkü az müddet içinde Konstantiniye dahi bir fesâd ocağı kesilmiştir. Bu sırada Avrupa'da oturmakta olan akvâm-ı vahşîye harekete gelip Roma'nın ihtilalini daha ziyâde artırdıklarından İmparator Büyük Teodosius hükûmeti kat'iiyen iki oğlu beyninde taksîm etmiştir.

Merkezi Roma olmak üzere Garb İmparatorluğu Honorius'a merkezi İstanbul [129] olmak üzere Şark İmparatorluğu'nu dahi büyük oğlu Arkadius'a i'ta eylemiştir.

Az müddet sonra Garb İmparatorluğu Cerman vahşîleri tarafından zabt ve yağma edilmiş ve sonra kaldırılıp yerinde yine Cermanlılardan (Herol) kavmi tarafından "İtalya Kraliyeti" tesis olunmuştur. Şark Kayserliği ise coğrafya mevkiei sâyesinde (?) şimâl tarafından tecavüz eden barbarları def' ederek hemen bin sene kadar daha bekâ bulmuştur.

Zaten Büyük Teodusius tarafından memâlik taksîm olunduğu vakit bir hayli vilayetler barbarların eline geçmişti. Hele Garbî Avrupa'da Roma'nın nüfûzu yok gibiydi. Garb Kayserliğinin inkırâzıyla "Kurûn-i Ūlâ" hitam bulup "Kurûn-i Vustâ" küşâd olunur.

KURÛNİ VUSTÂ

ÜÇÜNCÜ FASIL (ÜÇÜNCÜ BÖLÜM)

Avrupanın Yeni Hükümetleri

Mukaddime

“Kurûn-i Vustâ” denilen tarih kısmı Garbî Roma İmratorluğu’nun inkırâzından sonra Şarkî Roma İmparatorluğu’nun merkezi bulunan Konstantin’in yani İstanbul’un Osmanlı Türkleri tarafından fethi tarihine kadar geçen dokuz yüz yetmiş yedi senelik vukuatı havi olan kısmıdır. (K 146 - B 831) şu kadarki Kurûn-i Vustâ’yı tefrika için yalnız Şarki ve Garbî Roma’nın inkırâzı vak’aları esas tutulup bir takım dâhili sebepleri dahi vardır.

BİRİNCİ BAB

[131]

Muhaceret-i Umûmîye

Avrupa Sekenesi - Muhaceret-i umûmîye esnasında Avrupa’da üç cins ahâli vardı. Bunlar dahi “Kelt” yahut “Selt” (Celt) kavmi Cerman (yani Alman) kavmi Slav kavmidir. Bunlardan başka Avrupa’nın şark tarafında daha nice taifeler var idiye de onlar Avrupa’nın sekene-i asliyesinden olmayıp gelip geçiciydiler.

Selt cinsi şimdiki İspanya, Fransa, Belçika, İngiltere kıt’alarında –yani Avrupa’nın garb tarafında otururlardı.

Bunlar birçok müddet Romalıların idâresi tahtında bulunduklarından hayli ilerlemişlerdi. Zaten Avrupa’ya dahi öteki cinslerden evvel geldikleri ve oturdukları kıt’adan anlaşılıyor (?). Bunun için Romalılara tabi olmazdan evvel dahi bunlar öteki cinslerden daha ilerideydiler.

Bunların şark tarafında –yani şimdiki Almanya kıt’asında Cerman kavmi otururlardı. Cermanlılar daha muntazam cem’iyyet teşkil edememişlerdi ve Roma’ya komşu olmak hasebiyle medeniyete henüz yüz tutmuşlardı. Lâkin bunlar çok

[132]

kalabalık olup şarken Vistul Nehri, şimâlen Baltık ve Şimâl Denizleri, garben Ren Nehri, cenûben dahi Alp Dağları arasında bulunan Cermanya kıt'asına sığamadıklarından bunların bir takımı Cermanya'yı terk ederek şarka ve şimâle doğru yayılmışlardı. Cerman akvâmı içinde en meşhûr olanları Franklar, Almanlar, Saksonlar, Soifler, Longubardlar, Vandaller, Borgunlar vesâiredir. Cermanya hâricîne yerleşenlerin içinde meşhûr olanlar dahi şimdiki Rusya'nın cenûb tarafında kâin büyük ovalara gelip yerleşmiş olan Got (Goths) kavmi ile İskandinavya Yarımadasına çekilmiş olan (Normanlar) dır.

Avrupa'nın şark tarafında bulunan Slav kavmi medeniyet hususunda daha geriydiler. Zaten bunlar (Dinyeper) ve (Don) ve Garbî (Divine) Nehirleri'nin menbaları tarafından bulunan bataklar ve ormanlar gibi تنها mahallelerde oturlardı. Bunların oturmak için تنها yerleri ihtiyar etmeleri daima şark tarafından Avrupa'ya doğru hücum eden Türk ve Tatar ve Moğol taifelerinden yakalarını kurtarmak içindi.

Bunlar hep Avrupa'nın kadîm-i sekenesiydi. Muhaceret-i umûmîye esnasında bunlardan başka Şarkî Avrupa'da bir takım aşireter gezmekteydiler ki içlerinde en meşhûr olanlar Macarlar, Bulgarlar, Finler vesâireydiler.

[133]

Esbabı Hicret - Hicret-i Nebeviyye'den iki yüz kırk sekiz sene mukaddem Garbî Asya'da gezen (Hun Kavmi) Ural Nehri'ni geçip Avrupa'ya tecavüz etmişlerdir. Hunlar Moğol cinsine mensup oldukları cihetle şahsen sakîl ve tab'an hunrîzdiler. Fazla olarak Avrupa'nın şark tarafında bulunan taifeler bunlara dair mübalağalı malûmât almakta olduklarından Hunların insan olmayıp şeytan zürriyeti olduğu hakkında itikad hâsıl etmişlerdi. Bunun için Hunların tecavüzü umûma te'sir edip Avrupa'yı alt üst etmiştir.

Hunlar Don Nehri kenarında ibtidâ (Ostgotlara) yani Şarkî Gotlara rastgelmişler, onların bir kısmını kırmışlar, diğerini kaçırmışlardır. Ostgotlar'ın kaçan kısmı Dinyeper Nehri kenarında (Vizigotlara) – yani Garbî Gotlara tesadüf etmişler. Bunlar dahi hem üzerlerine uğrayan Ostgotlar'dan hem de arkalarından gelen vahşî Hunlardan ürkererek garba doğru kaçmaya başlamışlardır. Bunun gibi sâir

yol üzerinde bulunan taifeler de yerlerinde durmayıp hep birden garba doğru yürümüşler ve bu sûretle “Muhaceret-i Umûmiye” devrini açmışlardır (K 248).

Memleketlerini terk edip garba yahut cenûba doğru hareket eden taifelerin [134] cümlesi yalnız Hunlardan korktukları için ocaklarından ayrılmıyorlardı. Bunların içinde bir haylisi çoktan beri daha iyi memleket bulup hareket etmek fikrindeydi ve Hunların tecavüzü üzerine şark tarafta zuhûr eden kargaşalığı emellerini hâsıl etmek için bahane etmişlerdir. Çünkü Roma Devlet-i Muazzaması inkırâz bulup kendini muhafaza etmek iktidarından mahrum kaldığından Cermanya içinde sıkışmış olan taifelerin bazıları ma'mûr Roma memleketlerini yağma etmek ve sonra beğendikleri kıt'ada yerleşmek isterlerdi. Bu kadar gürültünün sebebi dahi bu haldi.

Vizigotlar ve Alarich – Hunlardan ve Ostgotlardan firar eden Vizigotlar şimdiki Romanya kıt'ası tarîk-i ile Tuna Nehri sahiline gelmiş ve oradan elçileri gönderip Kayser Valens (Valens) den Roma Memâlikine ve imparatorun himayesi tahtına kabul edilmelerini istirham etmişler. İmparator Valens dahi ricalarını kabul ile şimdiki Bulgaristan'da iskân etmek için müsaade etmiştir.

Lâkin Vizigotlar kendilerini yerleştirmek için gelen Roma memurlarının sû-i hareketlerinden dolayı galeyana gelip âkıbet İmparator aleyhine kıyâm ve [135] Konstantiniyye'ye doğru hareket etmişler. İmparator ile âsi Vizigotlar beyninde Edirne tarafında vâki' olan muharebede İmparator Valens mağlub ve maktûl olmuş olduğundan Gotlar dahi İstanbul'a doğru yürümüşler. Lâkin yeni İmparator intihâb olunan Teodosius (Theodosius) müdebbir ve akil bir âdem olup tatlılıkla Vizigotları yatıştırmış ve memâlikin ötesinde birisine yerleştirmiştir.

Vizigotlar Teodosius'un vefâtına kadar rahat oturmuşlar ise de böyle dağınık bir halde oturmaya devam ettikleri halde Romalıların içinde kayıp olacaklarını anlayıp hemen ayaklanmışlar ve içlerinden Alarich (Alarich) yahut Alerich nâmında birini kendilerine kral ilan etmişlerdir. Hâlbuki bu sırada Büyük Teodosius vefât ederek Roma memâliki iki oğlu beyninde taksîm olunmuş ve bu vechile zayıf düşmüştü.

Babası Teodosius'tan Roma memâlikinin şark kısmını alıp İstanbul'dan Kayserlik eden Arkadius Alarich ile Vizigotları terbiyeden âciz kalınca onlara yardım ve vaad ederek Garbî Roma İmparatorluğunda yani asıl Roma'da hükümet eden küçük birâderi Honorius üzerine sevk etmiştir.

Alarich iş bu teklifi kemâl-i memnuniyetle kabul edip hemen İtalya üzerine gitmiştir. Lâkin ibtidâ İtalya'da Teodosius tarafından müsteşar makamında oğullarına tavsiye olunan meşhûr Stilikon (Stilichon) a mağlub olup ric'at etmiştir. Bir müddet sonra Stilikon'un şöhretine haset eden İmparator Honorius onu idam ettirdiğinden Alarich tekrar İtalya'ya gelip Roma'yı zabt ve yağma etmiştir (213 K). [136]

Bu sırada Alarich vefât edip Vizigotların riyâseti kaim birâderi Ataulf'a (Ataulphe) geçmiştir. Bu Ataulf hayli müddet Romalılar içinde oturup terbiye görmüştü ve bu sâyede Roma taraftarı olmuştu. Bunun için Ataulf İmparator ile barışıp onun müsaadesi ile gidip İspanya ile Galya'nın cenûb tarafında yerleşmiştir (K 203). Orada teşekkül eden "Vestgot" hükümeti Araplar gelip İspanya'yı fethedinceye kadar – yani üç yüz sene kadar bekâ bulmuştur.

Borgontlar, Soifler, Vandaller – Cermanya içinde bulunan vahşîlerden Borgontlar, Vandaller, Soifler nâm taifeler dahi bu sırada çoluk çocuk ve çocukları ile beraber diğer bir mesken aramak üzere hareket etmişlerdi. Bunlar Ren nehri kenarına geldikleri vakit biraz tereddüt etmişler: Bazıları Alp Dağları'nı geçip İtalya ve Roma'ya gitme tarafından bulunmuş diğerleri dahi Roma'ya gitmek tehlikeli olduğundan bahisle Ren nehrini geçip Galya'ya gitmek ve Galya'da yahut İspanya'da birleşmek fikrinde bulunmuşlar. Bunun üzerine içlerinden üç yüz bin kadar silahşör ayırıp ahvâli tahkik etmek için İtalya'ya gönderilmiştir. [137]

Bunlar İtalya'ya geldikleri vakit Stilichon daha sağ olup Vizigotları mağlub ettiği gibi, bunları dahi perişan ederek kovmuştu. Bunların içinde mezkûr taifeler Roma'dan vazgeçip Galya üzerine yürümüşlerdir.

Borgontlar hemen Galya'nın şark tarafında yerleşmişler ise de ötekiler Galya'da durmayıp İspanya'ya kadar gitmişler ve Soifler İspanya'nın şimâlinde,

Vandaller dahi cenûbunda yerleşmişlerdir. İş bu Vandalların oturdukları kıt'a o vakitten beri "Vandalizya" yahut Andalizya (yani Endülüs) nâmıyla ma'rûftur.

Yukarıda zikir olunan Vizigotlar bundan sonra gelip Soifleri kendilerine tab' etmişler ve Vandalları Afrika'ya kaçırmışlardır. Vandallar Afrika'da eski Kartaca – yani şimdiki Tunus yerinde bir hükümet teşkîl etmişlerdir ki bu hükümet hayli zaman bekâ bulup deniz korsanlığıyla meşhûr olmuştur.

Genzerich ve Atilla – Vandal Kralı Genzerich Akdeniz sahillerini yağma etmekle kanaat etmeyip Roma'yı dahi feth ve yağma etmek fikrine düşmüştür. Lâkin [138] buna kendi kuvvetini kâfi görmediğinden Hun vahşîlerinin padişahı bulunan meşhûr Atilla'yı ittifaka davet etmiştir.

Hunlar muntazam bir heyet halinde olarak Avrupa'ya gelmemişlerdi. Lâkin Avrupa'da yerleştikleri sırada içlerinde Atilla (Attila) nâmında bir sergerde zuhûr ederek umûm-i Hunları bir idâre tahtına almış ve bu sûretle oldukça muntazam bir cem'iyet teşkîl etmiştir (188K).

Çobanın biri kırdâ bulmuş olduğu kılıcı Atilla'ya götürmüştü. Atilla ise "dünyayı zabt etmek için Cenâb-ı Hak tarafından gönderilmiştir" kavliyle kılıcı kabul etmiş ve etrafta bulunan memâlike hücumu başlamıştır. Atilla ibtidâ şark Kayserliği üzerine hareket ile Kayser ikinci Teodosius'u vergiye bağlamıştır. Bundan sonra Vandal Kralı Genzerich'in teklifini kabul edip beş yüz bin silahşörden ziyâde olan ordu ile garbı Avrupa'ya tecavüz eylemiştir.

Atilla ibtidâ Cermanya'yı çiğnemiştir. Hunlar köy ve kasabaları ibtidâ yağma ve gâret ederler sonra yıkarlardı. Ahâlisinin bir kısmı muharebe esnasında telef olur, bâkî kalanlar dahi esir sıfatıyla ordunun arkasından sürüklenirdi. Hunlar tarlalara, bağlara, ekinlere dahi eman vermezlerdi. Hatta Atilla "atımın geçtiği yerde ot bitmemelidir" derdi.

Avrupalılar şimdiye kadar bu gibi beliyye dûçâr olmadıklarından bunun [139] Cenâb-ı Hak tarafından geldiği itikadında bulunurlardı ve Atilla'yı "Allah'ın belası" (Fleau de dieu) yâd ederlerdi.

Atilla'nın ordusu Galya'ya dâhil olup nihayet Orliyan şehrini muhasara etmiştir. Lâkin muvaffakatlari orada bitmiştir. İbtidâ Orliyan muhafızları piskoposları bulunan Sent Anyan(Saint Agnant) ın teşvikiyle merdâne mukavemeti etmişler, sonra da Roma serdarlarından meşhûr Ayaçius (Aetius) un taht-ı kumandasında bulunan Romalılar, Merove'nin (Merove) kumandası altında bulunan Franklar Teodurich'in kumandası tahtında bulunan Vizigotlar vesâire Orilyan'ın imdadına yetişip Hunları oradan ürkütmüşlerdir.

Önde Hunlar arkada dahi müttelikler olmak üzere iki ordu Katalonya ovasında bulunan Şalon şehrine kadar gelip orada muharebe etmişlerdir ki, iş bu muharebe tarihte görülen en büyük muharebelerin biridir. Bu muharebede Hunlar iki yüz bin kişi telef ettikten sonra perişan bir halde kaçmışlardır (K 171).

Atilla ertesi sene ordusunu toplayıp İtalya üzerine gitmiş ise de orda dahi muvaffak olamamış ve bir müddet sonra vefât etmiştir. Atilla'nın vefâtıyla Hun Devleti dağılmıştır.

Atilla'nın mütteliki bulunan Genzerich Atilla'dan bahtiyar çıkmıştır. Çünkü bu kargaşalık arasında Roma üzerine hücum ederek mezkûr şehri zabt ve yağma etmiştir. Genzerich'in Vandalları o kadar vahşilikte bulunmuşlardır ki hâlâ o [140] münasebetle en büyük vahşiliğe “Vandalizm” yani “Vandallık”denir.

Heruller ve İtalya Kraliyeti – Bu sırada Roma'nın hali pek fenaydı. İtalya'nın hâricinde bulunan Roma vilayetleri birer birer barbarlar tarafından zabt ve yağma edilmişti (kimler tarafından?). İtalya dahi defaatle yağma edildikten başka nefsi Roma dahi iki defa düşman tarafından yağma edilmişti. İmparatorlar bu sırada müstahkem Raven kal'asında oturlardı. Lâkin bunca himmetlerle meydana getirilmiş olan Roma devleti mahvolmakta iken imparatorlar zevk ve safâlarını erkân-ı devlet dahi fesatlarını bırakmıyorlardı. İmparatorun biri hal' edilirdi, diğeri ya asker yahut saray takımı tarafından Kayser ilan olunurdu.

Bu yolda hükümete geçen imparatorlardan Kayser Romulus Augustulus (Romulus Augustulus) zamanında Cerman akvâmından Heruller (Herules) Odokar (Odoacre) nâm serkerdelerinin taht kumandasında oldukları halde gelip Raven şehri

ile beraber bütün İtalya'yı zabt ederek Garbî Roma İmparatorluğu'na nihayet vermişler ve yerinde "İtalya Kraliyeti" nâmıyla bir hükümet teşkîl etmişlerdir (K 146).

İşbu vak'a ezmine-i mütekaddimenin son vak'ası sayılmıştır. Heruller İtalya'nın eski ahâlisi elinden üçte bir miktarında arazi zabt ederek kusurunu bırakmışlar ise de onları reaya makamında tutup hukuktan mahrum etmişlerdir. [141]

Bu vechile İtalya'da hükümet teşkîl etmiş olan Heruller orada çok müddet barınamamışlar. Daha Odaakre'nin zaman-ı saltanatından Ostgot Kralı Büyük Theoderich'in gelip İtalya'yı zabtetmiştir.

Büyük Theodorich –İlk evvel Hunların ordularından ezilmiş olan Ostgotlar ibtidâ Kayser'in, sonra da Atilla'nın himayesi altında olarak (Derave) ve (Save) nehirleri tarafında oturmuşlardı. Atilla'nın vefâtından sonra Ostgot Kralı (Theodimer) Kayserler'e arz-ı sadâkat ederek oğlu Theodorich'i rehin olmak üzere İstanbul'a göndermişti.

İşbu Theodorich gayet müstaid bir zât olup gençliğinde pek güzel tahsil etmiş ve sonra İstanbul'da nüfûz sahibi olmuştur. Theodorich pederi vefât ettikten sonra dahi İstanbul'u terk etmediğinden Kayser nüfûzundan telaş ederek mücerred onu İstanbul'dan çıkarmak için Heruller'in eline geçmiş olan İtalya'yı teklif etmiştir.

Theodorich bu teklifi memnunen kabul ederek kavim ve kabilesi ile beraber İtalya üzerine yürümüştür. Ostgotlar sekiz yüz bin kişi kadar vardılar. [142]

Herul Kralı Odaakre Ostgotları ordu ile karşılamış ise de Theodorich'e mağlub olup Raven kal'asına kapanmıştır. Theodorich Raven'i zorla almamış olduğundan hîle ile (?) hem şehri almış, hem de Odaakre'yi katletmiştir (K 129).

Ostgot Kraliyeti - Büyük Theodorich ile gelen Ostgotlar bütün İtalya kıt'asını istilâ ederek "Ostgot Kraliyeti" nâmıyla bir devlet teşkîl etmiştir.

Theodorich Odaakre gibi İtalya'nın eski ahâlisine –yani Romalılara hakaret etmeyip bilâksi riâyet etmiş ve onları milleti hâkime olan Osrogotlar ile beraber

tutmuştur. Arazi cihetine gelince bu hususta dahi gadr etmemiş ve yalnız elinden aldığı sülüs ile kanaat etmiştir.

Theodorich Ostgotların Romalılara karışıp müstakil bir kavim halinden çıkmalarını ve bu yolda kendisinin Roma imparatoru olmasını istiyordu. Bunun için Roma Senato Meclisini yeniden teşkîl etmiş ve Romalıları usûl idâreleri üzerine devleti idâre etmeye başlamıştır.

[143]

Theodorich idâreyi devlet hususunda dahi maharet gösterip az müddet içinde İtalya'nın rahatını temin etmiş bozulmuş olan yolları, köprüleri vesâire hayratı tamir eylemiş muntazam mahkemeler teşkîl ederek kimseyi hukukundan mahrum bırakmamıştır.

Fazla olarak Theodorich hayli fütûhâtta bulunarak hemen Garbî Roma İmparatorluğu'nun yarısından ziyâdesini birleştirmiştir. Memâlikin bazısını harb ile aldığı gibi bir takım dahi kendiliklerinden Theodorich'e tâbi olmuşlardır. Çünkü Theodorich kadar adil o asırda hükümdâr yoktu.

Mesela Vizigotlar kralları bulunan ikinci Alarich'in vefâtından sonra Theodorich'i kendilerine kral ilan ederek Fransa'nın cenûb tarafıyla İspanya'dan ibaret olan memâliklerini Theodorich'e teslim eylemişlerdir. Bu sâyede Ostgotlar devleti zamanın en büyük devleti olmuştu. Lâkin bununla beraber Ostro kraliyeti ancak altmış sene bekâ bulmuştur. Bunun sebebi ise Ostgot kavmini İtalyalılar gibi Katolik mezhebinde olmayıp Ari mezhebinde bulunmalarıydı. Gerçi Ari mezhebi Hristiyanlığın bir nevi mezhebi idiyse de ahâli bir türlü Ostgotlar'a ısınamıyorlardı. Bunun için Theodorich'in vefâtından sonra hükümet zayıf düşmüş ve şark Kayseri büyük Yostinyanos'un vezirlerinden Pilizor ve Narzes vasıtalarıyla fetholunmuştur.

[144]

Lâkin İtalya Şark Kayserlerinin elinde dahi çok kalmamıştır. Çünkü sebepsiz azlolmuş olan Narzes hırsından İtalya'ya (Longubard) nâm Cerman vahşîlerini davet etmiş olduğundan onlar gelip şimâl tarafında bir hükümet tesis etmişlerdir (K 54).

Alboin ve Longubardlar - Longubardlar –yani “uzun sakallılar “ Cermanya içinde oturan taifelerin biridir. Bunlar yukarda zikrolunan karışıklıklar esnasında vatanlarını terk edip şimdiki Avusturya'da Tuna sahilinde mukiten yerleşmişlerdi.

Longubardlar daima komşuları bulunan Gepid (Gepides) kavmi ile muharebede bulunurlardı.

Longubard kralı Alboin en sonra Avar vahşileri ile ittifak edip Gepid kralı Konmiyond'u katlederek Gepidleri kendisine tabii etmiş Konmiyond'un kızı Rozamonde'yi almıştır. Bundan sonra Narzes'un davetini kabul edip İtalya'ya gelmiş ise de İtalya'nın fethini tekmil etmezden evvel zevcesi tarafından katlolunmuştur.

Bir gün ziyafet esnasında Alboin Gepid kralı Konmiyond'un kafasından [145] yaptırmış olduğu sefer tasından kızına cebren şarap içirmiş olduğundan Rozamonde dahi Alboin'i katlettirerek babasının intikamını almıştır.

Bunun için Longubardlar ancak İtalya'nın şimâl tarafını zabt eylemişler. Lâkin kraliçelerinden meşhûr Teodelinde (Theodelenda) milletine Katolik mezhebini kabul ettirdiğinden Longubardlar yerli ahâli ile iyi geçinmişler ve zabtettikleri yerleri birçok vakitler muhafaza edebilmişlerdir.

Franklar (Frinkler)

Frank Taifesi – Frank (Franc) taifesi Cermanlar içinde en meşhûr olan bir taifedir. Franklar (Ren) Nehri'nin sağ sahilinde otururlar ve hayli vakitten beri Belçika tarafından Galya üzerine tecavüz edip dururlardı.

Franklar iki fırkaydılar: Bunlardan biri Sala Nehri'nin iki tarafında oturdukları için “Frank Salyen “ (F. Salien) nâmıyla ma'rûftu, diğeri dahi Ren Nehri sevâhilinde oturdukları için Frank Ripuar (F.Ripuiaire) yani Sahili Franklar yâd olunurlardı.

Frank Salyenlerden şimdiki Fransızlar Frank Ripuarlerden dahi Almanyalılar zuhûr eylemiştir.

Merove - Muhaceret-i Umûmîye esnasında Franklar Merove nâm bir sergerdeyi kral ilan ederek Galya'ya doğru hareket ettikleri halde meşhûr Ayeçius'a [147] mağlub olarak geri dönmüşlerdi. Lâkin Ayeçius arkadan başka vahşîlerin geleceklerini bildiğinden Franklar'a Ren Nehri'nin sol sahilini dahi vererek onlardan Galya'ya kimseyi salı vermeyecekleri hakkında söz almıştır.

Müdebbir Ayeçius bundan çok istifâde etmiştir. Çünkü Franklar Galya'ya gelmek üzere yola çıkmış olan Şimâli Cermenyalıları geri çevirdiğinden başka Şalon Muharebesi'ne Atilla'nın mağlub olmasına dahi başlıca sebep olmuşlardır.

Roma inkırâz buluncaya kadar Merove Roma'ya vermiş olduğu sözden dönmemiştir. Lâkin artık Roma'dan ümit kalmayınca kavim ve kabilesi ile ileriye doğru tecavüz ederek Galya'nın büyük kısmını fethetmiştir.

Clovis– (141-111) Merove'nin torunu Hlodvik yahut Klovis (Clovis) Merove'den ziyâde meşhûrdur. Klovis hükümete geçtiği vakit Galya'nın şark tarafı Longubardlar'ın cenûb tarafı dahi Vizigotların elindeydi. Klovis Galya'yı bunlardan almak arzusuna düşmüştür. Lâkin bunların üzerine hücum etmezden evvel Galyaya gelip yerleşmek için hazırlanmakta olan Almanlar üzerine gitmiştir.

Klovis ve Franklar'ın çoğu henüz putperestlikten çıkmamışlardı Klovis'in [148] zevcesi Klotilda ise Hristiyan olup daima kocasını kendi mezhebine davet edip dururdu. Klovis kabulde tereddüt ediyordu. Lâkin bir gün (Ahen) Şehri civarında Almanlar ile muharebe ediyorken ordusu perişan olmaya başlayınca yanında bulunan zevcesine muzaffer olduğu halde Hristiyan mezhebini kabul edeceğini va'd etmiştir. Klotilda orduda bulunan Hristiyanlara bu va'di bildirmiş olduğundan Hristiyanlar gayrete gelip Klovis'in muzafferiyet kazanmasına sebep olmuşlardır. Bunun üzerine Klovis dahi zevcesinin mezhebi olan Katolik mezhebini kabul etmiştir.

Klovis'in Katolik mezhebini kabul edişi pek büyük menfaati mevcut olmuştur. Çünkü Galya'nın ahâlisi Katolik mezhebinde bulundukları için Ari mezhebinde bulunan Borgondlar ile Vizigotlara ısınmamışlardı. Bu sebepten olarak Klovis Kataolik mezhebini kabul edince Borgondlar'ın idâresi tahtında bulunan Galyalılar onu davet etmişler ve Klovis ordu ile gelince onun tarafına geçip Borgondlar ile muharebeye başlamışlardır.

Bunun için Klovis az zaman içinde Borgondları kendisine tabi ettikten başka Ostgotları dahi İspanya'ya kovarak bütün Galya'yı birleştirmiştir.

Klovis bu vechile Galya'yı fethettikten sonra Frankların içinde müstakil [149] hükümdârlar gibi hükümet eden beyleri dahi kaldırmıştır. Lâkin müstakil bir hükümet teşkîl etmek için bu kadar gayret göstermiş olan Klovis vefât ederken memâliki oğulları beyninde taksîm ederek devleti zayıf düşürmüştür.

Austrazya ve Nostrazya - Bu sırada Franklar yavaş yavaş iki fırkaya ayrılmaktaydılar. İlk evvel Galya'ya gelip garb tarafına yerleşmiş olanlar Roma usûlüne daha ziyâde meyil göstererek medeniyete alışmakta, şark tarafında olup henüz Cermanya'dan ayrılmamış olanlar dahi Roma usûlünü kabul etmedikten başka o usûlü kabul edenleri ta'yip eylemekteydiler. Zaten Klovis'ten sonra vâki' olan muharebelerden dolayı hükümetçe dahi tefrîka vâki' olduğundan iki taraf beyninde olan zıddiyet gittikçe artmaya başlamıştır.

Frank Devleti'nin Garb kısmı –yani Galya yahut şimdiki Fransa kıt'ası Nostrazya (Neustrasia), şark kısmı dahi Austrazya (Austrasia) yâd olunmaya

başlamıştır. Yukarıda gördüğümüz (Frank Salienleri) Nostrazya'da, (Frank Ripuirleri) dahi Austrazya'da otururlardı.

Brunegilde - Kloviz'in haleflerinden Kloter bir aralık memâliki birleştirmiş ise de vefâtından sonra gelinleri bulunan (Brunegilde) ve (Fridegonde) dâhili muharebe için kapı açarak devletin tekrar parçalanmasına sebep olmuşlardır. Brunegilde Kloter'in oğullarından birinin zevcesi olup hemşiresi dahi diğer oğluna varmıştı. Lâkin Fridegonde Brunegilde'nin hemşiresini zehirleyip kocasına kendisi varmıştı. Bunun üzerine Brunegilde zevcini muharebeye mecbur etmiştir. Bu yolda açılan muharebe kırk sene devam etmiş ve Frank Devleti'ni alt üst etmiştir. Brunegilde kocasının vefâtı üzerine oğluna, sonra onun vefâtı üzerine torununa vekâlet ederek muharebeye devam etmiş ve herkesin muharebeden usanıp sulh istediğine bakmamış olduğundan Frank Beyler'i Brunegilde'yi nihayet yabani bir atın kuyruğuna bağlayıp kıra salıvermişlerdir.

[150]

Mayordumlar - İşbu dâhili karışıklıklardan dolayı Franklar içinde pek çok derebeylikler zuhûr etmiş ve krallar derebeyleri itaat altında tutmaktan âciz kalıp devlet işlerini yüz üstü bırakmış ve yalnız ibadet ve ziyaret ile meşgul olmuş olduklarından i'tibardan düşmüşlerdir. Vakıa Merove Hanedânı öteden beri Franklar içinde mu'teber olduğu cihetle kimse onların aleyhine kıyâma cesaret edememiş ise de umûr-u devlet bir nev'i saray kethüdası –yani Mabeyn Müşiri makamında olup Mayordum (Major Domus) yâd olunan memurlarda kalmıştır. İbtidâ Mayordumlar kralları tarafından azl ve nasp edilirlerdi. Lâkin sonra bu mesnet pederden evlada intikal etmeye başlamıştır. En sonra Mayordumlar makamını zabt etmiş olan Heristal (Heristal) hanedânı Merovelerden resmen hükûmeti dahi almışlardır.

[151]

Bunlardan Pepin Heristal (Pepin D. Heristal) Ostrazya Mayordumu bulunduğu halde (Testeri) Muharebesinde Nostrazyalılara galebe ederek hem Ostraziyayı hem de Nostraziyayı Mayordum sıfatıyla idâre etmiştir.

Nostrazyalılar Pepin'in vefâtından sonra ayrılmak fikriyle kıyâm eylemişlerse de oğlu Şarl Martel (Ch. Martel) galebe ederek yine iki kıt'anın idâresini almıştır.

Bu sırada Endülüs'te yerleşmiş olan Araplar Avrupa'yı fethetmek üzere hareket ederek Galya'nın bir kısmını zabtetmişler ve (Puvatya) mevkiine kadar gelmişlerdi. Bütün Hristiyan âlemi korkusundan ne yapacağını şaşırmişti. Şarl Martel bütün Franklarla sâir memleketlerden gelen askeri alıp Puvatya civarında Araplar üzerine hücum etmiş ve muzaffer olmuştur. Bunun için Franklar umûm-i Avrupa ahâlisinin ve bâhusus Hristiyanların reisi bulunan Papa ile papazların i'tibar ve muhabbetlerini kazanmıştır. (B 110)

Bu sâyede Şarl Martel'in oğlu "Bacaksız" Pepin Merovelerin en son hükümdârı bulunan Üçüncü Şilderik'i hal' ederek resmen Frank Krallığı'nı zabt ettiği vakit ne Franklar seslerini çıkarmışlar, ne de Papalar muhalefet etmişlerdir. Hele Papa İstefan sûret-i mahsusada gelip Pepin'in başına taç giydirmiş ve onu takdis eylemiştir. [152]

Şarlman - (146-192) Frank krallarının içinde en meşhûr olan Pepin'in oğlu ve halefi bulunan Şarlman (Charlemagne) yahut "Büyük Şarl" dır.

Şarlman umûm-i Frankları idâresi altında cem' ettikten sonra sâir Cermanya taifelerin hemen cümlesini dahi tab' etmiştir. Fazla olarak İtalya'nın şimâl tarafını ve İspanya'nın bir kısmını fethetmiştir. Elli seneye balığ olan saltanatının ilk nısıfı muharebeler içinde geçmiş ve ettiği seferler elli üçe balığ olmuştur. Şarlman meydan-ı harbte cesur ve mahir asker olduğu gibi idâreyi devlet hususunda dahi akil ve müdebbir bir hükümdârdı. Memâliki garben İspanya'da bulunan Ebro Nehri'ne, şarken Vistül Nehri'ne, şimâlen Şimâl Denzine ve cenûben dahi Akdeniz'e kadar mümted di. Yani o vakit mütemeddin olan bütün Avrupa'ya hükmetmiştir. Bunun için kendisi dahi Frank Kralı lakabıyla kanaat etmeyip "Garbî Roma İmparatoru" lakabını almıştır. Şarlman zamanında malûm olan dünya iki padişah tarafından idâre olunmaktaydı. Şark halife Harun Reşid'in elinde garb dahi Şarlman'ın elindeydi. Bunların ikisi dahi birbirine hürmet ve riâyet ederler ve birbirlerine hediyeler gönderirlerdi. [153]

Şarlman en ziyâde Saksonyalılar ile uğraşmış ve yalnız Saksonya'ya on sekiz sefer etmeye mecbur olmuştur. O vakit Saksonlar putperesttiler. Şarlman galebe ettiği vakit Hristiyan mezhebini kabul edeceklerine söz alırdı. Lâkin Saksonlar

Şarlman orduları çekilince papazları keserler yahut memleketlerinden tardedelerdi. Bu muharebe otuz iki sene devam etmiştir.

Hele bir aralık Saksonlar içinde Vitikend (Witikend) nâmında bir kahraman zuhûr ederek Şarlman'ı yıldırılmıştır. Şarlman ancak Vitikend öldükten sonra Saksonlara kat'i sûrette galebe etmiş ve onların bir kısmını Almanya'nın garb tarafına iskân etmiştir.

Umûr-u dâhiliyede Şarlman'ın neşr-i maarif hususunda ettiği sa'y ve gayret meşhûrdur. Şarlman pek çok mektebler tesis etmiş fazla olarak Hristiyan âleminde pek ziyâde çoğalmış ve âdeta tembelhane kesilmiş olan manastırlarda bulunan tarîk dünyaların tahsil-i ilim ile meşgul olmalarına gayret etmiştir.

Tarîk-i dünyalar safâ ve eğlence içinde vakit geçirmeye alışmışlardı. Şarlman onları eğlencelerden men' etmiş. Yalnız ava müsaade etmiştir ki av da o vakit hayvanat derilerinin kâğıt makamında kullanıldığı içindi.

[154]

Şarlman memâliki kontluklar nâmıyla bir takım nahiyelere taksîm ederek kontların taht-ı idâresine vermiştir. Bu kontlar sonraları -yani hükümet zayıf düştüğü vakitte istiklal kazanarak derebeyi kesilmişlerdir.

Hudud başında olup ecnebî hücumunu def' etmeye memur olan kontlar Gilitli askere dahi kumanda ederlerdi ve bu kontların i'tibar ları ziyâde olup unvanları dahi “ Mark Graf” tı.

Bunların içinde en meşhûr olanlar: Şark Mark Graflığı ve Brandenbourg Mark Graflığıdır. Şark Mark Graflığı'ndan bir müddet sonra Avusturya Devleti, Brandenbourg'dan dahi Prusya Devleti zuhûr etmiştir.

Şarlman'ın teveccühünü kazanmış ve dahili ıslâhat yolunda Şarlman'a yardım etmiş olan ulemâ içinde en meşhûr olanlar Alkuin (Alcuin) ve Ekingard (Eguingard) dır.

Frank Devleti'nin İnkisamı - Şarlman'ın vefâtından sonra hükümeti oğlu Lui De Bonner (Debonnaire) elinde kalmıştır. “De Bonner” salih ve müteedeyyin manasında olup kendisine sonradan verilen lakaptır.

[155]

Lui vaktini ibadet ile geçirmekte olup devlet işlerine bakmamış ve en sonra memâliki oğulları beyninde taksîm ederek bütün bütün idâre külfetinden kurtulmuştur. Lâkin ikinci defa almış olduğu zevcesi (Judiyet)’in nüfûzu altında kalarak onun teşvîki üzerine birinci taksîmi bozmuş ve ikinci defa olarak memâliki taksîm ile en güzel kısmını Judiyet’in oğlu “Kel” Şarl’a (Charles le Chauve) vermiştir.

Bunun üzerine öteki oğulları isyan ile pederlerini ahz ve hapsetmişler ve ikinci taksîmi bozmuşlardır.

Bir müddet sonra Lui yine hükümeti zabt edip tekrar Kel Şarl için güzel hisse ayırmış ve yine mağlub olup manastıra atılmıştır. Bu vechile Lui birkaç defa oğullarına mağlub olmuş ve çok hakaret görmüş en sonra dahi cümlesine lanet okuyarak mahpusta ölmüştür. Lui’nin vefâtı üzerine büyük oğlu Luter imparator ilan olunmuş ise de birâderleri bulunan Kel Şarl ile Lui Alman hükümetini tasdik ettiklerinden beyinlerinde muharebe vâki’ olmuş ve (Fontane) mevkiinde Luter mağlub olduğundan birâderlerini müstakil hükümdâr tanımıştır. Beyinlerinde akd [156] olunan muâhede “Verdun Muâhede” (Traite de Verdun) nâmıyla ma’rûftur (221).

Verdun Muâhede” mûcibince Kel Şarl Fransa’yı, Lui Alman Almanya kıt’asını, Luter dahi imparatorluk lakabıyla İtalya’yı ve Fransa ile Almanya arasında bulunan Ren vilayetlerini (Flemenk, Belçika, Alzes ve Loren) almışlardır. Bundan sonra Fransa – yani Galya Almanya’dan kat’i alaka ederek müstakil hükümet kesilmiştir.

Gerek Fransa, gerek Almanya biraz müddet daha Şarlman sülalesinde kalmış ise de sonra mezkûr sülale elinden çıkıp yerli ümerâ eline geçmiştir. Fransa’da Paris derebeyleri bulunan Kapet (Capet) hanedânı yerleşmiş. Almanya’da ise hükümdârlar derebeyleri tarafından intihâb olunmaya başlamıştır. İtalya’ya gelince orada hiçbir hükümet dikiş tutturamamış ve yakın vakitlere kadar tefrika halinde kalmıştır.

ÜÇÜNCÜ BAB

Anglo Saksonlar

Ahvâl-i Mütakaddime - İngiltere yahut büyük Britanya adaları Avrupa'nın garb tarafında kâin büyük ve münbit adalar ise de Kurûn-i Vustâ'ya gelinceye kadar tarihçe ehemmiyetleri olmamıştır. Birinci Kayser Galya kıt'asını fethetmekle meşgul iken bir aralık Britanya'ya dahi sefer etmiş ve o vakitten beri Romanlılar mezkûr adalara göz dikerek yavaş yavaş onları memâliklerine ilhak etmişlerdi. Lâkin Atilla'nın Garbî Avrupa'ya hücumu esnasında meşhûr Ayaçius İngiltere bulunan Roma askerini Galya'ya getirmiş ve bir daha o tarafa asker göndermemiş olduğundan İngiltere adaları büyük ihtilal içinde kalmışlardı.

İngiltere adasında Kelt (yahut Selt) cinsine mensup üç taife otururdu. Bunlardan Logriler (Logriens) nefis İngiltere'de Kaldionlar (Caledoniens) İskoçya'da Kambirler (Cambriens) dahi Gale prensliğinde iskân etmişlerdi.

Logriler Romalılara tâbi olup medeni olmuşlardı ve bu sâyede memleketleri ma'mûrdı. Romalılara tâbi olmayıp hal-i vahşette kalmış olan Kaldoniler, Logrilerin servetlerine göz dikip yağma etmek için fırsat ararlardı. Şimdiye kadar Logrileri Kaldonilerden Roma askeri muhafaza ediyordu. Lâkin Roma askeri çekildikten sonra Kaldoniler Logrileri tazyike başlamışlar. Müdafaadan âciz kalmış olan Logriler dahi o vakit İngiltere sahillerini yağma için kayıklarla gelip gitmekte olan Saksonları imdada çağırılmışlardır.

[158]

Yedi Krallık - Mezkûr Sakson kavmi Cermanya cinsinden olup Muhaceret-i Umûmîye esnasında harekete geldikleri halde garb memâliki Franklar tarafından zabt olunduğu vechile o tarafa gidemeyip Şimâl Denizi sahiline kadar gelmişler ve oradan kayıklara vasıtasıyla denize açılıp İngiltere ve Galya ve İspanya sahillerini yağmaya başlamışlardı.

Saksonlar Logrilerin davetlerini memnuniyetle kabul ederek İngiltere'ye gitmişler ve Kaldonileri memleketlerine kaçırmışlar. Lâkin kendileri İngiltere'ye imrenip hemen onu zabtetmeğe karar vermişlerdir. Bunun neticesi olarak İngiltere'de

Saksonlar tarafından dört hükümet teşkil olunmuştur. “Kent, Esseks (Essex), Vesseks [159] (Vessex), Susseks (Sussex)” (K 106).

Saksonlardan sonra komşuları bulunan Anglo (Angles) kavmi İngiltere’ye dadanıp nihayet onlar tarafından dahi Saksonların şimalinde üç kraliyet tesis edilmiştir. (Nortomberland, Est-Angilya, Mersiya K 38).

Bu vechile Romalılar Saksonya’da medeniyet kesbederek ma’ mûr olmuş olan nefsi İngiltere kıt’ası Cermanlar’dan Anglo Sakson taiferi tarafından fetholunup yedi ufak hükümet teşekkül etmiştir. Lâkin işbu yedi hükümet birbiriyle uğraşmaktan hali kalmadıklarından cümlesi zayıf düşmüşler ve arkalarından gelip İngiltere’yi yağmaya başlamış olan İskandinavlar yahut Normanlardan memleketlerini muhafaza etmekten âciz kalmışlardır.

Gerek dâhili ihtilalden, gerek Normanların tecavüzlerinden sıkılmış olan ahâli kendi hükümdârları aleyhine isyan ederek Normanlara gâlib gelmiş olan Vesseks hükümdârı Egbert (Egbert)’e biat etmişlerdir. İşbu Egbert “Büyük Egbert” nâmıyla meşhûr olup İngiltere devletinin usûl müessesesi sayılır.

Anglo Sakson taifeleri bu sûretle bir idâre tahtına girdikleri halde dahi Normanların hücumlarından kurtulamamışlardır. Egbert Normanları yıldırılmış ise de halefleri zamanında Normanlar yine avdet etmişler ve hatta İngiltere’nin bir kısmını zabteylemişlerdir.

Büyük Alfred – (244 - 278) bu sırada İngiltere’de Alfred dedikleri meşhûr [160] bir hükümdâr zuhûr etmiştir. Alfred (Alfred)’in bulunduğu asırda ulûm ve fûnûn bütün bütün metruk olduğu halde kendisi pek güzel tahsil etmişti ve tabaasına tahsil-i ilim ettirmek için hayli mektebler açmıştır. Lâkin bir taraftan o vakitlerde kişizâdeler için ilim tahsil etmek mu’ayyebâttan sayıldığı cihetle kimse istekle mektebe gitmediği gibi, diğer taraftan gidenler dahi zihinlerinin kalınlığı cihetle bir şey öğrenemezlerdi. Bunun için Alfred dahi kişizâdeleri tahkîr ve tekdir ederlerdi.

İşbu tekdirlerden dolayı Alfred’e gücenmiş olan kişizâdeler bir gün Normanlar ile muharebeye tutuşmuş olan Alfred’i muharebe meydanında terk ederek gittiklerinden dahi Alfred mağlub olmuştur.

Bu vechile Alfred memâlikini Normanlardan muhafaza edemediğinden başka bir aralık taç ve tahtını dahi kaybetmiştir. Alfred bir müddet tebdil-i kıyafet ederek dağlarda ve ormanlarda gezmiş ve sonra bir çobanın hanesinde rençber sıfatıyla oturmuştur. Herkes Alfred'i ölmüş bilirdi ve kendisinin Alfred olduğunu çobanın karısı dahi bilmediğinden bazen ondan dayak yediği olurdu.

İngiltere'yi zapt etmiş olan Normanlar ahâliye pek çok zulüm ettiklerinden herkes Alfred'e acıymaktaydı. Bunun için Alfred birden zuhûr ediverince cümlesi onun kumandası tahtına girerek Normanlara galebe etmişlerdir. [161]

Alfred Normanlıları tard ettikten sonra haydutlar gibi dâhil-i rahatını bozan bir takım serserileri terbiye ederek memâlikin asayişini ve emniyetini temin etmiştir. İnzibât o dereceye varmıştı ki güyâ altın dolusu kese kaybediği halde sahibi kesenin bulunup kendisine getirileceğinden emin olduğu için hiç ehemmiyet vermezdi.

Alfred memâliki vilayetlere (Kontluklar) ve nahiyelere (Kontlar) ve belediye dairelerine (Komünlere) taksîm etmiş. Bunların merkezlerinde hükümet icra eden Kont ve müdürlerinden başka idâre ve adliye meclisleri dahi vardı. Bu meclisler müntahap olup müdde-i umûmî yani krallık vekili sıfatında ve Şerif (Sherif) nâmında yalnız bir memur-ı mahsus bulunurdu. Alfred pek güzel kanunlar tanzîm ettirmiş ve bu hususta Roma kanunlarıyla Angelo Saksonların eski âdetlerini esas tutmuştur.

Alfred gerek kanunlarında, gerek ahâlinin hürriyetine riâyet ederdi. Hatta bu hususta “İngilizler vicdanları kadar hür olmalıdırlar” derdi.

Avrupa'nın en eski ve en meşhûr Dârülfünûnlarından madud olan Oksford (Oxford) Dârülfünûnu Alfred tarafından tesis olunmuştur. [162]

Alfred edîp olup hayli âsâr İngiliz lisanına tercüme ettiği gibi, bir hayli te'lifatta dahi bulunmuştur.

Norman Devleti – Alfred'in halefleri bulunan (Edward) ve (Atelstan) zamanın en meşhûr hükümdârları sayılırdı. Mesela Fransa ve Almanya kralları Atelstan'ın kızlarını tezevvüc etmişlerdi ve ona çok riâyet ederlerdi. Lâkin Edward'dan i'tibar en hükümet ile hey'et-i ruhâniye (yani papazlar) arasında

münazaa zuhûr ederek hükümet zayıf düşmüş olduğundan Normanlar tekrar baş göstermişlerdir. Hele Kraliçe Alfred'e kendi oğlu (Etelred)'i hükümete nâil etmek için hükümdâr bulunan üvey oğlu ikinci Edward'ı katlettirdiğinden İngiltere'de ihtilal zuhûr etmiş ve Normanlara kapı açılmıştır.

Etelred Normanları def için pek çok akçe verip muâhede akdetmiş ise de akçeyi görünce Normanlar hücumlarını daha ziyâde attırmışlar. Bundan dolayı galeyana gelmiş olan Etelred bir gence İngiltere içinde bulunan Normanları katlettirmiştir.

Umûm-i Normanların reisi sayılan Danimarka Kralı Esvanon (Suenon) intikam almak için külliyetli askerler ile İngiltere'ye gelip bütün İngiltereyi zabt etmiştir.

İşbu Esvanonve bâhusus oğlu büyük Kanot meşhûr padişahlardan sayılırlar. Hele Kanot zamanında en kuvvetli ve en akıllı hükümdârdı ve hakkında her yerde hürmet ederlerdi. Kanot bütün Şimâl-i Avrupa'yı (İsviçye, Norveçye, Danimarka, İngiltere) birleştirmişti. Ve bu memleketlerin ittihadını te'min için kendisini İngiltere kralı yâd ederdi. Lâkin oğulları pederlerinin yolunu tutmayıp hükümet davasıyla birbiriyle muharebeye tutuştuklarından İngiltere'yi kaybetmişlerdir.

[163]

Fâtih Gülyum - Kral Etlered hükümeti kaybettiği vakit Fransa'da bulunan Normandiya Dükası "İblis" Robert (Diable Robert le) nezdine kaçmıştı. Orada dünyaya gelmiş olan ve terbiye olmuş olan oğlu Edward "vaiz" (E.Le Confesseur) Kanut'un vefâtından sonra İngiltere'ye avdet edip Normandiya'da topladığı asker vasıtasıyla hükümeti iade etmiştir.

Edward vaiz zürriyetsiz vefât ettiği cihetle İngiltere tacına çok talip zuhûr etmiştir. Bunların içinde en ehemmiyetlisi olan Normandiya Dükası İblis Robert'in oğlu Gülyum'du. İngiltere ahâlisi Gülyum'a ecnebî nazarıyla bakarak onu istememişler ve İngiltere kişizâdelerinden Herald'a (Harald) biat etmişlerdir.

Lâkin Gülyum rahat durmayıp külliyetli asker ile İngiltere'ye hücum etmiş ve Hastings (Hastings) mevkiinde Herald'e galebe ederek İngiltere tacını zabt etmiştir.

[164]

Bu vechile İngiltere Krallığı (Egbert) sülalesinden (Norman) sülalesine geçmiştir (444). İşbu Gülyum “Fâtih” Gülyum (G.Le. Conguerant) yahut “Piç” Gülyum (G.Le. Batard) nâmıyla ma’rûftur.

TARİH-İ İSLÂM

Ceziret-ül Arap - Ceziret-ül Arap denilen kıt'a Asya'nın cenûb-i garbîsinde bulunan bir yarımadadır. Ceziret-ül Arap eski zamandan beri Arap taifeleri ile meskûn olduğu halde milâdın yedinci asrına gelinceye kadar tarihçe o kadar ehemmiyeti yoktu. Tarihte birkaç defa nâmının zikredildiği görülmüş, o da Arap aşiretlerinin bazen yağma ve gâret için etrafta bulunan ma'mûr memleketler üzerine (Mısır'a yahut Irak'a) hücum etmelerinden dolayıdır.

Lâkin Araplar medeniyete ve terakkîye müstait bir taifeydi ve oturdukları arazi iskân ve imâra uygun olsaydı şüphesiz Araplar dahi nâm kazanmış olurlardı. Arazi imâra elverişli değildi. Bunun için ahâlinin büyük bir kısmı aşiret halinde kalmıştır.

[166]

Ceziret-ül Arap çokluk harîcinden tecâvûze de uğramamıştır. Bunun sebebi ise bir taraftan mezkûr kıt'anın tecâvûz eden düşmanın işine yarayacak servete malîk olmadığı, diğer taraftan dahi Arapların her nev'i düşmana karşı gelecek kadar şeci' bulunmalarındır. Bazen dâhilde bir takım hükûmetler teşkil olunduğu olur idiyse de onlarda çokluk bekâ bulmazlardı.

Zuhûr-u İslâm - Kütüb-i Mukaddese'de defaatle zikir olunduğu üzere Hak Teâlâ hazretleri İbrahim (a.s.) ın zürriyetini dünyayı ıslâha memur etmiştir. İbrahim (a.s.)'ın zürriyeti ise iki fırkaya ayrılıp: Biri Benî İsrail, diğeri dahi Benî İsmail nâmlarıyla yâd olunmuşlardır. Benî İsrail Hazret-i İbrahim'in küçük oğlu İshak (a.s) dan, Benî İsmail dahi büyük oğlu İsmail (a.s) dan zuhûr etmişlerdir.

İbtidâ Benî İsrail himâye-i mahsusa-i Rabbaniye tahtında bulunurdu ve enbiyâ-yi kiram ile rüesâ-yi izâmın kısm-ı küllîsi Benî İsrail içinden zuhûr etmiştir.

Cenâb-ı Haktan başka dünyada bâki kimse olmadığından bir vakit gelip Benî İsrail kavmi dahi inkırâz bulmuş. Kendisi sâir taifelere numûne ve emsal olup âlemin terbiyesine hizmet edeceği yerde son vakitlerde Benî İsrail'in içine fesat dâhil olarak

kanun-i İlahinin hilafında bir takım fiil ve hareketlerde bulunmuşlar ve Hak [167]
Teâlâ'nın himaye-i mahsûsasından mahrum kalmışlardır.

Benî İsrail kendilerine memur olan İsa (a.s)'a iman etmeyip bilakis eziyet etmeğe kıyâm ettiklerinden gazâb-ı İlâhiye şâyân olmuşlar ve Roma Kayseri Titus vasıtasıyla memleketlerinden tard olunup yeryüzüne dağılmışlardır. Şu kadar ki âhir zaman peygamberi geldiği vakit müşarûnileyhin davetine icâbet etmeleri kendilerine tavsiye olunmuştu.

Bu esnalar dünyanın en fena bulunduğu bir vakitti. Malûm olan dünyanın büyük bir kısmı Roma Kayserlerinin elindeydi. Roma'nın mezhebi manasız putperestlik olduktan başka ona da i'tibar olunduğu yoktu. Vâkıan bu aralık ortada Hristiyan mezhebi intişâra başlamış ise de Hz. İsa'dan Kelâmullah olan İncil-i Şerif nüshası kalmayıp Havariyyun İncil diyerek birbirine muhalif dört kitap neşrettiklerinden imanı takviye için kâfi değildi ve Benî Adem içinde gerçekten tarîk-i hidayete sâlik olmuş insan görünmüyordu.

İşte bu vakit idi ki Cenâb-ı Allah Benî İsmail kavmini ileri sürmüş ve Benî Âdem'in tarîk-i hidayete avdeti için rehber olmak üzere Hazret-i Hatemül Enbiya Muhammed-ül Mustafa (s.a.v) efendimizi memur eylemiştir.

Benî İsmail - İbrahim (a.s) zevcesi Sare'nin kıskançlığı üzerine cariyesi [168]
Hacer'den doğmuş olan İsmail (a.s) ı Hicaz tarafına göndermiş ve birkaç defa kendisi dahi mahdumu ile görüşmek üzere ol canibe azîmet etmiş hatta bir defasında Hazret-i İsmail ile beraber Beytullah olan Kâ'be'yi bina eylemişti.

Hiz. İsmail (a.s) ile zürriyeti Kâ'be civarından ayrılmamışlar ve git gide çoğaldıklarından Kureyş kabilesi yâd olunmuşlardır.

Kureyş kabilesinin asılları necip olduğu gibi selâbet ve terbiyeleri dahi umum-i Arabistan taifelerinin terbiyelerine faik olduğundan umûm indinde pek büyük i'tibarları vardı. Kureyşliler Arapların içinde lisanlarının fesahati ile dahi meşhûrdurlar. Bunun için Arabistan içinde zuhûr eden şua ve üdeba eserlerini Kureyşin söylediği lisan üzere tanzîm ederlerdi.

Zaman-ı Cehallet'te bile Arapların Beytullah'a hürmet ve riâyetleri vardı ve seneden seneye Kâ'be'yi ziyaret için gelirlerdi. Bu cihetle dahi sahib-i Kâ'be âd olunan Kureyş'in nüfûz ve i'tibarları vardı.

Cenâb-ı Hakkın Benî Âdem'in tarîk-ı selamete avdeti husussunda rehber olmak üzere nübüvvet ve risâlet ile taltif eylemiş olduğu zât-ı kerim işbu Kureyş kabilesinin en necîb ailesine mensuptu.

[169]

Hazret-i Hatem'ül Enbiyâ (s.a.v) - Muhammed-ül Mustafa (s.a.v) efendimiz Kureyş kabilesinin reisi bulunan Abdulmuttalib'in torunu ve Abdullah'ın oğluydu. Kendisi Milâd-ı İsa'nın beş yüz yetmişinci senesinde Rebiü'l Evvel'in on ikinci günü Mekke-i Mükerrerme'de pederinin hanesinde dünyaya gelmiştir.

Pederi Abdullah velâdet-i saadetten evvel, vâlidesi Âmine dahi velâdetten altı sene sonra irtihâl ettiklerinden Hazret-i Peygamber-i Zîşân efendimiz büyük pederi Abdulmuttalib'in himayesi tahtında bulunurdu. Sekiz yaşında iken Abdulmuttalib dahi vefât ettiği cihetle Hazret-i Ali'nin pederi Ebu Tâlib vâsi olmuştur. Hazret-i Peygamberin sinni daha küçük iken bile kendisinin fevkalâde bir zât olduğunu ima eder bazı ahvâli müşahede olunurdu ve herkes bu halini söylerdi. Fazla olarak bir takım vukuât dahi bunu haber veriyordu. İşbu vukuât içinde en meşhûr olan (Şakk-ı Sadr) ve (Kefer) vak'alarıdır.

Şakk-ı Sadr vak'ası efendimiz daha sabî olup Benî Sa'd kabilesinden olan sütannesinin yanında iken vâki' olmuştur. Yani bir gün akranları olan karye çocukları ile dışarıda oynarken bir zât gelip Hazret-i Peygamber'in göğsünü yarmış ve bazı ameliyat icra eylemiş. Bunu beraber oynayan çocuklar görüp haber vermişler ve koşup gelenler kimseyi bulamamışlar ise de Hazret-i Muhammed'i baygın bulmuşlardır.

[170]

Kefer vak'asına gelince Şam seferine giden Ebu Talib seyahate gayet meraklı olan Hazret-i Peygamber'i beraber alıp giderken Şam çöllerinde bulunan Kefer nâm manastıra uğramışlar. Orada bulunan Bahira nâm bir rahip âhir zaman peygamberinde bulunması lazım gelen bazı alâmâtın Hazret-i Muhammed'de

bulunmasından bahisle Şam’a azîmetin tehlikeden hâli olmadığını beyan etmiş ve oradan geri çevirmiştir.

Tabiat ve ahlakı dahi emsalsiz olup daha genç yaşında “El-Emin” lakabına nâil olmuştu ve bu münasebetle Kureyş ağniyasından Hazret-i Hatice’nin umûr-i idâresine memur edilmiştir ki sonra Hazret-i Hatice kendisine varmıştır.

Rüya-yı sadıka sûreti ile Cebel-i Hira’da vahiy nüzûl ettiği vakit Hazret-i Peygamber-i Zîşan kırk yaşındaydı.

Ramazan-ı Şerif’in on yedinci Pazartesi günü Hazret-i Cebrail-i Emin Cenâb-ı Allah tarafından ferman-ı risalet getirmiş ve (İkra’ Bismi Rabbik...ila âhir) âyet-i kerîmesi nazil olmuştur. O sırada yerden bir pınar (Pinar) hâsıl olup Hazret-i Cebrail marifeti ile resm-i tahâret ve abdest ve sonra iki rekât namaz icra ve ta’lim olunmuş namazda Cebrail imamet eylemiştir.

[171]

Hazret-i Peygamber-i Zîşan efendimiz Cebel-i Hira’dan hanesine avdet ile vak’ayı Hazret-i Hatice’ye nakledince Hazret-i Hatice hemen imana gelmiştir. Hazret-i Hatice’yi müteakiben Hazret-i Ebubekir es-Sıddık ile Hazret-i Ali el-Murtaza dahi iman etmişlerdir.

İntişâr-ı Din-i Mübîn- Hazret-i Peygamber-i Zîşan efendimiz ibtidâ şêair-i İslâmiyeyi Ashâb-ı Kiram ile beraber hafiyen icra ederdi. Lâkin bu hususta vâki’ olan emr-i İlâhi üzerine halkı alenen İslâm’a –yani tarîk-i hidayete davet etmeğe başlamıştır.

Evvel-i emirde Kureyş erkânı Hazret-i Peygamber’in davetine karşı muamele-i şedidede bulunmamışlar. Lâkin hürmet ettikleri putlara riâyetsizlik gördüklerinden galeyâna gelip Ebu Talip’ten bunun men’ini talep eylemişlerdir. Bir müddet sonra Kureyş erkânı Hazret-i Ömer el-Faruk ile Hazret-i Hamza bin Abdulmuttalib’in izhâr-ı iman etmeleri üzerine ehl-i imanın çoğalıp kuvvet bulmalarından havf ederek ezâ ve cefâyâ başlamışlardır.

Bunun üzerine Hazret-i Peygamber Ashâb-ı Kirâm’a Habeş’e hicret için müsaade etmiş ve bu sırada Ebu Tâlip ile Hazret-i Hatice vefât ettiklerinden kendisi

dahi Medine-i Münevvere'ye hicret etmiştir. Bu hacre bi'setin on üçüncü senesi Rebiü'l Evvelinde ve tarih-i milâdın fî 17 Temmuz sene 622 de vâki' olmuş ve işbu Hicret vak'ası Ehli İslâm tarafından re'si tarih ittihâz olunmuştur.

[172]

Hazret-i Peygamber Medine ahâlisi tarafından hüsn-i kabul olunmuş ve ahâlinin çoğu az müddet içinde imân eylemişlerdir.

Kureyş kabilesi Hicret-i Nebeviye'den pek ziyâde müteessir olmuşlar. Çünkü İslâm'ın bütün Arabistan'a neşir olunacağına artık şüpheler kalmamıştı. Hâlbuki o vakit Medine'nin merkez olması muhtemeldi. Bunun için daha Ehl-i İslâm çoğalmazdan evvel iş görelim diyerek Kureyşiler Medine üzerine hücum ve tecâvüze başlamışlardır. Bundan gazavat zuhûr etmiştir ki en meşhûr olanlar Bedir, Uhud, Hendek vesâiredir. Bedir Gazası'nda müşriklerin reisi bulunan Ebu Cehil ile hayli mu'teberân telef olduğu gibi, esir düşmüş olan Abbas ibn-ül Muttalip ile Akil bin Ebî Talip İslâmiyet'i kabul eylemişler. Bunun üzerine müşriklerin reislerinden Ebu Leheb bin Abdulmuttalib müteessiren vefât etmiştir.

Artık Din-i Mübîn her tarafa doğru intişâra başlamış. Kureyşiler dahi mukavemet edemeyeceklerini anlayıp sulha tâlib olmuşlar. Akd olunan "Sulh-i Hudeybiye" mûcibince Kureyşiler neşr-i imana muhalefet edemeyeceklerdi.

Hicretin yedinci senesinde Hazret-i Peygamber Ehl-i İslâm ile Mekke üzerine hareket ederek cüz'i muhasaradan sonra feth etmiş ve Kâ'be-i Şerife'yi putlardan tathîr eylemiştir. Bu putlar üç yüz altmış kadardı.

[173]

Hicretin onuncu senesinde Hazret-i Peygamber yüz yirmi dört bin âdem ile hac eylemiş ve on birinci senesinde Ashâb-ı Kirâm ile vedalaştıktan sonra irtihâl etmiştir.

Hazret-i Peygamber'in Kasım, Abdullah, İbrahim nâmlarında üç nefer zükûr ve Zeynep, Rukiye, Ümmü Gülsüm, Fatıma nâmlarında dört nefer ünâs evladı dünyaya gelmiş ise de Hazret-i Fatıma'nın maadası Hazret-i Peygamber'den mukaddem vefât ettikleri gibi zürriyet dahi bırakmamışlardır. Hazret-i Fatıma ise Hazret-i Ali'nin zevcesi olup Hazret-i Hasan ile Hazret-i Hüseyin'i tevlid etmiştir.

Hulefa-yi Raşidîn - Hazret-i Peygamber-i Zîşan efendimizin irtihâlinden sonra Ashâb-ı Kirâm ictima' ile umûr-u İslâm'ı ne yolunda idâre etmek lazım olduğu hakkında müzakere etmişler ve müminlerin emiri olmak üzere bir "Halife" intihâb edilmesine karar vermişlerdir. İntihâb olunan halife Hazret-i Ebu Bekir es-Sıddık'tı.

Hazret-i Ebu Bekir Kureyş kabilesinin en zenginlerinden bulunduğu halde ilk evvel İslâmiyet'i kabul etmiş ve malını fukaraya dağıtmıştı. Ve Hazret-i Peygamber'e olan hulûs-u sadâkati cihetiyle "Sıddık" lakabına nâil olmuştu. Hazret-i Peygamber'in hastalığı esnasında Hazret-i Ebu Bekir cemaate imamete memur edilmişti. Bu dahi kendisinin halife intihâb edilmesi için işaret-i mahsusa makamında tutulmuştur.

[174]

Ebubekir zamanında Arabistan'da Tuleyha ve Müseylemet-ül Kezzab nâmında nübüvvet davacıları zuhûr ederek büyücek gâile çıkarmışlar ise de Halid bin Velid'in kumandası tahtında olarak gönderilen asâkir-i İslâm marifetiyle perişan edilmiştir. Bundan sonra Halid Irak üzerine gönderilip orada dahi bir takım muzafferiyetlere nâil olmuştur. Lâkin bu sırada Şam üzerine gönderilen diğer bir mücahidin fırkası Şark Kayseri Heraklius'un orduları tarafından tazyîk olduğundan Halid bin Velid Irak'tan koşup Şam'da bulunan Ebu Ubeyde'nin imdadına yetişmiş ve orada Kayser'in ordularını perişan eylemiştir. Neticesi olarak Şam-ı Şerif muhasara edilmiştir.

Bu sırada Hazret-i Ebu Bekir es-Sıddık vefât etmiştir (13). Hazret-i Ebu Bekir es-Sıddık Efendimizin vefâtı üzerine Hazret-i Ömer el-Faruk efendimiz (13-23) halife intihâb olunmuştur.

Hazret-i Ömer zamanında memâliki İslâmiye bir devleti muazzama olmuştur. Ebu Ubeyde az müddet içinde Suriye kıt'asının fethini ikmâl etmiş ve iki üç kere büyük ordu ile gelmiş olan Kayser Heraklius'u perişan edip kaybettiği vilayetleri iade hususunda onu me'yus bırakmıştır.

[175]

Amr bin As Ebu Ubeyde tarafından Filistin üzerine gönderilip az müddet içinde o taraf dahi Kudüs-ü Şerif ile beraber feth olunmuştur.

Kudüs'ün fethi günü Hazret-i Ömer efendimiz orduda hazır bulunup resmen şehre girdiği vakit ahâliyi taltif etmiş ve idâre-i İslâmiye tahtında kemâl-i huzur ve rahatla yaşayıp mallarını ve canlarını ve ırzlarını muhafaza edeceklerini ve kendilerinden ziyâde vergi ve resm alınmayacağını bildirmiştir. Zaten ehl-i İslâm her fethettikleri memâlikin ahâlisini himâye-i pederâne tahtına alıp her nevi taarruzdan muhafaza ederlerdi. Ekseriya Hristiyan bulunan ahâli dahi bunun için adalet-i İslâmiye ve ahkâm-ı şer'iyeye meftûn olup hemen İslâmiyet'i kabul ederlerdi.

Amr bin As Arz-ı Filistin'den Mısır'a gidip az müddet içinde Mısır memâlikini dahi feth eylemiştir. Şam'da bulunan Ebu Ubeyde dahi artık Kayser'in korkusu kalmayınca Irak üzerine gidip ibtidâ Irak-ı Arabî'yi fethetmiş ve sonra Irak-ı Acemî -yani İran üzerine hücum etmiş. Ebu Ubeyde muharebenin birinde şehit olduğu cihetle yerine Sa'd bin Ebi Vakkas geçerek yine gazaya devam olunmuş ve hemen bütün İran istilâ edilmiştir.

İran cesim bir kıt'aydı ve muhafazası müşküldü. Hâlbuki orada dahi durmayıp daha ileri gidilmek mukarrerdi. Binaenaleyh Hazret-i Ömer İran için üss-i hareket olmak üzere Basra ve Kûfe şehirlerini bina ettirmiştir.

[176]

Hazret-i Ömer'ül Faruk efendimizin şehadeti (?) üzerine Hazret-i Osman efendimiz (23-25) halife intihâb olunmuştur.

Hazret-i Osman'ın hilâfeti esnasında bir takım dâhili karışıklıklar zuhûr etmiştir ki neticesi olarak ümmette tefrika zuhûr etmiş ve bir hayli müddet Hey'et-i İslâmiyenin ittihâdına hâlel vermiştir.

Kureyş kabilesi zuhûr-i İslâm esnasında iki büyük fırkaya ayrılmıştı. Bunlardan biri Benî Haşim fırkasıydı ki Abdulmuttalip ve Peygamber-i Zîşân efendimiz bu fırkadandılar. Diğeri Benî Ümeyye fırkasıydı. Kureyş içinde riyâset Hâşimîlerde olduğu halde efendimizin mezheb-i cedîdi olan din-i İslâm'ı tervic buyurması üzerine Hâşimilere gücenmiş olan Kureyşliler riyâset-i Benî Ümeyye efradından Ebu Süfyân'a vermişlerdi.

Sonra Benî Ümeyye dahi dâhil olmak şartıyla umûm-i Kureyşiler dîn-i Mübîni kabul ettikleri vakitlerde bile bu adâvet kaybolmamıştı. İşte bunun içindir ki

Benî Ümeyye erkânından olan Hazret-i Osman'ın halife intihâb edilmesi üzerine Hâşimîlerden bir gürûh şikâyetle başladıkları gibi, Benî Ümeyye gürûhu dahi bazı şımarıklıklarda bulunup şikayâtın artmasına sebep olmuşlardır. Bir de akrabasından bulunduğu için Hazret-i Osman tarafından kâtib-i hususi ta'yin olunan hîlekar Mervân bin Hakem'in melânetleri üzerine ahvâl daha fenalaşmıştır.

[177]

Ezcümle Mervân'ın iltimâsı üzerine (s.a.v.) efendimiz tarafından nefy edilmiş olan pederi Hakem Medine'ye getirildiği gibi, Mervân'ın vasıtasıyla ta'yin olunan valiler dahi envâ'-i tecâvüzâtta bulunurlardı. Bunun için Mısır ve Kûfe ve Basra ahâlisi Medine'ye gelip “ya hilâfeti terk et, yahut Mervân'ı bize teslim et” diyerek Hazret-i Osman'ı tazyik etmişler ve sonra hanesini basıp şehit eylemişlerdir.

İşbu vak'a-i müellime ise iki fırka beyninde olan adâveti büsbütün teşdid ederek büyük gâileyi mûcib olmuştur.

Hazret-i Ali - Hazret-i Osman'ın şehâdeti üzerine Hazret-i Ali el-Murtaza efendimiz (35-41) halife intihâb olunmuş ise de bazıları hilâfeti tasdik etmemişler, bazıları Hazret-i Osman'ın kanını isteriz bahanesiyle muhaliflere karışarak harbe kıyâm etmişler. Hatta Hazret-i Aişe-i Sıddıka, Hazret-i Talha, Hazret-i Zübeyr dahi bunların içindeydi. Vâki' olan “Cemel” Muharebesinde Hazret-i Ali gâlib olmuş ve Talha ile Zübeyr hazarâtı şehit olmuşlar ise de fitnenin arkası kesilmemiş çünkü Benî Ümeyye gürûhunun reisi bulunan Şam valisi Muaviye bin Ebu Süfyan kıyâm ederek kendisine hayli taraftar peydâ etmiş ve hayli memleketler zabt eylemiştir.

[178]

Hazret-i Ali ile Muaviye beyninde zuhûr eden muharebe çok zaman imtidâd etmiş lâkin bir netice çıkmamıştır. Nihayet iki hakem vasıtasıyla davâ-yı fâsıl ettirmeğe karar verdikleri halde Amr bin As'ın desisesi üzerine bunun dahi netice-i hasenesi görülmemiştir.

Bunun için memâlikin bir ciheti Hazret-i Ali'nin, diğer ciheti dahi Muaviye'nin taht-ı idâresinde kalmıştır.

Hazret-i Ali'nin şehadetinden sonra mahdumu Hazret-i Hasan efendimiz hilâfeti Muaviye'ye terk edince bir müddet memalik-i İslâmiye birleşmiş ise de Muaviye'nin oğlu Yezid'in “Fâcia-ı Kerbelâ” gibi azîm cinayetler meydan getirmesi

üzerine yine ümmetin bir kısmı ayrılıp Hazret-i Abdullah bin Zübeyr'i halife tanımışlardır. Abdullah bin Zübeyr Hulefa-yı Raşidîn'in en sonrakisidir.

Emeviler Devri (41-128) - Muaviye bin Ebu Süfyan Hazret-i Ömer efendimiz zamanında Şam valisi ta'yin olunup yirmi sene kadar valilikte bulunmuş ve gerek fütûhât, gerek hüsn-i idâre ile herkesin teveccühünü kazanmıştı. Muaviye Ebu Süfyan'ın oğlu ve vahiy kâtibi (?) olduğundan dolayı pek büyük i'tibar kazandığı gibi, dirâyet ve fetâneti cihetiyle her fırsattan istifâde ederdi. Bunun için Hazret-i Osman'ın şehâdeti üzerine müşârünileyhin kanını talep etmek bahanesiyle Hazret-i Ali aleyhine kıyâm etmekten çekinmemiştir.

[179]

Muaviye yirmi sene kadar daha Şam'da hükümdâr sıfatıyla ve halife unvanıyla kalmış olduğundan zamanında Şam kıt'ası dünyanın en ma'mûr memâliki kesilmiştir.

Muaviye'nin oğlu Yezid Kerbela mevkiinde Hazret-i Hüseyin efendimizi gaddarâne şehit ettirdiği için halkın Muaviye hakkındaki teveccühünden mahrum kalmış ise de hükümeti muhafaza edebilmiştir.

Yezidin oğlu ikinci Muaviye'den sonra Mervan bin Hâkem ve ondan sonra Mervan'ın oğlu Abdülmelik riyâsete geçmişlerdir.

Abdülmelik devrine gelinceye kadar dâhili fitneden dolayı Ehl-i İslâm hârice bakacak vakit bulamamıştır. Lâkin Abdülmelik devrinde seraskeri bulunan meşhûr Haccac-ı Zâlim envâ'-i gadarlarla muhalifin fırkasını mahvetmiş ve Hulefa-yı Raşidîn'in âhiri bulunan Hazret-i Abdullah bin Zübeyr'i şehit eylemiş olduğundan dâhildeki karışıklıkların önü alınmış her taraftan harîce tecâvüz olunmuştur.

Musa bin Nusayr ve Tarık bin Ziyad'ın taht-ı kumandalarında bulunan bir ordu Şimâl-i Afrika'yı fethettiğinden sonra Sebte Boğazı'ndan Avrupa kıt'asına geçerek İspanya yani Endülüs kıt'asını fethettikleri gibi, ordunun biri Vustâ-yı Asya'da Ceyhun nehrini geçmiş, diğeri dahi İstanbul'u muhasara eylemişti.

[180]

Bu fütuhât Abdülmelik'in oğulları Velid ve Süleyman devirlerinde devam etmiş ise de Süleyman'dan sonra gelen Emeviyye mülûku safâ ve saltanata müstağrak olup devlet umûruna bakmadıklarından devlet inkırâza yüz tutmuştur.

Zaten Ümmet-i Muhammedîyye Emevîlerin evlad-ı Resul'e karşı irtikâb ettikleri gadrden dolayı kendilerinden müteneffir olup hiçbir vakit ısınamamış olduğundan zikrolunduğu vechile kuvvetlerine hâlel gelince hemen memâlikin her tarafında itaatsizlikler müşahede olunmağa başlamıştır.

Ahâli hilâfetin evlâd-ı Resul'e meşrût olduğu iddiasında idiye de evlâd-ı Resul'den davâ-yı hilâfetle ortaya çıkıp Emeviyyelerin elinden hükümeti alacak kimse zuhûr etmediğinden Benî Haşim fırkasından Hazret-i Resul-i Ekrem'in emmisi Hazret-i Abbas'ın küçük torunları hurûc ile pek çok kan döktükten sonra hilâfeti ve saltanatı Emevîlerin elinden almışlardır.

Emevîlerden on dört hükümdâr zuhûr etmiş ve saltanatları seksen yedi sene imdad etmiştir. Mülûk-i Emeviyye içinde sekizincileri bulunan Ömer bin Abdülaziz'den başka halkın teveccühünü kazanmış olan kimse yoktu.

Abbasîler Devri (128-636) - Millet-i İslâmiye içinde zuhûr eden fitne ve fesâd Emeviyye gürûhunun idâre-i umûra gelmesiyle başlayıp kanun-i İlâhi olan şariat-ı mutahharenin ahkâmına gayr-i muvafık pek çok harekâta meydan açılmış ve o vakitten beri fesâdın önü bir türlü alınamadığı gibi, Emevîler dahi riyâsette bâki kaldıklarından ümmette de garip bir itikad hâsıl olmuştu. Bu itikad ise Emeviyye hanedânının uğursuzluğuna olan itikattı.

[181]

Bunun için Ebu Müslim-i Horasânî gibi bazı kibarların teşvîk ve delâletiyle evlâd-ı Abbas'tan Ebu'l Abbas hilâfet davasıyla ortaya çıkıp Emeviyyelerin âhiri bulunan Mervân-ı "Himâr" dan hükümeti zabt ettiği vakit herkes fitne ve fesâd devri kesilip Hazret-i Ömer devri gibi bir devr-i asayiş ve saadet ihdâs olunduğu itikadında bulunmuştu.

Lâkin Ebul Abbas "es-Seffah" lakabından kurtulamayacak kadar kan dökmüş, resmen affettikten sonra sözünde durmayıp ihaneten seksen doksan kadar Emeviyye hanedânı efradını katlettirmiş, Emeviyye nâmıyla ma'rûf olduğu için Şam'daki cami-

Emeviyye’yi âhir ittihaz ettirmiştir. Bu yolda saltanata başlamış olan Abbasîler Ebu Müslim’i bila sebep katl etmek ve Hazret-i İmam-ı A’zam’ı tahkir etmek gibi çirkin harekâta devam etmiş olduklarından şaşırılmış olan Ümmet-i Muhammedîye onlardan dahi yüzünü çevirmiştir. Bunun için hilâfet-i Abbasiye devri dahi fesat ve ihtilal içinde geçmiştir. [182]

Yalnız ilk Abbasîlerin ve bâhusus ikincisi bulunan Ebu Cafer el-Mansur (132-154) ile beşincisi bulunan Harun er-Reşid’in (165-187) zaman-ı hilâfetleri oldukça parlaktı.

Ümmet içinde bir takım fırkalar zuhûr etmişti. Bu fırkalar ile münazaaları yavaş yavaş askere dahi sirâyet etmeğe başladığından Harun er-Reşid’in oğlu (Mu’tasım) böyle askere güvenilmez fikriyle elli bin kadar Türk askeri alıp onlardan hassa askeri nâmıyla bir ordu teşkîl etmiştir.

Asker için ilk evvel hamiyet ve gayret-i milliye lazım olup bunlar ise para ile satın alınmak mümkün olmadığından yağma ve gârete mail ve henüz şair-i İslâmiyeden bîhâber olan Türklerden teşekkül eden ordu Roma’daki “Pretoryan” ordusu gibi fesat ocağı kesilmiştir. Yavaş yavaş idâre-i memâlik halifelerin elinden çıkıp işbu askere kumanda eden Türk ümerâsına geçmiştir. Bu ümerâ dahi resmen (emirü’l-ümerâ) yâd olunurlardı.

Bazen valiler ve emirler emir-ül-ümerâların hükümetlerini tanımayıp isyan ederler ve halife tarafını iltizam iddiasıyla ortalığı ihtilale boğarlardı. Lâkin bundan dahi fenalıktan başka bir şey hâsıl olmazdı. Çünkü az çok muvaffak olup bir vilayeti zabt ettiği halde halife taraftarlığı tasasında bulunan zât halifeyi unutup müstakil emir sıfatıyla zabt ettiği memâliki idâre ile meşgul olurdu. [183]

Bu sırada büyük Türkistan’da bulunan Türkler memâlik-i İslâmiyenin bu ihtilalini fırsat sayıp hududu tecâvüz ile bir takım emâretler tesis etmeğe başlamıştır.

Bu vechile memâlik-i İslâmiye için müteaddit hükümetler zuhûr ederek ittihâttan eser kalmamış ve hükümet iktidardan mahrum kalmıştır. Bu devir tevârihte “Tavâif-i Mülûk” devri nâmıyla maruftur.

Bunun için Cengiz Han'ın Tatarları memâlik-i İslâmiyeye tecâvüz ettikleri vakit asla mukavemet olunamayıp koca Devlet-i İslâmiye bir sadmede yıkılmıştır.

Abbasiye devrinin bir iyi ciheti varsa o da ulûm ve fûnûnun fevkalâde terakkîsi maddesidir. Abbasîler ulemâ ve hükemâyı himaye ederler ve mektepler ile medreseler tesis eylerlerdi. Bu sâyede maarif-i dünyaya intişâr ederek bugünkü medeniyetin bir gün evvel meydana gelmesine yardım olunmuştur.

Abbasîlerin tesis ve tezyin etmiş oldukları Bağdat şehri medeniyet hususunda dünyanın pâyitahtı makamındaydı ve bir milyondan ziyâde nüfus ve on binden ziyâde mektebi hâviydi.

Evlad-ı Cengiz'den (Hülagü) Han Bağdat'a gelip halife Musta'sım Billah'ı evlat ve iyaliyle katl ve Bağdat'ı tahrip ettiği vakit hanedân-ı Abbasîye'den yalnız bir zât kurtulup Mısır'a iltica etmiş ve Mısır'da hükümet eden Türk köleleri onu ve evladını halife tanımışlardır. Lâkin bunların kuru nâmlarından başka ehemmiyetleri yoktu.

[184]

Padişah-ı Osmanî Yavuz Sultan Selim hazretleri Mısır'ı fethettiği vakitten itibaren hilâfet-i İslâmiye hanedân-ı celilü'l-unvan Osmaniye'ye intikal eylemiştir.

Tevâif-i Mülûk - Abbasîye devrinin âhırinde memâlik-i İslâmiye içinde zuhûr eden hükümetlerin meyânında en meşhûr olanlar şunlardır:

Endülüs'te yani İspanya'da: İspanya Devlet-i Emeviyyesi,

Mağripte (Cezayir, Fas, Tunus) Benî Ağleb Devleti,

Mısır'da ve Trablus'ta: İbtidâ Fatımiyye Devleti sonra Köleler Hükümeti,

Türkistan'da –Benî Saman Hükümeti

Horasan'da –Benî Tahir, Benî Leys Hükümetleri,

Afganistan'da -Sebüktekin Devleti,

Irakeyn ile Anadolu da –Âl-i Büveyh, Âl-i Selçuk, Âl-i Cengiz devletleri ve en sonra Timur Devleti,

Bunların içinde dahi ayrıca zikre şâyân olanlar şunlardır:

Endülüs'teki Emeviyye Devleti–Abbasîlerin zuhûru esnasında hanedân-ı Emeviyye efradını katliam ettikleri vakit yalnız onlardan birini- yani Abdurrahman bin Hişam bin Abdülmelik'i tutamamışlardı. İşbu Abdurrahman Sahra-yı Kebir'de ihtifa ederek Emeviyyelerin aleyhinde olan şiddet ve adâvet gevşeyinceye kadar kalmıştır.

[185]

Yukarıda zikr olunduğu üzere çok şeyler me'mul etmekte bulunan ümmet Abbasîlerin ilk harekâtını beğenmediğinden dökülen bunca kanın beyhûde yere döküldüğü fikrine zâhib olmuş ve Emeviler'e acıyanlar eksik olmamıştır. Bâhusus Emeviler marifetiyle feth olunmuş olan Endülüs'ün ahâlisi Abdurrahman'ın sağ olduğunu haber alınca hemen onu Endülüs'e dâvetle biat etmişlerdir.

Bu vechile teşekkül eden Endülüs Devlet-i Emeviyyesi iki yüz yetmiş beş sene kadar bekâ bulmuş ve on altı hükümdâr saltanat sürmüştür.

Sekizincileri bulunan Abdurrahman-ı Sâlis zamanın en meşhûr hükümdârıydı. Bu Abdurrahman emirü'l müminin yâd olunduğundan Endülüs Devleti bundan sonra hilâfet unvanını almıştır.

Emeviler zamanında Endülüs dünyanın en ma'mûr ve medeni bir köşesiydi. Endülüs'ün mektepleri ve Endülüs'ün ulemâsı Avrupa'ya ulûm ve fûnûn neşr etmişler ve bu vechile büyük hizmetler eylemişlerdir. Lâkin mutaassıp Avrupa bu asra gelinceye kadar bunun kadrini bilmemiştir.

Nihayet Endülüs'e dahi fesat dâhil olup Emeviyye Devleti munkarız olunca orada dahi tevâif-i mülûk zuhûr etmiş. Lâkin tevâif-i mülûk ile beraber şimâl tarafında Avrupa Ehl-i Salîb'i sayesinde Kastilya, Aragonya, Navar nâmlarlarıyla birkaç Hristiyan imareti zuhûr etmişti. Birbirleriyle harbe tutuşmuş olan tevâif-i mülûk bunları müdahaleye davet etmeğe başladıklarından bunlar dahi yavaş yavaş tavsî'-i hudut ederek en sonra bütün Endülüs'ü zapt etmişlerdir.

[186]

Bu sırada İspanyolların Araplar hakkında izhâr ettikleri vahşetler ise tarihte pek nadir görülmüş vahşetlerdendir.

Emeviler zamanında Kurtuba ve İşbiliye şehirleri birer milyon nüfusu haviydi.

Âl-i Büveyh – İran’ın Deylem kıt’asında –yani Bahr-i Hazar sahilinde sakin Büveyh nâmında bir odun hamalının üç oğlu olup üçü de gönüllü sıfatıyla askere dâhil olmuşlar ve memâlikin karışıklığı esnasında çabuk terakkî ederek ibtidâ birer vali sonra birer hükümdâr kesilmişlerdir.

Bunlardan “İmadüddeve”Ali İran’ın cenûb tarafında diğeri “Rüknüddeve”Hasan İran’ın şimâlî tarafında birer hükümet teşkîl ettikleri esnada “Mu’izzüddeve”Ahmet Bağdat’ı fethederek Halife Müstekfî Billâh’ı hal’ etmiş Mutî li-Emirillâh’ı halife, kendisini dahi Emir-ül- Emir ilan etmiştir.

İş bu vechile hamal Büveyh’in oğulları memalik-i İslâmiyeyi taht-ı idâreye almışlardır. [187]

Bunlardan on yedi hükümdâr zuhûr etmiş ve yüz yirmi sene kadar hükümet sürmüşlerdir. Bunların elinden hükümeti alan evlâd-ı Selçuk’tan Tuğrul beydir.

Âl-i Selçuk - Türkistan’dan gürûh gürûh tecâvüz eden bunca Türk tavâifi içinde Selçuk bin Yukak nâm bir zâtın taht-ı kumandasında olarak gelen fırkadan başka hüsn-i niyetle gelen görülmemiştir.

Selçuk Türkleri (ki Osmanlıların ecdatları dahi bunların içindeydi) Şeref-i İslâm ile müşerref olup memâlik-i İslâmiye dâhilinde rahat oturmak fikriyle aldıkları ruhsat üzerine hududu geçmişlerdi. Bunlar galebelik olup istediklerini zorla almaya muktedir oldukları halde kemâl-i sadâkatle hareket etmeleri cümlelerin nazar-ı dikkatini ve muhabbetini celp etmiştir. Selçukîler kendileri tecâvüz etmedikten başka arkalarından tecâvüz eden Türklerden bir müddet memâlik-i İslâmiyeyi bile vikâye etmişlerdir. Lâkin bir müddet memâlik dâhilinde oturduktan sonra ortalığı istiâb etmiş olan fesat bunlara dahi sirâyet etmiştir.

Selçuk'un torunlarından Tuğrul Bey (426-431) hükümet davasıyla kıyâm edip ibtidâ Gaznevîlere galebe etmiş ve sonra garba doğru yürümüştür. Tuğrul Bey bütün İran ve Irak kıt'alarını fethettikten sonra Bağdat'a gelip Âl-i Büveyh elinden emirü'l ümerâlık mesnedini dahi zabt etmiştir.

[188]

Selçukîler yavaş yavaş üç devlete münkasım olmuşlar: En büyüğü İran Devlet-i Selçukiyyesiydi ki Emirü'l Ümerâlık mesnedi bunlara aitti. İkincisi Kirman Devlet-i Selçukiyyesi, üçüncüsü dahi Rum Devlet-i Selçukiyyesidir. Selçukiyye sultanlarının içinde en meşhûr olanlar Alparslan (432-451), Melikşah (451-471), Kılıçarslan (471-495) dırlar. İran Devlet-i Selçukiyyesi on dört nefer hükümdâr görmüş ve yüz elli sene bekâ bulmuştur. Kirman'da on bir nefer hükümdâr gelmiş, memâlik-i Rum'da dahi on beş nefer hükümdâr gelmiş ve devlet iki yüz otuz beş sene bekâ bulmuştur.

Rum Devlet-i Selçukiyyesinin inkırâzı üzerine Anadolu'da on bir kadar müstakil emâret zuhur etmiştir ki küçücük Osmanlı emâreti bunların içindeydi.

Cengiz Devleti - Cengiz Devleti Çin kıt'asının şimâlinde bulunan büyük sahralarda gezen Tatar ve Moğol taifeleri içinde zuhûr eden Cengiz Han yahut Timuçin tarafından tesis olunmuş bir devlettir.

Cengiz'in pederi zaten büyük bir serkerdeydi. Cengiz iki avucu kan ile dolu bulunduğu halde dünyaya gelmiş olduğundan bunun dünyayı zabt edeceğine hüküm edilmiş ve bu sebepten küçüklüğünde terbiyesine ziyâdesiyle dikkat olunmuştur. Pederinin vefâtı üzerine Cengiz Han hükümeti ele alınca (581) hemen tevsi'ine kıyâm ile şarkân Bahr-i Muhît-i Kebir'e, garben Avrupa kıt'asına, cenûben Çin ile Türkistan'a kadar tevsi' etmiştir. Vakt-i mezburda Asya kıt'ası üç büyük devletin elindeydi. Bunlar dahi Çin, İslâm ve Tatar devletleridir.

[189]

Cengiz artık harbten usanıp bu devletlerle hoş geçinmek istemiş ve onlarla bir takım muâhedeler akd eylemiştir.

Vakt-i mezbûrda Hilâfet-i Abbâsiye inkırâz halinde olup memâlik tevâif-i mülûka kalmıştı. Tataristân'a bitişik olan Türkistân kıt'ası dahi o vakit Harzem şahı

“Kutbettin” Muhammed’in elindeydi. Cengiz Han işbu Sultan Muhammed ile akd-i muâhede etmişti.

Lâkin bir taraftan Sultan Muhammed’in vezirlerinden biri Tatar tüccarlarının malını gasp ederek muâhedenin ahkâmını bozduğu gibi sultan Muhammed’e gücenmiş olan Halife (en-Nâsır li-Dinillâh) dahi Cengiz Han’ı Sultan Muhammed üzerine davet eylemiştir. Bunların neticesi olarak Garbî Asya’ya Tatarların bir tecâvüzü vâki’ olmuştur ki şiddet ve vahşeti şimdiye kadar vâki’ olan tecâvüzleri unutturmuştur.

Cengiz orduları Türkistan’ı zabt ettikten sonra şehirleri ve kasabaları yakmışlar ve insanları kesmişlerdir. Bir iki ay zarfında dünyanın en ma’mûr köşesi bulunan Vustâ-yı Asya yangın harâbesine dönmüştür.

[190]

Cengiz Han bununla kanaat edip geri dönmüş ise de oğulları muharebeye devam ederek hemen dünyayı dehşet içinde bırakmışlardır.

Büyük oğlu Cuci Han şimdiki Rusya kıt’asını zabt ederek “Altınordu” yahut “Kıpçak Devleti” nâmıyla ma’ruf olan devleti tesis eylemiş, oğullarının biri Çin’i zabt etmiş, diğeri Vusta-yı Asya’da bir devlet tesis ederek mezkûr devlete kendi nâmı olan “Çağatay” nâmını vermiştir.

Lâkin memâlik-i İslâmiye en ziyâde torunları zamanında mutazarrır olmuştur. Bunlardan Hülagü Han cesim ordularla Bağdat’a kadar gelip Bağdat’ı fetih ve tahrip ve halife ile beraber ahâlinin çoğunu katl-u idam eylemiştir. Hatta Tatar vahşîlerinden kitaplar olsun kurtulamamış, bunların bir kısmı yanmış, kısm-ı diğeri Dicle’ye atılmıştır.

Hülagü dahi garpta “İran Devlet-i Cengiziyyesi” nâmıyla ma’ruf bir devlet teşkîl edip Tebriz şehrinde ikamet etmiş ve Şark Kayserine varıncaya kadar bütün mülûku vergiye mecbur etmiştir (637).

İran Devlet-i Cengiziyyesi seksen sene kadar bekâ bulmuş ve yedi hükümdâr zuhûr eylemiş. Bunların üçü putperest, dördü dahi Müslümandır. İçlerinde en meşhûr

[191]

olan sultan Mahmut Han nâmıyla tarih ve edebiyat kitaplarında meşhûr olan Gazan Han'dır.

Timurlenk – Cengiz Devleti'nin inkırâzı üzerine şark kıt'ası sahipsiz kalmış ve bu sebepten olarak emsalsiz karışıklıklar vâki' olmuştur. Bu hal meşhûr Timurlenk'e kadar devam etmiştir.

Timur “ortalıkta icrâ olunan cinâyetler mücâzât-ı İlahiyeyi celp edecek raddeyi bulmuştur, ben dahi mücâzâ-ı İlâhiyenin vasıtasıyım” diyerek ortaya çıkıp (758) dünyayı alt üst etmiştir.

Timur Vustâ-yı Asya ile Şarkî Avrupa'dan başlayıp Anadolu ve Mısır kıt'alarına kadar gelmiş ve orada bulunan yüzlerce küçük hükümetleri mahvetmiştir. Bu hareketi esnasında Timur Cengiz'i unutturacak derecede vahşetler icra etmiştir.

İsfahan'da yetmiş bin insan kafasından kal'aler yaptırmış, Hindistan'da yüz otuz bin kişiyi bir işaret ile kestirmiş, tekbir ve tahlil ile Halep ve Bağdat şehirlerini tutuşturmuştur. Timur bu kadar vahşetler icra etmekle beraber yine kendisine memur-i İlâhi süsü verirdi.

O vakit Timur'a boyun eğmeyen yalnız Sultan Yıldırım Beyazıt Han vardı. Onun için bir takım mağdurlar Sultan Beyazıt nezdine iltica ile onu Timur aleyhine tahrik ettikleri gibi, bir takımı dahi Timur tarafına gidip onu Devlet-i Osmaniye üzerine tahrik ederlerdi. Bunun neticesi olarak beyinlerinde muharebe zuhûr etmiş ve Ankara civarında vâki' olan muharebede asâkir-i muâvenenin ihâneti cihetiyle Sultan Beyazıt Han mağlup ve esir olmuştur (872).

[192]

Timur'un teşkîl ettiği devlet çabuk inkırâz bulmuş ve şark kıt'ası Ankara Vak'asından sonra az müddet zarfında kendini toplamış olan Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ile yeni zuhûr etmiş olan İran Devlet-i Safeviyyesi elinde kalmıştır.

Garbî Avrupa Devletleri

Garbî Roma memâlikini harb ettikten sonra üzerine konmuş olan Cermanlardan Papalar kendilerine mûtî' bir devlet teşkîl etmek ve o devlete Roma devleti süsünü vermek fikriyle umûmi Barbarları Şarlman'ın idâresi tahtına cem' etmişlerdi. Lâkin Şarlman'ın vefâtından sonra vâki' olan karışıklıklar esnasında böyle bir tasavvurun kâbil-i icra olmadığı anlaşılmış olduğundan şimdilik öyle bir fikirden vazgeçmişlerdi. Bunun için Şarlman'ın halefleri “Verdun Muâhedesi” ile devleti kat'iyen üç kısma taksîm ettikleri vakit Papalar dahi seslerini çıkarmamışlardır.

Verdun Muâhedesi mûcibince teşekkül eden üç devletten Fransa bir müddet sonra Şarlman zürriyetinin elinden kurtulup dâhilinde bulunan beylerden birinin taht-ı idâresine girmiş. Almanya keza yerli beylerin taht-ı idâresine girmiş ise de hükümdârın her vakit derebeyler tarafından intihâb olunması âdet hükmüne girdiğinden Fransa'da olduğu gibi Almanya'da müstakil bir sülâle yerleşmemiş ve bu sebepten olarak Almanya muntazam bir devlet şeklini alamamıştır

[194]

İtalya ise büsbütün hükümetten mahrum kalıp ufak beyliklere bölünmüş ve iktidardan düşmüştür.

BİRİNCİ BAB

Almanya Krallığı ve İmparatorluğu (289-831)

Yeni Hükümet – Almanya’da Şarlman sülalesinin âhir-i hükümdârı bulunan “Bebek” Lui’nin vefâtı üzerine umûm-i Almanya derebeyleri birleşip müzakere ettikten sonra bundan böyle Almanya hükümdârlarının umûm-i beyler tarafından intihâb olunacaklarına karar vermişler ve kararın neticesi olarak Frankonya dükası Konrad’ı (Conrad) kral ilan eylemişlerdir. Almanya beylerinin bundan maksatları güyâ kendi nüfûz ve iktidarlarını arttırmak ve kralları kendilerinin minnetleri tahtında bırakmaktır. Filhakika intihâb usûlünden dolayı Almanya’da kavi bir hükümet yerleşememiş ve Almanya bir hayli asırlar ehemmiyetsiz kalmıştır.

O vakit Almanya dâhilinde büyük ve nüfûzlu olan derebeylerin en mühimleri [196] Saksonya, Frankonya, Baverya, Şvabya ve Bohemyadır.

Kral intihâb olunan Birinci Konrad müddet-i saltanatınca hükümet davasında bulunan Saksonya dükası “Avcı” Henri ile uğraşmıştır.

Konrad Henri’den kendi hükümetini vikâye edebilmiş ise de haleflerinin bu yolda muvaffak olacaklarından emin olmadığından derebeylere kendisinden sonra Henri’nin kral intihâb olunmasını tavsiye etmiştir.

Kral intihâb olunan Avcı Henri zaman-ı idâresini Almanya hududuna yeni gelmiş olan Macarlar ile muharebeler içinde geçirmiş. Macarlar ibtidâ galip olup Henri’yi vergi vermeye mecbur etmişler ve on sene kadar vergi almışlar ise de en sonra vâki’ olan muharebede Henri Macarları perişan ederek vergiden kurtulmuştur.

Mukaddes Roma İmparatorluğu -Henri’nin oğlu ve halefi Birinci Oton (Othon) tarihte İmparator “Büyük Othon” nâmıyla meşhûrdur. Büyük Oton Macarlara kat’i surette galebe ederek Almanya’yı tecâvüzlerinden kurtarmış, İtalya’ya sefer ederek Şimâli İtalya’yı feth ve Roma imparatorluğu tacıyla Lombardiya krallığı tacını zabt eylemiştir. Bu yolda iade olunan Roma İmparatorluğu “Almanların Mukaddes Roma İmparatorluğu” nâmıyla maruftur.

Almanya hükümeti (402) senesine kadar Saksonya sülalesi elinde kalmış. Bu sülalenin son hükümdârı bulunan ikinci Henri'nin zürriyetsiz vefâtı üzerine Almanya derebeyleri toplanıp Frankonya kontu bulunan Konrad'ı (Conrad) imparator ve kral ilan eylemişlerdir.

[197]

İşbu Konrad ile oğlu üçüncü Henri devirlerinde Almanya hükümeti pek kuvvetliydi. Hatta imparatorlar kendilerini umûm-i Hristiyanların hâkimi bilen Papaları bile taht-ı itaatte tutarlardı. Lâkin bu ahvâlden dil-gîr olmuş olan Papalar üçüncü Henri'nin oğlu Dördüncü Henri zamanında intikamlarını almışlar ve imparatorluğu tahkir etmişlerdir.

İmparatorluk ve Papalık - Kendilerini Hazret-i İsa (a.s.)'ın “lâyuhî vekilleri” yâd eden Papalar Garbî Roma İmparatorluğu inkırâz bulduğu vakit kendilerini umûm-i garb-i Hristiyanlarının şeriksiz reisleri görmüşler. Papalar bütün gayretlerini sarf ederek bu riyâseti kaybetmemek istemişler ve hatta bir hayli müddet hükümdârları bile taht-ı itaatte tutmuşlardır.

Lâkin mürûr-i zaman ile rüesâ-yı ruhâniye zevk ve sefâya dalıp ve saltanat-u sefahate alışıp ahlak ve i'tibarlarını bozdukları ve maksad-ı asliyelerini unuttukları gibi Papayı intihâb etmek hakkına malik olan Roma şehri ahâlisi dahi o hakkı Almanya İmparatoru Büyük Oton'a terk etmiş olduklarından İmparatorlar Papaları hal' ve nasb etmek derecesinde iktidar sahibi olmuşlardır.

[198]

Hükümdârlarda bu iktidarı gören rüesâ-yı ruhâniye Papaların muvafakatlarını almaksızın İmparatorlardan her nevi mesnetler almaya başlayıp Papa'dan ziyâde İmparatora itaat gösterdiklerinden telaşa düşmüş olan Papalar bu ahvâle nihayet vermek için münasip bir fırsatta muntazır olmuşlardır. Bu fırsat Dördüncü Henri'nin sabâveti esnasında bulunmuştur.

Papa'nın emriyle Koloniye Metropolitisi bulunan Hanon (Hanon) Henri'yi ve vasi sıfatıyla hükümeti idâre etmekte bulunan vâlidesini Ren nehri kenarında bulunan sarayına davet ederek nehirde gezdirmek bahanesiyle Henri'yi kaçırıp kal'alerin birinde hapsetmiş ve Henri nâmına olarak memâlik idâre etmeğe başlamıştır. Bu

sırada Papa olmuş olan meşhûr Yedinci Greguar yahut Hildebrand dahi hey'et-i ruhaniyeyi esasen ıslâh etmeğe kıyâm etmiştir.

Hildebrand bir dülgerin oğlu olduğu halde manastıra çekilip tahsil-i ilim etmiş ve malûmatı sayesinde Papa Dokuzuncu Lui'nin nazar-ı dikkatini celp ederek Roma'da büyük bir memuriyet kazanmıştır. Hildebrand gayet metin ve anûd bir âdem olup hiç kimseye meydan vermezdi ve müsteşâr sıfatıyla Papalığın umûrunu deruhte ettiği vakit Papaları dahi nüfûz-ı tahtında tutardı.

[199]

Şimdiye kadar Papalar Roma ahâlisi tarafından intihâb olunurlardı. Hildebrand cahil ahâlinin Papalık gibi bir mesnede münasip bir zât intihâb etmek için iktidarlara kâfi olmadığı iddiasıyla en büyük rüesâ-yı ruhâniyeden mürekkeb bir meclis teşkîl ederek Papa intihâb-ı salahiyetini mezkûr meclise vermiştir.

Rüesâ-yı ruhâniye bir vakitten beri servet ve saltanata meyletmişlerdi. Yedinci Greguar bu meylin çoluk çocuk sahibi olmalarının neticesi olduğundan ve zaten memuriyet-i ruhaniye pek mühim ve ağır olup çoluk çocuk gâilesi o memuriyetin hüsn-i ifâsına mani' bulunduğu bahisle rüesâ-yı ruhaniye için tehhül men' etmiştir. Teehhül-ü memnûiyeti İncil-i Şerif'e müstenid olmadığından papazlar şikâyet etmeğe başlamışlar ise de anûd Hildebrand ile başa çıkamamışlardır.

Rüesâ-yı ruhâniye krallardan "Len" tarikiyle (?) beylikler alarak krallara bende olmağa başlamışlardı. Papa ise rüesâ-yı ruhaniye için Papa'dan başka bir kimseyi âmir tanımak caiz değildir diyerek bunu dahi men' etmiştir.

İmparator Dördüncü Henri bülûğa erip hürriyetini iade ettiği vakit papaların işbu harekâtını tasdik etmeyip yine papazlara Len usûlü üzere beylikler vermeye ve papazlardan sadâkat yemini talep etmeğe devam edince Papa Greguar dahi Henri'nin aleyhine kıyâm ile onu aforoz (?) etmiştir.

[200]

İmparator Henri bunun üzerine Almanya beylerini Papa'nın aleyhine muharebeye davet etmiş ise de Almanya beyleri aforozlu olan hükümdâra itaat etmek caiz olmadığını ve Henri bir sene zarfında bu aforozdan kendini kurtarmadığı halde diğer bir imparator intihâb edeceklerini beyan eylemişlerdir.

Bu vechile derebeyler tarafından terk olunmuş olan Henri yalnız olarak İtalya'ya gitmiş ve kış günü tövbekârlara mahsus bir kıyafete girip yani başı açık ve ayakları çıplak olduğu halde üzerine uzun bir gömlek giyerek Papa'nın nezdine gidip ayağına kapanmış ve bu sûretle aforozdan kurtulmuştur.

Bundan sonra Henri kendisini terk eden derebeyleri birer birer te'dip etmiş ve yeniden asker toplayıp artık Papa'nın ikinci aforozuna bakmaksızın Roma'ya gelerek Papa'yı hal' ve tart etmiş ve diğerini ta'yin ettirmiştir. Lâkin bir müddet sonra yeni Papa derebeylerden başka Henri'nin oğlunu dahi pederinin aleyhine kaldırıp Henri'yi mağlup etmiş ve sonra hal' ettirmiştir. Henri mahbeste vefât ettiği gibi, aforozlu olduğu için vefâtından sonra dahi papaların garazı ile ahâlinin taassub-i beliyyelerinden kurtulamamıştır. Yani altı sene kadar defin olunmayıp olduğu yerde çürümüştür.

[201]

Henri'nin oğlu ve halefi Beşinci Henri dahi papalarla uyuşamamış o da birkaç kere aforoz edilmiş ve birkaç defa papaları mağlup etmiştir. Nihayet her iki taraf bu çirkin mücadeleden usanmış olduğundan “Vorms (Worms) Konkordatı” denilen bir muâhede ile barışmışlardır.

İşbu muâhede mûcibince imparatorlar umûr-u ruhâniyeye müdahale etmekten vazgeçmişler. Lâkin diğer taraftan papalar dahi papazların bir takım şerait ile İmparator'dan beylik almalarına müsaade eylemişlerdir.

İşbu muharebeler tarihte “Envestitor Muharebeleri” (sebebi?) nâmıyla meşhûrdur.

Hohenstaufen Sülalesi – Beşinci Henri'den sonra Almanya İmparatorluğu Şvabye (Suabiya) dükası bulunan Konrad Hohenstaufen (Hohenstaufen)'e verilmiştir. Bavarya ve Saksonya beyliklerine malik olup Almanya'nın en büyük derebeyi bulunan “Mağrur” Henri (H.Le.Superbe) hükümet davasıyla Konrad aleyhine kıyâm ederek büyük bir gâile çıkarmıştır.

Bütün Almanya beyleri iki taraf olmuşlardı. Konrad taraftarlarına Hibelin (Hibelin) Henri taraftarlarına dahi Guelf (Guelf) derlerdi. Bu münazaalar sonra İtalya'ya dahi geçerek birkaç yüz sene devam etmiş ve pek çok kan dökülmesine

[202]

sebepe olmuş. Lâkin İtalya’da mezkûr fırkalar “hal-i hazır” ve “hürriyet” taraftarları rengini almıştır.

Hohenştaufen sülalesinin en meşhûr hükümdârları Konrad’ın halefi Frederik Barbaros (530-568) ile torunu ikinci Frederiktir. İkisi de hüsn-i idâre ile ahâlinin muhabbetini kazandıkları halde papalar ile hoş geçinememişlerdir.

Şimâlî İtalya çoktan beri resmen Almanya imparatorluğuna tâbiydi. Lâkin bir taraftan Papaların teşvîki, diğer taraftan dahi bu esnada zuhûr eden Ehl-i Salîb’ten dolayı şark ile kesb edilen münasebât-ı ticariye ve onun neticesi olan servet ve iktidar sayesinde şimâlî İtalya’da bulunan Venedik, Ceneviz, Milan vesâire şehirler istiklal-i kesbederek birer cumhuriyet teşkîl etmişlerdi. Hohenştaufen sülalesi bu Cumhuriyetleri taht-ı itaate almak istedikleri için Papalar ile bozuşmuşlardır.

Papalar mezkûr sülale ile o kadar uğraşmış ve onlara karşı o kadar garaz bağlamışlardır ki mahvolduğunu görünceye kadar rahat durmamışlardır. Papalar Hohenştaufenları Almanya İmparatorluğu’ndan mahrum bırakmak ile dahi kanaat etmemişlerdir.

Hohenştaufenların âhiri bulunan Genç Konrad’ın validesi münasebetiyle [203] Siciliteyn hükümetine malikti. Papa mezkûr hükümeti Fransa Kralı (Mukaddes) Leon’un birâderi Şarl Anju’ya verdiği gibi, hukuk-i meşruasını vikâye için kıyâm eden Konrad’ın Şarl tarafından tutulup cânî gibi idam olunduğu vakitte dahi sesini çıkarmamıştır.

Hohenştaufen sülalesinin inkırâzıyla Almanya’da “fasıla-i saltanat” vâki’ olmuştur.

İKİNCİ BAB

Fransa Krallığı

Kapet Sülalesi – Fransa’da Şarلمان sülalesinin âhir-i hükümdârı bulunan “Tembel “ Lui’nin vefâtı üzerine kralın ikametgâhı bulunan Paris şehrini hâvi olan “Fransa Dükalığı” sahibi olup hayli vakitten beri “Mayordum” sıfatıyla hükümeti idâre etmekte bulunan Huk Kapet (Huk Capet) kendini kral ilan ettirmiş (365) ve bu vechile hükümet Kapet sülalesine geçip hemen vakt-i hazıra kadar mezkûr sülâle elinde kalmıştır.

Huk Kapet Fransa tahtına cülûs ettiği vakit Fransa’nın ahvâli pek fenaydı.

Bütün memâlik derebeyliklere bölünmüştü. Beyler ise istiklâle mâil olup bâhusus daha bir gün evvel kendileri ile hem mertebe bir derebey bulunan Huk Kapet’e itaat etmeye ve ona ibrâz-ı sadâkat eylemeye tenezzül etmiyorlardı.

Hatta cenûbi Fransa Huk Kapet’in krallığına karşı protesto ederek bir hayli müddet hükümetini tanımamışlar. Lâkin Huk Kapet’in dirâyeti gayet makul olan mesleği, haleflerinin dahi onun tuttuğu politikadan ayrılmamaları, gerek Fransa’nın intizâm bulmasını, gerek Kapet hanedânının i’tibar ve iktidar kazanmalarını mûcib olmuştur.

[205]

Huk Kapet için derebeylere kendi krallığını tasdik ettirmek kâfi değildi. Çünkü tasdikten sonra dahi hükümü ancak Fransa Dükalığı dâhilinde câri olup harîcine geçmeyecekti. Resmen kralı kral tanıyan derebeyler haddi zatında birer hükümdâr olup darb-ı sikke, ilân-ı harb, akd-i sulh, tanzim-i kavânîn gibi müstakil hükümdârlara mahsus hareketlerde bulunabilirlerdi.

İşbu derebeyleri hükümetin şân ve nüfusuna uymaz bu gibi hareketlerden men’ için kıyâm etmek hakikât-i halde derebeylerin imtiyazlarına tecâvüz eylemek demektir. Bunun için hükümet dahi o yola gittiği halde bir şey kazanamayacaktı.

Bu halde Huk Kapet memâlikin ahvâl-i umûmiyesinden ziyâde Fransa Dükalığı’nın ahvâlini düşünerek daima mezkûr dükalığı büyütme için çareler arardı. Fransa Dükalığı kaideten krallık tacıyla beraber büyük oğluna intikâl ederdi. Huk

Kapet ile halefleri veliaht bulunan oğullarını evlendirdikleri vakit Fransa Dükaliğine komşu olan derebeylerden birinin kızını alırlar ve cihaz makamında (zamanın âdetince) kız için birkaç kasaba ve nahiye isterlerdi. Bu yolda alınan nahiyeler ise müebbeden Fransa Dükaliğine ilhak olunup bir daha ayrılmazdı. Bu yolda Fransa Dükaliğı gide gide tekmîl derebeyleri yutarak şimdiki Fransa hududunu bulmuş ancak o vakit muntazam hükümet haline girmiştir. Lâkin bu hal birden bire vâki' olmayıp birkaç asır zarfında vâki' olmuştur.

[206]

Huk Kapet'in halefleri bulunan Birinci Robert, Birinci Henri, Birinci Filip gürültülü muharebelerde ve tehlikeli teşebbüslerde bulunmayıp Huk Kapet gibi el altından iş görmeye ve Fransa derebeyliğini büyütmeğe devam etmişlerdir. Lâkin Birinci Filip'in oğlu Altıncı -yahut Şişman Lui kendini o kadar kuvvetli görmüştür ki birkaç derebeyliği cebren zabt ederek umûm-i derebeyleri kabartmıştır. Lui vâki' olan muharebelerde muzaffer olduktan başka vefâtından evvel oğlu Lui için bütün cenûbî Fransa'ya malik olan Akitanya Dükasının kızını alarak mezkûr kıt'ayı dahi Fransa Dükaliğine ilhak ettirmiştir. Şu kadar ki bu Lui Yedinci Lui nâmıyla cülûs ettiği vakit bu kadar kıt'alara malik olan zevcesini bıraktığı gibi, İkinci Ehl-i Salib seferine dâhil olarak devletin erkânı olan Fransa gençlerini Şam çöllerinde lüzumsuz yere kırarak esasen memâliki sarsmıştır.

Yedinci Lui'in oğlu Filip August (558-601) Fransa'nın en büyük hükümdârlarından sayılır. Dâhili ve harici muharebelerde muzaffer olarak Fransa'ya şan kazandırmış, kanunlar vesâire tesisât eylemiş devletin binasını tahkim etmiş, mektepler ve Darül Fünûnlar açarak maarife hizmet etmiş güzel binalar ile pâyitahtı bulunan Paris şehrini tezyin eylemiştir.

[207]

Filip bir vakitten beri kralına tâbi olan Normandiya Dükaliğini zabt etmiş olduğundan İngiltere Kralı (Jean Santer) Almanya İmparatoru Dördüncü Othon ile ittifak ederek Fransa üzerine hücum etmiş ve bu yolda Fransa'yı büyük tehlike içinde bırakmıştı. Lâkin Filip August Lil şehri civarında vâki' olan "Bouvines" Muharebesi'nden gayet parlak bir muzafferiyete nâil olarak âlemi hayret içinde bırakmıştır. Bu muzafferiyet âlemin nazarında Fransa'nın ehemmiyetini arttırmıştır.

Filip'in oğlu Sekizinci Lui şâyân-ı zikir bir eser bırakmamıştır. Onun oğlu Dokuzuncu Lui ise “Mukaddes” Lui nâmıyla meşhûrdur ve ahâlinin en ziyâde muhabbetine muzaffer olmuş bir kraldır. Saltanatın ilk nısfında Fransa memâliki hemen şimdiki hududunu bulmuş iken Lui mecnunane Salîb Muharebelerine kıyâm ederek gerek kendi başına, gerek Fransa'ya büyük felaket getirmiştir.

Lui'in oğlu üçüncü Filip babasına imtisâlen Salîb Muharebeleri'ne kıyâm ile [208]
İspanya Araplarıyla hayli uğraşmış ise de bir semere görmemiştir.

Fransa menfaatine yakışmaz bu gibi muharebelere Dördüncü yahut “Güzel” Filip nihayet vermiştir. Güzel Filip gayet cesur, gayyûr ve bununla beraber hîlekâr ve entrikacı bir hükümdârdı. Otuz sene (663-692) den ibaret olan saltanatı esnasında dâhilde bulunan derebeylerin kâffesini taht-ı itaate almış ve Fransa'da bulunan İngiltere müstemlekâtını zabt etlemiştir. Şu kadar ki Filip Papa'yı gücendirip aforozuna (?) dûcâr olmuştur.

Lâkin Filip aforozundan korkmayıp memurlar vasıtasıyla Papa'yı hal' ettirmiş ve kendine mûtî birini Papa intihâb etlemiştir. Dünyaya hüküm etmek azminde bulunan Papalar bu yolda Fransa kralına tâbi olmuşlar. Hatta Fransa kralının talebi üzerine Roma'yı terk edip Fransa'da kâin Avinyon şehrine gelmişler ve yetmiş sene kadar Avinyon'da ikamet etlemişlerdir. Bu vak'a tarihte “Babil Esâreti” (?) nâmıyla maruftur. Filip işbu hareketiyle İmparator Dördüncü Henri vak'asından beri şıarmış olan Papaları terbiye etmiştir.

Filip'in oğulları bulunan (Onuncu Lui) ve (Beşinci Filip) ve (Dördüncü Şarl)'ın zürriyetsiz vefâtları üzerine hükümet Kapet sülalesinin ikinci şeceresi [209]
bulunan Valova (Valois) hanedânına geçmiştir (706).

Yüz Sene Muharebesi - Fransa Kralı Güzel Filip'in oğulları zürriyetsiz vefât edince Fransızlar yine o hanedâna mensup olan (Filip de Vallois)'i kral ilan etmişler ise de Güzel Filip'in torunu -yani kızı Elizabeth'in oğlu bulunan İngiltere kralı üçüncü Edvard hükümet davasıyla Fransa üzerine kıyâm etmiştir. Vak'a garâbet cihetiyle Edvard Filip Vallois'ten daha yakın idiyse de Fransa usûlünce hükümet

İngiltere’de olduğu gibi kadınlara geçmediğinden taç davasına hakkı yoktu. Şu kadar ki Edvard’ın muharebe etmesine başka sebepler daha vardı.

Vaktiyle Normandiya Dükası bulunan Gülyum ve bir müddet sonra Anjou (Anjon) Kontu bulunan (Henri Plantagenet) İrs tarikiyle İngiltere tacına nâil olmamışlardı. Kendileri müstakil kral sayıldıkları halde Fransa’da bulunan beyliklerden dolayı resmen Fransa kralına tabi olmuşlardı yani Fransa kralını “Süzeren” (?) tanımaları lazım geliyordu bunlar Fransa kralına arz-ı sadâkat etmeyi kibirlerine sığdıramadıkları gibi Fransa kralları dahi mezkûr beyleri ellerinden almak için bunları kışkırtırlardı.

Bâhusus Henri Plantagenet Yedinci Lui’in terk etmiş olduğu Elenora’yı [210] alarak Cenûbî Fransa’da beş on beyliğe daha hâkim olduğundan Fransa kralları İngiltere krallarının kuvvetlerinden korkmağa başlamışlardı. Bunun için var kuvvetlerini sarf ederek beylikleri birer birer zabt etmekteydiler. İngiltere kralları dahi çoktan beri bunun için Fransa aleyhine hırslanmaktaydılar.

Şimdi dahi İngiltere kralı Edward son Fransa krallarına (Filip Vallois)’den daha yakın olduktan başka Filip’ten ziyâde Fransa’da beyliklere malîk olduğundan onun tercih olunmasından dolayı canı sıkılarak hemen Fransa üzerine kıyâm etmiştir.

Bu sûretle açılan muharebe yüz seneden ziyâde devam etmiştir (715-828). Muharebe ibtidâ Fransa için pek fena sûrette gitmiştir. İngiltere Kralı Edvard ile oğlu veliahdı bulunan Prens Edvard büyük ve şanlı muzafferiyetlere nâil olarak Fransa’nın büyük bir kısmını istilâ etmiştir. Bâhusus Prens Edvard “Kara Prens” Le Prince Noir nâmıyla ortalığa dehşet vermiştir. Bu sıralarda vâki’ olan muharebelerin içinde en meşhûr olanları Kresi (Crecy) ve Puvatya (Poitier) muharebeleridir. Puvatya Muharebesi’nde Fransa Kralı Jan Kara Prens eline esir düşmüştür.

Bir aralık Prens Edvard ile Kara Prens vefât ederek İngiltere orduları [211] muktedir kumandanlardan mahrum kalmış, Fransa’da ise Şarl akîl nâmıyla meşhûr olan Beşinci Şarl (742-858) ile Du Guesclin (Duguesclin) nâmında bir kumandan Fransa’nın perişan ahvâlini tasfiye ederek nihayet İngilizlere galebe etmiştir. Lâkin bunların vefâtından sonra İngiltere kralları bulunan Dördüncü ve Beşinci Henri

Fransızlara kat'i sûrette galebe ederek Paris ile beraber hemen bütün Fransa'yı zabt etmişlerdir.

Zaten bu sırada Fransa zâdegânı (Armanyak) ve (Burginyon) nâmıyla iki fırkaya ayrılmış olup galebe olan Burginyonlar hükümetin İngiltere krallarına geçmesini iltizam ettiklerinden Fransa'dan hemen ümit kalmıştı. Asıl Fransa Kralı bulunan Yedinci Şarl elinde yalnız (Tor) ve (Porj) ve (Orliyan) şehirleriyle Novahaysinden başka bir şey kalmamıştı ve Orliyan muhasara tahtında olup halâsından dahi ümit yoktu.

Ahvâl böyle iken Fransa'da Jeanne Darc nâmında fevkalâde bir kız zuhûr ederek Fransa'yı halâs etmiştir. Fransızlar Jeanne Darc'ı bir memur-i mahsus-i İlâhî makamında bilerek gayrete geldikleri halde İngilizler Jeanne şeytan memuru nazarıyla bakarak korkarlardı. En sonra Jeanne Darc İngilizlerin eline geçip ateşte yakılmış ise de bundan dolayı ahvâl değişmeyip iş İngilizlerin Fransa'dan el çekmeleri ile bitmiştir.

İşbu muharebenin son vakitlerinde iki tarafı barıştırmak için (Aras) şehrinde Avrupa hükümdârlarının vekillerinden mürekkeb bir kongre ictima' eylemiştir ki bu ictima' birinci olduğu için şâyân-ı dikkattir. [212]

Yüz Sene Muharebesinden Fransa kemâl-i şân ile kurtulmuş. Hâlbuki birkaç defa bekâsı bile tehlikede kalmıştı. Fransa Kralı Yedinci Şarl ile oğlu On Birinci Lui Yüz Sene Muharebesi'nde düşman tarafını iltizam etmeleri ile itham ederek pek çok derebeyleri beyliklerden mahrum bırakmışlar. Zaten bu sırada esliha-i nâriye yani top ve tüfenk zuhûr etmiş olduğundan derebeyler hükümete karşı durmaktan aciz kalmışlardır. (sebep?)

İngiltere'de ise bâhusus bunca muvaffakatlardan sonra mağlup olan hükümet ahâlinin nazarından düşmüş ve bunun neticesi olarak “İki Gül Muharebesi” nâmıyla tarihte meşhûr olan dâhili karışıklıklar vâki' olmuştur.

İngiltere Devleti

Normandiya Sülalesi - Yukarıda görüldüğü üzere zürriyetsiz vefât eden vâiz Edvard’dan sonra İngiltere hükümeti Normandiya Dükası “Fâtih” Gülyum’a intikal etmişti (444). Fâtih Gülyum ile İngiltere’ye giden askerin kısm-ı a’zamı öteden beriden toplanmış serserilerden ibaretti. Gülyum bunlardan bazılarını İngiltere’de büyük beyliklere nâil ettiğinden İngilizler pek ziyâde dil-gîr olmuşlardır.

İngilizler öteden beri gayret-i milliye ile meşhûrdurlar. Hâlbuki Fâtih Gülyum İngilizlerin usûl ve âdâtına ve lisânlarına riâyet etmeyip Fransız usûlüyle Fransız lisânını iltizâm ettiğinden İngilizler bir türlü yeni hükümete ısınamamışlar. Bu sebepten dolayı bazı vilayetlerde müteaddit isyanlar zuhûr etmişti. Gülyum isyanları vahşîyâne söndürmüş. Bundan sonra ahâliyi zâlimâne idâre etmeye başlamış. Bu halde hükümet dahi kavî bir temel üzerine yerleşmemiştir.

Plantagenet Sülalesi - Fâtih Gülyum’dan sonra oğlu İkinci Gülyum, sonra oğlu Birinci Henri hükümet etmişler. Birinci Henri’nin iki oğlu Manş Denizi’nde kazaen telef olduklarından vefâtından sonra hükümet kızına kalacaktı. Kızı Margarit ise Fransa derebeylerinden Anjou Kontuna’ye varmıştı. Bunun için Margarit’in oğlu Henri Danjeo yahut Plantagenet Fransa’nın en büyük derebeyi bulunduğu halde İngiltere hükümetini zabt etmiştir.

Henri Plantagenet İngiltere tacını zabt ettiği vakit (532) Fransa’da dahi Fransa kralından ziyâde beyliklere malîkti. Henri validesinden dolayı İngiltere krallığından başka Fransa’nın en büyük derebeyliklerinden sayılan Normandiya Dükalığını dahi almıştır. Pederinden ise Anjou ve Manne (Maine) Kontluklarını tevârüs eylemiştir. Fazla olarak Henri Fransa Kralı Yedinci Lui’in terk etmiş olduğu Elenora’yı tezvic ederek bütün Garb-i Cenûbî Fransa’ya dahi malîk olmuştur.

[214]

İngiltere tacını zabt eden Henri işbu beyliklerin kâffesini uhdesinde muhafaza eylemiştir.

Henri bu beylikleri münasebetiyle Fransa kralına arz-ı sadâkate mecburdu. [215]
Fransa kralına arz-ı sadâkat ise krallık şanına sığdıramayıp icrada kusur ederdi.
Fransa kralları ise bunu vesile ittihaz ederek mezkûr beylikleri zabt etmeye gayret
ederlerdi “Yüz Sene Muharebesi” dahi bu ahvâlin neticesi olarak zuhûr etmiştir.

İkinci Henri’nin oğlu “Arslan Yürekli” Rişard şecaatiyle meşhûrdur. Rişard
Üçüncü Ehl-i Salîb Muharebesine dâhil olup Sultan Selahattin Eyyubi ile ettiği
muharebelerden dolayı şarkta dahi şöhret kazanmıştı.

Rişard’ın birâderi ve halefi Jan “Santerre” (Sans Terre) (?) zâlim bir
hükümdâr olup nihayet ahâliyi isyana mecbur etmiştir. İsyân eden ahâli Jan’dan
Kanuni Esasiyi istihsâl etmiştir. Bu Kanûni Esâsi “Fermân-ı Kebîr” nâmıyla
maruftur. Fermân-ı Kebîr mûcibince İngiltere’de iki Millet Meclisi ⁴⁰ [*] teşkîl [216]
olunup hükümet memâliki mezkûr meclislerle müştereken idâre ederdi. Bundan
başka ahâlinin hukûk-i şahsiyeleri sûret-i mahsûsada muhâfaza olunmuştur.

Bundan anlaşıldığı üzere İngiltere Avrupa’da birinci olarak “Usûl-i Meşrûta”
ihdâs etmiştir (592).

Gerek Kanûn-i Esasî, gerek hükümdârların yolsuz hareketleri münasebetiyle
İngiltere kralları ahâlinin nazarından düşmüş olduklarından Kral Üçüncü Edvard
muzafferiyetler vasıtasıyla kayıp edilen şanı iade etmek fikriyle Fransa’ya ilân-ı harb
ederek Fransa’nın fethine kıyâm etmiştir ki bu muharebe “Yüz Sene Muharebesi”
dir. İş bu muharebede ibtidâ galebe etmiş olan İngiltere’nin âkıbeti mağlup ve
perişan olduğu görülmüştü.

İngilizler Fransa’da vâki’ olan galeyân-ı hamiyetin neticesi olarak mağlup
olmuşlardı. Hâlbuki ahâli bu mağlubiyeti hükümdârlarının iktidarsızlıklarına vererek
isyân etmiş ve defaatle hükümdârları değiştirmiştir. Bu ihtilal İngiltere tarihlerinde
“İki Gül Muharebeleri” nâmıyla maruftur.

⁴⁰ [*] biri zadegândan, diğeri ahâlinin mebuslarından mürekkeb

Ehl-i Salîb**Ehl-i Salîb Muharebelerinin Sebepleri**

İsa aleyhisselam Arz-ı Filistin’de dünyaya gelmiş, arz-ı mezkûrda İncil-i Şerif’i neşr ve tervîc etmiş ve yine orada ikmâl-i ömür eylemişti. Bunun için arz-ı mezkûr Hristiyanların indinde mukaddes kesilmişti. Fazla olarak Arz-ı Filistin, Kütüb-i-İlahiye’den anlaşıldığı üzere Cenâb-ı Hakkın Benî İsrail kavmine ihsan ettiği “Arz-ı Mukaddes” bulunduğu eskiden beri meşhûrdu. Hristiyanlar dahi tabii böyle meşhûr ve mukaddes olan memleketi zabt etmek isterlerdi.

Bundan başka Hristiyanlar eskiden beri Kudüs-ü Şerif’i ziyaret için gelirler giderler idi. Hristiyanlar için Kudüs’ü ziyaret etmek, bizim için hacca gitmek gibidir. Lâkin gelen giden güyâ Arz-ı Mukaddes’te Ehl-i İslâm’dan hakaret gördüklerini iddia ile Papalara ve hükümetlerine şikâyet etmekte olduğundan, Avrupa’da efkâr-ı amme Müslümanlar aleyhine kabarıp Arz-ı Mukaddes’in Ehl-i [218] İslâm’dan zabtını intizâr etmekteydi.

Diğer taraftan Papalar, umûm-ı Hristiyanları Ehl-i Salîb bahanesiyle bir tarafa sevk edip onlara kumanda etmek ve bu vechile hükümdârların nüfuzunu kırıp Papalığın i’tibarını artırmak olmak istiyorlardı.

Ahâliye gelince; Ehl-i Salîb’e dâhil olanlar işlemiş oldukları günahlardan kurtulacaklardı. Ve muharebe sözde Allah uğrunda olduğu için Ehl-i Salîb muaveneti İlâhiyeye mazhar olacaklardı. Bunun için herkes dahi memnunen gider idi. Günahkârlar günahlarından kurtuldukları gibi, esirler dahi esâretlerinden, borçlular borçlarından kurtulduklarından Birinci Salîbiyyun fırkasına dâhil olanların hadd-i hesabı yoktu. Bunların içinde kimi gerçekten Allah’ın rızasını tahsil etmek için, kimi esâretten yahut borcundan kurtulmak için, kimide feth olunacak memleketlerde beylik yahut servet ve sâ mân sahibi olmak için gidiyorlardı.

Ehl-i Salîbe ahâliyi tahrik eden Piyer Lermite (P. L’Ermite)’tir. Kudüs’ten avdet eden Piyer Lermite, Papa nezdine gelip halkı davet için müsaade istemiş ve

sonra başı açık, ayakları çıplak, elinde haç, belinde ip olduğu halde eşek üzerine binip İtalya ve Fransa'yı dolaşmış ve ahâliyi Kudüs'ün tahlîsine davet etmiş ve her yerde rağbet görmüştür. [219]

Bunun üzerine Papa İkinci Urban (Urbanus) Fransa'da kâin Klermon şehrine umûm-i Avrupa beylerini davet edip, Kudüs'ü Müslümanların elinden almak için murâd-ı İlâhi vâki' olduğunu beyan etmiştir. Umûm dahi "Allah böyle istiyor!" diyerek hazırlığa başlamışlardır.

Birinci Sefer - İbtidâ yüz binlerce aç ve fakir mutaassıp ahâli Piyer Lermite ile Züğürt Gotye nâm bir kişizâdenin kumandaları tahtında olarak şarka doğru hareket etmişler. Lâkin bunların cümlesi Anadolu'da kâin İznik şehri civarında, Selçûki sultanlarından Sultan Kılıç Arslan tarafından mahvedilmiştir.

Bunlar kuru kalabalık olup birinci Salîbiyyun fırkasından sayılmaz. Asıl Ehl-i Salîb fırkası yüz bin kadar zırhlı kişizâde ve altı yüz bin kadar piyade oldukları halde zamanın en meşhûr derebeylerinin kumandaları tahtında olarak hareket etmişlerdir. Birinci sefere hiçbir hükümdâr dâhil değildi. Çünkü Almanya İmparatoru Dördüncü Henri aforozlu olduğu gibi Fransa ve İngiltere kralları ile Papa'nın araları iyi değildi.

Salîbiyyûn fırkasına kumanda eden ümerâ içinde meşhûr olanlar: Lotaringiye Kontu Godfruva de Boyon (Godfroy de Boullion), Fransa Kralı Birinci Filip'in birâderi Huk Vermandua (de Vermandois), İngiltere Kralı Fâtih Gülyum'un oğlu ve Normandiya Dükası Robert, Tuluz Kontu Raymond (Raymond), Tarent Prensi Bohemond (Bohemond) ve Tankred (Tancrede) vesâiredir. [220]

Godfroy resmen kumandan sayılmaktaydı. Zaten Godfroy Avrupa'nın en meşhûr silahşörü bilindiğinden herkes maa'l iftihâr itaat ederdi.

Ehl-i Salîb Almanya ve Macaristan ve Rumeli tarîkiyle Kostantiniye'ye gelmişler. Zaten Kayser çoktan beri Garp Hristiyanlarını Müslümanlar üzerine davet edip duruyordu. Lâkin Salîbiyyun fırkasını İstanbul'a kabul ettikten sonra hükümetini zabtederler korkusuyla hayli telaş etmiştir. Hâlbuki Godefruva hükümeti zabt etmekten başka güyâ Müslümanların elinden zabt olunacak olan memleketleri dahi

Kayser'in himayesi altına koyacağına söz vermiş ve umûm-i ümerâyâ Kayser'e karşı sadâkat yeminlerini icra ettirmiştir.

Anadolu'ya geçmiş olan Ehl-i Salîb Kılıç Arslan ile pek çok muharebeler etmişler. Her ne kadar Ehl-i Salîb Suriye'ye doğru kendilerine yol açabilmişler ise de Kılıç Arslan ile ettiği muharebelerde beş yüz binden ziyâde âdem telef eylemişlerdir. [221]

Ehl-i Salîb Kudüs pişgahına geldikleri vakit muntazam asker olarak yalnız yirmi beş bin kişi kalmışlar idi. Bu kadar asker ile Kudüs'ü fethetmek müşkildi. Lâkin Kudüs'e malîk olan Mısır hükûmeti vaktiyle asker gönderemediğinden kal'a çok mukavemet edememiştir.

Kudüs'e dâhil olan Ehl-i Salîb Arz-ı Filistin'de "Kudüs Krallığı" nâmıyla bir hükûmet teşkil etmişler ve Godefruva'yı hükümdâr ilan eylemişlerdir. Civarda bulunan memleketler dahi prenslik, kontluk, baronluk nâmlarıyla bir takım beyliklere taksîm olunarak ileri gelen reislere verilmiştir.

İkinci Sefer - Birinci Ehl-i Salîb Kudüs-ü Şerif'i fethetmişler ise de Arz-ı Mukaddes'in kâffesini zabt edememişlerdi. Hatta zabtetmiş oldukları memleketleri muhafaza için bile ümit yoktu. Bunun için yeni teşekkül eden Kudüs Krallığı muttasıl Avrupa'dan imdad-ı istirhâm etmekteydi.

Meşhûr Sen Bernar (St. Bernard) papanın emri ile Avrupa hükümdârlarını Ehl-i Salîb'e davet etmiş. Almanya İmparatoru Üçüncü Konrad ile Fransa Kralı Yedinci Lui daveti kabul etmişler ve mükemmel ordular ile Kudüs'e azîmet eylemişlerdir. Lâkin bunlar dahi mühim bir iş görememişler İbtidâ askerlerini Anadolu'da hayli zedelemişler, sonra Şam-ı Şerif kal'asını muhasara ettikleri halde mağluben ric'at eylemişlerdir. İş bu muvaffakiyetsizlik üzerine Konrad ile Henri birbirleriyle bozuşup Avrupa'ya avdet etmişler. Hîn-i avdette askerlerinin bakıyesi dahi perişan olmuştur. [222]

Sultan Selahaddin-i Eyyubi – Garb-i Hıristiyanlarının umûmen memâlik-i İslâmiye üzerine gelip bunca zulûmler icra etmeleri ve Kudüs-ü Şerif ile diğer mühim şehirleri zabt eylemeleri gibi memâlik-i İslâmiyeye ârizolmuş olan büyük musîbet, idâresiz olan Hilâfet-i Abbasiye'ye pek de te'sir etmemiş ise de ahâli-i

İslâmiye, bâhusus Şamlılar ile Mısırlılar, bundan dolayı pek ziyâde muztarib olmuşlar. Ve Abbasilerden ümit olmadığından, tavâif-i mülûk içinde galeyâna gelmiş olan hamiyet-i İslâmiyeyi hüsn-i ist'imâl edebilecek bir er aramaya başlamışlardır ki böyle zât bulunduğu halde cümlesi onun kumandası altına girecekler idi. Millet-i İslâmiye aradığını Kürt ümerâsından Sultan Selahaddin-i Eyyubi'de bulmuştur.

Sultan Selahaddin, Musul'da hükümet eden atabeylerden Nureddin'in vüzerâsındandı. Nureddin Hal-i inkırâzda bulunan Mısır Devlet-i Fatîmiye'si üzerinde nüfûz icra etmekte olup, her vakit orada idâreye nezaret için murahhas makamında ümerâsından birini bulundurur idi. Fatîmiyyun'un en sonraki bulunan Halife Azid zamanında bu memuriyet Selahaddin'e verilmiş idi.

[223]

Selahaddin dirâyet ve hamiyeti ile umûmun teveccühünü kazanmış bir âdem idi. Bunun için Selahaddin, Halife Azad'ın vefâtı üzerine Mısır hükümetini külliye zabtedince kimse sesini çıkaramamıştır. Bu sırada Sultan Nureddin dahi vefât ettiğinden Selahaddin Şam kıt'asını dahi alıp iki kıt'ada muntazan bir hükümet teşkîl etmiştir.

Bundan sonra Selahaddin Kudüs'te hükümet eden Franklar üzerine hareketle muharebeye başlamıştır. Her ne kadar Avrupa hükümetleri Kudüs hükümetini imdatsız bırakmamışlar ise de yine Selahaddin'in önünde kimse duramamıştır. Selahaddin'in muvaffakiyetini haber alan erbâb-ı hamiyet, her taraftan Selahaddin'in imdadına koştuğundan az müddet içinde Kudüs-ü Şerif istirdât olunup Franklar kovulmuştur (565). Bunun üzerine Ehl-i Salîb seferleri içinde en mühim olan üçüncü Ehl-i Salîb seferi vâki' olmuştur.

Üçüncü Sefer - Papalar Avrupa Hristiyanlarını Salîb Muharebesine davet ettikleri vakit “Sizi Cenâb-ı Allah davet ediyor” , “Cenâb-ı Allah Arz-ı Mukaddesin Ehl-i İslâm elinde durduğunu istemiyor” gibi her halde kendileri için muzır-ı efkâr beyan ettikleri cihetle bir kere Kudüs'e malik olmuş olan Franklar onun tekrar Müslümanların eline geçeceğini inanmazlardı.

[224]

Lâkin güyâ davet-i âliyye ittibaen şarka doğru hareket ederek milyonlarca canı telef eden Hristiyan âlemi, Kudüs-ü Şerif'in tekrar Ehl-i İslâm eline geçtiğini

haber alınca fena halde müteessir olmuştur. Bâhusus Papa ne diyeceğini ve ne yapacağını şaşırmişti.

Bu defa artık -değil yalnız Papa- âdi köylüler bile Ehl-i Salîb talep etmekteydi. Kiliselerde her gün dualar okunup Sultan Selahaddin'e beddualar edilir idi.

Başta Almanya İmparatoru meşhûr Frederik Barbaros ve Fransa Kralı Filip Agust ve İngiltere Kralı "Arslan Yüreği" (Coeur de Lion) Rişard bulundukları halde bütün Avrupa hükümdârları ile Ehl-i Salîb'i doğru hareket etmişlerdir.

Memâlik-i İslâmiye gerçekten büyük tehlike içindeydi. Fransa ve İngiltere kralları maiyetleriyle denizden, Frederik ile Almanya askeri karadan gidiyorlardı. Bunların cümlesi Akka kal'ası önünde birleşeceklerdi.

Ehl-i Salîb Akka önünde birleşmişler ise de Sultan Selahaddin'in karşısında [225] faydalı bir iş görmekten aciz kalmışlardır. Bir sene kadar muharebe ile uğraşan Ehl-i Salîb ancak Akka şehrini alabilmişler. Birkaç kere ileriye doğru hareket ettikleri halde Selahaddin'e mağlup olup ric'at etmişler ve bu fikirden vazgeçmek lazım olduğunu anlamışlar. Bunun üzerine Rişard müzakerata başlayıp sulhen Kudüs-ü Şerif'i almak istemişse de ona da muvaffak olamamıştır. Bunun için Ehl-i Salîb dahi barış görmeksizin mahzunen geri avdet etmişlerdir.

Dördüncü Sefer - Bu kadar ehemmiyetle icra edilen üçüncü Ehl-i Salîb seferi semeresiz kaldığından artık Kudüs'ü iade için ümit kalmamış idi. Lâkin Papalar Hristiyanları Müslümanlar üzerine sevk etmek her halde hayırlıdır fikrinde halkı Ehl-i Salîb'e davet etmekten geri durmamışlardır.

On iki sene sonra Fransa ve İtalya şövalyeleri Papanın davetine icâbetle Kudüs'e gitmek üzere Venedik'e gelmişler ve Venedik'ten donanma vasıtasıyla denizden hareket etmişler. Lâkin yolda niyetlerini değiştirmişler. Yani vâki' olan davet üzerine İstanbul'a gidip hükümeti Kayserlerin elinden almışlar ve bu vechile Kudüs'ü Müslümanların elinden almak üzere hareket eden Ehl-i Salîb Şark [226] Kayserliği'nin birinde "Latin İmparatorluğu" nâmıyla bir Frenk Devleti teşkîl ile kanaat eylemişlerdir (582).

Şu kadar ki bunların teşkîl ettikleri hükümet ancak elli sene kadar bekâ bulup yine Kayser hanedânı tarafından iade olunmuştur.

Sâir Ehl-i Salîb Seferleri - Bundan sonra dahi Avrupalılar birkaç defa daha şarka doğru faydasız seferler etmişlerdir. Beşinci sefere Macar Kralı Andre, altıncı sefere Almanya İmparatoru İkinci Frederik, yedinci ve sekizinci seferlere dahi Fransa Kralı Dokuzuncu yahut “Mukaddes” Lui kumanda eylemişlerdir.

Bunlar “Şark Ehl-i Salîbi”dir. Bir de garpta bir takım Ehl-i Salîb seferleri vardır. Garb Ehl-i Salîbi içinde en mühim olan Endülüs ve Albijua (Albigensis) ve Prusya Ehl-i Salîbleridir. Endülüs’te yerleşmiş olan Araplar daima Hristiyanların gözlerine çöp gibi batmakta olduklarından papalar arada sırada o tarafa dahi Hristiyanları sevk ederler idi. Bu Ehl-i Salîb Şarلمان devrinde başlamış ve Endülüs Devleti mahvoluncaya kadar –yani yedi sekiz asır devam etmiştir.

Albijua Ehl-i Salîbi ise Cenûbi Fransa’da zuhûr etmiş olan yeni bir mezhep taraftarları aleyhine vâki’ olan seferdir. Bu seferde öteden beriden toplanmış olan mutaassıplar ordusu, Cenûbî Fransa’yı harâb ve ahâlisini katleylemişlerdir. [227]

Prusya Ehl-i Salîbi ise Almanya’nın şark tarafında sakin putperestler üzerine vâki’ olan seferlerdir. Bir de Osmanlı Devleti’nin ibtidâ-i zuhûru esnasında birkaç defa Osmanlılar aleyhine dahi Ehl-i Salîb kıyâmları vâki’ olmuştur.

ŞARKÎ AVRUPA DEVLETLERİ

BİRİNCİ BAB

Rusya Devleti

Ruslar - Muhaceret-i Umûmiye esnasında (Slav) tâifeleri (Don) ve (Dinyeper) ve (Garbî Dipoyine) nehirleri boyunda bulunan büyük ormanlarda ve bataklarda oturlardı. Slavlar Avrupa ahâlisi içinde medeniyet hususunda en geride kalmış bir taifeydi.

Muhaceret esnasında Cermanlar ötede beride hükümetler teşkîl ettikleri vakitlerde bile slavlar bir hükümet tanzim etmeye muktedir olamamışlar. Hatta bu hususta ümitleri olmadığından gelip kendilerini taht-ı itaate alan ecnebilere memnunen tâbi olmuşlardır.

İskandinavya kıt'asında oturan (Normanlar) harekete gelip Garbî Avrupa'ya ve bâhusus İngiltere'ye hücum ettikleri sırada Normanların bir kısmı da şark tarafına doğru gelmişlerdi. Bunların maksatları (Diyovene) ve (Dinyeper) nehirleri vasıtasıyla Karadeniz'e çıkma ve oradan İstanbul üzerine hücum eylemekti.

[229]

İş bu Normanlardan Varyag (Variagues) taifesine mensup (Ruslar) mezkûr nehirlerin kenarlarında oturan Slavların iltimâsı üzerine ileriye gitmeyip orada bir hükümet teşkîl etmeye karar vermişlerdir. Bu Ruslar mürûr-u zaman ile kendi lisanlarını unutup Slavlara karışmışlar ve bu ihtilâttan şimdiki Rusya kavmi zuhûr etmiştir.

Kiyef Emâreti - Rusların serkerdesi bulunan Rurik (Rurik)ibtidâ merkezi kiyef şehri olmak üzere bir emâreti teşkîl etmişti (240). Gerek Rurik, gerek halefleri hükümeti hayli tavsi' eylemişlerdir.

Birinci halefi yani oğlu (Aygoruk)'ın vasisi bulunan Oleğ (Oleg) denizden İstanbul'a kadar gelip civarlarını yağma etmiş. Lâkin bu geliş muntazam bir ordu gelişi olmayıp âdeta korsan gelişi idi. Sâir Rus hükümdârları dahi gerek karadan gerek denizden muttasıl Rumeli üzerine tecâvüz ederlerdi. Bunlardan (Yaroslav)

Tuna nehrini geçip şimdiki Bulgaristan'ın bir kısmını zapt etmiş ve orada bir müddet oturmuştur.

Yaroslav'ın babası Vilademir (Viladimir) Hristiyan mezhebini kabul ederek [230] kayserler ile münasebât peydâ etmişti. Bu ahvâlden anlaşıldığı üzere Rusya hükümeti pek süratli büyümekteydi. Lâkin mezkûr (Yaroslav) vefât ederken hükümeti müteaddit olan oğulları beyninde taksîm ettiği gibi halefleri dahi ona imtisal ettiklerinden Rusya memâlikî hesapsız derebeyliklere bölünmüştür.

İş bu inkisâm Rusya'yı pek zayıf düşürmüş olduğundan asırlarca hiç ehemmiyeti olmamıştır.

Moskova Emâreti - Cengiz Han'ın zuhûru esnasında Cengiz'in büyük oğlu Cuci Han ve onun vefâtından sonra Baydev Han Rusya'yı zapt etmişler ve Rusları kendilerine tâbi eylemişlerdi. Moğolların idâresi pek zâlimâne olduğundan pek çok ahâli eskisi gibi hafi ve uzak kıt'alara kaçarak Moğolların şiddetlerinden kurtulmak istelerdi.

Ve Volga Nehrinin menbalarına doğru çekilmiş olan bu gibi muhacirler yine Moğolların haberi olmaksızın bir emâret teşkîl etmişlerdi. Bu emâretin merkezi yeni tesis olunan Moskova şehriydi.

Rusya'nın her tarafı Moğolların dehşetleri içinde bulunduğu halde Moskova emâreti dâhilinde ahâli rahatça iş ve güçleri ile meşguldü. Bunu gören sâir ahâli dahi [231] o tarafa hicret ederek muttasıl Moskova Emâreti'nin kuvvetini arttırmaktaydılar.

Moğollar en sonra Moskova Emâreti'ni dahi kendilerine tâbi etmişler ise de Moskova Prensi Dimitri Donski (Dimitry Donsky) umûm Ruslar ile beraber Moğollar üzerine gidip zaten inkırâz halinde bulunan Kıpçak Devleti'ne galebe etmiş ve yüz sene sonra Üçüncü yahut Büyük İvan Rusya'yı Moğol boyunduruğundan büsbütün kurtarmıştır (859).

Bundan sonra Moskova Emâreti gittikçe tevsi'-i hudud ederek dâhilinde bulunan küçük prenslikleri ortadan kaldırmış ve sonra hâricde dahi hayli memleketler feth ile büyük bir devlet olmuştur.

Lehistan

Ahvâl-i Umûmiye - Lehliler yahut Polonezler (Polonois) Garb-i Slavlarının bir fırkasıdır. Lehliler öteden beri terakkî ve medeniyet hususunda sâir Slavlardan ileri bulunurlardı. Bunların vatan-i aslîyeleri Vistül Nehri'nin sevâhilidir.

Eskiden beri Lehistan'da (Piyast) sülalesi hükümet etmekteydi. Mezkûr sülale efradından Mecslav (Metcheslow) hicretin dördüncü asrında Almanya prenslerinden birini tezvic etmiş ve zevcesinin davetiyle Katolik mezhebini kabul eylemişti. Bununla Lehliler Almanya ve Roma ile münasebat peydâ (?) ederek memleketlerine garb medeniyetini dâhil etmişlerdir.

Bir müddet sonra Lehistan hükümeti Almanya İmparatoru'nu resmen "süzeren" tanıyıp Almanya hey'et-i müttefikasına dâhil olmuştur.

Mecslav'ın oğlu Boleslaw (Boleslaw) (370-403) Pomranya, Moravya, Galiçya kıt'alarını feth etmiş ve başına krallık tacını giymiştir.

Boleslav vasıtasıyla açılan ikbâl ve azimet devri bir hali müddet devam etmiş ve bu esnada Lehistan Krallığı şark-î Avrupa'nın en büyük hükümeti olup pek büyük i'tibar sahibi olmuştu.

[233]

Lâkin üçüncü Boleslaw memâliki bir takım beyliklere bölüp oğullarına vermiş ve onlar dahi pederlerine imtisal etmiş olduklarından gerek memâlikin ittihâdına, gerek kuvvet ve nüfûzuna külli-halel gelmiştir.

Bu sırada Rusya üzerine gelen Cengiz Tatarları Lehistan kıt'asını dahi çiğnemiş olduklarından Lehistan daha fena halde kalmıştır.

Sekizinci asırda Piyaset sülalesi inkırâz bulup yalnız Yadviga (Yadwiga) isminde bir kız kalmıştı. Lehistan beyleri bu kızı Lehistan'ın komşusu bulunan Litvanya'nın hükümdârı Yagellon'a(Yagellon) tezvic ederek iki kıt'anın birleşmesine sebep olmuşlardır.

Yagellon ile Litvanîler putperest bulundukları halde Yadviga'nın teşvîki ile Hristiyan mezhebini kabul etmişler. Bu vechile tavs'-i hudud etmiş olan Lehistan gerek Yagellon gerek oğlu Vladislav (Vladislav) devirlerinde Avrupa'nın en kuvvetli

hükümeti sırasına geçmişti. Hatta Vladislav Macaristan tacına dahi nâil olmuştu. Vladislav akd olunan muâhede ile ettiği yemine bakmaksızın Devlet-i Aliyye üzerine hücum etmiş olduğundan meşhûr Varna Muharebesi'nde telef olmuştur.

Bunun neticesi olarak Macaristan Lehistan'dan ayrıldığı gibi nefsi-i Lehistan [234] dahi zayıf düşüp bir müddet sonra Devlet-i Aliyye'nin nüfûzu altına girmiştir.

Devletin za'fiyyetinden istifâde eden derebeyler kendileri için aldıkları her nevi imtiyazları vasıtasıyla hükümeti büsbütün bitirmişlerdir.

Bundan sonra Lehistan tarihinde dâhili rezaletten başka bir şey görülmez. En sonra Lehistan, Rusya ve Prusya ve Avusturya devletleri beyninde taksîm olmuştur.

Macaristan

Ahvâl-i Umûmiye - Macarlar Hicret-i Nebeviye'nin üçüncü asrında Asya'dan Avrupa'ya gelmiş bir Türk taifesidir. Bunlar Rusya'nın cenûb ovalarında bir müddet oturduktan sonra Hungar nâm diğer Türk taifesiyle birleşmişler ve garba doğru hareket eylemişlerdir.

Bu esnada Garb-i Slavları Almanya'nın şark tarafında Morovya Devleti nâmıyla büyücek bir devlet teşkîl eylemiş olduklarından Almanya Kralı Arnol Macarları davetle Morovya üzerine sevk etmiş Macarlar dahi Morovya Devleti'ni ezdikten sonra şimdi ki Macaristan'da yerleşmişlerdir.

Yukarıda görüldüğü üzere Macarlar az müddet içinde kuvvet bulup Almanya Devleti için dahi bela kesilmişler. Lâkin Kral "Avcı Henri" ile İmparator Birinci Oton'a mağlup olduktan sonra Macarlar Almanya'yı rahat bırakmamışlardır.

Macarlar vahşî aşiret olarak Avrupa'ya gelmişlerdi. Macarlar bir hayli müddet Avrupa'da dahi aşiret halinde kalmışlardır.

Lâkin dördüncü asırda Macar beylerinden Sen İstefan (Saint Etienne 378-416) Macarlara Hristiyan mezhebini kabul ettirmiş olduğundan Papa ve Almanya İmparatoru kendisine krallık tacını vermişlerdir.

[236]

O vakit Macarlar sekiz derebeyliğe münkasımdı. Sen İstefan iş bu derebeyliklere mâlik olan beylerin merkez hükûmetine karşı ne yolda hareket edeceklerini ta'yin etmiş ve her birinden murahhaslar celb ile umûm için müşterek bir millet meclisi teşkîl eylemişlerdir.

Sekizinci asrın nihayetine doğru Sen İstefan'ın mensup olduğu (Arpad) sülalesinden kimse kalmadığından Macarlar Papa'nın tavsiyesiyle Macaristan Krallığı tacını cenûb-î İtalya'da hükûmet eden Anju(Anjou) sülalesine vermişlerdir.

Lâkin Macaristan bu sülaleden zuhûr eden Büyük Lui'nin (760-763) gayet parlak olan saltanatından sonra yine ikbâlden düşmüştür. Çünkü Lui'nin bir kızından başka evladı kalmadığı için Macaristan Ers tarîkiyle ibtidâ Lüksemburg ve sonra Avusturya hanedânına intikal eylemişlerdir(715).

Şark Kayserliği

Ahvâl-i Umûmiye – Muhaceret-i Umûmiye esnasında Şark kayserliği mevkiinin güzelliği cihetiyle barbarların tecâvüzlerinden bir dereceye kadar kurtulmuş ve Garp Kayserliği gibi inkırâz bulmamıştır. Lâkin bununla beraber eski kuvvet iktidarını dahi bulamamıştır.

Muhaceret-i Umûmiye'nin ilk hengâmında Barbarlara bir kaç vilayet kaptırmış olan Şark Kayserliği az müddet sonra kendini toplayıp vilayetlerini geri aldıktan başka mahv olan Garp İmparatorluğu'na olan hukukunda bahisle garbın iadesine bile kıyâm eylemiş. Fakat bu bab da hiç bir şeye muvaffak olamamıştır. Çünkü bu sırada ibtidâ Acemleri Kayserliği tazyîk etmişler, sonra Araplar Suriye, Mısır Şimâlî Afrika ve Anadolu kıt'alarını elinden almışlardır.

Bu devirde zuhûr eden imparatorların içinde en meşhûr olan Büyük Yustinya (Justnionus)dır.(75-95) Yustinyan pek çok âsâr bırakmıştır. Bunların içinde en meşhûr olanlar Ayasofya Kilisesi ile Kavânin Mecmûası (Corpus Juris Civilis)dir. Şark Kayserliği defaatle Yustinyan gibi muktedir hükümdârların eline geçmiş ise de ahâlinin ahlâkı dünyada emsali görülmemiş raddede bozulmuş olduğundan iktidarlarından istifâde olunmamış.

[238]

Ahâlîde olan fesâd-ı ahlâk büyüklere dahi sirâyet ettiğinden ortalık fesâd deryâsı kesilmiştir.

Kayserler bir takım köleler ile cariyelerin ellerinde oyuncak hükmünde kalıp bunlar marifetiyle hal' nasb olunurlardı.

Bu fesâd Şark Kayserliği düşmanlar tarafından tazyîk olunduğu vakitlerde bile eksilmemiş. Kibarlar şehri muhasara eden düşmanı bırakıp birbirleriyle uğraşırlardı. Ahâlî umûmen vakitlerini şimdiki Sultan Ahmet Meydanında bulunan Canbazhane'de (yani Hipodrum'da) geçirirlerdi. Canbazlar iki fırkaydılar. (Yeşiller ve mailer). Ahâlî dahi umûmen bu fırkaların birini iltizam ederdi. Mezkûr fırkalar daima birbiriyle rekabet ettiklerinden ara sıra beyinlerinde kavga zuhûr ederdi. Bu kavgaya ahâlî dahi karıştığından İstanbul sokaklarında kanlı muhaberelel vâki' olurdu.

Cambazlar o kadar moda olmuştu ki imparatorlar bile içlerine resmen dâhil olup ahâliyi eğlendirmek için oyuna çıkarlardı.

Memâlik küçölüp hükümet zayıf düşünce fesâd-ı ahlâk dahi artmıştır.

[239]

Bir aralık Şark Kayserliği Ehl-i Salib'e dâhil olan Frenkler (Dördüncü Ehl-i Salib) tarafından zabt olunmuştu. Lâkin Şark memâliki ancak yarım asır kadar Frenkler'de kalmıştır.

Frenklerden Kayserliği iade etmiş olan (Poleolog) sülalesi yalnız İstanbul şehri ile Rumeli ve Anadolu sahillerinde bazı mevkilere hüküm edebilmiş ve oda az bir müddet sürmüştür. Çünkü bu sırada zuhûr eden Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Şark Kayserliğinin müstemlekâtını almıştır.

En sonra Fâtih Sultan Mehmet Han Kayser On İkinci Kostantin'in elinden İstanbul şehrini dahi zabt ederek Şark-î Roma Kayserliği'ne nihayet vermiştir(831). Bu vak'a-i mühimme ile tarihin (Kurûn-î Vustâ) kısmına dahi nihayet vermişlerdir.

BEŞİNCİ BAB

[240]

Osmanlı Devleti

Osmanlılar - Osmanlı Devleti'ni teşkil eden Türkler Vustâ-i Asya da oturup ara sıra garba doğru ettikleri hücumları ile Avrupa kavimlerini dehşet içinde bırakan gelen Türk tâifelerin biridir.

Lâkin Osmanlı Türkleri sâir hemcinsleri gibi garbe doğru memleketleri yağma ve harâb için gelmemişler ve geldikten sonra dahi sâir vatandaşları gibi az müddet içinde dağılıp mahvolmamışlar. Yani kavî ve muntazam bir devlet teşkil ederek bekâ bulmuşlar ve nâm-u şanlı ile tarihin bir hayli sahifelerini tezyin eylemişlerdir.

Osmanlılar (Kayı Han) kabilesinin bir kısmıdır. Kayı Han kabilesi ise Selçûk Türkleri ile Vustâ-i Asya'dan memâlik İslâmiyeye iltica etmişlerdi. Hayır, niyetiyle gelmiş olan Selçûkîler bir müddet sonra saltanat davasıyla muharebelere kıyâm etmişler iken arkadaşları bulunan Osmanlılar bu defa dahi rahat oturmuşlardır.

Osmanlılar Cengiz Han'ın tecâvüzü esnasında zarûrî olarak garba doğru hareket ile Anadolu'ya gelmişlerdi. Osmanlılar bu zarûrî hareketlerinde dahi Müslümanlar ile uğraşmayıp o vakit meydan-ı gaza kesilmiş olan Anadolu'da cihad ile vakit geçirmeye başlamışlar ve oturacakları memleketleri Şark Kayserliği'nin elinden zabt eylemişlerdir.

[241]

Anadolu'ya geldikleri vakit Osmanlıların reisi Süleyman şahı. Cengiz patirtisi bittikten sonra Süleyman şah Horasan'a avdet etmek üzere geriye hareket etmiş iken Fırat Nehri'nde boğulmuştur. Bunun üzerine oğullarının ikisi, taifenin bir kısmı ile beraber niyetlerini bozmamışlar. Diğer ikisi- yani Ertuğrul bey ile Dünder bey dört yüz çadır halkı kadar olan aveneleri ile beraber tekrar Anadolu'ya gelip şimdiki Söğüt civarında yerleşmişlerdir.(628)

O vakit Anadolu kıt'asının büyük bir kısmı Konya'da hükümet eden Rum Selçûkî Sultanlarında küsürü - yani Marmara Denizi sahilleri (İzmit, Bursa, Balıkesir tarafları) dahi İstanbul kayserlerindeydi. (Ertuğrul Bey) ibtidâdan Rum Sultanı Alâeddin'e arz-ı sadâkat etmiş ve hiç bir vakit sadâkatten ayrılmamış. Hâlbuki

Kayserlerle - yani Kayser nâmına olarak memleketleri idâre etmekte bulunan bir takım “tekfur” lar ile muharebeden geri durmamıştır.

Bu muharebelerin kâffesinde Ertuğrul Bey kazanırdı. Bunun için tesis ettiği emâret hayli büyümüştür. Diğer taraftan Osmanlıların hareketlerinden hoşnut olan Sultan Alâeddin dahi kendi idâresinde bulunan birkaç nahiyei hediye olarak Ertuğrul Bey’e vermiştir. [242]

Hâsılı Ertuğrul Bey’in hin vefâtında Osmanlıların elinde bulunan arazi hayli büyüktü.

Osman Gazi - (680-726) Ertuğrul Gazi’nin oğlu Osman Gazi pederinin gösterdiği yol üzere hareket ederek gaza ve cihada devam etmiştir.

Osmanlılar daha küçük cem’iyyet iken onlara hiç ehemmiyet vermemiş olan tekfur lar şimdi Osmanlıların yavaş yavaş kuvvet bulmalarından dolayı telâş etmişler ve Osmanlıları oradan teb’id için beyinlerinde ittifak eylemişlerdir. Bunların reisi dahi Aynagöl hâkimi Nikolaydı.

Lâkin Domanıç Dağı’nın Ermenibeli’nde vâki’ olan muharebede Osman Gazi fevkalâde şanlı bir muzafferiyet kazanmıştır(683).

Bir taraftan din uğrunda muharebe için Osmanlıların gösterdikleri bu gayret, diğer taraftan dahi Selçûkî Sultanlarına karşı izhâr olunan sadâkat Selçûkî Devleti nezdinde Osmanlıların kıymetini arttırmış olduğundan Sultan Alâeddin dahi Osman Gazi’yi resmen emir tanımıştır. Yani ak sancak, davul, boru gibi emâret alâmetleri göndermiş fazla olarak donanmış atlar, müzeyyen kemer, murassa’ hançer kılıç gibi bir takım hediyeler ihsan eylemiştir (687). [243]

Osmanlı emâreti işte bu vechile zuhûr etmiştir. “Osmanlı” nâmı dahi birinci emir olan Osman Gazi’den dolayıdır.

Bu vak’adan on iki sene sonra- yani (699) senesinde Rum Selçûkkiye Devleti büsbütün mahv olduğundan sâir on kıt’a emâret ile beraber Osmanlı emâreti dahi külliyyen müstakil olmuştur.

Osman Gazi bu defa dahi memâlik-i İslâmiye üzerine gitmeyip yine Rumlar ile muharebeye devam etmiş ve Bursa ve İznik gibi büyük kal’alar müstesna olmak üzere Söğüd’den Marmara sahiline kadar olan memleketleri feth eylemiştir. Hatta

İstanbul Kayseri Osmanlıların böyle süratli ilerlemelerinden korkup üzerlerine ordu sevk etmiş iken Osman Gazi mezkûr orduyu dahi bozmuştur.

Bunun neticesi olarak Bursa ve İznik şehirleri muhasara edilmiştir. Bursa şehri Osman Gazi'nin vefâtı esnalarında feth olunup Orhan Gazi tarafından resmen payitaht ittihaz olunmuştur. Artık Osmanlı emâreti bir emâret şeklinden çıkıp âdeta bir devlet hey'etine girmektedir.

Orhan Gazi (726-761) - Orhan Gazi Osman Gazi'nin küçük oğluydu. Büyük oğlu Alâeddin Paşa fâzıl ve kâmil bir zât-ı âlî olup harp cidalden ziyâde ilim ve maarife mâildi. Bunun için Osman Gazi her bir muharebede hazır bulunup meydan-ı gazada değerlik göstermiş olan Orhan Gazi'yi veliahd ta'yin etmişti. [244]

Orhan Gazi Akçakoca, Konur-Alp, Kara Rahman, Akbaş Mahmud nâmlarıyla maruf olan erkânı marifetiyle İzmit, Kerada, Şile taraflarını feth etmiştir. Hatta Osmanlı orduları Beykoz'a kadar gelmişlerdir. Bu sırada İzmit ve İznik şehirleri dahi feth olunmuştur.

İstanbul Kayseri Anadolu kıt'asını kurtarmak için son gayreti ele alarak Orhan Gazi'ye karşı çıkmış ise de Maltepe civarında mağlup olup ric'at eylemiştir.

Şimdiki Karesi vilayeti o vakit Karesi emâreti nâmıyla büyücek bir emâretti. Buranın emiri bulunan Aclan Bey vefât edince oğulları miras münazaasına düşmüşler, bu vesileyle Orhan Gazi dahi müdahale edip Karesi emâretini feth etmiştir(738).

Karesi valisi ta'yin olunan büyük şehzâde Süleyman paşa Çanakkale boğazına kadar gitmiştir. Süleyman Paşa bununla da durmayıp boğazı geçmiş ve Gelibolu civarlarını feth etmiştir.

Osmanlılar muttasıl ilerlemekteydiler. Bunların İstanbul'u ve Rumeli kıt'asını zabt etmek fikrinde oldukları artık meydandaydı. Çünkü Orhan Gazi İstanbul'a karşı olan İzmit'te tersane inşa ettirmiş ve Avrupa'ya daha yakın olmak için hükümeti İznik şehrine nakil eylemiştir. [245]

Şimdiye kadar olan fütûhât yalnız Kayserleri telaşa düşürmüştü. Lâkin Süleyman Paşa'nın bu defa Rumeli bekâsına geçişi Rumeli'nde bulunan Bulgar ve Sırp gibi bir takım müstakil taifeleri dahi telaş içinde bırakmıştır. Bunun neticesi

olarak cümlesi ittifak edip Osmanlılar üzerine yürümüşlerdir. Lâkin iş bu müttetikler bir şeye muvaffak olamayıp cümlesi perişan olmuşlardır.

Süleyman Paşa Bolayır'da kazaen attan düşüp vefât ettiği gibi bir kaç ay sonra Orhan Gazi dahi müteessiren vefât etmiştir.

Orhan Gazi meydan-ı harpte şeci' bir kahraman, idâre-i mülkte dahi müdebbir ve âkıl bir padişah-ı âli-câhtı. Zamanında yer teşekkül etmiş olan Osmanlı devleti refah ve saâdet-i hal kesp etmiştir.

Feth olunan şehirler hemen camiler, medreseler, imâretler vesâir hayrat ile donatılırdı. Güzel idâre sayesinde memleketin rahat ve asayışı muhafaza olunurdu ve değil Ehl-i İslâm hatta yeni taht-ı idâreye alınmış Hristiyanlar dahi adâlet-i Osmaniye cihetiyle dört el ile Osmanlı idâresine sarılırdı.

Zaten Orhan Gazi memâlik için tesis ettiği Kavânîn-i Esasîye ile meşhûrdur. Bu kanunlar büyük biraderi Alâeddin Paşa'nın riyâseti altında akd olunan meclis marifetiyle yapılmış, Şehzâde Süleyman Paşa, ikinci Şehzâde Murad Bey, Cendereli Kara Halil Efendi bu meclisin a'zâsındandı. [246]

Meclis, Memâlik-i Osmaniye'yi bir takım livalara kazlara taksîm etmiş ve mirlivaların idâreleri altına koymuştur.

Umûru şer'iyi tesviye için livalara ve kazalara kadılar gönderilecekti. Umûr-u mülkiye ve askeriye esasen padişahın yed-i iktidarında idiyse de mülkiye ile askeriyede veziri âzâm, şer'iyede dahi kazasker padişahın vekilleri sıfatıyla riyâset ederlerdi.

Gayr-ı muntazam olan asker (yani Tımar askeri) ve Akıncı askeri livâlar dâhilinde oturup sulh esnasında livanın dâhili rahatını gözetirlerdi. Muharebe esnasında dahi livânın taht-ı kumandasında olarak harbe giderlerdi.

Devleti Osmaniye daima muharebe ile uğraşmaktaydı. Hâlbuki tımar askeri güç toplanırdı ve uzak mahallelere sevk olunur ve çok müddet ikamet ettiği halde çoluk çocukları bîkes kalırlar idi. Bunun için “yeniçeri” nâmıyla daima silâh altında bulunacak asker tanzim olunmuştur.

Lâkin Osmanlı taifesi zaten az olduktan başka daimi olan muharebelerde kan döküp telef olmaktaydı. Hâlbuki feth olunan yerler hep Hristiyan memleketleriydi. [247]
Bunun için memâlikte Hristiyan gittikçe çoğalmakta ve Müslümanlar azalmaktaydı.

Buna çare olmak üzere Cendereli Kara Halil Efendi'nin tavsiyesi üzerine Hristiyanlardan her sene bir miktar çocuk alınıp terbiye edildikten sonra onlardan daima silâh altında ve padişahın maiyetinde bulunacak asker tanzim olunmasına karar verilmiştir. Bu usûl “devşirme”usûlü ve asker dahi “yeniçeri” askeridir.

Mezkûr meclis bundan sonra Osmanlı padişahları nâmına olarak sikke darp olunmasına karar vermiş ve bu gibi müstakil devletin şanından olan bazı usûl ihdâs eylemiştir.

Bu esas Osmanlıları pek çabuk ileri götürmüştür.

Orhan Gazi devrinde maarif ve sanayi dahi terakkî etmiş ve Osmanlı Devleti dünyanın en kuvvetli ve mesud ve en muntazam devleti rengini almıştır.

Hüdâvendigâr Sultan Murat Han - (761-791) Hüdâvendigâr Sultan Murad Han cülûs ettiği vakit Rumeli kıt'asına geçmek için her şey hazırды. Lâkin bir vakitten beri başta Karaman Beyi bulunduğu halde Anadolu'da bulunan İslâm hükümdârları Osmanlıların fevkalâde terakkî etmelerine hased ederek bir takım dolaplar çevirmekteydiler. Bunun için Sultan Murad Han birden Anadolu üzerine orduyu kaldırıp ittifakın merkezi olan Ankara Beyliği'ni zapt etmiştir. Bu vak'a ise [248]
sâir Anadolu beylerinin Sultan Murad'a arz-ı sadâkat etmelerine sebep olmuştur.

Bundan sonra Sultan Murad Rumeli'ye geçip yavaş yavaş Rumeli'nin fethine kıyâm etmiştir. Sazlıdere Muharebesi'nden sonra Edirne şehrini feth edip on ikinci pâyitaht ilan etmiştir.

Sultan Murad'ın otuz seneden ibaret olan saltanatı hep muharebeler içinde geçmiştir. Bu muharebelerin bazılarında kendisi kumanda eder bazılarında ise de hazır bulunmazdı. Bu muharebelerde şöhret kazanan ümerâ içinde en meşhûr olanları Lala Şahin Paşa, Evrenos Bey Hacı İlbey, Cendereli Halil yahut Hayrettin Paşa vesâiredir.

Sultan Murad devrinde hemen bütün Rumeli kıt'ası feth olunmuştur. Edirne, Filibe, Sofya, Niş, Niğbolu, Silistre Ruscuk, Turnoy, Şumnu, Varna diğer taraftan

dahi Gümülçine, Siroz, Manastır, Kosova şehirleri ile nahiyeleri feth olunmuştur. Bu fütûhât dünyayı hayret içinde bırakmıştır. İbtidâ Kayserler Osmanlıların aleyhinde hareket ederlerdi. Lâkin Sultan Murad gelip İstanbul civarlarını feth ve şehri tehdit etmiş olduğundan artık Kayserler rahat oturmuşlardır.

Lâkin Anadolu'da Karaman Beyleri Rumeli'de dahi Sırp kralları ve Bosna beyleri her taraftan imdâd-ıistirhâm ederek kuvve-i külliye ile harp ederler ve cümlesinde mağluben ric'at eylerdi. En sonra Sultan Murad Karaman Beylerinin nısfını zabt etmiştir.

[249]

Bosna ve Sırp krallıklarının feryatlarını Garbî Avrupa'ya varıncaya kadar aks ederek bir Ehl-i Salib tertibine sebep olmuş. Bu Ehl-i Salib pek çok oldukları halde memalik-i Osmaniye hudûdunu geçmişler ise de (Kosova) Muharebe-i Meşhûrası'nda cümlesi perişan olmuşlardır(791).

Lâkin bu muharebede Sultan Murad Han dahi (Miloş Kabilobiç) nâm bir Sırp tarafından şehit edilmiştir.

Yıldırım Bayezid Han - (791-805) Yıldırım Bayezid Han dahi en şeci' ve en gayyûr padişahlarından biridir. Zamanında Anadolu'da Germiyan, Saruhan, Aydın Teke, Karaman, Sivas emâretleri feth olunmuş Rumeli de ise Selanik, Tırhala, Yunanistan kıt'aları zabt edilmiş ve Sırbistan ve Ulah kıt'aları gâret edildikten sonra vergiye bağlanmış. Fazla olarak iki defa İstanbul muhasara olup Kayserler vergi vermeye mecbur edilmiş ve İstanbul'da İslâm Mahallesi cami-i şerif bina olup kadı ve hatib tayin olunmuştur.

Lâkin Yıldırım Bayezid Han için en büyük şan ve şeref kazandıran Ehl-i Salib ile olan muharebelerdir. Vakt-i mezbûrede hemen bütün Avrupa telaş içinde olup devlete ordularını muttasıl Osmanlılar üzerine göndermekteydiler. Lâkin cümlesinde Avrupa salib orduları dahi mağlup perişan olmuşlardır. Bu muharebelerin içinde en meşhûr olanları Niğbolu ve Selânîk muharebeleridir.

[250]

Niğbolu'ya gelen Avrupalılar imparator Sigizmond'un kumandası tahtındaydı. Bu Sigizmond ise Almanya, Avustralya, Bohemya Macaristan kıt'alarına malikti. Sigizmond kendi memâlikinin kuvve-i askeriyesini kaldırmış iken güya bu el vermiyor gibi Lehistan ve Cehistan ve Fransa krallıklarını askeri dahi imdad getirmişti. Fazla olarak Avrupa'nın en meşhûr kumandanları ve beyleri dahi

muharebede hazırlardı. Bu kadar külliyetli olan Ehl-i Salib Niğbolu önünde perişan olmuştur.

Kumandanların kimi esir düşmüş kimide katl olunmuş. İmparator Sigizmond ise tebdil-i kıyafet ederek bir hayli müddet süründükten sonra selâmet bulmuştur.

Bundan sonra Yıldırım Bayezid Han İstanbul'u feth etmek üzere tedarikâta başlamıştır. Lâkin bu tedarikât bitmezden evvel şarktan meşhûr Timurlenk zuhûr edip memalik-i Osmaniye üzerine hücum etmiştir.

Ankara civarında vâki' olan muharebe Yıldırım Bayezid Han kahramancasına muharebe ettiği halde askerin bir kısmı ihanet ettiği için mağlup ve esir olmuştur.(805)

Çelebi Sultan Mehmet Han - (805-824) Yıldırım Bayezid Han'ın esareti [251]
Devlet-i Osmaniye'yi hemen mahv olunacak dereceye getirmiştir.

Çünkü şehzâdeler Ankara vak'asından sonra müttefikken devleti idâre edecekleri yerde her biri hükümet davasıyla dâhili muharebeye kıyâm ettiklerinden memâlik kan içinde kalmıştır.

Bir sene sonra Bayezid Han vefât etmiş. Bu halde hükümet büyük oğlu Süleyman Çelebi'ye geçecekti. Lâkin öbür şehzâdeler Süleyman Çelebi'nin hükümetini tasdik etmeyip her biri bir tarafa çekilmiştir ve ümerâ-yı devlet dâhi fırka fırka olup, her biri şehzâdelerin birini iltizâm etmiştir. Bu kargaşalık on seneden ziyâde devam etmiş ve tarihte "fazileyi saltanat" nâmıyla meşhûr olmuştur.

En son şehzâdelerin küçüğü bulunan Mehmet Çelebi cümleye galebe edip hükümeti ele almışlardır.

Çelebi Sultan Mehmet Han istiklal kesb ettiği vakit memâliki Osmaniye'nin hali pek fenaydı. Zabt olunan yahut vergiye bağlanan emâretler hep müstakil olmuşlardı. Hatta hayli vakitten beri taht-ı idârede bulunan bazı kal'alar ve nahiyeler elden kaçırılmıştı. Lâkin Çelebi Sultan Mehmet Han sekiz sene zarfında memâliğin muharebeden evvelki hal-i hazırını iâde eylemiştir.

Sultan Mehmet Han devrinde birkaç dâhili gâile zuhûr etmiştir ki içlerinde [252]
meşhûr olan (Dede Sultan) ve (Düzme Mustafa) vak'alarıdır. Dede Sultan dediğimiz adam(Börüklece Mustafa) nâmında bir herifti ki İslâm, Hristiyan ve Yahudi baldırı

çıplak serserilerinden başına bir gürültü toplayıp isyan etmiş ve hayli fenalıklar icra etmiştir.

Düzme Mustafa ise kendisinin Sultan Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi olduğu iddiasıyla hükümete tâlip olan bir zâttı. Güya bu zâtı İstanbul kayserleri şimdiye kadar hapis edip şimdi salıvermişler. Lâkin Düzme Mustafa mağlup olup bir iş görememiştir.

Bundan anlaşıldığı üzere Çelebi Sultan Mehmet Han dâhili ve harici gâileleri def ederek Devlet-i Osmaniye'yi Sultan Bayezid devrindeki hale getirmiştir.

Bu iş hakikât-ı halde pek büyük bir muvaffakiyettir ve Sultan Mehmet Han Hazretleri bihakkın "ikinci müessis-i devlet" yâd olunmuşlar.

İkinci Sultan Murad Han - (824-855) Çelebi Sultan Mehmet'in oğlu ikinci Sultan Murad Han devrinde hayli fütûhât vâki' olmuş ise de hayli gâilelere dahi meydan açılmıştır. Saltanat ibtidâ Düzme Mustafa gâilesiyle başlamış Düzme Mustafa bütün Rumeli kıt'asını zabt ettikten sonra Anadolu'ya geçip Bursa'da bulunan Sultan Murad üzerine yürümüştür. Lâkin Bursa'ya varmazdan evvel ümerânın ihaneti münasebetiyle ordusu bozulup Rumeli'ye kaçmış ve en sonra tutulup asılmıştır. [253]

Sultan Murad devrinde "fâsıla-i saltanat" esnasında kayb edilip Çelebi Sultan Mehmet tarafından iade edilmemiş ne kaldıysa onlar iade olunmuştur.

Ezcümle Selanik şehrinin fethi, Kayserin, Arnavutluk'un, Sırbistan'ın, Ulah'ın, taht-ı itaate alınmaları bu sıra vâki' olmuştur.

Sultan Murad'ın Sırbistan ve Ulah umûruna müdahalesi ile İstanbul muhasarası Avrupa'da galeyân-ı efkârı mucip olup yine bir takım Ehl-i Salib meydana gelmiştir.

Bu defa ki Ehl-i Salîb meşhûr Macar kahramanı Jan Hunyad (J.Hunyad) sayesinde muvaffakiyetlere nâil olmuştur. Hatta bir defasında Ehl-i Salib muzafferin Filibe civarına kadar gelip Sultan Murad Han'ı silaha mecbur eylemiştir.

Sultan Murad ise şimdiye kadar Osmanlıların başına gelmemiş olan bu felaketten müteessir olarak artık hükümetten ikrah etmiş ve tahtı daha sabi bulunan Sultan Mehmet'e terk ederek Manisa'ya çekilmiştir. [254]

Akd-i muâhede ederek memnunen avdet eden Ehl-i Salib Sultan Murad'ın terki taht ettiğini işitince yeniden ümitlere düşmüşler ve umûm Hristiyanların reisi bulunan Papa dahi yemin üzerine akd edilen muâhedeyi bozmak için cevâz verdiğinden hemen dönüp memâlikî Osmaniye üzerine gelmişlerdir. Bunlar eskisinden daha galebeliktiler ve “Osmanlıları Anadolu'ya kadar süreceğiz” iddiasıyla geliyorlardı.

Fil hakika ahvâl pek mühimdi. Sultan Mehmet daha çocuk olduğundan ümerânın ahvâle göre işe mukayyet olup lazım gelen tedbirler ittihaz edeceklerine ümit yoktu. . Zaten Ehl-i Salîb'in en ziyâde güvendikleri nokta dahi bu noktaydı.

Lâkin bu ahvâlin ehemmiyetine vâkıf olmuş ve yemin ve muâhedeyi bozmuş olan Avrupa hükümdârlarının hareketlerinden galeyâna gelmiş olan Sultan Murad Han alelacele Manisa'dan Rumeli'ye gelmiş ve kuvve-i külliye ile Ehl-i Salib'e karşı gidip onları Varna civarında karşılamıştır.

Ehl-i Salîb Manisa'da zan ettikleri Sultan Murad karşılarında görünce şaşırılmışlar ve vâkî' olan muharebede mağlup ve perişan olmuşlardır. Başta Lehistan ve Macaristan kralı bulunan Viladislav olduğu halde Ehl-i Salib rüesâsının kısm-i â'zamı telef olmuştur.

[255]

İş bu Varna Muharebesi'nden sonra Sultan Murad tekrar cülûs etmiş ve yedi sene kadar hükümet etmiştir. Bu yedi sene vukuatı içinde en meşhûr olan İkinci Kosova Muharebesidir.

Jan Hunyad hem Varna Muharebesi'nin hem de Birinci Kosova Muharebesi'nin intikamını almak davasıyla bütün Avrupa'dan asker toplayıp bir Ehl-i Salip daha tertip etmiş iken Kosova'da vâkî' olup üç gün imtidad eden muharebede Sultan Murad kat'î surette muzaffer olmuş ve Ehl-i Salib tarumar edilmiştir.

Fâtih Sultan Muhammed Han - Fâtih Sultan Mehmet Han ikinci defa olarak cülûs ettiği vakit karaman emâretini ve İstanbul Kayserliği'ni bütün bütün kaldırmak fikrine düşmüştür. Fil hakika bundan güzel tasavvurda olamazdı. Çünkü şimdiye kadar Devlet-i Osmaniye aleyhinde teşekkül eden ittifaklar hep bu iki devletin teşvîk ve tahrikleri ile meydana geliyor idi.

Sultan Mehmet ibtidâ Karaman memâlikine sefer etmiş. Birinci seferde Karaman emâreti Külliye feth olunmamış ise de ikinci seferde artık Devleti Osmaniye'nin bir vilayeti kesilmiştir.

Birinci Karaman seferinden avdet eden Sultan Mehmet Han Bursa tarafından pek çok amele getirip Anadolu Hisarı'ndan ordusunu Rumeli'ye geçirmek [256] bahanesiyle üç ay içinde Rumeli hisarını inşa ettirmiştir. Zaten Anadoluhisarı Yıldırım Bayezid Han tarafından inşa olunmuş olduğundan bu vechile boğaza gelen geçen gemiler için set olunmuştur. Ertesi sene Sultan Mehmed Han iki yüz elli bin kişilik bir ordu ile gelip İstanbul'u muhasara etmiştir.

Zuhûr-i İslâm'dan beri İstanbul on bir defa muhasara olunduğu halde mevkiinin metâneti cihetiyle bir türlü alınmamıştı. Bu muhasaraların biri Hazreti Ali devrinde, dördü Emeviler devrinde, ikisi Abbasîler zamanında küsur dördü dahi Devlet-i Osmaniye'nin zuhûrundan sonraydı.

Bu defa dahi Sultan Mehmet'in ordusu mükemmel olduktan başka şimdiye kadar görülmemiş olan toplar dahi mevcut olduğu halde İstanbul bir türlü alınamıyordu. Kal'alar pek metindi

Tersane limanı dahi saray burnundan Salıpazarı'na doğru uzatılan zincir vasıtasıyla set olunmuştu. Bunun için gemiler içeriye giremiyorlardı. Kasım Paşa Deresi vasıtasıyla gizlice limana soktuğundan(?) artık İstanbul muhafızları mukavemetinden âciz kalmıştır.

Hicret-i Nebeviye'nin sekiz yüz elli yedi senesi Cemâdiyül-âhîrinin yirmi [257] yedinci günü asâkir-i Osmaniye birkaç taraftan İstanbul'a girmişlerdir.

İstanbul'un fethiyle Şarkî Roma İmparatorluğuna nihayet verilmiş ve yerine Devlet-i Muazzama-i Osmaniye kaim olmuştur.

Bu vak'a "Kurûn-i Vustâ" kısmının son vak'asıdır.

(29 Mayıs sene 831)

İKİNCİ KISIM HATİMESİ

Kurûn-i Vustâda Avrupa'nın Ahvâl-i Medeniyesi

Ahvâl-i Siyasiye - Kurûn-i Vustâ'da Avrupa'da muntazam ve kavî bir devlet yok gibidir. Çünkü mevcut büyük devletlerden hiçbirinin esasî kavî değildi.

Muhaceret-i Umûmiye esnasında Cermanya'dan gelip Roma'nın vilayetlerinde birer hükümet teşkîl eden Cerman taifeleri zabt ettikleri memleketleri Romalılarda buldukları usûl üzere idâre etmeyip kendilerine mahsus bir usûl üzere idâre ederlerdi. Bu usûl ise “Derebeylik” (Feodalisme) usûlüdür.

Cermanlar daha hareket etmezden evvel muntazam cem'iyet halinde değillerdi. Garbe doğru hareketleri esnasında bunlar bir takım sergerdelerin kumandaları altında olarak fırka fırka toplanırlardı. Sergerdelerin en büyüğü kral ünvanıyla resmen umûma kumanda ederdi. Lâkin şartsız kumanda yalnız kendi maiyyeti mahsusasında bulunan fırka üzerinde câri idi. Öteki fırkaların yine kendilerine mahsus kumandanları vardı. Bu fırkaların efradı ancak kendi kumandanlarını tanırlardı ve bu kumandanları değiştirip diğerini ta'yin etmek kralların ellerinde değildi. Yani her fırka kendi kumandanlarının şahıslarına tâbi ve sâdık olup yalnız bunları “efendi” tanırlardı.

[259]

Bu bahs ettiğimiz fırkalar dahi bir takım bölüklerden ibaret idi ki bu bölük kumandanları yine fırkaların kumandanları gibi kendi takımlarına bozulmaz rabitalar ile bağlıydı.

Bunun için bu hey'et-i acîbe gelip bir kıt'ayı zabt ettiği vakit o kıt'ayı resmen bir devlet ilan eder idi ise de hakikât-ı hal, mezkûr devleti müstakil emâretlere taksim ile onu fırka ve bölük kumandanları bulunan beylere verirlerdi. Resmen kral ilan olunan zât dahi sâir büyük beylerin aldığı kadar memleketler alırlardı. Kralın büyük beylerden farkı umûm memâlikin kralı ve umûm büyük beylerin efendisi sayılmaktan ibaretti. Ve bunlar dahi hey'eti asliyelerini bozmaksızın takım takım yani aveneleri ile beraber gidip yerleşirlerdi.

En ufak bir bölük ayrıca bir emâret teşkîl ederdi ve öteden beri kendisine kumanda eden bey “emir” kesilirdi. İşbu emirler Dük (Duc), Marki (Marquis), Kont (Comte), Vikonte (Vicomte), Baron (Baron) vesâire nâmlarıyla ma’rûfturlar.

Mesela bir devlet on, on beş dükalığa yahut kontluğa munkasım bir halde bulunurdu. Bu kısımların biri bizzat krallık idâre-i mustakilesi tahtında kalır diğerleri ise kendi kontlukları dâhilinde kral kadar müstakil kontlara verilirdi. Bu kontlar sikke darp ederler, kanun ve nizâm vaz’ ederler, asker ve zabtiye beslerler, ahâlinin malları ve canları ile istedikleri gibi oynarlardı.

[260]

Fakat bununla beraber kral diğer bir devlet ile muharebe etmek lüzumundan bahisle bunları muharebeye davet ettiği vakit bunlar bütün kendi takımlarıyla kalkıp kralın maiyetine girerler ve kralın arzu ettiği tarafa sevk olunurlardı. Çünkü bu gibi kontlar beyliklerini aldıkları vakit usûl-i vechile sadâkat yemini icra ederler. Yani taht üzerinde oturmakta olan kralın önünde diz çöküp sağ elini kralın sağ eline korlar ve kralı “kral” ve “efendi” tanıyıp muharebede maiyetinde harbe gitmeğe, meydan-ı harpte kendi askerleri ile muhafaza etmeğe, esir düştüğü vakit esâretten kurtarmak için icâb eden fedâkarlığı göstermeğe, bir iş zımında huzuruna celb ettiği vakit davetine icâbet edip nizâm dairesinde olan emirlerini ifâ eylemeğe namus ve din üzerine söz verirler ve kasem ederlerdi.

Bu halde kral dahi ferman-ı emâret makamında olmak üzere bir altın yüzük ile birde asa verirdi ki iş bu resm-i teşrifâta (Investitur- investiture) derlerdi.

Bu yolda kraldan beylikler alan kontlar yahut dükler kendi beyliklerini daha ufak beyliklere taksim edip kendilerinden küçük beylere verirlerdi ve bu hususta yukarıda zikir olunan resim icra olunurdu.

[261]

İşbu üçüncü derecede bulunan beyler resmen kralı tanımazlar ve ancak kendilerine beylik i’ta eden beyi tanırlardı ve muharebe zamanında kendi beyleri giderse harbe giderler gitmediği halde gitmezlerdi.

Birine beylik i'ta edene [*] “süzeren Suzerain” ve beylik ahz edene dahi “vassal Vassal” derlerdi. Bu halde süzeren “efendi” vassal dahi “bende” manasına gelir.

Kral yalnız (süzeren) olur (vassal) olamazdı. Lâkin kralın müstakil (vassalları) bulunan büyük beyler üçüncü derecede beylere beylikler i'tâ edince işbu üçüncü derecede bulunan beylere karşı (süzeren) olmuş olurlardı. Bunun için ekser beyler hem süzeren hem vassal bulunurlardı.

(Feodalizm) denilen işbu usûl devletin ittihâdına ihtimal bırakmadığı gibi muntazaman idâresine dahi bin türlü müşkilat gösterirdi. Derebeyler istiklale mâil idiler ve kral bunları taht-ı itaatte tutmaktan âciz kalırdı. Bâhusus Normanlar ile Macarların tecâvüzleri devrinde krallar meskenlerini kal'alar ile tahkim için derebeylere müsaade verdiklerinden derebeyler dahi saraylarını alınmaz bir hale koymuşlardı.

Derebeylerin işbu müstahkem meskenleri “şato” (Chateau) nâmıyla ma'rûftur.

Şato dediğimiz bina şundan ibarettir: Evvela-derebeyin mükemmel sarayı, sâniyen – maiyyet-i silahşörlerinin kışlası, salisen – hayvanlar için ahırlar, zahire için ambarlar, fırın, çeşme ve kuyu, râbian- ta'limler için büyücek bir meydan.

İşbu mahalle gayet yüksek kal'a ile ihâta olunur ve kal'anın haricinde derin ve geniş hendek (hendek) kazılıp lazım geldiği vakit su ile doldurulurdu. Şatonun yalnız bir kapısı olurdu ve kapıya hendek üzerinden uzatılmış köprü vasıtasıyla yanaşıldı ki bu köprü zincirler vasıtasıyla kaldırılırdı.

Kurûn-i Vustâ'da top ve tüfenk gibi esliha-i nâriye mevcut olmadığından bu şatolar alınmaz istihkâmlardan sayılıyordu.

İşte sebeplerden dolayı hükümetler zayıf bulunduklarından umum-i Hristiyanların resmi reisleri makamında bulunan papalar kendilerinin sırf umûr-u

* İster i'ta eden kral bulunsun, ister bulunmasın

ruhaniye ile mükellef olduklarına bakmaksızın umûm-i Hristiyanlardan büyük bir devlet teşkîl etmek ve o devlete kendileri kumanda etmek istemişlerdir.

Papaların bu husustaki ümitleri ahâlinin cehaleti ve taassubu üzerine [263] müessisdi.

Bu halde hükümdârlar değil memleketi muntazaman idâre etmek, ahâli içine maarifi neşr etmeğe bile muvaffak olamamışlardır. Çünkü papazlar erbâb-ı maarifin önlerine set çekmekten geri durmazlardı. Bunun içindir ki Kurûn-i Vustâ'da bu kadar çirkin, vahşi, cahilane hareketlere meydan açılmış ve bu kadar günahsızların kanı beyhûde yere dökülmüş ve nev-i beşer terakkiden mahrum kalmıştır.

Ahvâl-i İlmiye - Kurûn-i Vustâ'da Avrupa'da ilim ve maarif pek geride idi. Vâkıan Garbî Avrupa Roma'nın zaman-ı idâresinde hayli ilerlemişlerdi. Lâkin gelen Cerman barbarları bizzat ulûm ve fûnûna rağbet etmedikleri gibi rağbet edenlere dahi i'tibar etmemişlerdir. Bunun için içlerinde ibtida merak eden bulunmamıştır.

Cermanların kısm-ı a'zamı Katolik mezhebini kabul etmişlerdi. Katolikler âyinlerini Latin lisanı üzere icra ederler. Bunun için Katolik papazları ve ale'l-umûm târik-i dünyalar Latin lisanını tahsil etmeye mecbur olurlardı.

Latin lisanına âşina bulunan papazlar ise tabii Romalılardan kalma âsârı mütalaa etmeye başlamıştır.

İş bu âsârın kısm-ı â'zamı ve bâhusus Aristot, Eflatun, Sokrat gibi büyük hekimlerin âsârı Hristiyanlığın ahkâm-ı esasîyesine muvafık olmadığından Hristiyanlığa tatbik edeceğiz diyerek mezkûr âsârda bir takım ta'dilât icra etmişler. [264] Bâhusus bunu icra ve sonra bu kitapları şerh-i tefsire kıyâm eden âdemler iktidarsız bulunduklarından saçma sapan usûl ve kaideler revac bulmuştur.

Bu dahi tahsil-i ilme çalışanların gözlerine perde kesilmiş ve hükümet ve hakikâte müstenid ulûm ve fûnûn kaybolmuştur.

Zaman-ı mezkûrda zuhûr eden hükemâ ve üdeba Hristiyanlığın ahkâm-ı esasîyesi Yunan felsefiyyunun efkâr ve iddialarına tamamıyla muvaffik olduğu

fikrini ileriye sürerek onu nokta-i hareket ittihaz ederlerdi. Bu usûl-i felsefe “İskolastik” nâmıyla ma’ruftur.

İskolastik taraftarları ibtidâları ulemâ gürûhu sayılmaktaydı. Lâkin mürûr-i zaman ile funûn-u sahiha meydan bulmağa başlayınca İskolastik taraftarları ulemânın en büyük düşmanları kesilmişlerdir. Hatta bunlar pek çok müellifler ile eserlerini ateşte yakmışlardır.

Bunların fikrince putperest Aristo’nun efkârına gayr-i muvaffık efkâr beyan etmek küfür demektir. Keza Aristo’nun beyan etmediği şeyden bahsetmek küfür sayılırdı.

Bu vechile efkâr ve ezhân küfür yasağı vasıtasıyla mahpus bulunduğu terakkîden eser görülmüyordu.

Yalnız “Ehl-i Salib” muharebelerinden sonra şarktan malûmât gelmiş ve bu sâyede Avrupa fikren terakkîye başlamıştır.

İbtidâları ale’l-umûm manastırlar İskolastik felsefenin merkezi sayılırdı. Sonra dârülfünûnlar manastırlara galebe etmişlerdir. Dârülfünûnlar ise âdi mektepler olmayıp âdeta büyük cem’iyyetlerdi ki her birinin bulunduğu devletin umûruna külli nüfûzu olurdu. Dârülfünûnların içinde en meşhur olan Paris Dârülfünûnuydu.

[265]

Dârülfünûnlarda ilâhiyat, felsefe, hukuk, ilm-i tıb, riyâziyat, nücûm, kimya vesâire tahsil olunurdu.

Kurûn-i Vustâ’da Avrupa’da zuhûr eden ulemâ ve hükemâ içinde en meşhûr olanlar şunlardır:

Sen Greguvar de Tor (St. Gr. de Tour), Sen Bernar (St. Bernard), Ablar (Abelard), Sen Toma, Büyük Albert, Vikalf (Wicleff), Rocer Bakon (R. Bacon).

Kurûn-i Vustâ’nın nihayetine doğru İtalya’da Dante, Pitrark, Bokaçıyo nâmında üç büyük edip zuhûr etmiştir. Dante (Dante)’nin “kayıp edilen Cennet” (Paradis Perdu) nâm eseri en meşhûr âsârı edebiyeden ma’dûttur.

Avrupa’da milli lisan dahi ancak Kurûn-i Vustâ’nın nihayetine doğru âsâr için isti’âl olunmaya başlamıştır.

Ahvâl-i Beytiyye - Kurûn-i Vustâ’da cehalet ve taassub pek çok olduğundan taassubdan ileri gelen vukuatın dahi hadd ve hesabı yoktur. Kurûn-i Vustâ ukalası insanın şeytan ile alışverişte bulunabileceği itikadında bulundukları cihetle herkesin birazcık âdetin hâricinde olan harekâtı mutaassıb güruhunun şüphelerini davet ederdi. Fevkalâde güzellik yahut çirkinlik, fevkalâde hüner ve marifet hep şeytan ile ittifaka haml olunurdu. Bâhusus ihtiyar kadınlar pek büyük tehlike içinde bulunurlardı. Bunlar için biraz erkence kalkıp sokağa çıkmak yahut gece yatmak, vakitsiz ocak yakmak caiz değildi. Bu gibi hareketleri sihirbazlığa haml olunurdu.

[266]

Canını şeytana satmak ve sihir etmek ile itham olunan şahıs ekseriya nehre veya göle atılırdı. Suya atılan batarsa kabahatli olduğunu ispat etmiş olurdu. Yok, tekrar suyun yüzeyine çıkarsa kabahatsiz sayılıp kurtarılırdı.

Kurûn-i Vustâ’da Avrupa ahâlisi esasen üç tabaka ve dört sınıftılar. Evvelâ—zâdegân yahut şövalye sınıfı, sâniyen—ruhâni yani papazlar sınıfı, sâlisen—tüccar ve ehl-i sanat, yani “burjuva” lar (şehriler), râbian- köylüler (yani çiftçiler, çobanlar vesâire)

Zâdegân ile ruhâni sınıfının bir kısmı gayet zengin olup saltanat üzere yaşarlardı. Bunlar muharebe zamanında harbe giderler, olmadığı vakitte av ve ziyafetler içinde vakit geçirirlerdi.

Kadınlara hürmet ve riâyet etmek şövalyelik şanından sayıldığı cihetle şövalyelerin eğlencelerinde kadınlar dâhi hazır bulunurlar ve daima birinci mevkide otururlardı.

Şövalyelerin en büyük eğlenceleri “tornir” dedikleri muharebe oyunudur. Bu ise açık tiyatro gibi bir şeydi. Ortada büyücek bir meydan ve etrafında seyirciler için yerler hazırlanırdı.

[267]

Büyücek tornirlerde meşhûr olan kadınlardan birini “sultan” intihab ederek onu mevki-i mahsusta oturturlardı. Sultan oyunda gâlib olana kendi eliyle mükâfat verirdi ki bu hediye şövalyenin nazarında dünyada en kıymetli bir şeydi.

Oyunun cinsine gelince asla eğlenceye benzemeyip hemen muharebe ve düello demektir. Yani iki kişi yahut iki fırka karşı karşıya durup bir biri üzerine hücum ederler ve âdeta kılıç ve harbe ile muharebe ederlerdi. Ancak şövalyeler zırhlı oldukları cihetle mecrûh ve maktûller nâdir görülürdü.

Şövalye sınıfı şehirlerde oturmayıp kırlarda şatolarında otururlardı. Şehir ahâlisi ise tüccar ve esnaftan ibaretti. Esnaf dahi sanat i'tibariyle müstakil sınıflara taksim olunmuşlardı ve her sınıfın kethüdası (kâhyası) ve sancağı bulunurdu.

Şehir ahâlisi yortu günlerinde her sınıf ayrı olmak üzere ziyafetler tertip edip eğlenirlerdi. Böyle eğlencelerde pek çok müskirat içilirdi ve sarhoşluk halinde çok serkeşlikler olurdu. Hatta bazen birbirine rakip bulunan iki sınıf âdeta muharebeye tutuşup kan dökerlerdi. Zaten ahâli silah ile gezdiği için kıtallerin önü alınamazdı. Ahâli şövalyeler gibi kılıç taşımazlardı. Kılıç ve mehmuz şövalyeliğin, yani kişizâdeliğin alâmet-i mahsusası olduklarından onları takınmak başka bir kimsenin haddi değildi.

[268]

Her şehir kal'a ile ihâta olunurdu. Kurûn-i Vustâ'nın nihayetine doğru ticaret ve sanayi terakki ettiğinden şehirlerde pek çok galebelik birikmiştir. Kal'anın hâricinde hane yapılmazdı. Kal'a içinde ise arazi pek kıymetli ve haneler pek sık ve sokaklar dardı. Bunun için yangınlarda pek çok hasar görülürdü.

Her şehrin belediye meclisi şehremini bulunurdu ki şehre müteallik işler bunlar marifetiyle tesviye olunurdu. Şehir emaneti büyük kilise şehrin en büyük ebniyesi sayılır ve azametçe sair ebniyeden pek farklı olurdu. Çünkü mezkûr iki bina şehrin medâr-ı iftiharını sayılırdı. Şehirde dahi kadınlara hürmet ve riâyet ederlerdi ve kadınlar pek süslü gezerlerdi. Balo ve kır eğlencelerinde kadınlar dahi hazır bulunup erkeklere takaddüm ve riyâset ederlerdi. Balolarda müsahhara kıyafetinde gezmek usûlü Kurûn-i Vustâ'da dahi câriydi.

İkinci kısmın sonu

ÜÇÜNCÜ KISIM

[269]

KURÛN-İ CEDÎDE

YEDİNCİ FASIL (YEDİNCİ BÖLÜM)

İnkilabât-ı Umûmiye

Feth-i Kelâm

Kurûn -i Vustâ'nın nihayetinde ve Kurûn-i Cedîde'nin ibtidâsında vâki' olan bir takım îcadât vü ihtirâât ve keşfiyyât Avrupa'da bir takım inkilabâtı mûcib olmuştur.

İş bu îcatât ve ihtirâât içinde en meşhûr olanlar; barut, esliha-i nariye (yani top ve tüfenk), pusûla, kâğıt, usûl-i tab' vesâire, keşfiyyât içinde Amerika ve Avusturalya gibi Kıt'at-ı Cedîdenin keşf-i, inkılabâta gelince onlar dahi inkılabât-ı siyasiye, fenniye, maliye, mezhebiyedir.

BİRİNCİ BAB

[270]

İnkilabât-ı Siyasiye

Barut - Barut ibtidâ Çin'de ihtirâ' olunmuş ve Çinlilerden Araplar alıp garba getirmişlerdir. Avrupalılar dahi barutu Endülüs Araplarından öğrendikleri halde bunu inkâr edip güya Bertold Şevarc (Berthold Schwarz) nâm bir Almanyalı tarafından ihtirâ' olunduğunu iddia etmişler. Hatta bu bab ta garip hikâyeler bile naklederler.⁴¹

Güyâ Bertold altın terkîbini bulmak için uğraşan kimyagerlerden olup bir gün kömür ve kükürt ve güherç ile halîtasını tertîp ederek havanda dövdükten sonra kaynatmak için ateş çakmakta iken bir kıvılcım kazaen havanın içinde bulunan halîtaya tesadûf etmiş, bundan halîta ateş alarak kapağını havaya atmıştır.

⁴¹ * Barut, ilk kez Çinliler tarafından keşfedilmiştir. Milattan Önce 1000'li yıllarda ilk defa kullanan millet de Çinliler olmuştur.

Bertold bu garip vak'ayı şeytan şerrine vererek ibtidâ pek ziyâde korkmuş ise de sonra merakından birkaç defa tekrar edince mezkûr halîtanın ateş almakta olduğuna artık şüphesi kalmamıştır. İşte bu vechile barut ihtirâ' olunmuştur.

Barutun hadd-i zâtında çok ehemmiyeti yoktur ve hakikât-ı halde ibtidâ pekte kendine ehemmiyet verilmemiştir. Lâkin top ve tüfenk gibi esliha-i nâriye îcad olununca barut dünyanın alt üst olmasına sebep olmuştur.⁴²

[271]

Merkez Hükümetinin Za'fiyeti - Barut ile top ve tüfenk istimâl olunmaya başladığı asır [*]⁴³ Avrupa'da merkez hükümetlerinin en ziyâde zayıf oldukları bir vakitti. Kurûn-i Vustâ'da görülen garp hükümetleri derebeylik usûlü üzere teşkîl etmiş olduklarından zaten kavi değillerdi. Macarlar ile Normanların tecâvüzleri zamanında ahâli bunlara müdafadan âciz kaldıklarından buna çare olmak üzere hükümdârlar umûm-ı derebeyliklere meskenlerini kal'a ile ihâta etmeye müsaade etmişler. Ahâli dahi düşman tecâvüzü vaki' olunca kal'anın arkasına iltica edecekti.

[272]

Bu kal'alar sebebiyle Macarlar ile Normanlar tecâvüzlerine nihayet vermişler. Lâkin sonra bu kal'alar merkez hükümetinin nüfûzunu kırmışlardır. Bu kal'alar içinde oturan derebeyler hükümdârlarını hiç tanımamaya başlamışlar. Hükümdârlar ise bunları taht-ı itaate almaktan âciz kalmışlardır. Çünkü kal'lar yüksek olduğu gibi hâricinde derin hendek (hendek) ve içinde birkaç senelik zahire bulunurdu. Top yok iken bu kal'a hücum ile alınamazdı. Alınsa bile hükmü yoktu. Çünkü memâlik içinde yüzlerce kal'alar mevcudtu.

Diğer taraftan derebeyler hükümete karşı müttefik bulundukları cihetle hükümetin bunlardan birinin üzerine hücumu halinde bütün derebeylerin müttefikan hükümetin üzerine kıyâm edeceklerine şüphe yoktu. Bu halde ise hükümet açık meydanda bile umûm-i derebeylere karşı harb etmeye muktedir olamazdı. Hükümdârlar dahi hal ve iktidarlarını bildikleri cihetle derebeyleri tatlılıkla mümkün mertebe idâre etmekteydiler.

⁴² [*]Ctesibius Alexander Yunan mucit ve matematikçi (MÖ 285-MÖ 222) sıkıştırılmış havayı kullanarak topun ilkel şeklini icat etti. İlk ilkel tüfenk Dünya tarihinde 10. yüzyılda Çin'de icat edildi.

⁴³ [*] İlk evvel top yüz sene muharebesi esnasında Karesi mevkiinde İngilizler tarafından isti'mâl olunmuştur.

Tebeddül-i Ahvâl - Top ve tüfenk zuhûr edince bu ahvâl birden değişmiştir. Evvelleri kralın muntazam ordusundan korkmamakta bulunan derebeyler şimdi iki bargirin götürdüğü toptan titremeye başlamışlardır. Çünkü top birkaç saat zarfında kal'anın bir tarafını yıkıp enkâzıyla hendeği doldurur ve bu vechile kal'a içine yol açardı.

Top ve tüfenk sâyesinde hükümdârlar az zaman içinde memâlikin dâhili işlerini bitirip hüküm ve nüfûzlarını iade etmişler ve dâhilde iş kalmadığından gözlerini hârice çevirip memâliklerini tavsî' maksadıyla hârice tecâvüz etmişlerdir. Bundan devletler beyninde büyük muharebelere meydan açılmıştırki "Avrupa Muvazenesi" ve bir takım ittifaklar bunun netâyicindendir.

Diğer taraftan top ve tüfenk tedarîği ziyâde akçeye, isti'mâli dahi uzun müddet talime muhtaç olup bu ise devletin masrafını beş on misli artırmıştır. Çünkü yeni silah iktizasından olarak "asâkir-i daima" zuhûr etmiştir. Bu askeri beslemek, giydirmek, kışlalarda yatırmak, meydan-ı harbe mühimmat-ı harbiye yetiştirmek için vesâit-i nakliye tedarik etmek lazımdı.

[273]

İş bu ihtiyâcâtı def' için ahâli üzerine pek çok ağır vergi tahmil etmek lazım gelip bazı memleketlerde ise vergiler ahâlinin tahammül-ü derecesini aştığından hükümete karşı şikâyet ve hatta isyanlara meydan açılmıştır.

Bu defa derebeyleri kolayca terbiye etmiş olan hükümetler ahâlinin iş bu nümayişlerine ibtidâ lüzumu kadar ehemmiyet vermediklerinden bazı yerde hükümetlerin başlarına büyük felaketler gelmiş ve galip gelen ahâli "Meşrutiyet idâre" (?) usûlünü istihsâl ederek hükümetlerin nüfûzlarını kırmışlar ve kendileri idâre-i umûra müdahale etmeye başlamışlardır. Lâkin bu inkılâplar pek büyük fenalıklara mûcib olmuştur. Bunun için barutun ihtirânını en büyük musîbetlerden sayanlarda bulunmuştur.

İKİNCİ BAB

İnkılabâtı Fenniye

Kâğıt - Yazı ve kitabet nevi beşeri ihyâ eden en büyük îcatların biridir. Çünkü yazı insanları efkâr-u merâmlarını birbirlerine anlatmak için yüz yüze gelmek mecburiyetinden men' etmiştir. Bu kadar mühim olan yazı kâğıt ile usûl-u tab' yok iken ehemmiyetinin yüzde birini gösterememiştir.

Filhakika evvelleri kâğıt yoktu. O vakitlerde insanlar yazılarını çaresiz taş, tahta yahut maden levhalarına yazarlardı. Lâkin bu sûretle kitap neşretmek kâbil değildi.

Kurûn-i Ülâ'nın evâhiline doğru insanlar Mısır'da çıkan papirüs dedikleri bir nebâtın yapraklarını kâğıt makamında kullanmaya başlamışlar ve bu yapraklardan kitaplar teşkîl etmişlerdir. Lâkin papirüste lazım gelen metânet yoktu. Bir müddet sonra hayvanat derilerinden [*]⁴⁴ (Bergama) kâğıdı dedikleri kâğıdı i'mâl olunmuş. Bergama kâğıdında matlup olan metânet vardı. Lâkin pek pahalıydı.

[275]

Kurûn-i Vustâ'da Araplar ulûm-u fûnûnu pek ziyâde ileri götürüp kâğıtça pek çok sarfıyatta bulunduklarından kâğıdın ıslâhatına çare aramışlar. İbtidâ Semerkand'da ipek kumaşını kâğıt haline getirmişler, Şam'da Amr nâm bir Mekkeli pamuk kumaşından kâğıt yapmaya başlamış ve bu kâğıt ipekten daha ehven olup “Şam kâğıdı”nâmiyle hayli sürülmüştür. En sonra Endülüs Arapları ketenden kâğıdın en iyisini çıkarmışlar. Gitgide kâğıt ıslâh olunarak elyevm bez ve paçavralardan istenildiği nezakette ve cilada kâğıt çıkarılmaktadır.

Usûl-ü Tab' - Kağıdın hadd-i zatında büyük ehemmiyeti var ise de kağıda asıl ehemmiyet verdiren “usûl-ü tab'”dır. Usûl-ü tab' ise kıymetçe kâğıdı dahi geçer. Ehemmiyet cihetiyle usûl-ü tab' ile rekabet edebilecek dünyada pek az şey vardır. Usûl-ü tab'ın mucidi Jean Guttenberg (J.Guttenberg) nâmında bir Almanyalıdır.

Jean Guttenberg Strazburg şehrinde resimciydi. Hristiyan âleminde gerek, mabetlerde, gerek hanelerde mezhebçe aziz olan zevâtın resimlerini bulundurmak

⁴⁴[*] ceylan derisi

âdet-i cârî olduğundan pek çok resim sivrilirdi. Tahta üzerine resmin kalıbını alıp o sûretle matlup olan miktar resim basılır ve sonra boyanıp altına o zâtın ismi yazılarak satılırdı. Bu usûl bir müddetten beri câriydi. [276]

Bazı ressamlar resmi tahta üzerinde oydukları vakit ismini dahi oyarlar, bazıları ise bir isimle kanaat etmeyip zâtın tercüme-i haline müteallik birkaç satır yazı ilave ederler. Hatta bunu esas tutarak iki sahifelik dualar ve şiir parçaları gibi bazı küçük eserleri tab' edenler bulunurdu. Lâkin bu usûl-ü tab' büyük neşriyat için kâbil-i isti'mâl değildi. Çünkü her sahife için birer kalıp oymak lazımdı ve çok emek ile husûle gelecek olan mezkûr kalıplar sonra bir işe yaramazdı.

İşte Jean Guttenberg harfleri ayrı ayrı ağaçtan yahut madenden i'mâl ederek matlub olan parçayı dizip bastıktan sonra harfleri başka bir şey için kullanmak usûlünü tasavvur etmiş ve bunun pek büyük neticesi olacağını anlamıştır. Bu halde Fauste (Faust) nâm bir saatçi ile ortak olarak vatan-ı asliyesi bulunan Mains şehrinde bir matbaa tanzim ve küşâd eylemiştir.

İlk evvel tab' olunan eser İncil-i Şeriftir. Matbaa meydana gelip usûl-ü tab' sırrı dahi anlaşıldığı vakit Fauste Guttenberg'i matbaadan çıkarmış ve bîçare fâkr-u zarûret içinde olmuş ise de bundan dolayı usûl-ü tab' geri kalmamıştır. İlk matbaa hicretin sekiz yüz otuz üç tarihinde Mains'te küşâd olunmuştı. [277]

840 tarihinde Viyana'da, 843'te Roma'da, 848'de Paris'te, 852'de Londra'da, 881'de İsveç'te, 1100 tarihinde dahi Devlet-i Aliye'de matbaalar açılmıştır.

Evvelleri kitaplar pek pahalı olduğundan onları yalnız zenginler tedarik edebilirlerdi. Bir de maarifin kıymeti olmadığından yalnız papazlar tahsil ile uğraşırlardı. Papazlar ise ibadeti Latin lisanı üzere icra ettiklerinden yalnız mezkûr lisan rağbet bulup mevcut olan eserler hep o lisan üzere yazılmıştı. Bundan dolayı her yerde milli lisan metrûktu.

Usûl-u tab' îcad olunduktan sonra ucuzca kitap çıkarılır ve fukara kısmı dahi onu tedarik ederdi. Lâkin ahâli Latince bilmediğinden kitaplar ucuzladığı halde dahi matbaalar istifâde edemeyeceklerdi. Bunun üzerine matbaacılar ikramiyeler vererek

erbâb-ı kalemi herkesin bildiği lisan üzere ve herkesin anlayacağı sûrette küçük eserler yazmaya teşvîk etmişler ve ahâlîde rağbet görünce daha ileri gitmişler.

Bu sâyede hem matbaalar ziyâde kâr etmeye başlamışlar hem de milli lisan tanzim olunarak ahâli içine maarif neşir olunmuştur.

Zaten çığırından çıkmış olan Katolik kilisesi mücerred ahâlinin cehaletine ve taassubuna istinaden bir takım yolsuzluklarda bulunmuş olduklarından, neşr-i maarif ile kendilerinin yolsuzlukları meydana çıkar korkusuyla bir müddet sonra maarifin aleyhine kıyâm etmiş ise de, o vakit hem ahâlîde maarif hayli terakkî etmiş hem de büyük papazlardan bazı hamiyet sahipleri mezhebi şüphelerden kurtarmak için papaların neşir ettikleri batıl itikatları takbîh eylemiş olduklarından hükümetler bu halden istifâde ile papaların nüfûzunu kırmak ümidine düşerek maarifi taht-ı himayelerine almışlardır.

[278]

Bu ahvâlin neticesi olarak Avrupa’da mezhep fırkaları ile muharebeler vâki’olmuştur.

Yenidünyaların keşfi dahi terakkî-i maarifin netâyici müstakilesindendir. Bu devir tarihte “intibah-ı maarif vü sanayi”, “Renaissance” devri nâmıyla ma’ruftur. Bu devirde maarifi himaye hususunda en ziyâde meşhûr olan hükümet İtalya’da bulunan Floransa Cumhuriyetiydi. Floransa Cumhuriyetinin idâresinin ele almış olan Medçi (Medicis) Hanedânı mektepler ve kütüphaneler açarlar ve hükemayı himayeleri tahtına alırlardı. Hükema eserlerinde Mediçileri methettiklerinden sâir hükümdârlar dahi o yola dökülmüşlerdir.

Kıt'atı Cedîdenin Keşfi**İnkılabâtı Maliye**

Hindistan Tarîki - Hindistan ticareti ezmine-i mechûleden biri pek meşhûrdur ve Hindistan ile alış veriş eden milletlerin servet sahibi oldukları görülmüştür. Eski zamanda Hindistan ticareti Fenikelilerde olup Romalılar zamanında daha ziyâdeleşmişti. Yalnız Garbî Roma inkırâz bulup yerine Cerman vahşîleri yerleşince bu ticaret kesilmiştir.

Avrupalılar yalnız Ehl-i Salib'ten sonra Şark ile ticarete başlayıp ve Hindistan emtiasına alışmışlar ve bu ticareti ele alan Venedikliler ile Cenevizliler servet sahibi olmuşlardır. Venedikliler şarkta - yani Suriye ve Mısır limanlarında aldıkları emtiayı Avrupa'da beş on katı kıymete satarlardı. Buna sâirler dahi vâkıf olup onlarla rekabet etmeye kalkmışlar ise de Venedikliler buna mân'i olmak için hiçbir fenalıktan çekinmemişlerdir. Yani gemilerini yolda rast getirdikleri halde batırırlar yahut şarkta Arapları tahrik ederek gemilerini yağma ettirirlerdi. Bunun için sâir kavimler dahi başka bir yol aramışlardır.

[280]

Şimdi maarif terakkî ederek ahâli dünyanın ahvâli hakkında hayli malûmât almıştı. Ezcümle Mısır firavunu Nehav'ın emri ile Fenike gemicilerinin Afrika'yı dolaştıkları tarihte mezkûrdu. Vâkıan evvelleri buna kimse inanmamıştı. Lâkin Araplardan bu defa alınan malûmât bunu musaddak olduğundan Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a gidip gelmek mümkün olduğu hakkında itikat hâsıl edilmiştir. Çünkü Afrika'yı şarktan ihata eden Cidde denizinin Hindistan denizinin bir parçası olduğu malûmdur. Şimdi denizlere açılmak için yeni bir çare dahi bulunmuştu ki o da pusûladır. Bu halde Hindistan'a gitmek için deniz yolu bulmak maddesi ilk teşebbüs edene kalmıştı. Portekizliler evvel davranmışlar ve yolu onlar bulmuşlardır.

Portekizlilerin Keşfiyyâtı - Portekiz hükümeti bir müddetten beri Afrika'da müstemlekât sahibi olmak niyetiyle Fas üzerine hücum etmekteydi ve bunun için donanma inşa etmişti. Bazen Portekiz gemileri Fas'tan daha ileriye giderek bir takım sahiller ile adalar keşfetmişlerdi. Bunun üzerine gayet seyahate meraklı bulunan

Prens Henri pederi bulunan Portekiz Kralı Jean'dan birkaç gemi alıp rastgele denize açılmıştır (797).

Henri "Mellah" ibtidâ Madire Adasını, sonra Asor, Kanarya, Yeşil Burun adalarını ve Gine sahillerini keşfetmiştir. [281]

Yine Portekiz kaptanlarından Diaze (Diaze) Afrika'nın en cenûb noktasını yani Ümit Burnu'nu bulmuştur (864).

Nihayet yine Portekiz kaptanlarından Vasko de Gama (Vasco de Gama) dört gemi ile Ümit Burnu'nu dolaşıp Mozambik sahiline gitmiş ve oradan Arap kılavuzları sâyesinde Hindistan'a varmıştır (875).

Bu vechile Hindistan yolunu bulmuş olan Portekizliler yavaş yavaş Hindistan sahilinde ve adalarda bazı mühim mevkiller fethederek cesim müstemlekât peydâ etmişler ve ticaret sâyesinde kuvvet ve azamet bulmuşlardır.

Amerika'nın Keşfi - Avrupa devletlerinin her biri Portekizlere haset etmeye başlamış ve herkes Hindistan'a hücum etmiştir. Lâkin mühim ve işe yarar mevkiller Portekizliler tarafından zapt olunduğundan onlar kadar istifâde edememişlerdir.

Bu sırada bir takım âdemlar Hindistan'a gitmek için diğer tarîk bulunabileceğinden bahisle ortaya çıkmışlar -yani bazı hükemânın kavlince dünya küre olduğundan muttasıl garba doğru gidildiği halde Asya'nın şarkında bulunan Hindistan'a gelineceğini iddia eylemişlerdir.

Bunların içinde en meşhûr olan Hristof Colombus (C.Colombus) dır. Colombus dünyayı dolaşmak ve garptan Hindistan'a gitmek kâbil olduğunu aklen kestirmiş olduğundan ibtidâ kendi hükümeti bulunan Ceneviz'e, sonra sâir Avrupa hükümdârlarına müracaat ederek gemi istediği halde, kimse istidâsını nazar-ı ehemmiyete almamıştır. Kimi Colombus'u mecnun saymış kimi küfrüne hüküm etmiş, en insafîliler dahi istihzâ eylemişlerdir. Lâkin en sonra İspanya Kraliçesi İzabella, Colombus'a üç gemi vermeye razı olmuştur. [282]

Colombus işbu üç gemi ile İspanya'da kâin (Palos) limanından denize açılmıştır (870).Colombus'un bu teşebbüste muvaffak olacağına kimse ihtimal

vermiyordu. Bunun için Colombus ile beraber gidenlerin cümlesi helalleşip vasiyetnâmelerini yazdıktan sonra yola çıkmışlardı. Yani kendileri için avdet ümidi olmadığını itiraf ediyorlardı.

Colombus ibtidâ cenûba doğru hareketle hatt-ı istivâyâ yaklaşmış ve sonra gemileri engine çevirip muttasıl garba doğru giderek kırk gün yol yürümüşlerdir. Hiçbir tarafta ne bir kara emâresi, ne ada, ne kuş görmüş – yani hiçbir teselli bahis bir şeye rast gelmemiştir. Bu haller arkadaşlarına o derecede dehşet veriyor idi ki cümlesi ölümü gözlerine alarak yola çıktıkları halde ibtidâ şikâyetine başlamışlar sonra âdeta isyan çıkarmışlardır. Lâkin Colombus bunların gürültülerine kulak vermeyip efkârında sabit kalmış ve mütecâsirleri te'dip eylemiştir.

[283]

Ancak hareketlerinin altmış beşinci günü akşamüstü önde giden gemiden kara görülmüştür. Yolcuların cümlesi “Toprak! Toprak” avazasıyla hemen secdeye kapanıp Cenâb-ı Hakka dualar etmişlerdir.

Colombus'un yanaştığı sahil Amerika'nın şarkında kâin (Bahama) adalarından (San Salvador) adasıydı.

Colombus az müddet zarfında (Bahama) Adalarını ve sonra (Küba) ve (Haiti) adalarını keşfetmiştir. Colombus uzaktan Amerika sahillerini dahi görmüş ise de Amerika'nın mustakil bir kıt'a olduğu hatırına gelmemiş ve keşfettiği adalar ile sahillerini Asya'nın şark tarafı zannetmiştir. Hatta mezkûr adalarda bulunan vahşîlerin şimdiye kadar malûm olan insan cinslerine benzemediklerini gördüğü halde bile efkârını tebdîl etmemiştir.

Colombus keşfettiği kıt'ada çok oturmayıp keşfiyyâtını tebşir için hemen İspanya'ya avdet etmiştir.

Colombus'un keşfiyyâtı Avrupa'da pek büyük te'sir-i mûcib olmuş ve donanma ile avdet edecek olan Colombus ile gitmek üzere binlerce tâlib zuhûr etmiştir. Kral ile kraliçe dahi Colombus'a keşf olunan ve olunacak kıt'anın idâresini terk etmişlerdir.

Colombus dört defa Amerika'ya seyahat etmiş ve ikisinde asıl Amerika [284]
kıt'asına çıkmış ise de hâlâ kendisinin Hindistan'da olduğu zannında kalmıştır.
Bunun için keşf olunan kıt'a kendi nâmıyla yâd olunmayıp Colombus'tan sonra gidip
Amerika'nın ahvâlinde bahseder bir risale neşretmiş olan İtalyalı (Amerigo Vespucci
A.Vespucci) nin nâmıyla yâd olunmuştur.

Bundan sonra artık yeni kıt'alar herkesin merakını celp etmiştir. Lâkin
İspanyollar cümleden evvel davranıp Amerika'nın en mühim adaları ile en zengin
kıt'alarını zabt etmişlerdir.

“Cortez” nâmında bir İspanyalı (Meksika) ve Almagro nâmında bir diğeri
dahi (Peru) ve (Şili) kıt'alarını keşf ve zabt etmişlerdir. Kıt'alar ise sâir Amerika
kıt'aları gibi vahşet halinde olmayıp ma'mûrdu ve oldukça muntazam devletlerin
ellerinde idâre olunmaktaydı. Diğer meraklılar gelip keşfiyyâtı daha ileri
götürmüşlerdir. Az müddet içinde Avustralya kıt'asıyla Okyanusya adaları dahi keşf
olunmuş ve kaptan Magellan (Magellan) Küre-i Arz'ı dolaşıp küreviyyetini ispat
etmiştir.

Yeni keşf olunan kıt'alarda Avrupalılar altın ve gümüş vesâir madenler
bularak onları kemâl-i ve hırs ile çıkarmaya başlamışlardır. Madenlerde işletilmek
için Avrupa'dan amele getirmek kâbil değildi. Çünkü Amerika'ya giden bir adam
gündelik ile başka bir kimse için çalışacağı yerde kendisi için çalışırdı. Her türlü
ziraata kabiliyeti olan nihayetsiz arazi dahi buna müsaitti. [285]

Bunun üzerine Avrupalılar yerli ahâli bulunan kırmızı vahşîleri hayvan avlar
gibi zorla tutup madenlerde kullanırlardı. Lâkin hür büyümüş ve itaat ile işe
alışmamış olan Amerikalılar cefâ ve esârete dayanâmayıp binlerce telef olurlardı. Bu
sebepten olarak birkaç milyon nüfusa bâliğ olan Amerika vahşîleri hemen
mahvolmak derecesine gelmişlerdir. En sonra Avrupalılar cefâyâ mütehammil olan
Afrika zencilerini gemiler ile naklederek Amerika çiftlikleri ile madenlerinde o
bîçareleri kullanmaya başlamışlar ve bu vechile ticaretin en mekruhu bulunan insan
ticareti için yol açmışlardır.

Yeni kıt'aların keşfi yahut eski kıt'aların bazı cihetlerine gidip gelmek için yeni yolların tahkiki üzerine ticaret pek ziyâde vüs'at bulmuştur. Evvel ticaret emtiası ekseriyen karadan gelirdi. Bu da pek pahalı olurdu. Şimdi ticaret denize geçmiş. Evvel ticaretin merkezi Bahr-ı Sefid'di ve en zengin memleketler Bahr-ı Sefid sahilinde bulunurlardı. Şimdi ticaret Bahr-ı Muhît'e geçmiş ve ehemmiyet Bahr-ı Muhît sahilinde bulunan memleketlere yani İngiltere, İspanya, Portekiz, Fransa, Felemenk, Almanya memâlikine intikal etmiştir.

Emtia-yı ticariyenin nakli için pek çok gemilere lüzum olduğu gibi uzak memâlikte kazanılan müstemlekâtı muhafaza üzere vakti ile asker ve mühimmat yetiştirmek ve muhaberâ-u münasebâtı temin etmek için dahi donanmaya ihtiyaç [286] zuhûr etmişti. Bunun için kuvve-i bahriye ehemmiyet kesb etmiştir.

Muamelât-ı ticariyenin ziyâdeleşmesi üzerine devletler ve insanlar beyinde olan ihtilât ve münasebât dahi çoğalıp sanayinin ve malûmâtın da o nispette artmasına sebep olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BAB

Mezhep İnkılâpları

İnkılâbın Sebepleri – Kurûn-i Vustâ'da Katolik mezhebinin erkânı mükellef oldukları umûr-u ruhâniye ile kanaat etmeyip umûr-u dünyeviyeye dahi dört elle sarılmışlar. Ve hatta umûmi Hristiyan hükümetlerini kendi riyâsetleri tahtında olarak birleştirip büyük bir devlet-i ruhâniye teşkîl etmeyi kurmuşlar, bunun için dahi ellerinde bulunan kanuni İlahiyenin hilâfında pek çok efâl-u hareket irtikâb etmişlerdi.

Ahâli pek cahil bulunduğundan ibtidâ hey'et-i ruhâniyenin iş bu yolsuzluklarını fark edememiştir. Lâkin Ehl-i Salib muhacemâtı ve onu müteakiben Endülüs ve Şark Arapları ile vâki' olan ihtilât münasebetiyle Ehl-i İslâm elinde bulunan malûmât Avrupa'ya intişâr eylemiş ve o sâyede Avrupalıların gözleri açılmıştır.

Avrupa'da tahsil-i ilim ettikten sonra Endülüs'e gidip Endülüs darülfünunlarında noksanlarını ikmâl eden bazı ehli merak kendi memleketlerinde mevcut olan yolsuzlukları ve bâhusus kilise erkânının nâ meşru mesleklerini müşahade ederler ve bunların en cesurları bazen eserlerinde bu yolsuzluklardan bahsetmeye cür'et eylerlerdi. Lâkin kilise erkânı bundan mütenebbih olup tebdîl-i meslek edeceği yerde bilakis cür'et edeni vahşî sûrette ateşlere yakarak ortalığı yine bildikleri gibi idâre etmeye çalışırlardı.

[288]

Lâkin maarif gittikçe ilerlemekte olup ahâli içinde ortalığın ahvâline vâkıf adamlar ziyâdeleştikçe şikâyetler dahi çoğalmaya başlamıştır. Hatta Reichlin (Reichlin) ve Erasme (Erasme) gibi büyük ulemâ zuhûr edip bu halin vahîm neticeleri vereceğini beyân ile papalara yolsuz mesleği terk etmelerini tavsiye ettikleri halde yine bir semere görülmemiştir. Bunun için ibtidâ Buhemiye'de Jean Huss (J.Huss) ve sonra Saksonyada Martin Luther(Luther) papaların ağzı ile neşir olunan mezhebin Hristiyan mezhebinin esası bulunan İncil-i Şerife muhalif olduğu beyanıyla ortaya çıkmışlar ve pek çok taraftar peydâ ederek Hristiyan âleminin bir takım mezhep firkalarına ayrılmasına sebep olmuşlardır.

Luther – Martin Luther Saksonya’da kâin (İsleben) şehrinde dünyaya gelmiş bir fakir çocuktur. Dehâsını küçük iken dünyayı terk ederek manastıra kapamış ve çok güzel tahsil-i ilim etmiştir. Yeni açılmış olan (Vitenburg) Darülfünü’na ilahiyat muallimi tay’in olunup manastırdan çıktığı vakit gerek dersin takrîri gerek kilisede ettiği vaaz ve nasihati cihetiyle umûmun nazarı-ı dikkatini ve muhabbetini kazanmıştır.

[289]

O vakit papalar Roma’daki meşhûr (Saint Pierre) Kilisesi’nin inşasıyla meşgul olup ikmâl için para yetiştiremediklerinden âdeta bir nevi dolandırıcılık demek olan “Endülijans” (?) lara müracaat etmişler yani herkese münasip bir meblağ mukâbil cennet anahtarını satmaya başlamışlardır.

Endülijansları satmak için Saksonya’ya gelmiş olan Tetzal (Tetzal) ahâliye pek ziyâde zulüm ettiğinden Luther, Endülijansların aleyhine doksan beş bendi havi bir lâyiha tanzim edip neşir etmiş ve ahâliye Endülijansların hükümsüzlüğünü bildirmiştir. Bunun üzerine kilise erkânı Luther’in aleyhine kıyâmetler koparmışlar ise de Luther onlara kulak vermeyip alenen hey’et-i ruhâniyeyi küfür ile ithâm etmeye başlamış ve ahâliyi İncil-i Şerifin ahkâmına muvaffak sûrette mezhebin ıslâhına-yani batıl yolların terkine davet etmiştir.

İncil-i Şerifte müsâvat tavsiye olduğundan Luther umûm beyninde müsâvat ilan etmiş, İncil’de safâ ve saltanat men’ olduğundan Luther’in kilise ve manastırların emlak ve irâdları aleyhinde bulunmuş ve Rüesâ-yı Ruhâniye’nin saltanatlarını takbîh etmiştir.

Mezhep Fırkaları - İncil-i Şerif Latin lisanı üzere yazılmıştı. Âyin dahi kilisede Latince icra olunurdu. Ahâli mezkûr lisandan bir şey anlayamadığından başka papazlar dahi onu layıkıyla bilemediklerinden İncil-i Şerif’in metnini tamamıyla şerh ve tefsir edemezlerdi. Luther ahâlideki bin türlü batıl itikadların bundan ileri geldiği davasıyla İncil-i Şerif’in her milletin söylediği lisan üzere tercümesini tavsiye etmiş.

[290]

Luther’in fikrince İncil-i Şerif Kelamullah olup düstûr-ül amel olmak üzere insanlara ihsan olunmuştur. Cenab-ı Hak insanlara akıl dahi ihsan ederek

Kelamullahın ahkâmını tetkik ve mütalaaya memur eylemiştir. Bu halde Luther'in fikrinde insan İncil-i Şerifi kendi kendine mütalaa etmeli ve kendi aklıyla ahkâm çıkarmalıydı. Bunun için Luther'in tarafını iltizam edenlerde ittihâd kalmayıp pek çok fırkalara ayrılmışlardır.

Bütün Şimâl-i Almanya Luther'in efkârını kabul ile hemen kiliselerin emlâkını yağma etmişler ve manastırları tatil ile tarîk dünyaları tehhüle mecbur eylemişlerdir. Bunun neticesi olarak Luther taraftarları ile Katolikler beyninde azîm muharebeler vâki' olmuş ve pekçok kanlar dökülmüştür. Beyinlerinde akd olunan (Augsburg) Muâhedeşi mûcibince Katolikler, Luther taraftarlarını resmen müstakil bir Hristiyan fırkası makamında tanımışlar ve efkârlarını neşir ve icrayı âyin için müsaade etmişlerdir (933).

[291]

Mezhepçe olan iş bu inkılaba “Reforme” (Reforme) denir. Lâkin reformeyi kabul edenlerin cümlesi Luther taraftarı olmayıp birkaç fırkadırlar. Bunların dahi en çoğu Luther taraftarı olup “Lutheranler” yahut “Protestanlar”nâmıyla ma'ruftur.

İkinci fırka “Angelikan” fırkasıdır ki İngilizlere mahsustur. Angelikan Kilisesi Katolik Kilisesi'nin en yakınıdır.

Üçüncüsü “Reformatlar” yahut “Presbiteryenler” dir. Bunların merkezi İskoçya'dır. Bunlardan başka hesapsız fırkalar daha zuhûr etmiş isede ehemmiyetleri olmamıştır. Hatta bazıları büsbütün mahvolmuştur bile.

İncili-i Şerif'in milli lisan üzere tercümesi ve herkesin manasını anlayarak onunla meşguliyeti terakkî-i maarif için büyük bir kuvvet sırasına geçmiştir.

Galeyân-ı Taassub - Protestanların zuhûru Katolik âlemini galeyâna getirmiştir. Protestanlık Katoliklerin manasız taassublarından neş'et ettiği halde Katolikler taassublarını teskin edecekleri yerde bilakis daha ziyâde artırmışlardır. Bâhusus Protestanlığın zuhûrundan dolayı cem'iyetler kuvvetten düşmüş ve iradeleri azalmış olduğundan Katolikler Protestanlığı mahv ile Hristiyanların ittihâdını temin için her şeyi icra etmeye karar vermişlerdir. Bundan insanın zihninde dehşet verecek bir takım vukuât-ı vahşîye zuhûr etmiştir.

[292]

Katolikler Protestanlığı intişâr-ı maarifin semeresi bildiklerinden ulûm vü maarife düşman olmuşlardır. İçtima' eden (Teridenet) Meclis-i Ruhâniyesi (indeks index) nâmıyla bir fihrist neşr ederek onda okunabilecek kitapları ta'dât etmiştir ki hemen cümlesi mezhebe ve âyine müteallik olup papazlar tarafından yazılmıştı. “indeks” de ismi dâhil olmayan kitabı mütalaa etmek Katolikler için caiz değildi ve öylesi mücazât görecekti.

Roma'da “Engizisyon” nâmıyla bir mahkemeyi ruhâniye teşkîl etmiştir ki mahkemenin vazifesi itikadı şüpheli olan adamları cem'iyetten kaldırmaktan ibaretti. Mahkemenin şiddeti ve işkenceleri umûma dehşet verip bulunduğu yerlerden ahâli firar etmeye başlamışlar. Lâkin Roma'da teşekkül eden merkez mahkemesinin her memlekette şubeleri dahi tesis ettiğinden insan için Protestan memleketinden başka bir yerde necat kalmamıştır.

Vâkıan bu şiddetler Katolik memleketlerinde Protestanların barınmasına mân'i olmuş ise de mahkeme pek çok bigünahların dahi canlarını yakmış olduğundan kimsenin emniyeti kalmamış ve binlerce ahâli Protestan bulunan Şimâl-i Almanya ile İngiltere'ye firar ederek mezkûr kıt'aların ma'mur olmalarına ve saadeti hal kesb etmelerine sebep olmuşlardır. Yani bundan Protestanlar istifâde eylemişlerdir. [293]

Katolik Kilisesi'nin en büyük silahı makamında olan Cizviid Şirketi (?) dahi o vakit zuhûr etmiştir. Müessisi Ağnas Loyolo (Loyolo) nâm bir İspanyalıdır.

İspanya Kralı İkinci Filip ve Almanya İmparatoru Ferdinand gibi büyük hükümdârlar dahi Papalar ile cizviidlerin fesatlarına âlet olarak dünyadan Protestanlığı kaldırmaya kıyâm etmişler ve müddet-i saltanatlarını şiddetli dâhili ve hârici muharebeler içinde geçirmişler ise de bu dahi devletlerinin kuvvetten düşmelerinden başka bir semere verememiştir. Çünkü Sultan Süleyman-i Kanûni ve İngiltere Kraliçesi meşhûr Elizabeth Fransa kralları bazı politika esbabına mebni zayıf olan Protestanları iltizam ettiklerinden Katolikler âciz kalıp nihayet efkârlarından sarf-ı nazar etmeye mecbur olmuşlardır.

Son parti demek olan işbu muharebe “Otuz Sene Muharebesi” nâmıyla ma'ruftur ve Almanya'da vâki' olmuştur. Bu muharebeye tekmîl-i Almanya

hükümetlerinden başka İspanya, Fransa, İngiltere, Danimarka, İsveçye, Avusturya ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye müdahale etmişlerdir.

Bu muharebelere netice veren “Vestfalya” Muâhedei artık Protestanlık için bir korku bırakmamıştır(1026).

Bu muharebelerin neticesi olarak İngiltere, Fransa ve İsveçye devletleri şan [294] ve kuvvet kazanmışlar ve Avrupa’nın en büyük devletlerinden ma’dûd olan İspanya ile Almanya ise pek aşağı düşmüşlerdir.

Düvel-i Muazzama

BİRİNCİ BAB

İspanya Devleti

Zuhûru – Araplar Afrika'dan gelip İspanya'yı fethettikleri vakit bazı (Vesgot) beyleri İspanya'nın şimâl-i şarkiyesinde bulunan dağlara iltica ederek oradan arasına memâlik-i İslâmiyeye çapul ederlerdi. Bir müddet sonra Avrupa ahâlisine din uğrunda muharebe hırsı gelip Endülüs Araplarıyla harb etmek niyetiyle İspanya'ya gelmeye başladıkları esnada mezkûr Got Beyleri memâlik-i İslâmiye üzerine olan tecâvüzlerini arttırmışlar ve hatta bazı ufacık emâret teşkîl etmişlerdir. (Navarro) ve (Oyedo) ve (Lion) hükümetleri bunların en mühimleriydi.

Bir aralık Navarro kralları Hristiyanların ellerinde bulunan İspanya parçasını birleştirip bir devlet teşkîl etmişler ve bu vechile memâlik-i İslâmiyeyi tehlike içinde bırakmışlardı. Lâkin Navarro Kralı Büyük Sanşo hin-i vefâtından memaliki üç oğlu [296] beyninde taksîm ederek yine devleti zayıf düşürmüştü (413).

Büyük oğlu (Ramir) Aragonya'yı, (Ferdinand) Kastiliya'yı, (Garsiya) dahi Navar'ı almışlardı.

Bundan sonra gerek bu üç hükümet gerek bir müddet sonra zuhûr eden Portekiz müstakil hükümetler sıfatıyla hareket ederek Arapları Endülüs'te muttasıl tazyîk etmekte ve hudûdlarını tavsî' eylemekteydiler.

Kurûn-i Cedîde ibtidâsında -yani Endülüs Araplarının elinde Gırnata civarında başka bir şeyi kalmadığı esnada İspanya'da üç hükümet vardı. Bunların en büyüğü Kastilya'ydı- ki Araplardan en çok memalik zabt eden oydu. İkincisi Aragonya Krallığıydı ki o da Navarro ile tekrar birleşmiş ve fazla olarak Araplardan hayli yerler zabt eylemişti. Bir de şimdiki Portekiz, Aragonya kralı Ferdinand Katolik (857-900) Kastilya Kraliçesi bulunan İzabella'yı tezviç ederek iki kıt'ayı birleştirdikten başka Gırnata'yı dahi alarak Portekiz'in maadası olan İspanya kısmını bir idâre tahtına almıştır.

Ferdinand ile İzabella zamanlarında Colombus Amerika'yı keşfetmiş olduğundan İspanya Devleti kıt'at-ı cedîdede mühim müstemlekâtpaydâ etmiş ve servet ve iktidarı cihetiyle Avrupa'nın en büyük devleti olmuştur.

Beşinci Şarl - Ferdinand Katolik İzabella'dan olan kızı ki (Divane Jane) [297] nâmıyla ma'ruftur. İkisinin de vârisiydi. Divane Jane Avusturya vârisi bulunan imparator Maksimilyan'ın oğlu "Güzel Filip" tarafından tezviç edilmiş olduğundan Jane'dan dünyaya gelmiş olan "Don Carlos" en sonra İspanya, İtalya, Felemenk, Belçika, Avusturya kıt'alarıyla birçok hârici müstemlekât sahibi olmuştu. Bundan fazla Don Carlos Beşinci Şarl nâmıyla Almanya İmparatoru ilan olunup Almanya'nın idâresini dahi deruhte eylemiştir.

Beşinci Şarl kuvvet ve azametiyle Avrupa muvazenesini bozmuştu. Ve ortadan Fransa'yı kaldırıp Garbî Avrupa'dan Şarlman Devleti'ne mümasil bir devlet teşkîl etmek fikrine düşmüştü. Lâkin Şarl'ın muasırı bulunan Sultan Süleyman Kanuni kâh Fransa'yı, kâh Almanya Protestanlarını iltizam, kâh Macaristan'dan Şarl'ı tazyik ederek buna meydan vermemiş ve Avrupa'nın muvazenesini muhafaza etmişti.

Beşinci Şarl kemâl-i şan ile otuz sene kadar hükümet ettikten sonra terk-i taht etmiş ve Almanya İmparatorluğu tacıyla Avusturya memâlikini birâderi Ferdinand'a, Felemenk ve Belçika ve İtalya ve İspanya ve Amerika ve Afrika ve Asya müstemlekâtını dahi oğlu Filip'e vermiştir. Bu Filip ikinci Filip nâmıyla tarihte pek meşhûrdur.

İkinci Filip – İkinci Filip'in babasından aldığı miras gibi güzel bir miras [298] tasavvur olunamaz. Hesapsız müstemlekât yüz milyona yakın sâdık ahâli yüzbinlerce muntazam asker ile nâmdar kumandanlar nehir gibi muttasıl Amerika madenlerinden akan altınlar velhâsıl cihangirliği kurmak için Filip'in hiçbir noksanı yoktu.

Lâkin Filip yarım asra yakın olan saltanatı esnasında (934-972) Protestanlığı ortadan kaldırmak ve ahâlinin efkârını ve vicdanlarını istediği daire dâhilinde tutmak gibi insanın yed-i iktidarından olmayan şeyler ile uğraşarak - yani icâbı-ı zaman

olarak zuhûra gelen inkılabât-ı umûmiyenin eserlerini mahvetmek arzusuna düşerek âkıbet-i mâlik olduğu devlet-i muazzamayı mahv-u perişan etmiştir.

Dünyada bulunan Protestanları mahvetmeyi kurmuş olan Filip otuz sene uğraştığı halde kendi memâlikinin bir cüz’i bulunan Felemenk’te Protestanları terbiye etmeye muktedir olamamış ve bunu İngiltere Kraliçesi Elizabeth’in müdahalesine haml ederek en sonra dünyada emsali görülmemiş bir donanma tanzim ile İngiltere aleyhine sevk etmiştir. Lâkin bu donanma dahi gerek fırtınalardan ve gerek İngiltere’nin fedâkârane müdafaasından perişan olduğundan Filip aczini itirafa mecbur olmuştur.

Bu ahvâl devleti o kadar zayıf düşürmüştür ki İspanya asır-ı hazıra gelinceye kadar hep inkırâz yolunda devam ederek bir türlü kendini toplayamamış ve ikinci derecede bir devlet sırasına inmiştir.

[299]

Portekiz - Portekiz krallığı keşfiyyât hususunda herkesten evvel davranıp hayli ehemmiyet kesb ettiği halde hükümdârlar umûm-u müstemlekâta “Nim kral” unvanıyla tayin olunan valilerin nüfûzlarını suisti’ mâl etmelerinden korkarak onları üç seneden ziyâde memuriyette bulundurmamak ve müstemlekâta çok asker tutmamak gibi tedbirsizliklerden ve güya vâridâtı çoğaltmak için müstemlekât ile ticaret etmek üzere ötekine berikine verdikleri envâ’i imtiyazâtdan dolayı Portekiz müstemlekâtı sû’i idâreye düçar olmuş ve başkaları tarafından zabt olunmuştur. Portekiz Devleti dahi bu sebeplerden ehemmiyetini kaybetmiştir.

İspanya Kralı İkinci Filip devrinde Portekiz’de hükümet eden hanedân munkarız olduğunda idâre bir aralık Filip’in eline geçmiş ise de Filip’ten sonra Portekiz yine istiklale nail olmuştur. Portekizlerin müstemlekât içinde en mühimi Brezilya kıt’ası idi. Lâkin Brezilya dahi bu yakınlarda Portekiz’den ayrılıp müstakil bir devlet olmuştur. Portekiz bugünkü günde üçüncü derecede bir devlettir.

Fransa Devleti

İstiklâli İdare - Fransa Krallığı “Yüz Sene Muharebesi” esnasında mahvolmak derecesine gelmiş iken Jeanne Darc’ın zuhûru üzerine hamiyet-i milliye’nin galeyâna gelmesi sebebiyle tehlikeyi atlatmış ve düşmanı Fransa’dan tardı eylemiştir.

Yüz Sene Muharebesi esnasında Fransa derebeyleri iki fırka olup (Armanyak ve Burginyonlar) ikisi de güyâ nöbet tutar gibi devlet-i metbû’larına ihanet ederek düşman tarafını iltizâm ettiklerinden şimdi düşmandan kurtulmuş olan kral, mezkûr derebeyleri te’dib etmeye kıyâm etmiştir.

Muharebe zamanında düşmandan nihayet derecede sıkılmış olan ahâli hassaten kendi hükümdârları makamında bulunan derebeylerin düşman tarafını iltizam ettiklerini ve yalnız kralın bilâfasıla düşman ile uğraştığını görmüş olduğundan derebeylere nefret etmişler ve krallara muhabbet bağlamışlardı. Bunun için bu defa kral derebeylerle harbe tutuşunca umûm ahâli kral tarafını iltizâm etmiştir. Fazla olarak yeni isti’mâle girmiş olan top-u tüfenk kralın imdâdına [301] yetişmiştir. Çünkü derebeylerin kuvveti olmayıp ancak tahassun ettikleri “şatolara (?)” güvenirlerdi. Hâlbuki toplar en metin şatoyu bir iki saat zarfında yıkıp kralın askerine yol açardı.

Bundan böyle İngilizleri Fransa’dan tart etmiş olan Kral Yedinci Şarl ile oğlu ve halefi On Birinci Louis (839-861) Fransa’da bulunan derebeyleri kaldırıp memâlikin ittihâdını temin etmiştir.

On birinci Louis tarihte pek meşhûr bir adamdır. Kendisi gayet cesur ve gâyur idiyse de hırçınlığı ve zülmü cihetiyle nâmını lekedâr etmiştir. Louis en ziyâde Borgondiya Dukası “cesur” Şarl (Le Temeraire) ile uğraşmıştır. Çünkü Şarl âdi derebey olmayıp Borgondiya Dukalığından başka Felemenk ve Belçika kıt’alarına mâlik bir hükümdâr-ı zî şândı.

Louis hayli zahmetlerle Şarl'ı dahi mağlup etmiş ve yegâne vârisi bulunan kızı Marya'nın elinden Borgondiya'yı zapt etmiştir.

Louis Borgondiya'nın sâir müstemlekâtını dahi kapmak için yirmi yaşında bulunan Şarl'ın kızı Marya'yı sekiz yaşında bulunan kendi oğlu Şarl'la tezvic etmeyi kurmuştu.

Lâkin Marya Louis'in elinden kurtulup Almanya İmparatoru Üçüncü Frederik nezdine iltica etmiş ve Frederik'in oğlu Maksimilyan'a varmıştır. Maksimilyan'ın oğlu "Güzel Filip" vasıtasıyla Belçika ile Felemenk İspanya kralı meşhûr Beşinci Şarl'a intikal etmeleri bu sûretle vâki' olmuştu.

[302]

Muharebât-ı Hâriciye ve Avrupa Muvazenesi Meselesi - Yedinci Şarl ile On Birinci Louis Fransa'nın dâhili umûrunu tesviye ederek halefleri için dâhilde idâreye nezârat külfetinden başka bir şey bırakmamışlardı. Hâlbuki gerek dâhili, gerek hârici muharebeler esnasında yeni silahlarla müsellağ ve daima silâh altında hazır mükemmel asker yetiştirmişlerdi. Bunun için On Birinci Louis'in oğlu Sekizinci Şarl (861-876) hemen hârice tecâvüz etmiştir.

İtalya kıt'ası Avrupa'nın en zengin ve en güzel kıt'ası sayılır. İtalya hayli vakitten beri muktedir bir hükümetin eline geçmeyip tefrika ile neticesi olan münazaaları altında boğulmaktaydı. Sekizinci Şarl Fransa'ya muttasıl olan işbu İtalya'yı fethetmek istemiştir.

Sekizinci Şarl Milan Dukalığından başlayıp Floransa ve Roma'dan geçerek muzafferin Napoli şehrine dâhil olmuş ve bu sûretle İtalya'nın kısım-ı a'zamını zapt etmiştir. Lâkin Şarl'ın İtalya fütûhatı sâir devletlerin hasetlerine dokunup İtalya'nın Fransa'ya geçmesiyle "Avrupa'nın muvazenesi bozulacaktır" kavliyle müttefikin Fransa aleyhine kıyâm ile Şarl'ı ric'ata mecbur etmiştir.

Şarl'ın halefi On İkinci Louis (876-893) Milan hanedânına mensup olan vâlidesinden dolayı Milan Dükalığına hukuku olduğundan Milan'ın zabtına kıyâm etmiş ve Milan Dukalığını kolayca zapt ettiğinden kûsûr-i İtalya'nın fethine dahi hırslanmıştır. Lâkin Sekizinci Şarl'a karşı akd olunan ittifak gibi bir ittifak-ı düvele vermemek ve ittifak vâki' olsa dahi mukavemet edebilmek için İspanya Kralı

[303]

Ferdinand Katolik ile mukavele akd edip İtalya'yı beyinlerinde taksîm etmeye karar vermiştir. Lâkin hilekâr Ferdinand, Louis'i aldatmış ve Louis Napoli'ye kadar gitmiş olduğu halde mağluben ric'at etmeye mecbur olmuştur.

On İkinci Louis'in halefi Birinci Fransuva (893-925) genç ve gayyûr ve gayet hâris şöhrat bir hükümdârdı. Fransuva seleflerinin tecrübelerine bakmaksızın İtalya'nın fethine kıyâm etmiş ve (Marinyan) yahut “kahramanlar” muharebesi'nde müttefiklere galebe ederek hemen İtalya'nın şimâl tarafını fethetmiştir.

Bu sırada Almanya İmparatoru Maksimilyan vefât etmişti. Fransuva Almanya tacına tâlib olup işi hayli ileri götürmüş iken tâcı yukarda gördüğümüz İspanya Kralı Beşinci Şarl'a kaptırmıştır. Bu ise Fransuva'nın kibrine dokunup Şarl'a ilan-ı harb etmiştir.

Yalnız Fransa'ya mâlik olan Fransuva'nın hemen dünyanın her tarafında hükmü cârî olan Şarl ile muharebeye tutuşması ilk nazarda cinnet âd olunur. Lâkin Fransuva'nın kuvveti toplu Şarl'ın ise bir mahallede toplanması müşkil olduğuna ve Şarl'ın Almanya'da zuhûr etmiş olan Protestanlar ile şarktan tecâvüz eden Osmanlıların tazyikleri altında bulunduğuna bakılırsa pek te o kadar takbîh olunamaz.

[304]

Fransuva ile Şarl beyninde vâki' olan muharebe pek çok imtidat etmiş ve hayli renklere girmiştir. Hatta bir defa – yani İtalya'da vuku bulan (Pavye) Muharebesinde Fransuva Şarl'ın eline esir bile düşmüştür. Lâkin netice-i ahvâl olarak Fransuva Fransa'nın hududunu muhafaza edebilmiş. Halefi İkinci Henri ise Şarl'ın elinden Fransa'nın şarkında bulunan (Mohac) ve (Tol) ve (Verdon) gibi mühim kal'aları bile zabtetmiş ve onları akd olunan “Kadınlar Muâhedesi” mûcibince uhdesinde muhafaza etmiştir.

Muharebelerde Fransa askeri fevkalâde şecaat ve metânet göstermiş olduğundan o vakit Fransa askeri Avrupa'da en birinci asker sayılırdı.

Fransuva'nın dâhili idâresi dahi epeyce parlaktı. Yalnız lüzumsuz saltanat ve israf-ı umûr-i maliyeyi ihlâl etmiştir. Fransuva donanma inşâ ederek hâriçte

müstemlekât sahibi olmuş ve ticaret ile sanayi ve ulûmu himaye-yi mahsusa altına alarak terakkîlerine yardım etmiştir.

Fransuva maarif perverlik ile iftihâr ettiğinden ecnebî ulemâsına dahi çok atiyeler verirdi. Bunun için Beşinci Şarl ile olan muharebeler esnasında yeni uyanmakta olan Avrupa efkâr-ı âmmesi Fransuva tarafını iltizam ederdi.

[305]

Fransuva'nın sarayı saltanat ve şa'saa cihetiyle Avrupa'da en parlak sayılırdı. Sâir hükümdârlar Fransuva'yı taklit etmeye gayret ettikleri halde Fransuva'ya yetişemezlerdi.

Mezhep Muharebeleri - Reforme -yani Protestanlık Fransuva'da pek ağır sûrette intişâr etmiştir. Çünkü Kral Birinci Fransuva Almanya'da Protestanlığın zuhûru üzerine Fransa'nın cenûb tarafında olup “Vaudois (Vaudois)” nâmıyla ma'ruf olan cemaati kâmilten mahvederek ahâlinin gözünü korkutmuştur.

Bununla beraber kralların istiklâllerinden telaş etmiş olan zâdegân guruhu (eski derebeyler) hükümeti zayıf düşürmek fikriyle Protestanları himaye ederek hayli çoğaltmışlardır.

Fransa'da Protestanlar Kral İkinci Henri ile oğlu ikinci Fransuva zamanlarında çoğaltmışlardı. İkinci Fransuva'nın birâderi Dokuzuncu Şarl zamanında ise hükümet ile Protestanlar beyninde dâhili muharebe zuhûr etmiştir. Fransa Protestanları “Hugnot” nâmıyla ma'ruftur.

Dokuzuncu Şarl gayet gevşek tabili bir adam olduğundan idâre-i devlet Dokdegiz (Deguise)'in elinde kalmıştı. Dokdegiz ise kendisinin en büyük düşmanları bulunan (Borbon) ve (Konde) prenslerinin Protestanları iltizam ettiklerini görünce hem düşmanlarını mahvetmek hem de Papa ile İspanya Kralı İkinci Filip'in teveccühlerini kazanıp zürriyetsiz olan Şarl'dan sonra Fransa'ya hükümdâr olmak ümidiyle Protestanların aleyhine kıyâm etmiş. Lâkin Protestanlar muktedir Borbonlar ve bâhusus İngiltere kraliçesi meşhûr Elizabeth'in himayeleri sâyesinde pek güzel mukavemet etmişler ve hatta Fransa'nın garp tarafında kâin bazı mühim kal'alar ile iskeleleri elde etmişlerdir ki Protestanlar bu sâyede İngiltere donanmasına istinat ederler ve imdat alırlardı.

[306]

Dokuzuncu Şarl'ın vâlidesi Katerina Medçi bunlar ile başa çıkamayacağını anlayıp Protestanlar ile muâhede akd etmiş ve rüesâsını kral tarafına celp etmeye sa'y eylemiş. Ezcümle Protestanların resmen reisleri bulunan Prens Henri Borbon'a kendi kızını –yani kralın hemşiresini vermiştir.

Protestan rüesâsından Amiral Kolini (Colingy) pek dirâyetli ve muktedir bir zât olup kralın gözüne girmiş ve yavaş yavaş gevşek kralı kendisine bent edip Fransa'nın idâresini ele almıştır. Hatta Fransa tarafından Felemenk Protestanlarına imdat göndermeye karar verilmiştir.

Bu ahvâl üzerine telaşa düşmüş olan Katerina Medçi ile Dokdegiz taraftarları hafiyyen komiteler teşkîl ederek bir gece Amiral Kolini ile beraber düğün münasebetiyle Paris'te bulunan bil cümle Protestan rüesâsını ve birkaç bin sâir Protestan'ı katl etmişlerdir (950).

[307]

İşbu dehşetli vak'a tarihte "Sen Bartelmi Gecesi" nâmıyla meşhûrdur. Rüesâdan yalnız Prens Henri Borbon sağ kalmıştı. O da damat bulunduğu için. Lâkin Katerina Medçi Henri'ye dahi cebren Protestan mezhebini terk ettirmiştir.

Sen Bartelmi vakası nefret-i ammeyi mûcib olduğundan Protestanlar daha büyük gayretle ayaklanmışlardır. Henri Borbon dahi firaren gelip riyâsetlerini deruhte etmiştir.

Bu muharebeler Dokuzuncu Şarl ile birâderi Üçüncü Henri'nin müddet-i saltanatlarınca devam etmiştir. Üçüncü Henri Protestanlar ile başa çıkamadığından papazlar bir katil tedarik ederek öyle Henri'yi katlettirmişlerdir. Papazların bundan maksatları Henri'nin vefâtıyla Valois hanedânı münkatı' olacağından Fransa tacını gayyûr ve mutaassıb (Giz) hanedânına vermektir. Hâlbuki Giz hanedânının hükûmette hiç hakları yoktu. Çünkü Dokuzuncu yahut Sen Louis'in evladından olan Borbon hanedânı vâris-i meşru' sayılırlardı.

Üçüncü Henri'nin katli üzerine Protestanların Henri Borbon'u hemen kral ilan etmişlerdir. Lâkin Paris ahâlisi Protestan kralı kabul etmeyeceklerinden bahisle biat etmediklerinden Henri resmen Katolik mezhebini kabul etmiş ve Dördüncü Henri nâmıyla kral ilan olunmuştur (971).

[308]

Dördüncü Henri - Dördüncü Henri (971-988) yahut (Henri Borbon) Fransa'nın en meşhûr krallarından sayılır. Cülûs ettiği vakit Fransa'nın ahvâli pek vahîmdi. Hayli vakitten beri devam eden dâhili muharebe esnasında pek çok hanedân mahvolmuş, pek çok ocak sönmüş, cem'iyetin bir kısmı diğerine hasım olmuş, devletin umûr-u maliyesi bozulmuş, hazine borçlar içinde kalmıştı.

Henri ibtidâ Nant Fermanı (Edit de Nantes) nâmıyla ma'ruf olan ferman vasıtasıyla Protestanlığı yatıştırmıştır. Henri Protestanları maksatlarına nail ettikten sonra Katoliklerden olup münasebetsiz hareketlerle ortalığın rahatını bozanları ve hatta kendi aleyhinde isyanda ısrar edenleri affeylemişti.

Bu yolda ezhân yatıştıktan sonra maliyece ve mülkiyece ıslâhata başlamıştır. Henri bu hususta silah arkadaşı bulunan Dük de Soliy (De Sully) de güzel bir muavene bulmuştur.

Birinci Fransuva'nın vaktinden beri kişizâdeler Paris eğlencelerine alışıp şatolarını ve çift ve çubuklarını yüz üstü bırakmışlardı. Henri bunları köylerine ve şatolarına göndermiştir.

Henri'nin hin-i vefâtında Fransa devleti dâhili ve hârici gâilelerden [309] kurtulmuştu. Henri mezhep hususunda biraz serbest olup Protestanlara yüz veriyordu. Bunun için Cizviidler ve Katolik mutaassıpları Henri'yi Ravayak (Ravaillac) nâmında bir divaneye katl ettirmişlerdir.

On Üçüncü Louis - Henri'nin oğlu On Üçüncü Louis (988-1021) babasının katli esnasında pek küçüktü. Büsbütün hükümet vâlidesi (Marya Medçi) elinde kalmıştır. Marya Medçi dahi Konçini nâm bir İtalya serserisine gönül verip umûr-u devleti onun sözüyle idâre ederdi. Bazı hamiyetli Fransa kişizâdeleri ile bu ahvâli fırsat bilen bazı müfsidler isyan ederek birkaç defa memâlikin rahatını bozmuşlar. Lâkin Üçüncü Louis buluğa erip hükümeti ele aldığı vakit bu fenalıklara nihayet verilmiştir. Çünkü hükümeti meşhûr Kardinal Rişlu (Richelieu) ya vermiştir.

Kardinal Richelieu pek sert ve hunrîz bir adam olup hayli adamın kanını [310] dökmüş ise de Fransa'nın idâresini yoluna koymuş ve merkez hükümetinin nüfûzunu arttırmıştır. O vakit Fransa Avrupa'nın en muntazam ve kuvvetli devleti sayılırdı.

Kardinal Richelieu “Otuz Sene Muharebesi” nâmıyla ma’ruf olan Almanya muharebesine müdahale ederek Protestanları iltizam etmiş ve Beşinci Şarl’dan beri Avrupa’nın muvazenesi ihlal etmekte bulunan Habsburg hanedânının nüfûz ve iktidarını kırmıştı.

On Dördüncü Louis – (1021-1093) On Üçüncü Louis’in oğlu On Dördüncü Louis dahi sabi bulunduğu halde kral tacını giymişti. Bu zaman umûr-u devlet Richelieu’nun halefi Kardinal Mazarin (Mazarin)’nin elindeydi. Mazarin hârici politikada Richelieu’nun tuttuğu yol üzere hareket ederek Fransa’nın nüfûzunu vikâye etmiş ve “Vestifalya” Muâhedeşiyle şanını arttırmıştır. Lâkin Mazarin mürtekip olduğundan hem Fransa’nın maliye umûrunu karıştırmış, hem de kendisini lekeletmiştir.

On Dördüncü Louis en kibirli ve azametli Avrupa hükümdârlarından biridir. Saltanat ve şâ’şası darb-ı mesel hükmüne girmiştir. Saltanatın ilk nısfında nüfûz ve iktidarı dahi azameti nispetindeydi. Lâkin hırsın neticesi olan lüzumsuz tecâvüzler ve manasız muharebeler ile Fransa’yı yorup halsiz bırakmıştır. Saltanatın ilk nısfında riyâset umûrda bulunan vükelâ dahi pek meşhûr adamlardır.

Ezcümle Maliye Nazırı Kolbert (Colbert), Harbiye Nazırı Lovuva (Louvois), Prens Konde, Prens Toron vesâire tarihte büyük nâm kazanmıştır.

Bunların zamanında dünya Fransa ahvâline haset ederdi. Lâkin sonraları Louis’in israfı ve taassubu Fransa’yı ezmiş olduğundan hem hariçte mağlup olmuş, hem dâhilde büyük gâilelere uğramıştır. Bu gâileler içinde en çirkin olan (Dragonad) dedikleri vakadır.

Fransa’da hayli Protestanlar mevcuddu. Hemde bunlar Fransa’nın en çalışkan ve zengin takımıydı. Louis ihtiyarladıkça taassuba düştüğünden bir takım haluskârlar Protestanların cüz’i himmetle Katolik mezhebine getirmeleri mümkün olduğu iddiasıyla Louis’e ibtidâ vâizler ve sonra asker göndermeye mecbur etmişler. Giden Dragon alayları Protestanların hakkında irtikâp etmedik bir zulüm ve tecâvüz bırakmamışlardır.

[311]

Protestanlar isyan ederek bir haylisi telef olmuş geri kalanları dahi ecnebi memâlikine kaçmışlardır. Hâlbuki haluskâr vükelâ “Protestanlar ilk davet üzerine Katolik mezhebine geldiler” derler ve bu münasebetle Louis’i “İkinci Konstantin” yâd ederlerdi. On Dördüncü Louis devrinde vâki’ olan muharebeler “Belçika muharebeleri” ve “İspanya veraseti muharebeleri” nâmıyla ma’ruftur.

Birinci muharebede gâlip gelen Louis Almanya hududunda hayli memleketler zabt etmiş, ikincisinde dahi müttefiklere mağlup olduğu halde kendi torunu Filip Anjou’yu İspanya tahtına oturtmuştur. İkinci muharebede tekmîl-i Avrupa Louis’in aleyhindeydi. Bu muharebede bâhusus Avusturya ordusu kumandanı Prens Öjen de Sava (Eug. De Savoie) ile İngiltere ordusu kumandanı Lord Malboro (Malboraug) Fransızlara karşı pek büyük muvaffakiyetlere nail olmuşlardır. [312]

On Beşinci Louis – On Dördüncü Louis’in halefi On Beşinci Louis (1093-1152) israf ve saltanat hususunda daha ileriye gitmiştir. On Dördüncü Louis hiç olmazsa devletin şan ve azametini muhafaza etmeye gayret ederdi. On Beşinci Louis ise zevk ve safâdan başka bir şey ile zihnini yormazdı ve gayet gevşek tabiatlı olduğundan ötekinin berikinin nüfûzu altında kalırdı. Louis üzerinde nüfûz icra edenlerin çoğu ahlaksız fahişelerdir. Bunların içinde dahi en meşhûr olan Markiz Pompador (Pampadour) dur.Devletin varidatı Louis ile Pampadour’un dairelerinde sarf olunurdu. Sâir daireler ise her nevi irtikâplarla geçinirlerdi.

Bazı hamiyet sahipleri bu ahvâlin neticelerinden korkarak Louis’e bir i’tidâl gözetmesini tavsiye ederlerdi. Lâkin Louis asla tavsiyeyi kabul etmezdi ve “adam sende, biz eğlencemize bakalım, bizden sonra ister tufan olsun” derdi.

Filhakika hamiyet sahiplerinin his ettikleri felaket Louis’in halefi On Altıncı Louis devrinde vâki’ olup büyük “ihtilâl” yâd olunmuştur ki neticesi olarak Fransa’da hükümet-i kraliye kaldıktan başka bütün Avrupa dahi alt üst olmuştur. [313]

İngiltere Devleti

Hükümetin Zâfiyeti - Yukarda [*]⁴⁵ görüldüğü üzere İngiltere Kralı “Vaiz Edvard”ın zürriyetsiz vefâtı üzerine Fransa’da kâin Normandiya’nın Dükası bulunan Gülyum (Fâtih) İngiltere tacını zabt etmişti.

Gülyum’un ordusunda asılları belli olmayan bir takım serseriler çoktu. Gülyum bunlara büyük büyük mesnedler verip İngiltere zâdegânını tahkîr etmişti. Bir de İngilizler kendi lisanları edebiyatı, usûl-i medeniyeleri ile iftihar etmekte olduklarına bakmaksızın Gülyum İngiltere devâir-i resmiyesine Fransa lisanıyla Fransa usûlünü dâhil etmiştir. Bunun için ahâli dahi kendisine ısınamamış ve bu sülaleden kurtulmak için fırsatta muntazır olmuştur.

Gülyum zulüm ve şiddet sâyesinde ahâliye isyan için mahal bırakmamış ise de oğulları zamanında isyanlar zuhûr ile hükümet zayıf düşmüştür. Hatta ilk evvel isyan çıkaranlar Gülyum’un büyük oğlu Robert’i Normandiya Dukası, ikinci oğlu “kırmızı” Gülyum’u dahi kendisine veliahd ta’yin etmişti. Robert pederinin vefâtından sonra hükümet davasıyla birâderi aheyhine kıyâm ederek büyük bir gâile çıkarmıştır.

[315]

Gülyum’a mağlup olmuş olan Robert Gülyum’un vefâtından sonra küçük birâderi birinci Henri aleyhine dahi isyan etmiştir. Lâkin bu isyanda tutulup hapishanede telef edilmiştir.

Henri’nin iki oğlu Manş denizinde telef olmuş olduklarından hin-i vefâtında (Matilda) nâmında bir kızından başka zürriyeti kalmamıştır. Matilda dahi Fransa’da kâin Anjou (Anjou) kontluğuna mâlik olan (Jofreova) ya varmış olduğundan Jofreova’nın oğlu Henri Plantagenet (Plantagenet) İngiltere hükümetini zabt etmiştir (532).

⁴⁵[*]sayfa 161

Henri Plantagenet'in İngiltere tahtına cülûsu ile İngiltere ve Fransa beyinde garip münasebât peydâ olmuştur. Henri Fransa'da pek çok beyliklere mâlikti. Bu beylikler resmen Fransa kralının müstemlekâtından sayıldıkları cihetiyle onlara mâlik olanın dahi Fransa kralına tabi olması lazımdı. Hâlbuki İngiltere kralı bulunan bir zâta Fransa kralına tabiiyet etmek krallık şanına muhalif geldiğinden İngiltere kralları dahi "Vasallık" vezâifini (?) ifâda kusur ederlerdi. Fransa kralları ise bu kusurları vesile-i ittihâz ederek daima tecâvüz ederler ve İngiltere'nin Fransa'da bulunan müstemlekâtından bir miktarını zabt ederlerdi.

İngiltere ahâlisi Fâtih Gülyum'a ısınamadığı gibi, Plantagenet sülalesine dahi ısinamamıştır. Çünkü gerek Henri ve gerek oğulları bulunan (Richard) ve (Jan San Terre J Sans Terre) Fransa usûlüne riâyet ederlerdi. Fazla olarak hükümet daima Fransa önünde küçük düşmekte olduğundan bundan ahâlinin hamiyeti galeyâna gelmekteydi. En sonra Kral Üçüncü Edvard fütühât-ı hâriciye vasıtasıyla ahâlinin muhabbetini celb etmek fikriyle Fransa aleyhine kıyâm etmiştir (715). Edvard'ın Fransa üzerine hücumu ile en dehşetli muharebeden ma'dud bulunan "yüz sene muharebesi" küşâd olunmuştur.

[316]

Yukarda [*]⁴⁶ görüldüğü üzere yüz sene muharebesine başka sebepler daha vardı. Yani Fransa kralı "güzel" Filip'in oğulları zürriyetsiz vefât ettikleri cihetle kızının oğlu bulunan Edvard güya Fransa tahtına hak kazanmıştı.

Bu sûretle açılan yüz sene muharebesi ibtidâ İngilizler için pek uygun sûrette gitmiş ve Fransa hemen zabt olunmuş iken en sonra Fransa'da vâki' olan galeyân-ı hamiyet İngilizlerin mağluben ric'at etmelerini mûcib olmuştur. Bu ise İngiltere'de hükümeti ahâli nazarından büsbütün düşürmüştür.

İki Gül Muharebesi - Fransızlara kat'î sûrette birkaç defa galebe edip hayli vilayetler zabt etmiş olan Kral Üçüncü Edvard'ın vefâtı üzerine İngiltere hükümeti torunu İkinci Richard'ın elinde kalmıştır. İkinci Richard ise pek gevşek bir hükümdâr olup idâreyi iktidarsız adamlar elinde bıraktığından Fransa kendini toplamış ve

[317]

⁴⁶ [*]sayfa 206

İngilizlerin ellerine geçmiş olan kıt'aları iade etmişti. Bunun üzerine Edvard'ın torunu -yani üçüncü oğlu Dak De Lankaster'in oğlu Henri (Dördüncü Henri) Richard aleyhine isyan ile hükümeti zabt etmiş ve muharebede Fransızlara dahi galebe ederek gasp ettiği hükümeti uhdesinde te'min eylemiştir. Dördüncü Henri'nin oğlu Beşinci Henri dahi muzaffer olup Paris şehrini fethetmiş ve kendini Fransa kralı ilan ettirmiştir. Mahlu' Richard'ın varisleri bunun için hükümeti dava etmeye cesaret edememişlerdi.

Lâkin altıncı Henri zamanında Fransızlar meşhûr (Jan Dark) sâyesinde tekrar başkaldırıp İngilizleri Fransa'dan kovmuşlardı. Bundan dolayı İngiltere ahâlisi Kral Altıncı Henri'den dil-gîr olmuş olduğundan Richard'ın vârisleri bulunan York Dükaları hükümet davasıyla ortaya çıkıp büyük bir gâile zuhûra getirmişlerdir. Bu yolda açılan dâhili muharebe “iki gül muharebesi” nâmıyla meşhûrdur.

İngiltere ahâlisi iki fırkaya ayrılıp biri (York) hanedânını, diğeri dahi [318] (Lankaster) hanedânını iltizam ederlerdi. York hanedânının armasında beyaz gül, Lankaster hanedânının armasında dahi al gül mersûmdur. “iki gül muharebesi” nâmı bundandır.

Tudorlar – İki Gül Muharebesi esnasında İngiltere'de hükümeti defaatle elden ele geçmiş ve pek çok kanlar dökülmüş galebe eden fırka mağlup olan fırka hakkında etmedik vahşet bırakmadığından vâki' olan vahşîliklerin hadd-u hesâbı yoktu. Bu devir İngiltere tarihinin en vahîm bir parçasıdır. En sonra iş iki hanedânın mahfiyle hitâm olmuştur. Yani uzaktan Lankaster hanedânına mensup olan Henri Tudor (Tudor) Fransızların yardımı ile İngiltere tacını zabt etmiş ve York hanedânının vârisi bulunan Elizabeth'i tezevvüc ederek münazaaya nihayet vermiştir (863). İşbu Henri Tudor Kralı Yedinci Henri nâmıyla ma'ruftur.

İki gül muharebesi esnasında İngiltere ahâlisi pek ziyâde ezilip yorulduğundan Yedinci Henri'nin müstebdâne idâresinden dolayı sesini çıkarmamıştır.

Yedinci Henri'nin oğlu Sekizinci Henri devrinde İngiltere'de Katolik mezhebi terk olunup Protestan mezhebi kabul olunmuş bu dahi Henri'nin bir

huysuzluğundan ileri gelmiştir. Henri pek ziyâde zevk ve safâya mübtela bir adamdı. Kendisinden yaşlı bulunan zevcesi (Katerina) Henri'nin eğlencelerine mân'i olmakta [319] olduğundan, Henri onu terk edip saray kadınlarından Anne de Bolein (Anne de Bolein) i tezvic etmek istemiş lâkin buna papa mâni' olmuştur. Henri ise buna karşı Protestanlığı kabul edip istediğini icra eylemiştir.

Henri bu vechile kabul etmiş olduğu Protestanlıkta nihayet derecede bir Taassub göstermiş ve yeni mezhebi kabul etmek hususunda tereddüt edenlerden yetmiş iki bin nüfus telef etmiştir ki içlerinden iki kraliçe (kendi zevceleri), on iki dük, iki kardinal ve pek çok meşhûr zâtlar vardı.

Henri bu Taassub ile zevk-u safâdan dahi geri kalmamıştır. Devletin vâridâtı istenildiği sûrette Henri tarafından sarf olunduğu halde bazen kendisinin parasız kaldığı olurdu. Bu halde Henri parlamentoya bakmaksızın vergiyi artırır, sikkenin ayarını değiştirir, ceza-yı nakdi nâmıyla şunu bunu soyar, istikraz ederdi. Sonra iflas ettim kavli ile borcunu vermezdi. Ahâli dahi Henri'nin hududu aşmış olan zulmünden o derecede ürkmüş idi ki bu münasebetsizliklerine karşı sesini çıkaramazdı.

Henri'nin kızı (Marya Tudor) devrinde Katolik mezhebi iâde olunmuş ve Marya Katolik mezhebine avdet etmeyenleri katletmeye başlamıştır. Marya İspanya kralı meşhûr İkinci Filip'e varmıştı ve Filip'in teşviki ile Protestanlığı ortadan [320] kaldırmayı kurmuştu. Lâkin Marya'nın ömrü vefa etmeyip ancak beş sene hükümet ettikten sonra vefât etmiştir.

Marya Tudor'un İkinci Filip'e varması İngiltere ile İspanya'nın meslekçe birleşmelerini mûcib olmuştu. Fransa bunun "Avrupa muvazenesine muhâlif olduğu" bahanesiyle ilân-ı harb ederek Yüz Sene Muharebesinde İngiltere'nin muhâfaza etmiş olduğu kale kal'asını zabt etmiş ve bu sûretle İngilizlere Fransa'dan kat'î alaka ettirmiştir.

Marya Tudor'dan sonra İngiltere tahtına hemşiresi meşhûr (Büyük Elizabeth) cülûs etmiştir (936-981).

Elizabeth Anne de Bolein'in kızıydı. Henri Anne de Bolein'i idam ettiği vakit kızı Elizabeth'i uzak şatoların birine teb'id eylemişti. Elizabeth Protestan mezhebinde bulunduğu cihetle Marya Tudor'dan yüz bulamayıp nefiyde kalmıştı. Lâkin Elizabeht boş vaktini kitap mütalaasıyla geçirmiş olduğundan riyâset-i umûra geldiği vakit akıl ve dirâyetiyle herkesi taaccüb içinde bırakmıştır.

Elizabeth İngiltere'nin en büyük hükümdârlarından biridir. Kırk beş seneye bâliğ olan saltanatı esnasında ikinci derecede bir devlet halinde bulunan İngiltere dünyanın en birinci devleti sırasına geçmiştir.

Elizabeth'in bulunduğu devir “Katolik âleminde Galeyân-ı Taassub” devriydi. –Yani İkinci Filipler, Engizisyonlar, Cizviidler vasıtasıyla vicdan-ı beşerin en ziyâde tazyik olunduğu ve insanları terakkîden alıkoymak istenildiği bir zamandı.

[321]

Elizabeth ise İngiltere'de Protestanlığı iade etmiş, lâkin Protestanlığa avdet etmeyenler hakkında cebir göstermemiştir. Bundan sonra Elizabeth Katolik taassubunun kurbanı olan mazlumlara himaye etmeye başlamıştır. Elizabeth iş bu mazlumlara kurtarmak için nakden iâne eder yahut iâne ile hükümdârın birini zalim üzerine sevk eder veya mazlumlara İngiltere'ye kendi himayesi tahtına kabul eyler idi. Kendisi resmen müdahale ederek İngiltere'yi muharebe tehlikesine dûçar etmezdi.

Dünya yüzünde bir Protestan bırakmamayı kurmuş olan İkinci Filip Protestanlardan kendi memâlikini temizlemekten âciz olduğunu görmüş ve buna Elizabeth sebep olduğunu anlamıştır. Yirmi sene kadar bu gizli muharebeye katlandıktan sonra Filip'in tâkati kalmayıp Elizabeth'e ilan-ı harb etmeye mecbur olmuştur. Lâkin âkıbeti İngiltere'yi tebid etmek üzere göndermiş olduğu donanma ile askerinin mağlup ve perişan olduklarını görmüştür.

Filip'in İngiltere'ye sevk ettiği donanma “nâ mağlup armada” nâmıyla ma'ruftur. O zamana gelinceye kadar böyle mükemmel bir donanmanın denize çıktığı yoktu. Bu donanma gerek fırtınalardan, gerek İngilizlerin fedakârâne müdafaalarından mahvolunca Filip'in galebe ümidi kesilmiştir.

İşbu muzafferiyetten dolayı cür'ete gelmiş olan İngilizler donanma vasıtasıyla [322]
dünyanın her tarafında bulunan İspanya'nın müstemlekâtına tecâvüz ederler ve
beğendiklerini zabt ederler idi. Bu vak'a İspanya zevâli ve İngiltere'nin ikbâli
noktasıdır.

Elizabeth devrinde İngiltere memâliki siyasette parladığı gibi medeniyet
hususunda dahi pek ziyâde ilerlemiştir. İngiltere'de (Şekspır) ve (Bakon) gibi büyük
hükemâ zuhûr ettiği gibi, memalîği ecnebiyede zuhûr eden hükemâ dahi gelip
İngiltere'de otururlar ve eserlerini neşrederlerdi.

Ticaret ve servet cihetiyle dahi İngiltere sâir memâliki çok geri bırakmıştır.

Estevartlar Devri - Büyük Elizabeth kocaya varmamıştı. Birâderi ve
hemşîresi dahi yoktu. Bunun için vefât eder iken kendisinin müddet-i medîde
hapsettikten sonra zalimane katl ettirmiş olduğu meşhûr Marya Estvart'ın oğlu Jak'ı
veliaht tayin etmiştir.

Marya Estvart ve Jak Elizabeth'in yakın akrabasından olup İskoçya Krallığına
mâliktiler bunun için birinci Jak'ın İngiltere tahtına cülûsu ile İngiltere ile İskoçya
birleşmişlerdir(981)

Sekizinci Henri'den beri riyâsete gelen hükümet hey'eti ve vükelâyı tebdîl
eder gibi birkaç defa mezhebi değiştirmişti. Bu ise Katolik ve Protestan fırkası [323]
beyninde olan adâveti artırmıştı. En sonra Elizabeth Protestanlığı devletin resmî
mezhebi ilan ederek Protestanlara iltizam etmiş ve Elizabeth devrinde Protestanlık
terakkî etmiştir.

İngiltere'de hayli galebelik bulunan Katolikler Protestanlığın terakkî
etmesinden müteessir olmakta idiyse de teselli ümitleri dahi eksik değildi. Yani
Elizabeth zürriyetsiz olduğundan vefâtından sonra hükümet-i tabii(Estvart)
sülalesine geçecekti. Estvartlar ise hâlis ve mütedeyyîn Katolik'tiler bu halde
efkârlarınca Protestanlar Elizabeth zamanında ne kadar ileri gitseler Estvartlar'ın
riyâsetine gelmeleriyle cümlesinin Katolik mezhebine iade edileceklerine şüphe
yoktu.

Lâkin Birinci Jak'ın ilk günlerinde Katolikler kırk senelik ümitlerinin külliye boş olduğunu kemâl-i ye's ve ızdırab ilk beyannâmesinde devletin resmi mezhebi Protestan mezhebi olduğundan her hususta Protestanları tercih edeceğini bildirmiştir. Nihayet derecede aldanmış olan Katolikler ye'slerinden büyük bir cinayet icra etmeye karar vermişler. Yani parlamentonun küşâdı günü Kral ve hanedânı ve vükelâ vü erkân-ı devlet ve millet mebusları parlamento dairesinde hazır bulundukları halde cümlesini havaya atmak istemişler ve bunun için parlamentonun altındaki mahzeni barut varilleri ile doldurmuşlardır. Lâkin bir gün evvel iş meydana [324] çıkmış ve Katoliklerin büsbütün edbâra düşmelerini mûcib olmuştur. Hatta Katolikler için memuriyet vermek şöyle dursun, Londra şehrinde ikamet etmek dahi memnu' du. Bu vak'a tarihte "Barut komitesi" nâmıyla ma'ruftur.

Bununla beraber Jak Anglikanları da memnun etmemiştir. Çünkü idârede müstebit, harekâtta hafif ve müsrikti.

Birinci Jak'ın oğlu ve halefi Birinci Şarl (1003-1028) ise su-i idâre cihetiyle babasına rahmet okutmuştur. Şarl Bukingam nâm rezil ve mürtekip birinin elinde esir olup icra etmedik bir sû-i hareket bırakmamıştır.

Sû-i idâreden ahâli galeyâna gelmiş olup herkes büyük ihtilalden korkuyordu. Krala i'tidal gözetmesini ve Bukingam'ın teb'idden bahis ettiği için birkaç defa ta'dil olunup vaktiyle cem' olunmamıştı. Hamiyetkârlardan Bukingam'ı idam ile devleti büyük felaketten kurtarmak istemiş ise de Şarl bunun üzerine şiddetini arttırmış olduğundan nihayet ihtilal vâki' olmuş ve Şarl tac-u tahtıyla beraber başını dahi kaybetmiştir.

İngiltere İhtilali ve Kromvel – İbtidâ isyân İskoçya ile İrlanda'da baş [325] göstermiş Kral isyanı teskin için akçe ile askere muhtaçtı. Kanûn-i esâsî mûcibince parlamentonun ruhsatı olmadıkça bir akçe sarf etmek câiz değildi. Bunun için Kral mecburen parlamentoyu cem' etmiştir.

İçtima' eden parlamento vükelânın muhakeme tahtına alınmasını talep etmiş ve buna muvafakât olunmadıkça hiçbir şeyi müzakere etmeyeceğini bildirmiştir. Hakikâten kralın hali pek müşkildi. Çünkü ya kendisinin iradesiyle hareket eden

vükelâyı fedâ etmek gibi çirkin bir hareket kabul ederek manevi büyük bir mesûliyet ve mahşûbiyet altında kalmak yahut parlamentoyu dağıtıp devlet işlerini yüz üstünde bırakmak lazım geliyordu.

Kral Birinci şikkı kabul etmiş ve sâdık bendelerini fedâ eylemiştir. Lâkin tutuğu yolun en müşkil yerini geçmiş olduğu halde ileriye devam etmeyip yine bir takım tereddütlere sapmış ve parlamentoyu isyâna mecbur eylemiştir.

Galeyâna gelmiş olan parlamento Londra ahâlisine istinâden hükümeti yok hükmünde tutup idâre hakkında bildiği gibi kararlar vermeye başlamış olduğundan Kral meclisin dağılmasını emretmiş. Lâkin emrini kimse dinlememiştir. Bunun üzerine parlamento güya ortada kral yok gibi idâre-i devleti yedine almıştır.

Bu sûretle hükümeti zabt etmiş olan parlamento dokuz sene kadar dağılmayıp işine devam etmiş. İş bu meclis tarihte “uzun parlamento” nâmıyla meşhûr olmuştur.

[326]

Kral parlamento ile âsi fırkaları terbiye için York şehrinde askeri cem’ etmeye başladığından parlamento dahi asker toplamıştır. Birkaç muvaffakiyetsizlikten sonra parlamento askerinin kumandanı Kromvell (Cromwell), Nesebi (Naseby) Muharebesinde kralın ordusunu perişan etmiştir.

Mağlup olmuş olan Kral Şarl tebdil-i kıyâfetle İskoçya’ya firâr etmiş iken İskoçyalılar tarafından tutulup dört yüz bin liraya mukâbil İngiltere parlamentosuna teslim edilmiştir. Parlamento dahi fevkalâde bir mahkeme vasıtasıyla muhakemesini icrâ ettirip idâmına hüküm verdirmiş ve hükmü hemen icrâ eylemiştir. Yani Kral Şarl siyaset gâh üzerine telef edilmiştir.(107)

İş bu cinayetten sonra İngiltere de cumhuriyet ilan olunup Kromvell “Lord Protektor” (Lord Propector) nâmıyla reisi cumhur tayin edilmiştir.

Kromvell ibtidâ memaliği pek güzel idâre etmiştir. Yani parlamento ile müttetikken hareket ederek isyanların önünü almış olan, umûr-u maliyeyi düzeltmiş ecnebler ile münasebât peydâ eylemiş lâkin sonra parlamento ile bozuşup müstebidâne hareketlere başlamış, nihayet asker vasıtasıyla parlamentoyu dağıtıp

[327]

mütegallib (?) kesilmiştir. Bu esnada Kromvell pek çok vahşî hareketler irtikâb etmiş ve hayli kan dökmüştür.

Estvartlerin Avdeti Kel ve Gülyum Duranj – Kromvel’in vefâtından sonra avenesi oğlu Rişard’ı reis intihâb etmişler ise de Rişard hükümeti istememiştir. Bunun üzerine Ceneral Monk (Monk) nâm bir serdar isyan ile Şarl’ın oğlu İkinci Şarl’ı kral ilan eylemiştir. İngiltere ihtilâli dahi bu sûretle bitmiştir.

Gerek ikinci Şarl ve gerek birâderi ve halefi bulunan İkinci Jak devleti yolunda idâre etmemiş olduklarından ahâlinin muhabbetini kazanamamışlardır. Lâkin Jak’ın erkek zürriyeti olmayıp vefâtından sonra hükümet İrs tarîkiyle Felemenk cumhur reisi meşhûr (Gülyum Duranj) a intikal edeceğinden ahâli sesini çıkarmıyordu. Lâkin memulün hâricinde olarak Jak’ın bir oğlu dünyaya gelince ahâli galeyâna gelerek Gülyum’u davet etmişlerdir.

Jak’ın damadı bulunan Gülyum ahâlinin davetini kabul edip İngiltere’ye gelmiş ve kan dökmeksizin Jak’ın elinden hükümeti zabt eylemiştir.(1066) Gülyum Duranj’ın cülûsuyla İngiltere ahâlisi daha çok imtiyazlara nail olmuştur.(?)

[328]

Gülyum ile zevcesi Marya’nın vefâtlarından sonra Marya’nın hemşiresi Anne hükümet etmiştir. Annenin zamanında ise İskoçya ile İngiltere bütün bütün birleşmişlerdir. Anne devrinde İngiltere “İspanya veraseti” Muharebelerine müdahale ederek meşhûr Lord Malborow vasıtasıyla büyük muvaffakiyetlere nâil olmuştur.

Anne’nin zürriyetsiz vefâtından sonra İngiltere tacı Estvart sülalesinin akrabasından Hannover (Hannover) sülalesine geçmiştir.

İngilterenin Müstemlekâtı – Hannover sülalesinin ilk hükümdârları bulunan Birinci ve İkinci ve Üçüncü Yorgi zamanlarında İngiltere Devleti müstemlekât-ı hâriciyesi cihetiyle dünyanın en birinci devleti kesilmiştir.

İbtidâ-i emirde İngilizler koca Hindistan kıt’asına mâlik olmuşlardır. İngilizler Hindistan’ın kıymetini bilmediklerinden te’min için pek çok gayret ve fedakârlık ihtiyar ile Hindistan tarîki üzerine ne kadar mühim noktalar varsa cümlesini elde etmişlerdir. Şurası gariptir ki iki yüz milyon ahâliyi havi bulunan

Hindistan kıt'asını zabt eden İngiltere Devleti olmayıp tüccarlardan mürekkep bir şirketti. Lâkin sonra hükümet dahi müdahale etmiştir. [329]

Hindistan'dan sonra İngilizler cenûba doğru tavsî-i memâlik ederek Avusturalya kıt'asıyla Okyanusya'da pek çok adalara mâlik olmuştur.

Lâkin İngiltere'nin en mühim müstemlekâtı Şimâl-i Amerika'daydı. Şimdi ki Şimâl-i Amerika Cemâhir-i Müttefikası o vakit İngiltere'nin elindeydi. On ikinci asırda İngiltere hârici muharebelerden dolayı pek çok borca girmiş ve tasviyesi için çareler düşünür iken müstemlekâttan dahi birtakım vergiler almaya karar vermişti. Şimâli Amerika müstemlekâtı bu vergileri kabul etmeyip isyan etmişler ve istiklallerini ilan etmişlerdir.

İngiltere devleti Amerika müstemlekâtını elden kaçırmak istemeyip pek çok fedakârlıkta bulunmuş ve hayli müddet umûma karşı (?) durmuş ise de en sonra Fransa ile İspanya'da dahi ciddî sûrette muharebeye müdâhale ederek Amerikalıları iltizâm edince İngiltere Amerikalıların istiklallerine rıza göstermiştir. Bu muharebede Amerika'da Franklin (Francin) nâm bir edip ile Vaşington(Washington) nâm bir kumandan şöhret bulmuşlardır. [330]

Bu sûretle tessüs eden Amerika cumhuriyetleri bugünkü günde dünyanın en birinci memâliki makamındadır.

DÖRDÜNCÜ BAB

Almanya ve Avusturya

İmparatorluğun Habusburg Sülalesinde Tekarrûru - (Hohenstaufen) sülalesinin inkırâzından sonra Almanya’da “Fâsıla-i Saltanat” vâki’ olmuştu.[*]⁴⁷. Bu fasıla yirmi sene kadar devam etmiş.

Almanya derebeyleri İmparatorların kendilerine mahsus olan müstelikatı tavsî’ için imparatorluğa merbut olan kuvvet-u nüfusu sûisti’ mâl etmelerinden ürkmüş olduklarından ecnebî prenslerden birini intihâb ile bir tecrübe icra etmek istemişlerdi. Lâkin bu tecrübe fena neticeler vermiş. Derebeyler dahi tekrardan vazgeçmişlerdir.

Bu fasıla esnasında Almanya’da pek fena karışıklıklar vâki’ olmuştur. Güya sahipsiz kalmış olan Almanya bir takım fesat erbâb-ı tarafından ihtilal ve yağma edilmiştir. Zulüm ve gadr altında kalanların hadd-u hesabı olmadığı gibi müracaat ile şikâyet edebilecek yer dahi yoktu. Bu devir tarihte “yumruk hakkı” (?) devri nâmıyla ma’ruftur.

[332]

Bazı beylikler ve şehirler fesâd ve ihtilal erbâbından hukuk-u ve menâfi’lerini vikâye için beyinlerinde bir takım ittifaklar teşkîl etmişlerdir. Bunların içinde en meşhûr olan Şimâl-i Almanya da teşekkül eden “Hanze” ittifakıdır. Hamburg, Lobek, Berhem gibi zengin şehirler bu ittifakın riyâsetindeydiler.

En sonra ahvâl-i vamiyeden usanmış olan ümerâ-i devlet küçük derebeylerden Rudolf Habsburg (R.Habsburg) imparator intihab eylemiştir.(651)

Almanya beyleri Rudolf Habsburg’u büyük müstemlekâta, yani çok kuvvete mâlik olmadığı için imparator ilan etmişlerdi. Hâlbuki bir müddet sonra Rudolf’e müstemlekât sahibi olmak için vesile vermişler. Yani Bohemya dükası Rudolf gibi küçük bir beye tabii olamam diyerek isyan etmiş ve sonra mağlup olduğundan

⁴⁷ 194 sayfa[*]

Rudolf dahi ceza almak üzere Asterya Dükalığını elinden alıp kendi memleketlerine ilave etmiştir.

Bu sâyede Habsburg hanedânı kuvvet sahibi olmamış ise de imparatorluğa dahi ibtidâ kaybetmiştir. Lâkin iki vak’a imparatorluğun mezkûr sülalede tekarrur etmesini mûcib olmuştur. Bunlardan biri “Altın Bulla” denilen bir İntihâb Kanunu diğeri dahi Osmanlıların Şarkî Roma İmparatorluğu yerine oturup Avrupa’yı tehdit etmeye başlamalarıydı.

[333]

Rudolf Habsburg’un haleflerinden ve Lüksemburg hanedânından İmparator Dördüncü Şarl Almanya’nın iktidarsızlığı intihâb usûlünden ve bu husus intihâba binlerce cahil adamların karışmasından ileri gelir kavliyle mezkûr usûlü değiştirmeye kıyâm etmiş ve muvaffak olmuştur.

Tanzim olunan yeni kanun (yani Altın Bulla) mûcibince imparator yedi derebey tarafından intihâb olunacaktı. Bu derebeyler dahi Bohemya Kralı Brandenburg Kontu Saksonya Dükası Platina (Yahut Ren) kontu (Kolonyo) ve (Mayinis) ve (Terav) metropolitleriydi.

Şarl’ın fikrince Almanya’daki fenalık hükümetin bir sülale elinde karar bulmasından neş’et etmekteydi. Müntahablar çok iken cümlesinin bir tarafa celbi kâbil değildi. Lâkin yedi nefer olunca imparatorlar her birine birer va’d ile kendi oğluna biât ettirebilirlerdi. Şu kadar var ki iş bu ince düşünülmüş tedbirden Lüksemburg hanedânı istifâde etmeyip; Habsburg hanedânı istifâde etmiştir. Çünkü Dördüncü Şarl’ın oğlu ve halefi Sigizmond devrinde vâki’ olan ruhânî ve cismân’i ihtilaller ve hârici mağlubiyetler mezkûr hanedânın haysiyetine hâlel getirmiştir.

[334]

Osmanlılar bahsine gelince Osmanlı devletinin birden zuhûr ile Şarkî Roma memâlikinin birine kâim olması ve bununla dahi kanaat etmeyip garba tecâvüz eylemesi Avrupa’nın rahatını bozmuştu. Osmanlıların tecâvüzlerinden korkmakta bulunan Avrupa Almanya hükümetinin Habsburg hanedânın elinde kalmasını istemiştir. Çünkü Habsburg hanedânının müstemlekâtı şark tarafda kâin olup ilk evvel Osmanlılar tarafından zabt olunacağından Habsburg hanedânı herkesten ziyâde Osmanlıların tecâvüzlerini menetmeye gayret edeceklerdi.

Beşinci Şarl – Habsburg sülalesinin en ziyâde parladığı zaman imparator Beşinci Şarl devri (897-934) dir.

Fransa'ya tabi Burgondiya'nın dükaları Belçika ve Felemenk ile İsviçre'nin birer parçasına hüküm etmekteydiler. Bunlardan Cesur Şarl bir kızından başka zürriyet bırakmaksızın vefât etmiş. Kızı dahi Almanya imparatoru Maksimilyan'a varmış olduğundan mezkûr kıt'alar Almanya imparatorunun oğlu “Güzel” Filib'in uhdesine intikal etmiştir.

İşbu Güzel Filip dahi İspanya'ya mâlik olan Ferdinand Katolik ile İzabella'nın kızları bulunan “divana” Jana'yi tezevvüc etmişti. Filip pederi [335] Maksimilyan'dan mukaddem vefât edince oğlu Şarl cümlesinin mirasını yemiştir. Yani babasından Avusturya Burgondiya, Belçika, Felemenk kıt'alarını vâlikesinden dahi ispanya krallığı ile müstemlekât-ı hâriciyesini ahzeylemiştir.

Şarl'ın bu iktidarı Avrupa hükümdârlarını ve bâhusus Fransa Devletini telaşa düşürmüş ve “Avrupa'nın muvazenesi bozuldu” davasıyla Fransa Kralı Fransuva'nın muharebeye kıyâm etmesini mûcib olmuştur.

Bu muharebe hayli imtidad ettiği halde bu kadar kuvvete mâlik olan Şarl Fransa'yı mağlup edememiştir.

Buna sebep ise ikidir. Biri Osmanlı devletinin şarktan ve cenûbdan Şarl'ı tehdit ederek Fransa'ya yardım etmesi diğeri Protestanlığın zuhûru gibi Şarl'ın memalîği dâhilinde meydana gelen bir takım gâiledir. Hatta en sonra Şarl Fransa hududunda birkaç mühim kale kaybedip istirdattan âciz kalmıştır.

Bu asırdan i'tibaren Fransa ile Avusturya beyninde muharebe eksik olmuyor. Fransa ricali Habsburg hanedânını iktidardan düşürmek bahanesiyle harb açarak her biri birer külah kapmaya gayret ediyorlar. Bu muharebelerin çoğunda Fransızlar kuvvet ve iktidatlarını göstermişler ve hayli müstefid olmuşlar ise de birkaçında dahi [336] fena halde ezilmişlerdir. Ve Beşinci Şarl'ın vefâtından sonra memâlik birâderi Ferdinand ile oğlu İkinci Filip beyninde taksîm olunmuştur. Ferdinand Almanya imparatorluğu ile Avusturya memâlikini Filip ise İspanya ile beraber İtalyayı Belçikayı ve müstemlekât-ı hâriciye almıştır.

Ahvâl-i Âhire Beşinci Şarl'ın devrinde Şimâl-i Almanya kıt'asını Protestanlığı kabul ile ayrıca bir hey'et-i müttefika teşkîl etmiş ve bu sûretle Katolik mezhebinde kalmış olan cenûbi Almanya hükümetlerinden ayrılmışlardır. Bu ise zaten karışık bulunan Almanya'yı daha ziyâde ihlal etmiştir. Bir taraftan Fransa'nın diğer taraftan Devlet-i Aliyye'nin tecâvüzleri bir hayli müddet Avusturya ile Almanya ya hâricen başkaldırmamış ve bu sırada zuhûr eden Prusya dahi yavaş yavaş dâhile Avusturya'nın nüfûzunu kırmaya başlamıştır. En sonra Fransa'nın büyük inkılabı esnasında Napolyon Bonapart Almanya'yı parçaladığı vakit Avusturya resmen "Avusturya imparatorluğu" nâmıyla Almanya'dan ayrılmış. Avusturya elyevm müstakil bir devlet şeklindedir. Almanya imparatorluğu ise yakınlarda Prusya kralları vasıtasıyla iade olunmuştur.

Prusya Devleti

Ahvâli umûmiye - Prusya Devleti'ni meydana getiren Hohenzollerin (Hohenzollerin) hanedânıdır. Bu hanedân aslen ehemmiyetsiz olduğu halde talihinin yardımıyla Kurûn-i Âhire ibtidâsında terakkî edip şöhret bulmuştur.

İşbu hanedân efradından Frederik (Nürmberg) Kontu bulunduğu halde imparator Sigizmond'dan (Brandenburg) beyliğini ve o beyliğe merbut olan “müntehab” sıfatını (?) satın almıştır. Yani Frederik Almanya'yı teşkil eden yedi büyük derebeyliğin birine mâlik olmuştur.(795) Yine bu hanedân efradından Albraht (Toton) Tarik-i Dünya şirketinin (?) reisi bulunduğu halde hem kendisi hemde şirket efradı Protestan mezhebini kabul ettiklerinden şirketin emlakından Prusya dükalığı nâmıyla bir beylik teşkil etmiştir. Lâkin Albraht'ın zürriyeti kesildiğinden Prusya dükalığı İrs tarîkıyla Brandenburg dükalarına geçmiş ve bu vechile Prusya büyümüştür. Prusya yahut Brandenburg beyleri kuvvet ve nüfûzları sâyesinde gittikçe tavsî-i hudud etmişlerdir. Bunlardan Frederik Vilhelm (1018-1066) “Büyük Korforst” (?) lakabına nâil olmuş ve dünyada birinci asker sayılan isveçya ordusuna (Fehrbelin) mevkiinde galebe ederek büyük şân kazanmıştır. Halefi birinci Frederik(1066-1091) kral unvanını almış Frederik'in torunu ikinci Frederik yahut büyük Frederik (1118-1164) ise dünyada zuhûr eden hükümdârların en meşhûrlarından olup Prusya'yı Devlet-i Muazzama mertebesine çıkarmıştır.

[338]

Frederik bir aralık birbiriyle müttefik bulunan Avusturya, Rusya, Fransa devletleriyle muharib olduğu halde mağlup olmamıştır. O vakitten beri Prusya gittikçe terakkî etmekte ve Avrupa'da sâir devletlerden ziyâde ehemmiyet kesb eylemektedir.

Bu yakınlarda Prusya devleti rakipleri bulunan Avusturya ile Fransa'yı fena halde mağlup ve perişan etmiştir. Şimdiki halde dahi Prusya için kuvvet-i askeriye hasebiyle hatırı sayılacak Avrupa'da Rusya'dan başka bir devlet kalmamıştır.

ALTINCI BAB

İskandinavya

Ahvâli Umûmiye - Bahr-i Baltık kenarında ve Almanya'nın şimâlinde oturan taifeler öteden beri (Normanlar) veyahut (İskandinavlar) nâmıyla şöhret bulmuşlardı.

Normanlar daha muntazam cemiyet teşkîl edememişlerdi. Ve pek cesur olmakla beraber hayli galebelik oldukları halde nüfûza mâlik değillerdi. Yalnız Kurûn-i Vustâ'nın ortasına doğru deniz korsanları sıfatıyla Avrupa sahillerine başvurmaya başlayıp bir müddet Avrupa'nın rahatını bozmuşlar. Fazla olarak bu sırada Normanlar birkaç fırkaya ayrılıp hükümetler teşkîl etmişlerdir. Bu hükümetlerden dahi Danimarka, İsveçye, Norveçye devletleri zuhûr eylemiştir.

Bu devletlerden yalnız Danimarka bir aralık hayli kuvvet ve iktidar sahibi olmuş, İsveçye ve Norveçye ile beraber İngiltere'yi zapt etmiş (Kanot) gibi (?) büyük bir hükümdâr zuhûra getirmiş. Lâkin bununla beraber Danimarka az bir müddet içinde fütühâtını elden kaçırmıştır. Hatta yine üç devlete ayrılmış olan İskandinavya

[340]

kıt'ası "Kalmar İttihâdı" denilen bir muâhede ile yine birleştiği halde eski iktidarını bulamamıştır.

İsveçye "Kalmar İttihâdı" ile birleşmiş olan İskandinavya devletleri Danimarka'nın idâresi altına girmişlerdi. Bunda en ziyâde zarar eden İsveçya'ydı. Çünkü İsveçya gerek nüfuzça, gerek kıt'aca birinciydi. Fazla olarak Danimarka kralları kendi ihtiyarları ile tabii olmuş olan İsveç'ye ile Norveç'yeyi zalimane idâre etmeye başladıklarından ahâli içinde ayrılmak için meyil hâsıl olmuş.

Bunu müşahede eden Danimarka Kralı İkinci Hristiyan (891-901) zulmünü daha ziyâde artırdığından İsveçya'da isyan zuhûr etmiştir. Hristiyan isyanı vahşî sûrette teskin etmiş, İsveçya hanedânından doksan beş kişiyi ihanetten katl eylemiş pek çoğunu dahi bilâ sebep tutup Danimarka hapishanelerine göndermiştir. Bu vak'a tarihte "İstokholm Kan Hamamı" nâmıyla meşhûrdur. Bu fenalıklar İsveçya'da ahâlinin galeyâna gelmesini mûcib olmuş. İsveçya kişizadelerinden Gustav Vaza

(waza) erbâb-ı kıyâmın riyâsetine geçip Danimarkalıları İsveçya'dan çıkarmış ve başına kral tacını giymiştir.

[341]

Gustav parasızlıktan sıkıntı çektiği cihetle manastırların emlâkına göz dikerek Protestanlığı kabul etmiş ve bu sûretle devletin umûr-u maliyesini düzeltmiştir.

Vaza sülalesinden pek çok muktedir hükümet zuhûr etmiştir. Zamanı idârelerinde İsveçya Avrupa'nın en büyük devletlerinden sayılırdı. İsveçya hükümdârları Gustav Adolf (989-1010) “Otuz Sene Muharebesi” esnasında kahraman kesilmiş ve tarih sayfalarını tezyin eylemiş bir hükümdâr-ı âlişandır. Lâkin Kral On İkinci Şarl'ın Rusya İmparatoru Deli Petro'ya mağlubiyetine ve Devlet-i Aliyye'yi Osmaniye'nin müsamahası üzerine İsveçya iktidardan düşmüştür. Bugün ki günde İsveçya günde isveçya ikinci derece de bir devlettir.

Norveçya'nın hey'et-i idâresi başka ise de İsveçya kralına tâbiidir. Danimarka ise üçüncü dereceden bir devlet mertebesine inmiştir.

Rusya Devleti

Moskova Devleti– Yukarda görüldüğü üzere Moğollar Rusya kıt'asını istilâ ettikleri zaman bir takım Ruslar gerek Moğolların tecâvüzlerinden, gerek bu münasebetle vâki' olan dâhili uygunsuzluklardan kaçarak şimdi ki Moskova şehri civarında bulunan ormanlara sığınmışlardı. Az müddet içinde Moskova civarında emâret teşekkül etmiş ve Moskova şehri merkez idâre kesilmiştir.

Moskova emâreti bir taraftan Moğolların zulümlerinden masundu, diğer taraftan dahi bir takım müdebbir hükümdârların taht-ı idâresinde bulunurdu. Bunun için bazı küçük emâretler kendi ihtiyarları ile Moskova'ya tâbi olurlardı.

Nihayet Moskova emâreti dahi Moğolların eline geçtiği vakit Moskova prensleri kemâl-i hulûs ve sadakatle Moğol padişahına hizmet ederek ve vaktiyle vergi yetiştirerek Moğolların dahi teveccühlerine nail olmuşlardı hatta Kıpçak hükümdârları kendilerini gücendirmiş olan bazı Rusya prenslerinin mülkünü müsadere edip Moskova knezlerine verirdi.

Bu sâyede Moskova kuvvet sahibi olmuş ve itibar kazanmıştır. Kıpçak devleti kuvvetli iken en ziyâde sıdk ve ubudiyet gösteren Moskova emâreti mezkûr devlet inkırâza yüz tuttuğu vakitte ilk evvel hücum etmiştir. İbtidâ Moskova prensi (Dimitri Donskoy) Moğollara galebe etmiş, bir müddet sonra üçüncü İvan(773-840) büsbütün istiklal kazanmıştır.(758)

İşbu üçüncü İvan Rusya'nın en meşhûr hükümdârlarındandır. Dâhilde bulunan pek çok emâret ile Nogorod ve Piskof cumhuriyetlerini kaldırmış, dâhilde kanunlar tanzim etmiş, son İstanbul kayserinin birâderi Thomasın kızı bulunan (Sofiya)'yı tezevvüc ederek Avrupa ile münasebât peydâ eylemiştir.

Sofya Moskova sarayına Şark Kayserliği'nin saltanat ve teşrîfâtını dâhil etmiş. Bundan i'tibaren Rusya hükümdârları "Kayser" yahut "Çizar" dan bozma olan "Çar" ünvanını almışlardır. Üçüncü İvan'ın torunu Dördüncü yahut "müthiş" İvan

(911-962) Kazan ve Ejderhan hanlıkları ile Sibirya kıt'asını zabt ederek Bahr-ı Ebyad'dan, Bahr-ı Siyah'a kadar mümted devlet teşkîl etmiştir.

Bundan anlaşıldığı üzere Rusya süratle terakkî ediyordu.

[344]

Lâkin Dördüncü İvan'dan sonra hükümet eden (Rurik) hanedânı munkâtı' olup dâhili karışıklıklar vâki' olduğundan Rusya zayıf düşmüştür.

Bu dâhili karışıklıklar esnasında Rusya hükümeti elden ele gezmiş, iki defa Dördüncü İvan'ın maktul oğluyum davasında bulunan bir serseriye, bir defa Kazan tatarlarından dönme(Boris Godunof)'a bir defa dahi Lehistan Kralına geçmiştir. Lâkin en sonra ahâlinin hamiyeti galeyâna gelerek kıyâmı umûmî vâki' olmuş ve neticesi olarak ecnebîler kovulduğu gibi zadegândan (Mihail Romanov) çar intihâp olunmuştur.(994)

Çar Mihail ile oğlu ve halefi Aleksi dâhili ihtilali teskin etmişler ise de Aleksi'nin iktidarsız olan büyük oğulları zamanında ihtilal yine baş göstermiştir. Bu defa ortalığı ihtilal eden nizâm ve intizâm tanımaz asker olduğundan iş daha mühimdi. Lâkin aleksinin küçük oğlu Petro ve askeri terbiye ettikten başka Rusya'ya Avrupa medeniyetini dâhil ederek onu Düvel-i Muazzama sırasına dâhil etmiş ve o günden beri Rusya ikbalinden düşmemiştir.

Deli Petro (1000-1003) – Çar aleksinin iki büyük oğlu vücutça ve şuurca zayıf olduklarından tedavi için Almanya'dan hekîm celb olunmuştur. Gelen hekîm çocukların kapalı yerde ömür geçirdikleri için böyle zayıf kaldıklarını beyan edince çar pek ziyâde müteessir olmuştur.[*]⁴⁸

[345]

Bunun için Aleksey'i bir daha teehhül etmiş ve yeni doğmuş olan çocuğunun serbest büyütülmesi için lazım gelen emirler vermiştir. Bu çocuk(Petro) dur ki tarihte (Büyük Petro) avam ağzında dahi “Deli Petro” nâmıyla ma'ruftur.

[346]

Aleksi'nin vefâtı üzerine büyük oğlu Fiodor cülûs etmişti. Fiodor iktidarsız ve gevşek tabiatlı bulunduğu gayet haris şöhret bulunan hemşiresi Sofiya'nın nüfûzu altında kalmıştır

⁴⁸ [*]Fil hakikat eski vakitlerde Rusya'da hükümdar zadelere dışa çıkarmazlardı

Fiodor'un vakitsiz vefâtı üzerine Sofiya ikinci birâderi bulunan budala İvanı tahta çıkarıp istediği gibi devleti idâre etmek arzusuna düşmüş ise de Sofiya'nın taraftarları bulunan vükelâ dahi İvan'ın saltanata hiç kâbiliyeti olmadığından bahisle bundan vazgeçirmek istemişlerdir bunun üzerine Sofiya dahi İvan ile Petro'yu birden hükümdâr ilan ettirmiştir.

Petro o vakit çocuktur, hem de pek yaramaz bir çocuktur. Daima kırlarda ve mahallelerde, mahalle çocukları ile dolaşır ve oyun oynardı. Oyunlarda dahi her nevi zorbalıklar ve deliliklerde bulunurdu. Sofiya ise bundan pek memnundu çünkü efkârınca Petro tosunlukta devam ettikçe hükümet kendinde kalacaktı. Lâkin Petro oyunlar esnasında Leford (Leford) nâm âlim bir Cenovalıya rast gelip gizlice ondan tahsil-i ilme başlamış. Petro'nun tahsile başlaması bile pekte ciddî değildi yani Leford ulûm-u fûnûnun muhassenatından ve Avrupa'nın ahvâlinden bahsederek Petro'nun merakını celb etmiş ve Rusya'ya maarif girecek olursa Rusya'nın dünyanın en kuvvetli devleti olacağını beyan ile Petro'nun hırsını tahrik eylemiştir. Tab'an gayet müstaid ve zeki ve nihayet derecede azametli bulunan Petro'ya bunlar pek ziyâde tesir ettiği cihetle hemen Rusya'ya Avrupa usûlünü dâhil etmeye karar vermiştir.

O vakit Rusyalılar pek mutaassıb olduklarından Avrupa usûlü âdetlerinde pek menfurdu onun için Petro gizlice tahsil-i ilime başlamış ve sonra ilk teşebbüslerine oyuncak rengini vermiştir. Leford'un efkârınca her devlet evvel-i emirde muntazam askere muhtaç olduğundan Petro ibtidâ askeri tanzîm etmeye karar vermiştir. Fakat bu sırada idâre Sofiya'nın elinde olup kendisi hiçbir şeye müdahale etmediğinden [347] mahalle çocuklarından birtakım bölükler tanzîm ve onları değnekler ile teslîh ederek Avrupa usûlü üzere ta'lime başlamıştı. Buna kimse ciddi bir şey nazarıyla bakmıyordu.

Lâkin sonra Petro hemşiresinin elinden idâreyi almak için kıyâm ettiği vakit bu yolda teşkil eden iki alayı koca bir ordu makamına geçmiş ve Sofiya'yı riyâsetten düşürmüştür bu sırada İvan dahi vefât ettiğinden Petro yalnız olarak devleti idâre etmeye başlamıştır.(1067)

Petro asker ve donanma tanzim etmiş yeni usûl üzere mektepler ve mahkemeler açmış pek çok yollar ve kanallar inşa etmiş. Petro Petersburg şehrini yeniden inşa ederek garbı Avrupa ile münasebât kesb etmiş iki kere Avrupa'ya seyahat ederek bizzat Avrupa'nın terakkîyatını tetkik etmiş ve ona göre bir takım teşebbüsât-ı dâhiliyede bulunmuştur.

Petro'nun gördüğü iş bir adamın muvaffak olabileceği bir iş değildi. Bu işin birkaç asrın ve birçok müdebbir adamların mahsulü olmadığına inanmak güçtür. Petro iyi ahlakı sâyesinde buna muvaffak olmuştur. Bunların biri emsalsiz gayret ve inat diğeri dahi nihayet derecede bir hun rîzlikti. Filhakika Petro dünyada görülen en zalim hükümdârların cümlesinden ziyâde kan dökmüştür. Lâkin döktüğü kan beyhûde yere değildi.

[348]

Petro'nun hîn-i cülûsunda Rusya devleti hakikâten barbar bir devletti. Petro'nun hîn-i vefâtında ise Rusya “Rusya İmparatorluğu” nâmiyle dünyanın en kuvvetli bir devleti makamındaydı.

Rusya yüz yirmi bin muntazam askere, yüz otuz büyük harb sefinesine mâlikti. Yeni inşa olunmuş olan Petersburg beldesi müteaddid mektepleri, fûnûn cem'iyetlerini, her nevi fabrikaları, hukuk ve ticaret mahkemelerini, şâmildi. Kafkasya tarikiyle Garbî Asya, Türkistan vasıtasıyla Hind, Sibiryâ vasıtasıyla dahi Çin Rusya tüccarları için açılmıştı.

Petro'dan sonra en çok muvaffak olan Rusya hükümdârı ikinci yahut büyük Katerina'dır (1140-1194) kırım ve Kafkasya kıt'alarını zabt etmiştir. Deli Petro'nun açtığı tecâvüzkarane meslek hali Rusya hükümeti tarafından terk olunmamıştır. Hatta Rusya hükümetinin Deli Petro'nun vasiyetnâmesine riâyeten hareket ettiği zan olunuyor.

SEKİZİNCİ BAB

Avusturya Devleti

Ahvâl-i Umûmiye – Avusturya devleti Habsburg hanedânının bir eseri idi. Habsburg hanedânı ise an-asıl İsviçre hududunda ehemmiyetsiz beyliklere mâlik bir hanedândır yukarda görüldüğü üzere Rudelf Habsburg’un Almanya’ya imparator intihâb olunması ehemmiyetsizliği cihetliyleydi. Lâkin gâyyûr Rudolf Bohemya Kralından nefis-i Avusturya dükâlığını zabt ederek devlete esas vaaz ettiği gibi, halefleri dahi onu tavsi’den geri durmamışlardır.

Bazı ahvâl-i siyâsiye dahi Avusturya hanedânının terakkîsine yardım etmiştir ki başlıcası Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’nin zuhûr ve teesüsüdür. Osmanlılardan ürkmüş olan Avrupa Almanya İmparatorluğu’nun şarkta müstemlekât sahibi bulunan Avusturya hükümdârlarının elinde karar bulduğunu istemiş. Çünkü Avusturya hükümdârları ilk evvel ve en ziyâde Osmanlıların hücumlarından mutazarrır olacaklarından tabii herkesten ziyâde bu hücumları men’ edecek tedabiri düşüneceklerdi.

[350]

Habsburg hem Almanya İmparatoru, hem Avusturya hükümdârı bulundukları halde Almanya’ya çokluk ehemmiyet vermezler ve muttasıl Avusturya’nın hududunu tavsi’ etmekle uğraşırlardı. Hatta bir aralık – yani İmparator Beşinci Şarl devrinde Habsburglar Avusturya Bohemiye, Macaristan, Almanya, Belçika, Felemenk, İtalya, ispanya, Amerika kıt’alarına mâliktiler. Beşinci Şarl’ın vefâtından sonra bu kıt’aların çoğu kayb edilmiş ise de Habsburglar asr-ı hazıra kadar Almanya imparatoru nâmıyla Almanya’ya nefis Avusturya’ya Bohemiye’ye, Moraviye’ye Macaristan’a şimâli Almanya’ya hüküm etmişlerdir.

Büyük Napolyon Almanya hey’et-i müttefikasını dağıttığı vakit Habsburg hanedânı Almanya’dan vazgeçip Avusturya müstemlekâtıyla ve “Avusturya imparatoru” unvanıyla kanaat etmişlerdir.

Felemenk ve Belçika – Vaktiyle Avusturya müstemlekâtından madud olan Belçika ve Felemenk kıt’aları asr-ı hazıra ibtidâsında iki müstakil krallık teşkil eylemiştir.

Felemenk meşhûr Beşinci Şarl'ın oğlu ve İspanya Kralı İkinci Filip devrinde isyan Protestan mezhebini kabul etmiş ve İspanya'dan ayrıldıktan sonra müstakil cumhuriyet teşkîl eylemişti – ki Felenk cumhuriyeti (Gülyum Duranj) hanedânının taht-ı idâresinde nüfûz ve iktidar sahibi olmuştur. Belçika ise Katolik mezhebinde ve İspanya'nın taht-ı idâresinde kalmıştır.

İspanya da Habsburglar münkatı' oldukları vakit Belçika Avusturya Habsburglar yine intikâl etmişti lâkin büyük Bonapart zamanında Fransa tarafından zabt olunup Fransa'ya ilhâk olunmuştur. Bonapart düştükten sonra Felemenk ve Belçika birleştirilip (oranj) hanedânına verilmiş iken 1209 senesinde Belçika Felemenk'ten ayrılıp müstakil bir hükümet teşkîl etmiştir. Belçika Avrupa'nın en ma'mûr memâlikinden sayılır.

Son

SONUÇ

Tarih-i Umumî; ülkeleri, ulusları, toplumları, kuruluşları etkileyen eylemlerden doğan olayları zaman ve yer göstererek anlatan, bu olaylar arasındaki nedensel bağları, bunların daha önceki ve sonraki olaylarla bağlantılarını, karşılıklı etkilerini, ulusların kurduğu uygarlıkları ve ulusların kendi iç sorunlarını inceleyen bir tarih kitabıdır. Diğer bir ifadeyle dünya tarihi olan, “Tarih-i Umumî” kendi tarihimizi ve diğer toplumların tarihini anlamamıza ışık tutmuştur.

Muhtasar tarihlerin içerikleri ise kısa ve öz bir biçimde kronolojik esaslı olarak oluşturulmuştur. Ayrıca muhtasar olarak yazılan eserlerde olayların özet-hülasa şekilde anlatım içerik örneklerine yer verilmiştir. Muhtasar tarihlerin ortak yönlerinde olayların ayrıntısını vermekten ziyade, o dönemde yaşanmış mühim olaylara önem verdiklerini göstermeği amaçlamışlardır. Muhtasar Tarihler ile ilgili birçok çalışmalar yapılmıştır. Mevlana Şükrullah’ın “Behçetü’t-Tevârih”, Ramazanzâde Nişâncı Mehmed Paşa’nın “Târîh-i Nişâncı Paşa”, Cenâbî Mustafa Efendi’nin “El-Aylemü’z- Zahir” veya “Gülşen-i Tevârih”, Hezârfen Hüseyin Efendi’nin “Tenkîh-i Tevârih-i Mülûk” ve Mehmed Murad’ın “Muhtasar Tarih-i Umûmî” adlı eseri sayılabilir.

Mehmed Murad’ın, Muhtasar Tarih-i Umumi dışında birçok makalesi, köşe yazıları ve eserleri mevcuttur. Bu eserlerin büyük çoğunluğunu İstanbul’da yaşadığı sırada kaleme almıştır. Bu eserlerinden “Meskenet Mazeret Teşkil Eder Mi? Mücadele-i Milliye, Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdâd, Tatlı Emeller ve Acı Hakikâtler, Enkaz-ı İstibdâd İçerisinde Züğürdün Tesellisi, Tarih-i Ebu’l Faruk, Tarih-i Umumî, Muhtasar Tarih-i İslâm” bunlardan bir kısmına örnektir. Ayrıca 1886 yılında çıkardığı Mizan dergisi “Mizancı” olarak anılmasına sebep olmuştur. Kendisi çok çalışkan, dürüst, görev yaptığı kurumlarda meydana gelen haksızlıklar ve yolsuzluklar karşısında duran ve bunları önlemeye çalışan değerli bir şahsiyettir.

Araştırmamıza konu olan eser Mizancı Mehmed Murad'ın “Muhtasar Tarih-i Umumi” adlı eseridir. Civelikyan matbaasında Maarif-i Nezaret-i Celilesi'nin ruhsatıyla Kitapçı Karabet, tarafından ikinci defa olarak 1890 yılında basılmıştır. 351 sayfadan oluşan bu eser Osmanlıca yazılmıştır. Çok sade ve açık bir üslupla kaleme alınan eser dönemin Siyasal Bilgiler Fakültesi olan Mülkiye Mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Hemen hemen bütün medeniyetlerin tarihlerini içeren eser insanlığın vahşet ve göçebelikten çıkıp bugünkü ümrân ve medeniyet mertebesine gelinceye kadar karşılaştığı olayları ve değişimleri ele almıştır.

Çalışmanın giriş kısmında Muhtasar Tarih-i Umûmî adlı eserin Müellifi olan Mizancı Mehmed Murad'ın hayatına ve eserlerine yer verilmiştir. Birinci bölümde Muhtasar Tarih-i Umûmî'nin değerlendirilmesi yapılmıştır. İkinci bölümde ise Muhtasar Tarih-i Umûmî adlı eser aslına uygun bir şekilde transkribe edilmiştir.

Muhtasar Tarih-i Umumi adlı eser adından anlaşılacağı gibi genel dünya tarihini özet bir şekilde sırasıyla kaleme almıştır. Muhtasar Tarih-i Umûmî ile geçmişte yaşamış ve kahraman olma özelliğine sahip yöneticilerin kahramanlık yolunda gösterdikleri çabaları, bıraktıkları eserleri yöneticilerin devlet ve millet için değil de kendi şahısları için yaşamaya başladıklarında devlet ve milletin zor duruma düşüp devletin iç sorunlar yaşadığını yapılan doğru ve yanlışları tarafsız bir şekilde dile getirmiştir.

İnsanlığın başlangıcı olan ve yeryüzündeki ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den başlayarak Kur'an-ı Kerimde de ismi geçen bazı Peygamberlerin hayatlarını yaşadıkları sıkıntıları aktarmıştır. Devletlerin meydana gelme süreçlerini, bu süreçte etkili olan nedenleri, yaşadıkları iç ve dış sorunları, devletlerin birbirleriyle olan münasebetlerini, devletler ile milletler arasında meydana gelen hadiselerle değinmiştir. Öne çıkan devletleri ve bu devletleri yöneten hükümdârların yaptıkları ekonomik ve kültürel faaliyetlere değinmiştir. Dinin yönetime etkisini vurgulamıştır. İslâm tarihini, Osmanlı Devletini ve padişahların hayatlarını da çok kısa bir şekilde kaleme almıştır. Yeniçağ'a damgasını vuran icatlardan barut, top, tüfek, pusula, kâğıt ve matbaanın devletlerin işlerini kolaylaştırdığını vurgulamıştır. Top ve tüfek ile devletlerin iç karışıklıklarını giderdiğini kâğıt ve matbaanın icadı ile beraber insanların cehalet uykusundan uyandıklarını dile getirmiştir. Pusulanın

bulunmasıyla birlikte yeni kıtaların keşfedildiklerini bununla beraber ekonomik anlamda devletlerin ileri seviyeye ulaştıklarını belirtmiştir. Düvel-i muazzama olarak bilinen ekonomik, siyasi ve askeri güçleri ellerinde bulunduran büyük devletleri de kısa ve öz bir şekilde ele almıştır. Mehmed Murad, eserin anlatımında tarih anlatım biçimlerinin hepsinden faydalanmıştır. Ayrıca tarihi olayları aktarırken olayların yaşandığı şehirlere de yer vermiştir. Şehirlerin konumlarına ve dünyanın hangi tarafında bulunduklarına değinmiştir.

Mehmed Murad, böyle bir eser ortaya koyarak bize Tanzimat döneminde, Üniversitelerde öğrencilerin nasıl bir tarih öğretimi ve öğrenimi yaptıklarını göstermiştir. Mehmed Murad, bu kitabı bilgi yığınının öte öğrencilerine geçmişte yaşamış insanların yaşantılarını göstermeye çalışmıştır. Bazı bölümlerde duygusal hava katmıştır. Eleştiri yaptığı da övgüyle bahsettiği olaylar da olmuştur. Muhtasar Tarih-i Umûmî tarihi kuru bilgi verme sıkıcılığından çıkarmış olayları yeniden yaşatma hissi oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- AMCA, Hasan, **Doğmayan Hürriyet**, Arba Araştırma Basım Yayınları, İstanbul 1989
- ASAF, Tugay, **Saray Dedikoduları ve Bazı Maruzat**, Ersat Matbaacılık, İstanbul 1963
- DANIŞMEND, İsmail Hami, **31 Mart Vak'ası**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1974
- EMİL, Birol, **Mizancı Murad Bey, Hayatı ve Eserleri**, Edebiyat Fakültesi Basım Evi, İstanbul 1979
- ENGİNÜN, İnci, **Abdülhak Hâmid'in Hatıraları**, Dergâh Yay. İstanbul 1994
- HANİOĞLU, Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, İletişim Yayınları, İstanbul (1889–1892)
- MURAD, Mehmed, “Açık Muhabere”, **Mizan Gazetesi**, 17 Temmuz 1908
- MURAD, Mehmed, **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad**, Mahmud Bey matbaası, İstanbul 1908
- MURAD, Mehmed, **Tarih-i Umumi**, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul 1881
- MURAD, Mehmed, **Meskenet Mazeret Teşkil Eder Mi?** Matbaa-i Amidi, İstanbul 1911
- MURAD, Mehmed, **Mücadele-i Milliye**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1908
- MURAD, Mehmed, **Tatlı Emeller ve Acı Hakikâtlar**, Amidi matbaası, İstanbul 1912
- ORAL, Sander, “Tarihte Yöntem”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, S. 28, Ankara 2014
- ÖZDEMİR, Rukiye, AYDIN Ahmet, “Osmanlı Tarih Yazıcılığında Muhtasar Umumi Tarihler Üzerine”, **ANASAY DERGİSİ**, 2019, S.7, Sayfa Aralığı (105-136)
- PAŞA, Tahsin, **Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları**, Muallim Halit Kitaphanesi, İstanbul 1931